

ALEXII SYMMACHI
MAZUCHII 880980

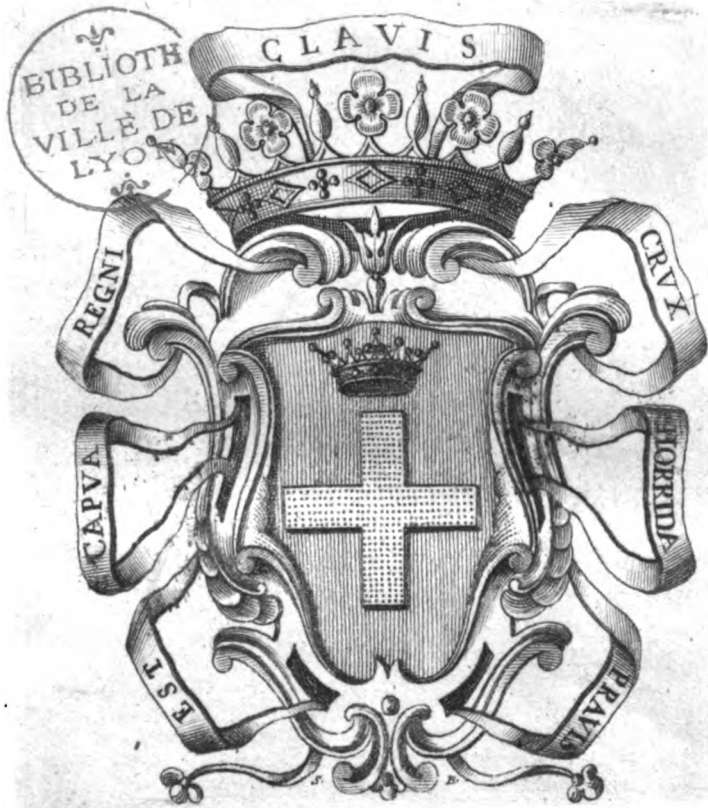
IN MUTILVM

CAMPANI AMPHITHEATRI
TITVLVM

Aliasque nonnullas Campanas Inscriptiones

COMMENTARIVS

EDITIO SECVNDA AVCTIOR.



NEAPOLI MDCCCXCVII.

EX REGIO TYPOGRAPHIO VINCENTII VRSINI

PUBLICA AVCTORITATE.

GVIDI

III

VINCENTIVS CALA OSSORIVS DE FIGVEROA

ERVDITO LECTORI.

Magna illa nominis celebritas, quam *ALEXIVS SYMMACHVS MAZochivs*, ex quo primum res litteratorum publicam attigit, consequutus est; quamque postea tot aliis egregiis sane operosisque editis voluminibus ad ultimum paene spiritum sustinuit; non aliunde certe profuxit, ut opinio mea est, quam a bona fama atque estimatione, quas excitavit hoc primum specimen suarum lucubrationum, quod denuo edimus; vix enim credibile est, quot litteratae caveae plausibus exceptum illud fuerit simul ac publicam lucem aspexit (1). Atque hinc factum ut arvide unde unde expetitur, distractis brevi omnibus exemplaribus, non post multos annos rarissimum evaserit (2). Interea temporis *MAZochivs*, cum ad suum studium libros evolveret, si quid ad suum Commentarium exornandum, augendum, expoliendum occurrebat, statim id, tamquam materiam usui futuram ad alteram editionem, quam mente conceperat, in plagulam festinanter relatum ad oram libri, ut suus erat mos, adlinebat.

a 2

(1) Habeo in forulis fasciculum epistolarum magni nominis ea aetate doctorum virorum partim ipsi Mazochio scriptarum, partim Iosepho a Capua Capycio uno ex Campanis Sexviris, quo potissimum auctore & hortatore huius Commentarii laborem sibi Mazochius sumpserat; in quibus epistolis credibile non est quot effusissimis praeconiis eum librum sint prosequuti. Illud autem litterarum fasciculum, ne ingratus in selectissimum amicorum videar, fateri cogor me debere humanitati, & erga me benevolentiae Francisci Danielis Regii Historiographi, Regiaeque Herculanae nostrae Academiae a secretis; qui praeclaram do-

ctrinam atque omnigenam eruditionem suavis moribus, exemplo huic aetati opportunissimo, mirabiliter iniecit. Qui etiam auctor & fundus fuit, ut earum epistolarum alias integras, aliarum laciniarum tantum ad rem facientes publicarem, quod & heic post praefationem praestiti.

(2) Fuit enim vero opus illud anno 1737 a Iohanne Poleno recusum Tom. V *Novi Supplementi Vtriusque Thesauri Romanarum & Graecarum Antiquitatum*: sed nova illa editio haudquaquam sitim explere poterat eruditorum hominum, quam opus vere aureum civerat, cum insanissimus sumptus illius Thesauri etiam ditiores deterreat.

nebat. Sed tamen cum litterariis occupationibus, quibus quoad vixit alligatus fuit, nunquam se expedire quiverit, eam editionem aliud ex alio ita quotidie retardavit atque impedivit; ut eam cogitationem prorsus deposuisse mihi affirmaverit, cum anno fere antequam evanesceret (3), importunitate mea expugnatus, id tandem a se extorqueri pro summa eius humanitate paternoque illo amore, quo me a puero fuerat prosequutus, passus est, ut exemplar illud tot schedulis farcitum mihi committeret; ut ea omnia ad alteram digererem editionem, suisque locis apte disponerem, suos tamen oculos subitura antequam prelo committerentur. Atque utinam id ex desiderio & voto meo cessisset, ut ea scilicet editio, ipso vivente ac vidente, instrueretur; ea profecto additamenta, & praesertim tractationem illam in fine Cap. I, in qua de Campani Aerarii viribus agit, nunc opimiora haberemus, nec fortasse desiderarem etiam aliud auctarium de Magnitudine Campana, quod in animo habuisse colligo ex aliquibus schedulis, in quas aliqua Strabonis loca ad rem bellissime facientia comportaverat (4). Sed pessimo publico totum illud consilium defluxit. Dum enim relego librum, meque illi opellae comparo, MAZUCHII memoria atque acies tot laboribus ac vigiliis detrita primum sensim languescere coepit, atque hebescere, ac tandem penitus obtusa est; qui casus me omnino fregit, ab illoque labore prorsus avocavit; non enim committendum

puta-

(3) Quadriennio antequam deceisset id evenisse &c memoria teneo. & litteris consignavit Compater meus Cl. V. Nicolaus Ignarra Regius S. Scripturae interpres, Herculaneus Academiae Socius, Regii Principis Siciliarum Praeceptor, & nunc in Metropolitanæ Capitulo Neapolitano carissimus & amicissimus collega in Mazochii Vita, quam eleganter ornatèque hoc est more suo, anno 1772 conscripsit. Deceffit autem Mazochius prid. Id. Sept. 1771.

(4) Vtrumque colligo ex eo, quod tres schedulas hac illac libro suo agglutinatas comperio, in quarum una pag. 63, propositum haet lemma: *AD CAMPANAE COLONIAE AERARII VIRES*: in altera vero schedula pag. 20 adscribitur thema: *AD CAMPANAE COLONIAE MAGNITVDINEM*: tertia denique pag. 89 titulum praefert: *AD COMMENTARIUM DE MAGNITVDINE CAMPANA*.

putabam, ut liber ille novis additamentis locupletatus vi-
vo quidem Auctore, sed sibi non constante, tamquam
furtivus, nec cum bona parentis gratia dimissus exiret.
Itaque totum illud consilium abieci, & longissimo sane tem-
pore nulla alia de illa editione cogitatio subiit. At non
multis ab hinc annis, cum ex gravissimo morbo evasissem;
atque domi otiosus, uti fit, forulos excutiendo tempus fal-
lerem, quod in graviores occupationes impendere summa
virium imbecillitas non sinebat; in illud incidi volumen,
quod olim ὁ μαχαρίτης mihi tradiderat digerendum. Quod
cum in manus sumpsissem nescio quos subiectos mihi ignicu-
los sensi, quibus concitatus statim ac vires amissas revocare
coepi, me ad illud opus instruxi, quod paucis mensibus ab-
solutum ad editionem adornavi. Atque id fuit totius eius
facti consilium & narratio. Nunc quid ego in hac instruen-
da editione praestiterim, paucis accipe.

Ea mihi praecipua cura fuit, atque in eo omne stu-
dium collocavi meum; ut non solum quascumque plagulas cer-
tis locis destinatas, ibidem apponerem; sed etiam ut celeriter
adumbratas, in quibus auctor festinus digitum non ad pa-
ginam, sed ad materiam intendens aliquid alleverat, suis
in sedibus collocarem. In quo perficiendo quanta mihi cu-
ra atque industria opus fuerit; iis aestimandum relinqui-
mus, qui forte fortuna tale aliquid periclitati sunt.
Heic autem ex eo quod dixi nollem alicui in suspicionem
venire, me in iis chartulis recensendis aliqua usum liber-
tate; cum illud sancte ac sincere affirmare possim, me non
nisi ipsissima Auctoris verba, quo spectare videbantur, inse-
ruisse, nec nisi bis aut ter coniunctionem aliquam, aut unum
alterumve verbum, quibus ad res, ut ita dicam, ferrumi-
nandas opus habebam, de meo addidisse: quod si cuiquam
in dubium venire poterit, hunc ad ipsum auctoris autogra-
phum

vi
 pbum provoco, quod ad sempiternam memoriam in Regiam
 Bibliothecam clementissimo REGE FERDINANDO IV (5)
 benigne adnuente, absoluta iam editione, hisce diebus intuli.
 Atque heic loco, ut ego quidem iudico opportunissimo, Lecto-
 rem monitum volo, ut ea additamenta non nisi tamquam
 primam rerum structuram atque adumbrationem subito, ut
 succurrebat, mente conceptam reputet, quae ultimam au-
 ctoris limam atque accurationem opperiebantur. Etsi enim
 illud MAZUCHIO peculiare ac prorsus singulare fuerit,
 ut quaecumque expedite ac celeriter funderet, ita sibi re-
 rum ordine ac verborum delectu constarent, ut non ex tem-
 pore concepta, sed diu meditata videantur; est tamen ali-
 quid in his additionibus, dicam enim ut res est, non
 omnino absolutum, quod fortasse importune interpellatus
 interruptum reliquit. Huius rei perspicuum occurrit exem-
 plum pag. 71 in eo additamento, quod incipit: Tur-
 bat tamen &c. quo in loco cum sibi ipse obiecisset Tac-
 itum & Servium restaurandi sive instaurandi verbum
 de aedificiis etiam usurpasse, quod ipse ab ullo pro-
 bo latinitatis scriptore factum negabat, de Servio obiectio-
 nem solvit verbis illis: Sed vereor ut idoneus testis ha-
 bendus sit quinti saeculi scriptor; de Tacito tamen sae-
 culi primi & ineuntis secundi scriptore, & Iureconsultis,
 Iu-

(5) Ecce tibi codicillorum exemplum, quos huiusce Regiae voluntatis sponsores, sanctissimus & integerrimus senex Marchio, inquam, Carolus Demarchus, qui, cum omni genere virtutis, tum maxime existimatione innocentiae, Regis & multitudinis raro quidem exemplo maxima gratia floreat, nullam sibi iuvandi litteras omnesque artes ingenuas elabi de manibus occasionem patitur:

Avendo fatta presente al Rè la rappresentanza di V. S. Illustrissima relativa all' esibizione di un esemplare dell' opera di fu Canonico Mazzocchi su l' Anfiteatro di

Capua arricchito di varie giunte e supplementi autografi, che la rendono oltremodo pregiata, e quanto lo stesso originale; mi ha la M. S. ordinato di manifestarle il suo Real gradimento; e di soggiugnerle, come fo, ch' Ella potrà trasmettere in questa Real Segreteria l' esemplare suddetto, per mandarsi al Maggiordomo Governadore onde conservarsi nella Real Biblioteca. Di Real ordine partecipo a V. S. Illustrissima questa Sovrana risoluzione per sua intelligenza, e per l' adempimento. Palazzo il dì 15 di Dicembre 1706.

CARLO DEMARCO.

Iustino ; & *Inscriptione Telesina* , quos ibidem ex *Vossio* sibi obiicit , ne verbum quidem . Ex quo vides id tantum ad memoriae adiumentum festinanter adnotasse ; atque hoc in causa fuit , quamobrem angulatis uncinis ea includenda ad distinctionem diligenter accuraverim . Ea porro additamenta , quae auctor ipse in priorē editione non sine quadam excusationis praefatione (6) in finem reiecerat , in suo loco ac sede nullo adhibito discriminante signo collocavi ; quae signa , ut dixi , tantum apposui , ut postumos partus ab iis discerneres , qui vivo patre in lucem editi fuerunt .

Notulas praeterea prioris editionis margini hac illac singulatim aspersas in unum agmen coactas in cuiuscumque capituli fronte turmatim praecedere iussi , primum ut me ad huius saeculi elegantiam , quae in litteraturam etiam irrepens , eum usum exclusit , accommodarem ; deinde quod facilis esset coniectura , ita *MAZUCHIVM* ipsum fuisse facturum , si suo aevo liber hic recudi contigisset ; & re quidem vera eum morem in libris omnibus postea editis servavit . Atque hoc me compulit , ut Romanos numeros nunc primum paragraphis appingerem , notularum numeris respondentem ; ut facilis earum esset rerum investigatio , quae promissae in ipsis cuiusque capituli foribus prostant .

Deinde nec illud omittendum , me in Indice ea etiam addi-

(6) Eam , quoniam in hac editione locum habere non potuit , ne tibi deperat , haec habe :

LECTORI

Impune diem consumpserit ingens
Telephus? aut summi plena iam margi-
ne libri

Scriptus , & in tergo , nec dum finitus,
Orestes .

Nam etiamne , inquis , additamenta ? At-
qui his certe , inquam , non fuisset opus ,
si perfectio iam climatoque hoc Commenta-
rio , tum demum de eo publicando cogi-

tassent . Verum dum haec pessimo consilio
(sed ita res erat , faciendum fuit inter
quotidianae typographi instantiae obstetricias
manus , tamquam disiecti membra poëtae ,
frustillarim emittitur ; & nonnulla , sat
scio , prodierunt , quibus si diuturnior lam-
bendi cura accessisset , haud dubito quin for-
ma conciniosiore conspicerentur : non pauca
vero incogitantem praeterivere ; quae ad
calcem non inutiliter apponi iussimus in
eorum gratiam , quae visum fuerit .

Meas esse aliquid putare nugas .

addidisse, quae in novis supplementis continentur: quaeque ut facile ab iis diiudicare possis ac distinguere, quae ab auctoris manu processerunt, italico, ut vocant, charactere operas typographicas exprimere iussimus.

Antequam vero te dimittam etiam illud monendus es, humanissime Lector, me in locum illius notationis, quae in prima editione nonum & octogesimum tuebatur locum (7) illud substituisse schediasma: De redemptoribus, arbitrato, & probatione operum publicorum in eadem notatione promissum (8), quod inter autographas MAZUCHII chartas inveni, quas pro vetere amicitia, & sua in me benevolentia multis ab hinc annis humanissime dono dedit Philippus eius fratris filius, quem admirabilis abstinentia, iustitia, dexteritas, & praesertim facilitas in audiendo, lenitas & fortitudo in decernendo ex patris institutione summa docilitate haustae, omnium magistratum gradus incredibili celeritate praetergressum, tandem

(7) In hac nostra editione nunc notatio illa in numerum 107 incideret, sub eoque numero schediasma eius vicarius procedit. (8) Illud quidem schediasma Mazochius iam informaverat, cum hic Commentarius ad finem properaret; sed in aliud tempus alioque in opere distulit edendum, ut ab ipso discas in ea ipsa adnotatione in cuius locum schediasma illud suffecimus, quamque proinde haec transcribimus: *Esti EXACTOR OPERUM PUBLICORUM* nullo in alio quod sciam marmore occurrit: *ta-*men quid exigere opus apud veteres significavit, ex veteribus scriptoribus satis intelligimus. Cic. pro dom. Quid, inquit, operum publicorum exactio? Quid inscriptio nominis tui? Columella lib 1, cap. 7: Nulla est autem maior vel nequissimi hominis custodia, quam operis exactio. Atque id quidem explicite ac plena oratione Plinius X, epist. 85, exigere rationem operis dixit: Exigendam esse a Dione rationem operis, antequam reip. traderetur, quod aliter fecisset ac debuisset. Et habes

exactor respectum ad redemptorem: ille opus exigere, hic tradere dicebatur. De sacris aedibus exigendis multa habet Tullius lib. 8 in Verr. Ac ne plura: exactor operum publicorum, is est, qui in sexcentis aliis inscriptionibus curator operum publicorum appellatur. Et quod in Campano marmore additur ET (supple εν του κ-ι-ν-ου Exactori) Theatri. A FUNDAMENTIS: sic etiam dicitur, ut alibi saepissime curator aedium sacrarum, riparum, cloacarum, pontis, viarum sternendarum, &c. Illud autem A FUNDAMENTIS eo est additum, quia, absque hoc additamento exactor sacrorum aediorum theatri intelligi potuisset. Plura super hac re non addam, ne lectori sim incommodo, quem ne nimia iam prolixitate offenderem, schediasma, quod modo de ea re conscripseram, ubi etiam de redemptoribus, arbitrato & probatione operum publicorum mihi apitur, nolui praesto committere; quod brevi fortasse dabitur, cum Campanae omnes Inscriptiones in unum volumen cogentur.

dem ex Regiae Camerae Summarum Rationum Locumtenente, sanctioris Senatus Sacri Regii Consilii Princeps, universis plaudentibus ordinibus, renunciatus fuit postridie Non. Apr. superioris anni 1795.

Vnum restat quo te, patientissime Lector, plane obtundam, nec verbum amplius addam. MAZUCHIUS Cap. IV huius Commentarii, in quo epigraphen Sarelliae illustrat; vicem eius marmoris valde dolet, quod corruptum ex lapididae affirmatione credebat; sed hoc falsum fuisse, dum in his eram, monuit me Cl. V. Franciscus Daniel, quem iterum honoris & amicitiae causa nomino, qui in suo Museo, quod pro flagrantissimo in litteras amore in Suburbano suo Casertano triginta annorum spatio, nullis laboribus, nullisque parcens sumptibus litteratis marmoribus cumulatissime instruxit, epigramma illud ex non multum distito pago Casapullae advectum asservari affirmavit. Hoc te ignorare nolebam. Vale

K

ILLVSTRISSIMIS AC GENEROSISSIMIS
CAPVAE SEXVIRIS

IOSEPHO A CAPVA CAPYCIO
CAROLO MAROTTAE

: : : : : : : : : : : : : : : :
IOH. BAPTISTAE VENTRILIAE
NICOLAO CICERI
DOMINICO MAZZARELLAE

ALEXIVS SYMMACHVS MAZOCHIVS

QUOD de Campano hoc tota Europa celeberrimo Amphitheatro nihil admodum ante Longobardica tempora proditum litteris inveniatur, & mirantur plerique nostrum, & vero etiam vetustis scriptoribus quandoque succensent. Quanquam nihil illi, quamobrem sint magnopere reprehendendi, commeruerunt: propterea quod ex tanto auctorum veterum veluti incendio paucae, quae superant, reliquiae, adeo etiam truncatae ac lacerae ad nos pervenerunt; frustra ut futuri simus, atque adeo iniustissimi, si tam mutilos scriptores, ac vix nonnullos tertia sui parte superstites dicere testimonium coegerimus. Vt ecce accuratissimus ille rerum Romanarum scriptor Dio Cassius cum Capuae fixisset domicilium, ibique suam historiam conscripisset: fieri vix potest, quin aliqua suorum voluminum parte huius Amphitheatri mentionem iniecisset. Sed luculentissima viri magni opera maximam partem desiderantur; eaque potissimum, quibus Caesaream complectebatur

historiam. Ita antiquis omnibus altum silentibus, illud unum optare veniebat in mentem, ut inter tot litteratos lapides, qui quotidie deteguntur, ille potissimum in conspectum, lucemque hominum prodiret, qui huic tanto operi titulus exstitisset. Quoties, Illustrissimi Proceres, tellurem, quam pedibus proculcamus, pellucidam fieri cupiveramus; ut quo tandem recessu illud quantivis pretii monumentum delitesceret, perspiceretur? Itaque (quid enim moror?) postquam illa quamlibet mutila Inscriptio ex Amphitheatri rudibus est educta nuperrime, dici vix potest quanta gratulatio consecuta sit universorum, tum eorum potissimum, qui rerum antiquarum studio delectantur. Vestra vero, praestantissimi Sexviri, quanta cura fuit, ut pretiosa illa antiquitatis lacinia ne periret? Nam & viro docto Francisco Ciccarello, qui marmoris illud frustum e lapicidarum omnia corrumpentium ictibus servavit, gratias egistis: nihil vero antiquius habuistis, quam ut illud spectatissimo Civitatis loco ad memoriam posteritatis exstaret. Quare omnis, mihi credite, secutura aetas gratias vobisaget, vestraeque laudes vigeunt praeconio saeculorum omnium, tamdiu quidem certe, quamdiu monumentum illud a vobis servatum sera posteritas intuebitur. Pulchrum enim vero ac decorum est principibus civitatis tueri ac fovere litteras, eaque una cogitatione opes, deliciasque posteriores ducere: tum vero ea monumenta, quibus patriae consignantur origines, religiose ac sancte servare longe omnium praeclarissimum, eorumque fascium potestate, quos concredidit vobis Patria, dignissimum. Atqui non custodistis vos tantum illud; verum etiam tanquam clari honoratique viri reliquias, sic marmoris il-

lud

lud frustum quodam veluti honore mausolei profecuti estis : nimirum ut non tuenda haec modo , verum etiam in honore habenda esse sentiant universi . Vtinam vero hanc mentem Deus immortalis civibus Campanis omnibus daret ; ut elogia , quae post tot allatas a barbaris vastitates adhuc aetatem ferunt , eo saltem in pretio haberent , quo apud cultiores Italiae civitates esse intelligimus . Nam cuius est insaniae in ea marmora , quibus maiores nostri res suas ad aeternitatis memoriam transmiserunt , debacchari ; hisque per summam iniuriam in frustra concisis aut ostiorum antas communire , aut , nequid foedius dicam , scalarum gradus , retractionesve instruere ; quibus cimeliis virorum principum gazae ditiores evaderent ? Vtinam providentia vestra , qua de hoc fragmento tam bene meremini , ceteris in posterum religionem iniiciat ; ne vetera huius Urbis epigrammata fabrorum committant securibus ; atque adeo ne hoc , quantulumcumque illud est , quod e stupenda Amphitheatri mole vix adhuc restat , in cuius reliquiis demirandis exteri homines tantopere defixi haerent , vix ut inde avellantur ; quassare & convellere per summum scelus , quod hactenus factum doluimus , porro persistant . In hoc nervos omnes atque vim vestrae auctoritatis exserite , non modo ne impune iis sit , quicumque illud in posterum violatum iverint ; verum etiam ut facta tecta eius operis & quantivis locentur , & vero etiam exigantur : neve committite , ut illae pauculae veluti a maximo naufragio tabulae , vivis ac videntibus vobis , insulsiſſimorum hominum parricidio discerpantur . Sed nae ego ineptissimus hominum , qui curarum vestrarum alacritati spatia , quae conficiat , quibusve sese coereat , definire ausim .

Iam

Iam vero, quod mihi negotium dedistis, ut illud Inscriptionis fragmentum a me suppletum, iusto etiam aliquo Commentario illustrarem; comitas ea vestra fuit, & quaedam de me pronior existimatio; pro qua tum gratias ago, tum vero, quibus potissimum verbis utar, non invenio: mihi met vero ipse de hoc honore gratulor, quem longe amplissimum vestro de me iudicio sum consecutus. Et vero cum pergratum mihi, perque iucundum est in rerum perscrutatione veterum volutari; tum de patriis potissimum originibus commentari longe omnium iucundissimum: ad quae sponte mea propensissimum, mandata vestra tantopere incitaverunt; ut veluti currenti stimulos admovisse videamini. Atque in eo quidem quid praestiterim, doctorum hominum esto existimatio: ne dum meum hoc levidense munus apud vos verbis ornare satago, in ipso orationis vestibulo videar insolentius gloriari. Verum, quidquid hoc est opusculi, quod in vestro nomine apparet, quamque illud cunque hominum pro suo quaeque captu atque ingenio aestimantium nanciscetur opinionem: vestri me tamen ordinis, quo nihil amplius, nihil illustrius in hac olim principe, terrarumque imperio dignissima, nunc quoque tamen non ultimi nominis Civitate eminere potest, favor atque auctoritas unice confirmabit. Quamobrem opus vobis susceptum perfectumque auctoribus, vobis potissimum ipsis, generosissimi Proceres, sistitur ac dicatur: mecum vero agi praeclarissime existimabo, si ad ceteras Urbis nostrae excutiendas origines; quod equidem ante hos aliquot annos non destiti facere; vestra in primis, quae potest apud me plurimum, excitaverit approbatio.

xv

LECTORI BENEVOLO.

DVM haec typis ederentur, cumque, uti saepe fit, opus in manibus cresceret, multo certe magis quam praedixeram, scio me admirationi non paucis, nonnullis etiam ioco ac ludibrio fuisse, quasi vero laureolam in mustaceo quaesierim: dum in una illustranda Inscriptione, quo iure, quaque iniuria nihil non infarciendo, moli potius, quam legentium commodo studuerim. Quibus ut brevi respondeam: iam primum omnium hoc scire volo universos, in nostrorum hominum haec commodum scribi; a quibus inire gratiam multo iustius fuit, quam, nequa satietate enteri homines distenderentur, satagere. Deinde cur Cardinali Norisio (cui litterae universae quando unquam invenient parem? ita in uno efformando totam se videtur impendisse natura) sed eruditissimo Card. Norisio cur non hoc vitio vertitur, qui tam spissum volumen in duobus Pisanis elogiis exponendis insumserit: mihi (si modo fas est magnis componere parva) lis intentatur, qui non pauca Urbis nostrae epigrammata non magno hoc Commentario sim prosecutus? Iam vero homines fastidiosos, quibus debent haec nostra ludibrium, prodire & coram dicere causam iubeo, ecquid in hoc Commentario deprehenderit (tametsi secum si qui haec mussitant, nego eos ullam scriptiois huius laciniam lecturasse) quod non iure optimo positum fuerit. Hoccine illos offendit, quod de colonia Capua, totque adscriptis in eam supplementis fusus differuerim? An aut ἀποσδιόυυτος ea tractatio fuit; aut omnino nullo operae pretio obscura antea res suo lumini est restituta? Dedicacionibus, inquis, tam copiose tractandis, aliisque non paucis digressionibus supersederi poterat. Atqui ego nunquam in inficias, quin una alterave pagella satis & Amphitheatrī titulus explanari, & supplementi ratio reddi potuisset. Verum ubi semel constitutum fuit, quae paucae nunt seorsum prodeunt Inscriptiones, eas non parce acieiune; sed, qui meus amor in patriam, atque in ornatissimum magistratum, qui me huic operi admovit, observantia, affluentiū aliquanto tractari: in eo, inquam, cum essem; nihil eorum ferme omissum fuit, quae quidem inter ipsam typographicam festinationem in mentem venire potuissent. Et norunt eruditi omnes plus otii saepe requiri ad eorum, quae cum quodam imperu funduntur, postquam ille calor deferbuit, delectum

Etum instituendum, ut quid admittere, quid respicere debeas, se-
 cum statuere possis; quam ad implendam utramque paginam. Iam
 vero illam de dedicationibus diatribam domi hoc ipso tempore mihi
 statam cur praetermitterem? Sic tamen a reliquo seiunxi opere,
 cuique ut liberum sit eam legendo praetervebi. Sic ceteris quoque
 digressionibus factum fuit, quas plurimum in notationibus seposui;
 ut & praeteriri facile possent; & tamen si quid vel novitate at-
 tlicere, vel cuicui usui esse possent, eorum gratia non periret. Ad-
 haec quod, antequam hoc, quod adhuc ex Amphitheatro superest,
 non tam temporis, quam, ut confidentissime dicam, hominum cor-
 rumpat iniuria, quam equidem potuerim totius operis tum ichno-
 graphiam, tum orthographiam cum secutura aetate feci communem:
 spero me non ingrati nam navasse operam eruditis. Quid demum
 magnopere peccatum fuit, aut quid commerui, quod amphitheatra-
 li eo quocunque labore defunctus, de Theatro etiam nostro cogita-
 vim, eiusque rei gratia tria non amplius marmora exposuerim?
 Nam quoniam nostrae demum aetati hoc debebatur, nostri ut Am-
 phitheatri auctor cognosceretur: erat quoque praeclarum non igno-
 rare quis **THEATRI A FVNDAMENTIS** (uti loquitur in-
 scriptio) exstruendi curator existisset; tum quis **REDEMP-
 TOR PROSCENI**, & quo anaglyptum illud spectaret, quod una cum
 Amphitheatri titulo sub uno eodemque fornice ad S. Eligii visi-
 tur. Adiunxi quoque tertium eiusdem generis epigramma, ex quo,
 praeter cetera commoda inde ad φιλομύθος redundatura, intelli-
 geretur, quam ab antiquissimis temporibus scenicorum studio Cam-
 pani tenerentur, quando in pagis etiam prope centum ante ortum
 Servatoris annis theatra publice exstruebantur. Spero me vel mo-
 rosis reprobenturum causam probasse: cupio quidem certe.
 Utinam vero illud praestare possim, ut opus censoribus, quorum
 eius operis exigendi ius fasque erit, ita perfectum atque probatum
 tradam, nihil ut sint improbaturi, omnia vero, tanquam ex lege
 dicta operi faciundo facta, comprobaturi veniant. Sed si in aedi-
 ficiorum operibus exigendis columnas ad perpendiculum exigi posse
 negat Tullius (*), quanto magis in his operibus philologicis, ubi
 solis saepissime coniecturis veritas exploratur, danda est venia, si
 minus omnia, tanquam aurum ad obruffam, sic ad certae ratio-
 nis iudicium exiguntur.

DO-

(*) Lib. 1 in Ver. n. 51

DOCTORVM VIRORVM

DE CAMPANO AMPHITHEATRO TESTIMONIA.

ACTIVS SINCERVS SANNAZARIVS epigrammaton lib. II.

Dicite semidei, silvarum numina, Panes,
 Et si qua adventu es nympba fugata meo:
 Cui licuit tantas saxorum evertere moles,
 Quas iam disiectas vix nemora alta tegunt?
 Hisne olim sueta est cuneis Campana iuventus
 Amphitheatrales laeta videre iocos?
 Nunc ubi tot plaususque hominum, vocesque canorae,
 Tot risus, tot iam gaudia, tot facies?
 Scilicet, heu fati leges! rapit omnia tempus:
 Et quae sustulerat, deprimat ipsa dies.

ANTONIVS SANFELICIVS in aureo opusculo de origine & situ Campaniae pag. 26 nuperae editionis notis illustratae Neap. 1726.

*De quo (Campagno agro) Poeta cum felicitatis terrae signa indicasset:
 Talem dives arat Capua, georg. II, 224.*

Opulenta erat, cum ille georgica canebat: nihil tamen ad illam Capuam, quae ad immortalem sui memoriam publicorum operum erexit spectacula. Exstant ex iis duae Amphitheatra moles opere Dorico, tam vastae, eaque architectura; ut nemo sit, qui primo eius aspectu non obstupescat; nam quamvis immanium barbarorum ferro incendiisque lacera & corrupta, triumphantis tamen urbis repraesentant imaginem. Non longo hinc intervallo, non tam effuso sumtu, sed absoluta itidem arte visitur tribus porticibus amplissima cryptoporticus, quae tam longo aevo contra vim temporis resistit. Adscriptam integram, ni rimis fatiscerent parietes, nive testudines stillicidiis essent obnoxiae: dignum profecto opus, quod sartum tectum locetur. Animi causa huc Campani patricii ad antemeridianam inambulationem conveniebant, promeridianasque sessiones, ubi otiosas diei horas, quavis caeli exclusa iniuria, transigebant. Circa haec loca aratro passim eruuntur priscae aedis, argenti, auri pulcherrima numismata, tum doctissimorum manu artificum scalptrae gemmae, parioque e marmore elegantissima signa, praestantissima Civitatis deliciae.

Idem Carminum Iuvenilium lib. III, de Campano
Amphitheatro carm. VI.

*Immanem quisnam molem, quis grandia saxa
Aequavit Caeli nubibus atigeris?
Montibus impositos montes quae deinde ruina
Deiicit e Caeli nubibus atigeris?
Celsa giganteis manibus fabricata superba est
Machina, forma tamen Daedaleo ingenio.
Mirati sunt Graeci impostum Pelio Ossam,
Impia gens Superis cum fera bella ciet:
Hoc opus egregium miretur Graecia, summo
Quod vicit rupes vertice Thessalicas.
Auricomus nunquam Phoebus spectavit Eoo
A Gange ad Gades, Herculeumque mare.
Campani hic plausere olim iuvenesque senesque;
Et festo resonant alta Tifata sono.*

IVSTVS LIPSIVS in libello de Amphitheatris, quae extra Romam
esp. I, Capuae Amphitheatrum vocat *magnificum*, & e solido marmore.

LAVRENTIVS SCHRADERVS in Monumentis Italiae pag. 258.
Eius (Capuae) magnificentiam ruinae ostendunt, in quibus aurea,
argentea, aenea numismata, gemmae, marmora, aliaque luxus indicia quo-
tidie ab incolis effodiuntur. Inter ruinas praeter cetera insignia Amphithea-
trum marmoreum, quod quatuor porticus videtur habuisse, quarum extre-
ma (non tantum extrema, sed & altera quae pone sequitur) ex ingen-
tibus quadratis lapidibus fuit non calce caementove, sed ferro plumboque
compactis. Ingressus patuit locis duobus, qui adhuc paene integri sunt,
& visuntur bina capita marmorea, unum viri, alterum mulieris.

Tum de Cryptoporticu statim haec subiicit:

Praeterea fornices quidam subterranei ita deducti, ut si quartus ad-
deretur, quadrangulum efficerent: habuit in universum fenestras xcvi lu-
men superne praebentes, ianuas triginta. Lati sunt etiam & amplii; sed
ad quem usum constructi sunt, incertum est. Exstat inter vineta etiam por-
tae unius locus, & sive templi sive thermarum vestigia, ubi nunc est mo-
nasteriolum Capuccinorum. Totus autem ille locus, qui habitatur, & qui
Capuae nomen habuit, nunc S. Mariae dicitur, a templo ibi exaedificato,
duobus a Capua nova miliaribus habitata.

In

In CAMILLI PEREGRINII senioris Capuae primicerii manu
exaratis poëmatibus exstat hoc de Amphitheatro carmen,
quo Capuam loquentem sic facit:

*S' Eroi, se Dei questi superbi marmi
Di sì gran mole insin' al Cielo alzaro;
Cb' al mondo, d' ogni maraviglia a paro
Già poteo di valor loda recarmi:
Ne le ruine sue, cb' a tomba farmi
Di gloria mille e mille anni restaro
Salde a l' offese ognor del tempo avaro,
E di barbare genti al foco, a l' armi,
Vie piu cb' in carte del mio antico stato
La potenza si legge, e lo splendore;
Non le delizie pur, le pompe e gli agi.
Emula fui di Roma; e se del core
A l' ardir non ostava immobil fato,
Foran piu chiari i miei Guibelli, e' Magi.*

GEOGRAPHIAE BLAVIANAE To. VIII, p. 175.

*Visuntur hodie eius (Capuae) altero ab nova Capua lapide perim-
gentes ruinae . . . eae sunt portae semirutae, Amphitheatrum, quod aliquo
modo describit Laurentius Schraderus in Italiae monumentis; immensa por-
ticum, thermarum, aedificiorumque publicorum rudera: praeter haec longa
vastaque aquarum receptacula subterranea, & castella; quae, qualis &
quanta fuerit antiqua Vrbs, abunde testantur. Capitolii Capuani mentio
apud Suetonium in Tiberii principis vita cap. 40.*

PETRVS LASENA in *Gymnasio Neapolitano* p. 137 postquam
a Tyrrenis Campanis ludos gladiatorios Romam derivasse ex Nicolao
Damasceno (cujus locum gratulor a viro docto eodem modo intelle-
ctum, quo nos p. 128, 129 interpretati sumus) demonstrasset; subiun-
git in hunc modum:

*Onde di vantaggio parmi dover affermare, nel modo che sopra ab-
biam conchiuso del nostro Ginnasio, che il famoso Anfiteatro Capuano, di
cui è ancora qualche notevole avanzo, fosse il modello, e l' esempio anche
del più magnifico, che sia poscia in Roma stato ammirato; e ciò con più
probabile congettura, che dell' anfiteatro Veronese non abbia fatto il Sarai-
na. Ma io tutte queste, & altre cose a ciò attenenti, lascio di proposito
a PELLEGRINA PENNA, (Camilli Peregrinii iunioris Antiquitates
Campanas, quas postea ignis absumsit, designat), a cui l' istoria di co-
esta Città sia soggetto particolare.*

CAMILLVS tamen **PEREGRINIVS** iunior ad Campanae coloniae tempora, contra quam Lafena fenserat, opus Amphitheatri retulit: haec enim habet in *Campania Felice* p. 723:

Di così alta nuova felicità di Capua (colonia) non mostrano aver avuta notizia quei nostri Capuani, che nel secolo passato si persuasero (e n'è rimasta la medesima opinione a' presenti) che i suoi maggiori edificii, e singolarmente il marmoreo Anfiteatro, non possano essere stati opere, che de' tempi della sua antica emulazione co' Romani. Ma di sentenza così disfavorevole a' geminati meriti della patria, & al vero può essere manifesto disinganno, per lasciar ogni altra più lunga considerazione, che nè men essa Roma prima di Augusto era di nobili edificii ornata, come da lui poi fu resa; ut iure sit gloriatus (per usar le parole di Suetonio nel cap. 28 del lib. 2) marmoream se relinquere, quam lateritiarum accepisset. Et l'anfiteatro Romano, ch'è tuttavia per molta parte in piede, alla cui pianta è del tutto simile, benchè di misure alquanto minori, quella del nostro, non fu opera d'altri, che dell'Imperator Tito. Ma di queste cose distesamente converrà ragionarsi in altro molto più opportuno luogo.

Vir doctissimus postremis his verbis peculiare opus indicat, quod de Amphitheatro scripserat, de quo Paschalis in calce *hist. primae Ecclesiae Capuae* p. 116 ait: *Servabatur inter haec (incensa Peregrinii opera) quindecim digesta per capita de Amphitheatro pererudita tractatio. Quin & ipse Peregrinius idem opus designat in Camp. Fel. p. 117 his verbis: I quati (anfiteatri) solean collocarsi per la loro lunghezza da settentrione verso mezzo giorno, per rendergli alquanto men noiosi ne' caldi estivi, come dichiareremo altrove.*

VINCENTIVS ZITIVS Campanus

[Poesie Liriche] pag. 354.

*Macchina eccelsa, Anfiteatro altero,
 Qual benchè rotto in cento parti e cento;
 Pur rassembri dell' arte almo portento,
 Del tempo ad onta ingiurioso e fero.*

*Ammiro in te del secolo primiero
 De' nostri Eroi l'ingegno e l'ardimento;
 E dal tuo muto favellare i' sento
 L'alta possanza de l'antico impero.*

*Liete vantinsi pur l'alme Latine
 Di terme, d'obelischi e di teatri,
 Maraviglie del mondo, opre divine:*

*Che i lor fregi appo i tuoi son vili, ed atri;
 Benchè ingombro ne stii fra serpi, e spine,
 Anfiteatro onor d' Anfiteatri.*

CAE-

CAELESTINVS GVICCIARDINVS in *Mercurio Campano* perhonorifice de hoc Amphitheatro loquitur, scripto quoque in illud epigrammate: qui nunc liber non est ad manus (*).

IOHANNES MABILLONIVS vir mira eruditione ac modestia in *Itinere Italico* haec habet pagina, ni fallor, 103:

Capuae veteri, quae altero milliari a nova distita est, adiacet Amphitheatrum, quod quadraginta millia spectatorum capiebat (numerum istum spectatorum Mabillonius e Paschali defumsit: sed si Flavium amphitheatrum LXXXVII millia ex P. Victore capiebat, paullo infra hunc numerum in nostro spectare potuerunt). Cryptoporticus centum octoginta columnarum triquadrato ordine constructa (haec quoque ab eodem Paschali ficta ad libitum) nunc etiam priscam aedificii magnificentiam parietes reliqui ostentant. Ecclesia maior aliquid isidem retinet venerandae antiquitatis.

Demum Galliarum lumen illud BERNARDVM DE MONTFAVCON, virum satis suorum luculentissimorum operum praeconio celeberrimum, quo pacto praeterire possum? Is in *Diario Italico* edito an. 1702 initio cap. 22 haec habet:

In Capuae veteris vestigiis sistimus parumper spectandis, maxime Amphitheatri ruderibus: quod quidem uni Romano Coliseo magnificentia, amplitudine & ornamentis paullum concedebat; ceteris vero, quorum hodie vestigia comparent, longe praecerat: quatuor architectonices ordinibus perinde atque Romanum decorabatur. In primi sive inferioris ordinis epistyllis capita numinum egregie caelata visuntur hodieque: in secundi icones ab umbi-

(*) Ne Guicciardini restificationem desideres, eam tibi subiticio ex pag. 22: *Sed novae Capuae iam vale dicto iter ad laevam arripiamus, antiquae & a tot saeculis ever-sae, unum quod superest vestigium, observaturi. Amphitheatrum illud est inspta vulgi appellatione Vitilassi vocitatum. Operis fuit Corinthii, immanibusque saxis compeditum. Vepres nunc & spineta quaquaversam illud occupant, unde cum nobilissimi aedificii sortem, non minus quam Campanorum fortunam immanibus saxis veluti contestam deplorarem, Iacobum Sanazarium sequenti ad Amphitheatrum Campanum epigrammate, libuit imitari:*

*Fulserat haec auro, mox fluxit arena cruore,
Quam lapidum vili fragmine recta laeset.
Semitas arcus aequataque pegmata Caelo
Argento & statuis expoliata vides.*

*Caesaris hic sedes fuit, hic subsellia patrum,
Hae caveae clausas continuere feras.
Visere si renuis tantum scelus, hospes, abito
Parce oculos lacrimis contemere tuos.
Grande scelus caedes pleno spectasse theatro,
Grandius at vacuum gente videre locum.
Sola sedet Nemesi satiataque sanguine tan-
dem*

*Morsibus extremis marmora dura vorat.
Solitudinem loci ubi contemplatus fuerit
hospes & numerosissimas cryptas observaverit,
eam in sententiam deveniet, Capuam esse ruinarum segetem, fortunae ludibrium,
& non ignobile temporis trophoeum. Non procul ab Amphitheatro nobile Sanctae Mariae, ut vocant, oppidum super veteris Capuae ruinis apparet, quo lustrato, recta via ad VII M. P. Aversa, novi nominis civitas, occurret &c.*

umbilico eorundem numinum inerant; in tertii epistylis integræ statuæ erectæ (hanc distributionem capitum, protomarum, & integrarum statuarum a Paschali videtur fumsisse vir summus: sed integræ statuæ nullæ hætenus mihi visæ, & dubito, an summis arcibus commode aptari potuerint) quod ornamenti genus a Romano Coliseo aberat: eratque sane res admodum singularis, totam veterum numinum turbam uno circuitu germana singulorum forma dispicere. Ambitus exterior ingentibus saxis constat, interiora vero lateritia sunt. Quæ supersunt reliquiae, in dies amoventur, variisque usibus pro libidine destinantur. Qua die istac iter habuimus, primi ambitus lapides eruebantur sternendæ publicæ viæ. Haud procul Amphitheatro erigitur triumphalis Arcus iam ornamentis spoliatus suis, quem perinde atque Amphitheatrum extra muros veteris Capuæ fuisse narrant. Cetera nobilissimam antiquam urbem spectantia accurate descripta sunt in veteris Capuæ ichnographia simul & scenographia studio & opera Caesaris Costæ olim Archiepiscopi Capuani edita, & typis data Neapoli anno 1676 (a Ioh. Petro Paschali ()) additis rerum & monumentorum explicationibus.*

A V C T O R I S D E E O D E M.

A Ere quæ vacuo cernis pendentia saxa,
 Et male congesta rudera magna strue,
 Clivorumque orbis, quos graminis herba pererrat,
 Horridaque indecori germine dumus habet:
 Hic astris propiora reflexilis Amphitheatri
 Culmina se aëriis nubibus abdiderant.
 Campana bis plebes gradibus, sanctusque senatus
 Vtriusque illecti muneris illecebris
 Plaudebant, seu cum diro Samnite secutor,
 Cum Thrace aut Gallus compositus batuat:
 Seu Myrmilloni carmen, non te peto, piscem
 Galle peto, quid me Galle fugis? canitur:
 Milia seu, quotquot fictis rudis instruit armis,
 Committi placeat densa humeris paria.
 Pegmata quid memorem modo contingentia Caelum,
 Repere humi nexus mox resoluta suos?

Cor.

(*) Hæc Mazochius memoria labitur, ichnographiæ fuit, sed Augustinus Paschalis non enim Iohannes Petrus editor huius libris.

Cernere iam videor rictu indignante leones,
 Audire atque ursos, ac genus omne feras
 Frendere, & indomito spumas agere ore cruentas.
 Vae, fontes animae, quas fuga nulla manet!
 Quis tamen, o cives, furor est haurire cruorem
 Luminibus, caedem & plausibus excipere?
 Verum olim haec fuerint. Nam quo nunc ludicra, quo nunc
 Tot pompae, quo tot nunc abiere neces?
 Nec caveae de mole super, nisi triste cadaver,
 Et bustum, cineri quod parat ipsa suo, est.
 Quaeque supercilio feriebat sidera, turpe
 Heu iacet, agricolae ludibrium & pecori.
 Quid tantum mortale genus virtute superbis
 Aut opibus? quid non proterit hora fugax?

CLARORVM VIRORVM TESTIMONIA
DE AVCTORE ET OPERE.

IOSEPHI A CAPVA CAPYCII

COm' altamente, *ALESSIO*, il tuo pensiero
S' inoltra a penetrar l'interna parte
De' secoli vetusti; e con qual arte
Discerne, involto d' atra nebbia, il vero!
D'ovre eccelse, onde ben degna d'impero
Fu l'alma Patria, alla Città di Marte
Emula un tempo, le vestigia sparte
Traggi di Lete omai tacito e nero;
Di letizia, e d'onor con atti adorni
L'ombre de' Padri antiche e venerande
Farti corona intorno, e dirti or parmi:
Siccome, *ALESSIO*, illuminando i marmi,
Di noi ravvivi alta memoria, e grande,
Viva il tuo nome eterno in chiari giorni.

Ad illustris. sexviro Camp. de Amphitheatro tuendo.

VOi, ch' a l'alma Città, pria donna altera
Del felice terren reggete il freno,
De gli anni ad onta or ravvisate appieno
Del Campano splendor l'immagin vera.
L'ampio immenso COLOSSO (*) o quant' egli era
Di rupi adorno, anzi che marmi, il seno!
Quante immagin d'Eroi lui 'n guardia avieno!
Qual d'eccelse colonne eletta schiera!
Pur miratelo, abi vista acerba e dura!
Squallid' or giace, e depredato e vinto
Da barbaro furor, dal tempo avaro!
Ecco a Voi si rivolge, a Voi la cura
Ne commette la Patria: ab non sia estinto
Segno di suo valor unico e raro!

(*) Campanum Amphitheatrum saepe colossus Erchempertus appellat, cujus locos vide in hoc opere pag. 157, 161, & not. 101, vide etiam not. 92.

I A N V A R I I M A I E L L I

Metropol. Ecclesiae Neapol. Canonici
AD IOSEPHVM A CAPVA CAPYCIYM.

Chiaro spirito gentil, ch' alta fortuna
Dal duro calle di virtù non parte;
Cui par non vide in lieta sorte, o bruna
L'emula gente al popolo di Marte.
Ben la futura età per Voi quest' una
Maraviglia vedrà d'ardire, e d'arte;
E i fatti egregii, ch' or *ALESSIO* aduna,
Sovra 'l marmo serbar le dotte carte.
Mentre ambi intenti a ristorare i danni
Siete dell'opre anguste, onde fu adorno
Più ch' altronde, e felice il terren nostro;
Non fia che sparga obbligo tenebre intorno
A l'alma patria; e dal furor degli anni
Securo andrà l'immortal nome vostro.

N I C O L A I C A P A S S I

In Gymnasio Neapol. primarii Iuris Interpretis:

Ben da queste del tempo eccelse spoglie,
Ov' a l'occhio il pensier contende il vero,
Scorgi, *ALESSIO*, di Capoa il grande impero;
E più di lui, che tutto doma e scioglie:
Ma qual di Febo diè fu sparte foglie
La Vergine Cumana il senso intero;
Tal de la prisca età tuo' ngegno altero
Da ciechi infranti marmi il ver raccoglie.
Or la superba mole, e i saldi monti
Indarno al Ciel la nobil Donna ergeo,
Se guasta l'armi del fier Veglio han l'opra:
Sol tuoi pensieri a chiare imprese pronti
Dolce di madre amor destar poteo;
Perchè l'alte memorie obbligo non copra.

d

NI.

N I C O L A I C Y R I L L I

In Neapol. Gymnasio primarii Medicinae Professoris.

Τὄυτο κωηγετικὸν το Δίατρον, ὀδοιπόρ, ὁ λεύσσεισ,
 Στίσασατο μὲν Κάπυοσ παμβατίλισσα πόλισ.

Ἄλλα διασπασθὲν, πυμάτησ παραπλήσιον ἡδη

Ἰρρησ, σῶσε δυοῖν δια σαοφροσύνη.

Καὶ γὰρ ἀπ' Αὐσριακῆσ πάτριον ποτὶ γαῖαν ἰκάνων

ΚΑΠΥΚΙΟσ, κλείουσ κηδόμενοσ πατρίδοσ,

Δυσσεβέων ἀνδρῶν τὰσ χεῖρασ ἔερξεν ἀνηλεῖσ

Πρόσ τὰδε τ' ἀρχῆσ μνήματα μαινομένων.

ΜΑΖΟΧΙΟσ δ' ἠμίπτωτον πάλ' ἔδειμε γραφῆσιν,

Οὔτε βίλω ἔχθρῶν δειδιόσ, οὔτε χρόνοσ.

Ἐσ μάλ', ὅσων γὰρ τ' ἀρχῆσ σημεῖα παλαιῆσ

Ζήσεται, εἰ Καπύησ λησόμεθ' αὐτονόμοσ.

Quam molem mirare astris capita alta ferentem,
 Capuadum stitit hanc imperiosa domus.

Quam nisi servasset virtus praeclara duorum,

Tam dispersa diu memora solo aspiceres.

Alter ab Austriacis patrias delatus ad oras

CAPUCIVS, decori ut prospiceret patriae,

Audaces hominum contra haec monumenta furentium

Imperii, oppressit continuoque manus.

Alter semirutam instaurat, sibi nil metuentem,

MAZUCHIVS, longi a temporis invidia.

Quamque diu imperii haec stabunt vestigia prisca,

Haud Capuae nomen non taciturna premet.

GALEOTTI IVNIANI

XXVII

Metropol. Ecclesiae Campanae Canonici .

Ergone quae celso moles surgebat Olympo,
 Corruit? heu Superi quale scelus luitur!
 Semisepulta solo squalent simulacra Deorum,
 Trunca aures, truncis naribus atque comis;
 Quae lapicida ferox medio inter rudera nactus,
 Laedere crudeli vulnere non dubitet.
 Gloria Campani sic concidit Amphitheatri,
 Quo nihil in toto pulchrius Orbe fuit;
 Moenia uti Babylon, ut diruta templa Quirinus
 Vidit, ut excidium Troia perusta suum.
 Pyramidum pars magna, Pharus Pharus illa, Colossus
 Quem Rhodos aequavit nubibus, en ubi sunt?
 Omnia ad occasum properant: rapit omnia saeculi
 Vis; operi & magno magna ruina manet.

A LOISII M. COMI

Metropol. Ecclesiae Neapolitanae Canonici .

Marmora quid peredis, quid & aera, annosa vetustas;
 Nec sacros trepidas perdere dente lares?
 Cuncta vobis avido licet ore; irridet edaces
 Vna tuas tandem pagina docta minas.
 Campani moles quae corruit Amphitheatri,
 Saevitiae fuerint nota trophoea tuae.
 Quid tamen infelix tanti profeceris auctor
 Criminis, in melius versa ruina docet.
 Clarius illa (viden?) rediit e funere surgit;
 Et sua, MAZUCHIO vindice, fata novat.
 Hoc duce, quae patriis contenta superbiit oris,
 Implebit geminum nomine Solis iter.
 Hac mercede placet, tanti est cecidisse: superstes
 Aevq; dum poterit nobilitate frui.

d 2.

AV.

A V C T O R E S

Actorum Litterarior. Lippiensium.

MENSE IVNIO MDCCXXVIII pagg. 267, seqq.

*Alexii Symmachi Mazochii Metrop. Eccl. Campanas Canon.
Theol. in mutilum Camp. Amphitheat. titulum, aliasq.
nonnullas Campanas inscriptiones Commentar. Neap.
apud Fel. Musc. 1727 4 Maj. Alb. 1
pl. 2 $\frac{1}{2}$ Tab. aen. 2.*

NON sine insigni voluptate festivam hanc doctissimi MAZOCHII lucubrationem perlegimus; materiae iucunditate, doctrinae criticae apparatu, & virilis gravitque sermonis elegantia certatim commendandam. Erutum inter Campani Amphitheatri rudera mense Septembri 1726 fragmentum marmoreum fuerat ad totius forte operis Titulum spectans; praegrandibus litteris consignatum, altum tres pedes Romanos, quatuor latum, quod una cum supplementis Cl. editoris adiecta tabula exhibet. Huius veluti redemptor exiturus Noster, doctum hunc aggressus est Commentarium, praemissa de Campani Amphitheatri mentione a viris doctis iniecta praefatione, in octo capita distributum. Cap. 1 priores elogii lineas illustraturus iutam fere Coloniae Capuam deductae, Campanaeq. urbis historiam complectitur. Antiquis temporibus Municipii iure gavisa est Capua postquam T. Veturio Calvino, & Sp. Postumio Coss. A. V. C. 419 civitas data fuerit Campanis. Suis ergo Capua utebatur legibus, & sacris, iunctaq. connubiis Romanis erat, donec ab Hannibale A. V. C. 542 devicta in praefecturae formam redigeretur. Iugo igitur Romanorum accepto, Praefectus, qui iura daret per annos 152 eo mittebatur quotannis, saepiusq. per idem spatium Capuam deducebatur colonia. Et prima quidem a Bruto patre illius, qui Caesarem interfecit, & circiter tempestate, cum Sylla in Mithridaticum bellum intento saedissima Marianorum per Italiam grassaretur dominatio. Altera L. Cornelii Syllae fuit, quam Sigonius de iur. Ital. III, 4 cum Bruti Colonia miscuit. Iniuste quidem ex mente Auctoris, cum Brutus Cives dederit, Sylla milites; ille praefecturam sustulerit, hic retinuerit. Postea P. Servil. Rullus Trib. pleb. legem promulgavit, ut Capuam in coloniam quinque colonorum millia adscriberentur, iisq. & Campanus ager, & Stellatis divideretur. Sed Cicero obstitit, cui proinde & statua a Campanis dicata fuit, simulq. patris Urbium appellatio communi religione tributa. Quadriennio tamen exacto A. V. C. 694 legem C. Iul. Caes. pertulit. Enata hinc *Julia Colonia* celeberrima quidem, non tamen prima colonorum deductio, quam & elogium nostrum memorat, quaeq. cives veteranos nempe milites attulit inter civiles adeo numeranda, neququam militares. Trucidato Caesare, impari idem successu a M. Antonio tentatum, felicius vero ab Oct. Aug. qui supplementa tandem Coloniae adscripsit. *Felix* vocatur Colonia, quod a Sylla Felice primum constituta fuerat, non a Campania felice, cum is Campaniae titulus tantam non ferat aetatem. Sigonius hic emendatur Campanam Syllae deductionem l. c. sollicitans, & labefactans, propinaturq. coniectura eam forte omnem Coloniam a Sylla fuisse deductam, quae *Juliae Feliciae* nomine celebratur in monumentis. *Augustae*

gustae cognomentum ex S. C. Campanae Urbis impositum. Tribus enim ab Oct. Augusto vicibus vel deducta eo iterum colonia, vel renovata vetus est. Semel ex Triumvirali lege, hinc Octavii ipsius iussu; tandem, quo noster titulus respicit, post Aetiacam victoriam. Hinc cl. Auctor duo *auctaria* intercalat, quorum prius de Campana Pertica, eiusq. praefecturis terrisq. agit. *Pertica* agrario nomine universon territorium novis assignatum. Colonis, notat. *Praefectura* vero quidquid deficiente Coloniae solo ex alterius oppidi finibus decimum *perticae* adiungitur. Limes perticae septentrionalis alias *Kardo*; orientalis *Decumanus* dicebatur. In Campano autem agro *Kardo* orientem, & *Decumanus* meridiem spectabat. Hic ad mare usque longissime explicabatur, ille vero brevior erat. *Alterum auctarium* circa Campanae Coloniae terminos litteratos occupatur, quorum quatuor incertae tamen originis cl. Auctor reperit. Quod si hariolationibus dandum aliquid existimat, eos post confecta civilia bella iussu Imp. Caesaris defixos esse. Succedit de tempore extracti Amphitheatri, & Campani aerarii viribus disputatio. Natales Amphitheatri ad tempora coloniae, non Reipub. Campanae cl. Auctor refert. Ligneum illud ante vel lateritium fuisse putat quam condetur marmoreum, a Capuae coloniae aerario demum excitatum. Coloniae enim cuius peculiare aerarium erat, quod redditus ex praediis publicis, poenae, haereditates, legata, donationes, & principum liberalitas augebant. Praerant eidem Quaestores Coloniarum, vel Praefecti aerario, qualis Campaniae Calenus obtigerat, spectabantq. huc Kalendarii curatores publicam coloniae summam foenori dantes, singuliq. kalendis extorquentes usuras. Campanum certe aerarium pingue admodum praediis fertilissimis erat. Terra Gnosia apud Cretenses triginta scutatorum milia quotannis Reip. Campanae reddebat, quae Lucani amplissimi agri, & Leucogaei collis proventus perpetuo augebantur. Reliquos tituli versus c. II & III expendunt. *Hadrianum* legendum esse monet, quod excitandis, reficiendisq. operibus plurimum is impenderit, stupendumq. extruxerit Nemausense amphitheatrum. Incidit operis huius architectura in extremos Hadriani annos, eos forte, cum (Tillemontio arbitro) A. C. 119 in Campaniam suscederet, deq. reficiendo cogitaret amphitheatro. Mors tamen eundem praevenit, unde filio Antonino ob insignem erga caeremonias publicas curam & religionem Pio dicto, plura parentis aedificia dedicanti, consummantiq. relinquenda fuit operis dedicatio. Aniam hinc arripit doct. Autor lepida, doctaq. quam interposuit, *diatriba de dedicationibus* fusius agendi. Conferre praecipue ea iubet, quae Gutherius de vet. iur. pontif. III, n. 12 docet, quibus supplementa saltem se scribere profiteretur. In veram dedicationis notionem, primo statim loco sollicite inquirat, eamq. a consecratione omnino differre tuetur. Utraque, ait, sine altera peragi poterat. Consecratio praecedebat modo, modo sequebatur; imo in detestationem quandoque consecratio fiebat, dedicatio nunquam. Patuit tamen subinde latius dedicationis vocabulum consecrationem suo quoq. ambitu complexum. Proprie vero dedicare nihil aliud erat, quam primo fabricae usu eam secuturis dicere *addicere*q. usibus. Sequiori latinitati idem illud *encaeniare* dicebatur. Apud Graecos *ἐγκαίνισαι*, & *καταδικᾶν* occurrit; illud dedicare, hoc consecrare notat. Nec ignota Hebraeis dedicatio quod collatis Scripturae locis Deut. XXI, 5, PL 29 (30) 1, Neh. XII, 27, Dan. III, 2, ostenditur. Vetus Latium primo cuiusvis rei usu eam dedicari dixit. (Dedicare namq. a cel. Facciolati in ed. Calepini Lexici adoptatum merito exulat.) Frequentiora id docent marmora, scriptaque recentiorum quoque comprobant. Sic *togam in funus dedicare* est novae togae usum in funere inchoare; *dedicare in censum* est incepta rei possessione eam in censum deser-

deferre; *rudem carinam dedicare est novam*, & mare non dum expertam ponto committere &c. *Sub ascia dedicare monumentum* quae in Lugdunenſibus ſaepe agris formula reperitur, non ut Gutherius, & Fabrettus exponunt ſepulchri mediocritatem veluti unius aſciae, qua calx ſubigitur ope, ſine ullo instrumento *καταστικόν* abſoluti innuit; ſed potius ſepulchrum recens extructum antequam perfectum fuerat, dumque fervet adhuc fabricorum opus, cadavere illato encaeniare notat. Expoſita dedicationis voce, illi enarrantur ad quos templorum publicorumq. operum dedicatio pertinuit. Penes II viros id fuiſſe Guther. ſtatuit, caſtigatus a Noſtro. Plebiſcito namq. olim praeficiendus erat qui dedicaret opus, dedicantiq. tribuebatur, ut nomen ſuum inſcriberet etiamſi aedificaffet alius. Magna inde dedicandi ambitio, donec poſt Claudii fata ad principes lege regia illud officium tranſiret. Proſecti hinc ſaepeius Roma ſunt Imperatores ad aliquid dedicandum, vel etiam alteri imperatorio nomine dedicandi poteſtatem indullerunt, cuius rei in Eccleſia Rom. veſtigia monſtrat cl. Aut. *Conſecrationem* ordo tangit certis ritibus, conceptiq. formulis a Gutherio, Briſſonioq. traditis peragenda. Cavendum in primis erat ne verbulo aberraret, qui conſecrabat Pontif. & ne quicquam emota, perturbataq. mente ab eo fieret, ſingulis fere bonis conſecrandis peculiaris lex erat ex docta Ant. Van. Dalen. *de Conſecrat.* & huic commentatione addiſcenda. Diſceptatur praecipue, an *opera publica ſolemni ritu ſacrata fuerint?* quod de Romanis ob ſummam Pontificii iuris apud veteres inſcitiam affirmare dubitat Noſter. Melius de Graecis hac ex parte religioſoſibus ſentiens. In eo tandem definit *res ſacras conſecratas, ſanctas* vero dedicatas ſaltem fuiſſe. Singularum autem rerum, bibliothecarum ſcilicet, aedium, viarum &c. *dedicatio* anniverſariis ſolemnibus celebranda, vel epulis abſolvebatur, ſeu coena recta eſſet, ſeu ſportulae; vel nummis ea lege diſpenſatis, ut veſcerentur in publico cives. Cap. IV aliud amphitheatrale epigramma exponit per eadem haec tempora reſcriptum:

SATELLIA . M. F. ANVS
 APODYTERIVM AD NOVITATEM R. . eſtituit.
 EPSITYLIS. CETERISQVE MARMORIBVS O. . rnavit.

Obscura eſt gens Satellia. Epistylium Noſter per architrabem exponit, quam ligneam ante, prima omnium marmoream fecerat Satellia. Docte praeterea de apodyteriis balnearum, & gymnaſiorum, h. e. cellulis illis ubi loturi, vel gladiaturi veſtes deponebant, & ubi gladiatores mortui ſepeliebantur, ac conſiciebantur ſemivivi, quorum deſperata erat curatio; de *catabulo*, ſeu clauſura animalium ubi detinebantur, & ad crudelitatem in beſtarios erudiebantur eadem; deque *ludo gladiatorio* diſſerit. Cap. V Campanorum in omne ludorum genus, gladiatorios in primis ſtudia deſcribit; adeo nimirum in eos proni erant, nulla ut menſa ſatis apparatus cenſeretur, ad quam non aliquot gladiatorum paria committerent. Cap. VI & VII Campani Amphitheatri antiquam recentioremq. faciem appellationes, ſata, Capuaeque obſidiones, dominosq. tradit. Cap. VIII de ſcenicis Campanorum ludis ac theatro, eorumq. in ludos ſtudio praecipit, *legemq. paganam pagi Herculanei* ex veteri elogio integra commentatione exponit. Adiecta eſt iucunda in *Campani proſcenii* rudis ſculpturae aliquod *anaglypum* exercitatio. Exhibet illud Deorum ſtatuas per angulos ubi urinam ſacere ſolebant arcendae immunditiae cauſa diſpoſitos, quod ex angue appiſto Noſter divinat. v. Perf. Sat. 1. *Luceius* nimirum, cognomento *Peculiaris*, *Redemptor*, qui ſarctum tectum, mundumq. omni parte tuebatur proſcenium, pellibus victimarum in Campano

Ca-

Capitolio ex more aedis (Virgil. Aeneid. VII , 87) incubans per quietem admonitus reparavit profcenium, hocque *anaglyptum ex Biso*, h. e. ex viso fecit. Sistit vero haec tabula ex mente cl. Auctoris a Mabillonio, & Paschali abeuntis 1) *machinam versatilem*, (tympanum forte) a calcantibus hominibus, velut duobus tympanotribis versatum, attollendis, demittendisq. ponderibus aptam cum *trochlea*, & *ductario fune*, qui circa tympanum advolvitur, *columnaque* prisci operis in fundamenta novi aedificii reponenda. Adest proxime 2 (*imaguncula humi sedens cum malleo*, & *scalpro*, Luccesium peculiarem, vel Architectum referens. Adstat 3) *Minerva* hastata, galeato, & cristato vertice cum Medusae capite in pectore, Pallas illa *μηχανίτις*, manum machinae bono omine admovens. Porro 4) *Iupiter μηχανίτις* assidet superne nudus, inferne tectus, diadematus, fulmen dextra, sinistra sceptrum crassiusculum *ροπαλον* tenens. 5) *Diana* sequitur itidem *μηχανίτις*, alte succincta, tutelare Campanis numen, Minervae Iovique in Campano Capitolio Dea *σύμμα*. Hanc 6) *Genius* excipit, imposito epigrammate indicatus, *publicus* videlicet, eodem plane habitu, quo in Traiani, & Hadriani numismatibus occurrit indutus. 7) *Serpens cristatus* superest, vel *διακριτικόν* Capuae simulacrum, cuius olim cives a serpentum frequentia Ophici, Opici, Opici, & Ofci appellati fuere, vel etiam Dei topici solemne signum. Index tandem Mazochiani operis restat, quem *additamenta* praecedunt, multa veterum loca, titulos varios, mores antiquorum, instrumenta, formulas, voces, aequae ac opus ipsum illustrantia, in quibus omnino habebunt, quod exerceat ingenium, critici. Praeclare ad ultimum de reliquis, quas perpolit doctissimus Auctor, lucubrationibus criticis, *commentario* in primis *de originibus Campanae Urbis*, quem p. 57 expectare iubet, ominamur.

IOHANNES POLENVS

In Praefat. ad V To. Novor. Supplementor. utriusque Thesauri pag. XVI, seq.

CVM inter rudera Amphitheatri Campani marmoreum litteratum fragmentum erutum fuisset, statim ac illud vidit, plane intellexit Auctor noster, eam partem ad totius operis Titulum pertinere. Inde autem Commentarii (qui in octo tribuitur capita) conscribendi orta est occasio. Principio Titulum sive elogium integrum M. ZOENIVS restitutus, diligentem Coloniarum, quae Capuam a Romanis deductae fuerunt, pluriumque rerum ad eandem Urbem spectantium, historiam persequitur, multaque luce veritatis perfundit. Tum versus Tituli supplet atque restituit; simul agens de Campani aerarii viribus, & de tempore extructi Amphitheatri (ut plura etiam habet VII capite de Amphitheatro Campano per sequiora saecula) necnon III capiti doctam elegantemque de *Dedicationibus* diatribam inseruit. Deinde vero alterius *Amphitheatralis Epigrammatis* exemplo ea, quae constituerat de Tituli sui redintegratione atque restitutione, confirmat. Ac non modo erudita, verum etiam ad eruditionis divitias augendas apta, Campani Amphitheatri descriptione opus suum exornat: neque praetermittit peculiaris quaedam, eademque praestantia, quae ad Campanum apodyterium, catabulum, & gladiatorium ludum pertinere videbantur. Cuius gladiatorii ludi studio praesertim flagravisse Campanos, ostendit; qui ceteros etiam cuiusvis generis ludos

dos magna cum voluptate spectabant. Quamobrem Capuae & Theatrum fuit, & quaedam superstites adhuc extant eiusdem reliquiae. De quo Theatro (postremo in capite Commentarii) non minus, quam de Scenicis Campanorum plura Noster in medium affert.

SCIPIO MAFFEIVS

Epistola XI. Antiquit. Galliae Selectarum Ludovico Antonio Muratorio data.

DOste hunc de dedicationibus locum pertractare memini ALEXIVM MAZUCHIVM, cuius de Campano Amphitheatro Commentarium frustra heic (*Lugduni scilicet, ubi tunc versabatur Maffei*) perquisivi.

PETRVS IANONIVS

In epistola ad Iosephum a Capua Capycium:

Vienna 6 Settembre 1727.

LOpera del Canonico MAZZOCOLI mi fu mandata dal Signor Niccolò Cirillo per l'ultimo procaccio, per presentarla al Signor Cavalier Garelli, come feci. Non ebbi tempo di leggerla; ma scorsi alcuni fogli; e mi parve degna di ogni commendazione, siccome feci col Signor Cavaliere; ricordandomi di quanto V. S. Illustrissima mi avea già informato di questo soggetto. Può immaginarsi quanto mi farà caro riceverne un esemplare per me, per avere maggior agio di ammirarne la dottrina e l'erudizione; di che non meno a V. S. Ill^{ma}, che al Signor Canonico rendo grazie

Vienna 3 Gennajo 1728.

LIl libro del Signor Canonico MAZZOCO quanto più si legge, tanto più piace, ed è molto stimato dagli amatori delle antichità; ed avendone parlato col Signor Appostolo Zeno, mi dice che non ha veduta cosa più esatta e dotta in questa materia (1). Se non avesse il Signor Matteo Egizio posto mano ad una Dissertazione sopra il famoso Senatusconsulto, scolpito in tavola di bronzo, e mandato dal Principe di Tiriolo a S. M. che ora lo serba come una cosa più rara del suo Museo; io dissi al Signor Cavalier Garelli, che niun altro potea uscir con onore in questa impresa, che il Signor Canonico, avendone dati saggi ben distinti nella restituzione dell'iscrizione dell' Anfiteatro di Capua. Si aspetta ora questa Dissertazione manoscritta; e forse potrebbe venir congiuntura di valersi anche in ciò del valore e perizia del Signor Canonico, ch'io la stimo maggiore dell'altro: e questo è il mio giudizio, che posso dare con tutta ingenuità, e senza adulazione alcuna

(1) Optimam opinionem, quam de MAZUCHIO habere Zenum testatur Iannonius, ipse Zenus confirmat in Epistola ad Cardinalem Quirinum, quam habes pag. 194. Vol. VI suarum epistolarum, in

CA-
qua MAZUCHIVM praedicat: *Celebre letterato, che a comune giudizio è uno di quegli, che presentemente col loro sapere fan più d'onore all'Italia e ne sostengono il decoro,*

CAROLVS MAIELLVS

ad eundem.

Roma 22 Settembre 1727.

AL pregio dell' eruditissima Opera *de Amphitheatro Campano*, degno del nome e della dottrina dell' Autore, si aggiugne l' onore, che V. S. Illustrissima si degna di farmi, con donarmene un esemplare; e la gentilezza delle espressioni, con cui si compiace di accompagnare un sì bel dono. Per l' uno dunque e per l' altro rendo a V. S. Illustrissima infinite grazie: e congratulandomi con la celebre ed insigne sua patria, che abbia tra' suoi figli chi sappia e si adoperi con somma lode a ravvivarne e conservarne le gloriose memorie; resto facendo a V. S. Illustrissima divotissima riverenza

FRANCISCVS BLANCHINIUS

ad eundem.

Roma 4 Ottobre 1727.

NEl prezioso regalo del libro, che mi vien consegnato con il pregiatissimo foglio di V. S. Illustrissima egualmente spicca la generosa degnazione, per cui ha voluto, senza mio veruno merito precedente, farmi provare la sorte di dedicarle la mia umilissima servitù, nel porgerle i più ossequiosi ringraziamenti; e la copiosa erudizione del Signor Canonico MAZZOCCHI; il quale ha onorata la patria, e lo studio di antichità con una delle più riguardevoli opere, che siano state in questo genere pubblicate. La solidità de' pensieri, la felicità dell' interpretazione, la proprietà dell' elocuzione, e la copia delle notizie istoriche collocate a' suoi luoghi, di cui l' Autore arricchisce cotesto celebre Teatro Capuano, meritava un così degno Mecenate, qual' è V. S. Illustrissima, per darle il pubblico lume con quel decoro che ha fatto. Me ne congratulo vivamente seco, vedendo che si mantenga in questo fiore con le memorie dell' opere Romane ancora lo stile felice de' tempi de' Cesari: e le rendo umilmente grazie di avermi con questo dono data occasione di apprendere dalla sublimità dell' ingegno e dalla sodezza de' pensieri dell' Autore tante nobili cognizioni; e insieme di provare la sorte di dedicare a V. S. Illustrissima la mia umilissima servitù; che sempre più reputerò felice, se mi confermerà con l' onore de' suoi comandi il pregio di essere perpetuamente

IVSTVS FONTANINIUS

ad Auctorem (2).

Roma 4 Ottobre 1727.

Monsignor nostro Arcivescovo Maiello mi ha favorito il Libro di V. S. Illustrissima sopra l' Anfiteatro di Capoa; e glie ne sono molto obbligato, perchè mi ha fatto conoscere un dottissimo scrittore. Ho letto il libro dettato con maestria, e con franca penna. Dapertutto lo veggio accurato, composto con molta attenzione e penetrazione, elegante, in somma libro onorevole a V. S. Illustrissima ed a tutta l' Italia; e perciò da me letto con sommo godimento; avendo particolarmente osservato come snoda l' antica formola *sub ascia dedicare*, e molte altre cose degne di osservazione, e come bene supplisce l' Iscrizione dell' Anfiteatro (3). Me ne rallegro per tanto con V. S. Illustrissima, e le rendo copiosissime grazie di sì caro dono, avendo anche con molto piacere osservato come spiega il bassorilievo di Luceio. Vorrei che questa sua Opera non fosse la sola da Lei composta; ma che mettesse mano a farne dell' altre, perchè la sua gran capacità può riuscirne felicemente, e insegnare al pubblico molte cose ignorate; e per quel che si vede dalle stampe, io non saprei in questo Regno trovare un par suo. Gradisca le mie candide espressioni; e avendo io nuovamente pubblicati due miei piccioli Comentarj, le ne mando i frontespizj; riserbandomi a mandarle i libri stessi in qualche propria occasione (4). Aggiungo che non era punto bisogno che si scufasse di aver messe tante belle cose nella sua Opera; mentre anzi ne dee esser da tutti ringraziata. E con pregarla a riputarmi per suo buon servidore ed amico obbligatissimo mi confermo per sempre. Mi scordava di dirle che Monsignore Maiello mi ha dati gli altri due esemplari da mandare a Padova e a Venezia con le due lettere appresso. I due Signori da lei favoriti sono amici miei; ma se mi permettesse io vorrei impiegar meglio i suoi regali, mandandogli a Firenze uno al Signore Senator Buonarrotti uomo dottissimo in queste materie, come apparisce da' suoi libri stampati, e l' altro al Signore Antonfrancesco Gori, che ultimamente ha pubblicato un tomo di antiche Iscrizioni. Questi due valentissimi faranno buon uso del suo libro; laddove gli altri due, benchè eruditi in certe materie, non lo farebbono. Prenda in buona parte la mia confidenza; benchè non farò nulla senza il suo riverito consenso; e di nuovo resto

BER-

(2) Hinc merito MAZUCHIVS inter illustres homines recensetur, cum quibus litterarum commercium Fontaninus fuit, quorum catalogus in eius Vita contexitur.

(3) Quibus heic laudibus MAZUCHIVM Fontaninus cumulat, eas publice iterat in Opere *De Italica Eloquencia*, in quo hunc Commentarium *bellum librum* appellat: eodemque loco plagii Marchionem Maffium infimulat; quod correctionem, quam Noster feliciter procuderat ad Acta

SS. Perpetuae & Felicitatis, quamque in hac editione habes pag. 120, tanquam suam obtruserit; de qua criminatione Maffeus purgare se nititur in *Examine eiusdem operis Italicas Eloquencias* pag. 78.

(4) Commentariola, quorum titulos MAZUCHIO Fontaninus mittit, aut ego fallor, aut certe fuerunt duo illa opuscula eo ipso anno 1727 ab ipso edita, quorum unum *Discus Argenteus Posivus* titulum praefert, alterum *De Corpore S. Augustini*.

BERNARDVS GIACCHVS

ad Iosephum a Capua Capycium.

Arienzo 25 Ottobre 1727.

HO io ritardato per qualche tempo a ringraziare V. S. Illustrissima, come ora infinitamente e di tutto il mio spirito la ringrazio dell'umanità singolare, onde si è degnata far superba la mia picciolezza, con l'onoratissimo dono del libro intorno all' Anfiteatro e ad altre belle memorie di cotesta ragguardevolissima Città; perchè mi è paruto giusto di leggerlo prima, e agiatamente considerarlo: la qual cosa le dico in verità essermi venuta fatta con tanto piacere, con quanto V.S. Illustrissima, che di qualchiesi il meglio conosce il valore dell'Opera, può per se stessa immaginare. Il dotto e giudizioso Autore non solamente che merita molta lode per aver ridotte in bell'ordine, e vestite di leggiadrissimo arnese della pura Romana favella le varie cose in più libri seminate e sparse; ma assai più per la favia e luminosa critica, onde le ha a meraviglia rischiarate. Io mi rallegro quanto è il dovere e con V.S. Illustrissima e con cotesto per me veneratissimo Pubblico del seguire a produrre questi uomini valorosi in lettere, di cui in ogni stagione è stato fecondo: e resto

NICOLAUS FORLOSIA

ad eundem.

Vienna agli 8 Novembre 1727.

Non prima di ora ho potuto io ed accusar la ricevuta della Dissertazione, di cui mi avete favorito, il che già saputo avrete dal Signor Antonio; e rendervene le dovute grazie; imperciocchè ho voluto leggerla esattamente; e trovo che e per la lingua e per lo giudizio fine, per l'uso della buona critica, per le nuove osservazioni, e per la varia lettura dell'Autore possa lodarsi francamente, e compararla con le più erudite somiglianti scritture

IOHANNES VIGNOLIVS

ad eundem.

Roma 6 Ottobre 1727.

TRoppo singolare è l'onore, che dalla gentilezza di V. S. Illustrissima mi vedo adesso dispensato col prezioso dono, che si è degnata farmi giugnere, anche per parte di cotesto Illustrissimo Magistrato, dell'Opera così erudita del Signor Canonico MAZZOCCHI; il quale con tanta eleganza; e con sapere non ordinario ha saputo degnamente adempiere le parti di buon letterato suo pari, e corrispondere insieme al merito di cotesta nobilissima e splendidissima Città nella illustrazione e dichiarazione che ha fatta de' celebri suoi antichi monumenti,

XXXVI

e delle note e riguardevoli sue prerogative. Io, come non lascio di rallegrarmene col suo dottissimo Autore; così pure ne rendo a V. S. Illustrissima ed a cotesto inclito Magistrato le più vive e divote grazie, che posso; restando in me frattanto un particolar desiderio di potermi render meritevole e degno di tanto onore; con impiegarmi in servizio delle Signorie Vostre; affine di andar soddisfacendo in qualche parte alle obbligazioni, nelle quali per atto di lor conaturale bontà han voluto costituirmi; onde la prego ad essermi anche liberali dell'altro onore, che può derivarmi da' loro stimatissimi comandamenti: e con ogni ossequio mi dichiaro

PHILIPPVS BONAROTIVS

ad eundem.

Firenze 14 Ottobre 1727.

MI è pervenuta per mezzo del Signor Abate Seratti la settimana scorsa la gentilissima di V. S. Illustrissima del 1 Agosto, ed insieme la dotta ed elaborata Dissertazione sopra il Titolo di cotesto Anfiteatro, e sopra altre Inscrizioni antiche della loro nobilissima Città. Per più capi resto confuso, per i singolari onori che accompagnano questo dono. Sono però a supplicare la bontà sua di portare i miei più sinceri ringraziamenti agli Illustrissimi Signori del Magistrato, i quali si sono compiaciuti, ad insinuazione del Signor Biagio Garofolo, dotto veramente, ma per altro mio forse troppo parziale ed amico, di specialmente favorirmi. Porto finalmente alla sua degnissima persona, la quale mi ha inviato sì bello e singolar dono, i più sinceri ringraziamenti. E retto rassegnandomi

LVDOVICVS ANTONIVS MVRATORIVS

ad eundem.

Modena 23 Gennaro 1728.

Non prima di ora ho potuto rispondere allo stimatissimo foglio di V. S. Illustrissima, perchè io volea pure il piacere di leggere il Comentario del Signor Canonico MAZZOCCHI, ch' Ella con tanta generosità ha voluto inviarmi. Questo l'ho ricevuto solamente ora; e per tanto ora eccomi a pagarle quel tributo, che le debbo, cioè a renderle infinite grazie del dono fattomi; dono prezioso in se stesso per l'erudizione scelta dell'Autore, e poi maggiormente tale perchè io non so d'averlo meritato per conto alcuno

IDEM

I D E M
ad Auctorem.

Modena 13 gennaio 1728.

HO ben io portato al Signor D. Giuseppe di Capua Capece i divoti ringraziamenti, ch' io gli dovea pel carissimo dono da lui fattomi della bell' Opera di V. S. Illustrissima; ma mi sarebbe restato un gran rimorso al cuore, se non avessi anche attestato, siccome ora fo, a Lei il gradimento di sì prezioso dono, e non le partecipassi la stima singolare, che ho conceputa del di Lei felice ingegno, e raro sapere. Allorchè io considero gli scritti di Cammillo Pellegrino àniore, veggio un genio maraviglioso, ch' esige venerazione da tutti. Lodato Dio che Capua seguita a produrre talenti di sì buon metallo; e fra questi mi dia pur Ella licenza ch' io annoveri il suo; che ben lo merita l' erudizione rara, il genio felicemente critico, e lo stile sì spiritoso e leggiadro, che osservo nel suo Comentario. Adunque con effolei vivamente mi rallegro, ancora per aver cominciato a conoscere in V. S. Illustrissima un letterato capace di sostenere l' onore, non dirò solamente della sua nobil patria; ma dell' Italia ancora. Però animo a produrre ciò ch' Ella ci fa sperare intorno alle Antichità di Capua, e di coteste felici contrade. Il saggio ch' Ella ne ha dato fa troppo desiderarne la continuazione. Ora io per la stima, che fo di cotesta sua erudita fatica, ben volentieri mi farei indotto a metterla nella mia Raccolta; ma la prego di perdonarmi s' io nol fo; perchè non s' accorderebbe col mio disegno ed impegno fatto col Pubblico; di dar solamente storie ed opere composte prima del 1500. Se v' è entrato il Pellegrino, è stato per le memorie da lui raccolte de' secoli bassi; e quel dippiù, che vi si è messo, è stato per risparmiare a i letterati la fatica di cercare il testo de' di lui opuscoli, divenuti oramai troppo rari. Il sito proprio di esso suo Comentario era la Raccolta grande fatta dal Vander Aa in Olanda; ed io ne voglio scrivere così, acciocchè se mai vi si facessero delle giunte, questo, che tanto lo merita, v' abbia luogo (5). Del resto andrò io cercando le congiunture di fare in altra guisa conoscere a Lei ed al Pubblico la somma stima, che ho conceputa del di Lei valore, anche a titolo di gratitudine; giacchè Ella con tanta benignità ha voluto far onore anche al mio nome. Mi pretesto io intanto uno de' suoi ammiratori, e bramoso di comparire quale ora con tutto lo spirito e l' ossequio mi dico = Se non avesse peranche inviata copia dell' opera sua a i Giornalisti di Venezia, bisogna inviarla per onore anche dell' Italia; e io, occorrendo, la servirò di buon inchiostro appresso que' Signori, se trasmettesse a me la copia suddetta.

SCI.

(5) Invenit postea hoc Opus anno 1737 Ioannes quinzatum Romanarum & Graecarum, ut diximus. Poleus in *Supplemento Utriusque Thesauri Anti-*

SCIPIO MAFFEIVS
ad Iosephum a Capua Capycium.

Verona 8 Aprile 1728.

A Gran mia disgrazia ascrivo che mi sia stato quasi per otto mesi prolungato il contento di goder dell'onore da V. S. Illustrissima, impartitomi con la trasmissione dell'Opera del Signor Canonico MAZZOCHI sopra l'Anfiteatro di Capua. L'esser passato il libro insieme con la lettera in varie mani, e trattenuta prima in Roma, poi in Bologna, e in altre Città n'è stata cagione. Ora finalmente l'ho divorato subito; e non posso abbastanza render grazie a V. S. Illustrissima, ed a cotello nobilissimo Magistrato della grazia fattami nell'inviarmelo (6): e la supplico a rallegrarsene ancora in mio nome col valoroso Autore. Convien dire, che in questo tempo un genio favorevole agli Anfiteatri si adopera; poichè io pure da pochi mesi in quà ho lavorato un Trattato sopra questo di Verona, che non si dà fuori ancora per non esser terminato l'intaglio de i disegni. Subito che uscirà, procurerò di fargliene capitare qualche copia. Trattanto io rendo a V. S. Illustrissima infinite grazie della somma bontà, che riconosco avere per me; sommamente spiandomi non averla potuta conoscere e servir di persona quando passò per quà. Con che

IOH. BERNARDINVS TAFVRVS

ad eundem.

[Nardò li 18 Settembre 1727.

L'Umanissima lettera di V. S. Illustrissima del 1 cadente mi apporta nell'istesso tempo ed un estremo contento, ed una somma confusione. Il contento mi deriva dal vedermi da cotesti Illustrissimi Signori Rappresentanti per mezzo di V. S. Illustrissima favorito del prezioso dono dell'eruditissimo Libro sopra l'Anfiteatro Capuano, composto dal celebre Signor D. ALESSIO MAZZOCCHI; e la confusione dal ben conoscermi affatto immeritevole di sì segnalato favore. Ben mi accorgo che qualche amico cortese si è degnato di descrivermi non quale io sono, privo d'ogni merito e virtù; ma qual dovrei essere. Tal quale però io mi sia, mi dedico per vero servo di cotesta Illustrissima rinomata e chiara Comunità; avendo con eccesso di bontà voluto prima obbligarmi, che conoscermi. Supplico intanto l'innata benignità di V. S. Illustrissima portare i miei ossequiofi rispetti a cotesti Signori; nel mentre io col più divoto ossequio mi rassegno

EV-

(6) Munus illud a Capycio non solum suo, sed etiam MAZOCCHI nomine Maffeo missum conicio ex Epistola XIX ad Nostrum datâ Antiquitatum Galliarum Seleazar. quae ita incipit: Tameris, post-

quam eximium tuum de Capuano Amphitheatro Commensarium perhumaniter ad me misisti, nihil, &c.

EVSTACHIVS MANFREDIVS

ad eundem.

Bologna 22 Aprile 1728.

NOn prima di ieri mi fu recapitata insieme col Libro sopra còtesto celebre Anfiteatro di Capua la benignissima lettera scritta in data fin del 1 di Agosto dell'anno scorso; con la quale si è degnata V. S. Illustrissima di accompagnare il pregiatissimo dono fattomi di quest'Opera. Eguale al piacere, che ho provato nel leggerlo e nell'ammirare la vasta erudizione del chiarissimo Autore di essa, è la confusione, in cui mi trovo per l'onore che mi vien fatto da V. S. Illustrissima, e da còtesto nobilissimo Magistrato; inviandomi un sì bello e splendido monumento, e sì dottamente descritto della loro famosa patria; nel che veggo che l'amore, che ha verso di me il Signor Abbate Garofolo mi ha fatto tutto quel merito, che per altro certamente non avrei, di ricevere un sì distinto ed apprezzabil regalo. Io ne rendo adunque a V. S. Illustrissima, ed a còtesto nobilissimo Magistrato le maggiori grazie, che so e posso; e mi auguro abilità eguale alla brama, che ho di corrispondere ad un tanto debito; con impiegarmi nell'ubbidienza de' riveriti comandamenti di V. S. Illustrissima, e di còtesta insigne Città; a cui fin da ora mi dedico con ogni ossequio e riverenza maggiore

ANTONINVS MONGITORIVS

ad eundem.

Palermo 2 Ottobre 1727.

PEr mezzo del Signor D. Ignazio Maria Como, mio singolar amico e padrone, mi capita il Libro dell' Anfiteatro Campano, favore quanto inaspettato, altrettanto da me gradito: e siccome si rende meritevole di ogni lode il zelo di còtesto Pubblico nel conservar e illustrar le antiche memorie; così gli son dovuti i maggiori encomii, che possan tributarli, per la generosità di parteciparlo a' Letterati. Ne rendo le maggiori grazie, che posso, sì al medesimo Pubblico, come alla singolar cortesia di V. S. Illustrissima per la preziosità del dono, e per l'onore non meritato di essere stato aggregato al numero de' favoriti. Sarà il Libro da me conservato tralle cose più pregevoli della mia Libreria per eterna memoria de' favori di V. S. Illustrissima e delle mie obbligazioni: e spero non tenerlo ozioso, ma valermene nelle occasioni per illustrar l'oscurità de' miei fogli: mentre offerendomi

IOH.

IOH. IOSEPHVS VRSIVS

ad eundem.

Modena 5 Maggio 1728.

ANcorchè il Signor Abate Biagio Garofoli, sedotto dalla boatà, che ha per me, mi abbia dipinto a V. S. Illustrissima con troppo vantaggiosi colori; non meritava tampoco il favorevole ritratto fattole da lui, non che l'effettiva debolezza della mia persona, l'onore che mi ha compartito regalandomi dell'eruditissimo ed elegantissimo Libro intorno all'Anfiteatro Capuano. Saran tre giorni che mi è giunto in Modena, ove ora soggiorno, questo prezioso dono, accompagnato da benigna lettera di V. S. Illustrissima data sotto il 1. Agosto dell'anno scorso: la qual verità io l'espongo per giusta discolpa del ritardo, che correrebbe a mio carico, se avessi differito sin ora il renderle le dovute grazie: e perchè aspiro all'onore eziandio de' suoi comandi, come consecutivo a quello di avermi conceduta la sua padronanza; l'assicuro che minimo ritardo non lascerò correre nell'ubbidirla, e nell'autenticare coll'opere quel titolo, col quale mi pregio di sottoscrivermi ora ossequiosamente

IOH. BATISTA SOLLERIVS

ad Auctorem.

Antuerpiæ IV idus Septembris 1728.

Quas Kal. Octobris proxime elapsi anni 1727 humanissimas iuxta atque officiosissimas litteras ad me dedisti, Vir amplissime, eae demum sub huius mensis Kalendas huc perlatae sunt, cum insigni munere quo me beare dignatus es, praeclaro eruditionis tuae monumento, Museum nostrum Hagiographicum exornans. Ut mihi gratissima sunt erudita antiquitatis cimelia, ita avidè Commentarium tuum evolvi, singularibus in hisce rebus explicandis peritiae tuae argumentis egregie decoratum; de quo gratias refero quam possum cordatissimas

I

ALEXII SYMMACHI MAZOCHII
I N
CAMPANI AMPHITHEATRI
T I T V L V M

Aliaque nonnullas Campanas Inscriptiones

C O M M E N T A R I V S .

Huius Commentarii partitio.



VPER hoc ipso mense Septembri huius anni MDCXXXVI cum amicissimus, idemque eruditus vir Franciscus Ciccarellus literati fragmenti inter rudera amphitheatri reperti exemplura ad me detulisset in hunc modum:

IA·FELIX·AV
FECIT
IANVS·AV
F·COLVMNAS·AD
IVS·HADRIANV
PIVS·DEDICAVI (I)

statim intellexi ad totius operis titulum pertinere: praesertim cum praegrandibus literis constaret, & ad portam ipsam amphitheatri, quae austrum spectat, erutum fuisset. In hunc vero maxime modum supplevi:

A CO-

(1) Characteres nactus non eadem proportionem decrecentes, qua in ipso marmore, hic quidem ut potui exhibui. Ceterum marmor cum supplemento exactissime in aes incidendum ca-

ravi: nam praeter cetera, quae commentarius docebit, characterum etiam spatiorumque exacta proportio, sic restitutum oportuisse significabit.

COLONIA·IVLIA·FELIX·AVG·CAPVA
 FECIT
 DIVVS·HADRIANVS·AVG·RESTITVI
 IMAGINES·(*)ET·COLVMNAS·ADDI·CVRAVIT
 IMP·CAES·T·AELIVS·HADRIANVS·ANTONINVS
 AVGPVS·DEDICAVIT

(*) Aut
 tale aliquid.

2
 Utrique enim marmor & ex aequo fuisse supplendum vox FECIT, quae alterius lineae media ferme occupat spatia, satis indicabat: plus vero aliquanto initio quam fini adiciendum fuisse eadem quoque vox admonebat, quae dextrorsum propius accederet. Ac ne multis, recte necne suppleverim, afferetur hoc commentario ratio. Dum enim singulas inscriptionis partes lustrabimus, simul vix aliter elogium sese habuisse intelligitur.

Ac fragmentum ipsum quod attinet, est illud quidem e candido marmore, sane quam elegantissimis characteribus insculptum, iisque prope *σπιθαμιαίαις*; sed ita ut per singulas paullatim lineas decrescant, ut deorsum spectantibus, secundum opticae leges, aequales omnes viderentur: sic enim politiore illo Antoninorum saeculo consuevere [inscriptiones scalpere. Quamquam ceteroqui vetus id fuit architectonicus canon a Vitruvio III, 3 paullo *πρυμπερον* traditus: Quo enim, inquit, *altius oculi scandis acies non facile perfecat aëris crebritatem*, & quae ibi sequuntur; ob eamque causam optimum factu ait, si eminentioribus aedificii membris aliquid amplius altitudinis tribuatur: atque hinc ex tribus epistylia fasciis, imae tres, mediae quatuor, summae quinque partes ibidem architectus assignat.]

Dimensiones vero has habet area literis exarata, (nam de corona ceterisque ornamentis taceo) ut tres maxime romanos pedes altitudinis habeat, quatuor fere in latum excurrat: ut literarum, ita ut supplevi, integras strigas ad decenteoque amplius pedes fuisse exporrectas oporteat.

Hunc vero commentarium sic nos quidem partiemur, ut tria hujus epigram-

DE CAMPANA COLONIA.

grammatis commata binis singula versibus comprehensa, totidem capitibus exponamus: tum alteram quoque amphitheatralem inscriptionem per eadem haec tempora detectam dabimus: deinde quae olim, quae nunc huius amphitheatri facies: quod ei per sequiora tempora fuerit nomen, quidve eo tum factum fuerit, exsequemur: postremo ad theatricas quasdam inscriptiones digrediemur.

C A P V T I

In priores duas elogii lineas.

- I Quoties Capuam deducta colonia fuerit. II De Capua a C. Iulio colonia constituta. III Unde Felicis nomen Capuae obvenerit. IV De Campanae coloniae supplementis ab Octaviano conscriptis. AVCTARIVM PRIVS. De Campana peritica, eiusque praefecturis. AVCTARIVM ALTERVM. De Campanae Coloniae terminis literatis. V De tempore constructi amphitheatri, & Campani aetatis viribus.

I Colonis fere ut libertis nova nomina imposita. II Inter colonias municipiaque discrimen. Quando Capua Municipium fuerit. III Capua una ex Praefecturis. IV, V Quoties Capuam deducta Colonia. VI M. Bruti Colonia. VII Syllana colonia. VIII Sigonii aberratio. M. Bruti colonia civium R. fuit. IX Bruti colonia praefectorum sustulit, Syllana retinuit. X Bruti colonia brevi evanuit: Syllana stetit. XI Bruti colonia ante Syllanam fuit. Quis iste M. Brutus. Noster Brutus pater eius est, qui Caesarem interfecit. Ob eundem perfide interfectum Pompeio constat invidia. XII Ciceronis assentatio. Mantia Pompeio convitiatur. Bruti Caepionis in patriam amor. XIII Noster Brutus quo anno mortuus. Pigibius notatus. Tempus deductae a Bruto coloniae. XIV Rulli tentata colonia. XV C. Iulii colonia. XVI M. Antonius iterum Capuam coloniam deducere molitus tantum non interficitur. Capua altera Roma. XVII Caesaris Octaviani supplementa. XVIII Cur Iulia appellata. XIX, XX Lex Iulia Ciceroni valde displicuit. An agri Campani modum Tullius habuerit exploratum. XXI Cicero ob recusatum Campanum XX-viratum exulavit. Clodius XX-viratus repulsam patitur. XXII Campanorum XX-virorum catalogus. XXIII, XXIV Turbae ob legem Iuliam. XXV Dionis inconstantia. Goesii indiligentia. XXVI, XXVII, XXVIII, XXIX Dio secum ipse & cum aliis conciliatur. XXX Campanorum studium in Cicerone revocando. XXXI Pompeius Capuae Duumvir. XXXII Itemque Piso. XXXIII Campani Consules. XXXIV Tempus gesti duoviratus. XXXV Ciceronis iocus. In quas milites deducebantur, non continuo militares coloniae. XXXVI Campania recens Felix appellata. XXXVII, XXXVIII Capua Felix a Sylla dicta. XXXIX Syllae aetate non fuisse rescissa. Syllanis numquam possessiones ademptae. XL Sigonii ballucinatio. XLI, XLII Quo colonia intro deducta, iterum deducere non licebat. XLIII, XLIV, XLV, XLVI

Coloniae omnes cognomento Felices fortasse a Sylla deductae . XLVII , XLVIII Ex . S . C . cognomina urbibus imponebantur . XLIX Ter Octavius Capuam coloniam deduxit . L Lege III-virali Capua colonia destinata . LI , LII Octavius & non Lucius lege III-virali Capuam colonos transfcripsit . LIII Octavius iterum Capuam coloniam collocat . LIV , LV Terram Gnosiam & aquam Iuliam Caesar Campanis elargitur . LVI Velleio lux . LVII , LVIII , LIX , LX Caesar iam Augustus tertio Capuam coloniam instituit . LXI Quid pertica & praefectura . LXII De Kardine & Decumano . LXIII Kardo & Decumanus Capuae alternabant . LXIV Campanus ager ad mare versus longissime protensus . LXV Hygino lux . LXVI , LXVII Goëfii παροπαμα . LXVIII Calatia praefectura Campana . LXIX Urbana praefectura . Plinius illustratur . LXX Castilinum praefectura Campana . LXXI Collis Leucogaesus Campanis adiudicatus . LXXII , LXXIII , LXXIV Addiana praefectura . LXXV Praefecturae colonicae etymon . LXXVI Siculo Flacco lux . LXXVII Goësius reprehenditur . In praefecturae etymo Siculus & vetus lapis consentiunt . LXXVIII Praefecturae colonicae Romanas imitabantur . LXXIX Salmasius refutatur . LXXX Cultellatum quid ? Tifata unde dicta . LXXXI , LXXXII De Campanae coloniae terminis literatis . LXXXIII Ab Iulio ne an ab Octavio hi termini positi . Rigaltii & Peregrinii sententia . LXXXIV , LXXXV , LXXXVI , LXXXVII R fellitur Peregrinius . LXXXVIII , LXXXIX , XC , XCI Fortasse hi termini Iulium habent auctorem . XCII Campanarum antiquitatum Peregrinii satum . XCIII Mira veterum in elogiis brevitatis . XCIV , XCV Quando extructum amphitheatrum . XCVI Non ante Flavioꝝ aetatem factum . XCVII , XCVIII Suum cuique coloniae aerarium . XCIX Quaestores Italiae provinciarum . C Curatores Kalendarii . CI Legata poenae nomine . CII Praedia coloniarum . Velleio lux . Coloniarum reditus in longinquis interdum regionibus . CIII Terra Gnosia . Campanorum Lucanus ager amplissimus .

I **COLONIA . IVLIA . FELIX . AVG . CAPVA**) Ita primum hunc versum meo periculo constitue: id quod & vetus apud Frontinum Campanae Coloniae nomen *Colonia Iulia Felix*, de quo deinceps, declarat, & linearum quoque proportio id suadet: ac demum ratio ipsa nominum coloniarum, in quibus nominandis eandem fere, quae in libertis, servatam consuetudinem deprehendo; itaque sicut hi post manumissionem, patronorum praenominibus nominibusque assumtis, vetera sua nomina cognominum loco habuere: sic postquam in aliquam civitatem deducta colonia fuit, eius nomine, a quo deducta erat, saepe accepto, proprium civitatis nomen in cognomen transibat; vox vero **COLONIA** tanquam praenomen praefigebatur. Sic quoniam lege Iulia Capua deducta fuit, **IVLIA** est appellata; nam de voce **FELIX** suo loco dicam. In eundem modum sunt *Colonia Iulia Augusta Parma*, *Colonia Iulia Fanum Fortunae*, *Col. Iulia Hispellum*, *Col. Iulia Paterna Narbo Martia*, *Col. Iulia Paterna Arelate* (in postremis autem hisce duabus illud *Paterna* curiose additum, ut ab Iulio patre, non a Iulio Octaviano deductas notetur) & sexcenta id genus. Interdum tamen nomen proprium civitatis in derivativum transit ut *Colonia Felix Augusta Nolana*, & aliae in eundem modum. Eadem ratione hic **CAMPANA** pro **CAPVA** poni potuisse affirmarem, (nam & Velleius lib. 11, cap. 81 *Coloniam Campanam* dixit) si id primae lineae spatia admitterent, cuius literae & grandiores ceteris, & vero etiam disiunctiores existunt: sed & vox **FECIT**, quae sequitur,

a me-

a mediis spatiis longiuscule abiret, si CAMPANA pro CAPVA positum fuisset.

I Quoties Capuam deducta colonia fuerit,

II COLONIA) Colonia fuit, non municipium Capua. Tacitus, qui III, hist. 57 *municipia coloniaequae* dixit, illud ad Puteolos, hoc ad Capuam retulit, quam XIII anal. 31 *Coloniam* diserte vocavit. Prior Taciti locus ex III hist. 57 sic habet: *A quibus municipia coloniaequae impulsae (praecipuo Puteolanorum in Vespasianum studio, contra Capua Vitellio fida) municipalem aemulationem bellis civilibus miscebant.* Quo Taciti loco Capuam municipium appellatam putat Cluverius Italiae antiquae lib. IV, p. 1176, lin. 52 itemque Barmannus notis ad Velleium, Cluverium, ut opinor, secutus. Sed errant viri doctissimi; ecquis enim dubitat, quin Puteolos ad *municipia*, Capuam ad illud *Coloniaequae* retulerit historicus? At enim, inquit, paulo ante Vitelliana tempora Nero Puteolos coloniam deduxerat: *Vetus*, inquit idem Tacitus XIV an. *opululum Puteoli ius coloniae & cognomentum a Nerone adipiscuntur.* Sed ut mittam quod ad hunc locum notat Lipsius, Puteolos modo coloniam, modo municipium fuisse: crediderim Puteolanos, rescissis post mortem Neronis eius actis, ad ius municipii, in quo magis sibi placerent, iterum rediisse. Ceteroqui confusa interdum fuere haec duo vocabula. Gellius XIIII, 13 *Municipes & Municipia verba sunt dictu facilia, & usu obvia, & neutiquam reperias, qui haec dicat, qui scire se plane putet quid dicat. Quotus enim fere nostrum est, qui cum ex colonia populi Romani sit, non & se municipem esse, & populares suos municipes esse dicat? Quid tamen proprie Municipium a Colonia differret, ibidem Gellius luculenter exponit: Municipes, inquit, sunt cives Romani ex municipiis legibus suis & suo iure utentes: muneris tantum cum populo Rom. honorarii participes, a quo munere capessendo appellati videntur, nullis aliis necessitatibus, neque ulla populi Romani lege adstricti. Contra vero de coloniis ait: Coloniae non veniunt extrinsecus in civitatem, nec suis radicibus nituntur, sed ex civitate propagatae sunt, & iura institutaque omnia populi Romani, non sui arbitrii habent. Ad haec Ulpianus l. 1 D. ad munic. cuiuscumque non modo coloniae sive municipii, sed cuiusvis omnino civitatis cives municipes ex usu recepto appellat: cuius quoque verba adscribere non pigebit: *Municipem, inquit, aut nativitas facit, aut manumissio, aut adoptio. Et proprie quidem municipes appellantur muneris participes, recepti in civitate, ut munera nobiscum facerent, sed nunc abusive municipes dicemus suae cuiusque civitatis cives, ut puta Campanos, Puteolanos. Qui ex duobus igitur Campanis parentibus natus est, Campanus est. Sed si ex patre Campano, matre Puteolana, aequae municeps Campanus est. Nisi forte privilegio aliquo materna origo censeatur: tunc enim maternae originis erit municeps.**

ceps. Ut puta Ilienſibus conſeſſum eſt, ut qui matre Ilienſi eſt, ſit eorum municeps. Etiam Delphis hoc idem tributum & conſervatum eſt. Celfus etiam refert Ponticis ex beneficio Pompeii Magni (id) competere &c. Haec quamvis tranſlatitia, eo tamen huc comportavi, ut ad ea quae de colonia Capua enarranda ſunt, veluti aditus muniatur: praefertim cum & municipium olim aliquando fuiſſe Capuam compertiffimum habeamus. Nam ex eo uſque tempore quo T. Veturio Calvino, Sp. Poſtunio Coſ. qui eſt annus V. C. CCCXIX (ſequor faſtos Sigon.) civitas Campanis data fuit, uſque ad proditam Hannibali urbem, quando a Romanis devicta in praefecturae formam eſt redacta, inter municipia fuiſſe numeratam oportuit. De civitate Campanis data meminit Ennius apud Cenſorinum de die natali:

Civeis Romanei tunc factei ſunt Campanei.

meminit & Velleius I, 14 *Abhinc annos CCCL Sp. Poſtunio, Veturio Calvino Coſ. Campanis data eſt civitas, partique Samnitium ſine ſuffragio.* Nam quod Livius ad L. Furium, C. Maenium conſules refert, ideſt quadriennio ante Velleii notam; id vero non incommodat, quia de ſolis equitibus ibi Livius commemoraverat: *Campanis, inquit, equitibus honoris cauſa, quia rebellare cum Latinis noluiſſent, ſine ſuffragio civitas data.* Ab anno ergo CCCXIX, quo, Velleio teſte, univerſis Campanis civitas data fuit, uſque ad annum DXLII, quo in praefecturae formam redacta eſt, Capua municipii iure ſine ſuffragio gaviſa fuit: ex quo efficiebatur, ut in legionibus uti cives, non in auxiliis uti ſocii; Campani adſcriberentur: eoque amplius, ut connubiorum cum Romanis iura aſſequerentur: unde cum primum Capuam venit Hannibal, multae nobiles Campanorum familiae affinitate cum Romanis iunctae erant: ceterum ſuis legibus, ſuiſque ſacris utebantur, eratque eadem reip. forma; quae ante fuiſſet.

III Devicta demum civitate, ac Romanorum iugo accepto, una ex Romanis praefecturis, quas Feſtus enumerat, fuit, accipiebatque quotannis ab Roma praefectum, qui iura daret. Iſque ſtatus civitatis fuit per annos CLII, quot Velleius uſque ad deductam a Caefare coloniam colligit. Quanquam vero per idem ſpatium deducta non ſemel eo tum civium; tum militum colonia fuit, ius tamen Campanis uſque ad legem Iuliam agrariam non reſtitutum idem Velleius affirmat: quod, quemadmodum ſit accipiendum, deinceps exponam.

IV Quando autem Capuam ante C. Iulium non ſemel coloniam deductam, modo admonebam, ac ter quoque poſt eundem comperio; operae pretium fecerim, ſi tam diſſitae antiquitatis quam potero maxime diſpulta caligine, quoties Capuam adſcripta colonia fuerit, quoties inſuper tentata explanare aggrediar: praefertim cum & *Coloniae vox, de qua hic commentamur, id ſibi ſuo iure poſtulare videatur.*

V Ac

V Ac metnini Lauredanum virum doctum ad illud *Capuae & Leocreanti*, quod in II Agr. num. 34 legitur, sic emendare, ut *Capuae & Tarenti* legendum putet. Hoc magis miror, quod ait C. Gracchi lege una cum Tarento Capuam deductam fuisse coloniam, Appiano lib. I auctore. Vbi hoc quaeso in Appiano legitur? [Nisi si forte ad quendam Frontini locum aspexit, quem in Auctar. huius capituli producam.]

VI Duas omnino non incelebres Campanae coloniae deductiones ante C. Iulium Caesarem invenio, quas non magno inter sese intervallo in Ciceronis juventutem incidisse existimo. Una est M. Bruti, de qua tum saepe Cicero in II Agr. meminit, tum vero copiosissime num. 34 in hunc modum: *Haec consilia maiorum* (de Campanae praefecturae forma retinenda) *M. Bruto, ut antea dixi, reprehendenda, & P. Rullo visa sunt, neque te, P. Rulle, omnia illa M. Bruti atque auspicia a simili furore deterrere. Nam & ipse qui deduxit, & qui magistratum Capuae & Leocreanti* (viri docti hanc vocem indubie corruptam sic restituunt, ut ab eo creati, aut eo create, aut tale aliquid legatur) *ceperunt, & qui aliquam partem illius deductionis, honoris, muneris attigerunt, omnes acerbissimas impiorum poenas pertulerunt. Et quoniam Bruti atque temporis illius feci mentionem, commemorabo id quod egomet vidi, cum venissem Capuam coloniam deductam L. Considio & Sex. Satio, quemadmodum ipsi laquebatur, praetoribus, ut intelligatis quantam locus ipse afferat superbiam: quae paucis diebus, quibus illo colonia deducta fuit, perspicere atque intelligi possit. Nam primum id quod dixi, cum ceteris in coloniis duumviri appellantur, hi se praetores (2) appellari volebant. Quibus primus annus hanc cupiditatem attulisset, nonne arbitramini paucis annis fuisse consulum nomen appetituros? Deinde anteibant lictores non cum bacillis, sed, ut hic praetoribus antecunt, cum fascibus duobus. Erant bestiae maiores in foro constitutae, quae ab his praetoribus de tribunali sicut a nobis consulibus de consilii sententia probatis, ad praeconem & ad tibicinem immolabantur. Deinde patres conscripti vocabantur. Iam vero vultum Considii videre ferendum vix erat; quem hominem vegrandi macie torridum, Romae contemptum atque abiectum videbamus, hunc Capuae Campano supercilio, ac regio spiritu cum videremus, Magios, Blossos, mihi videbar illos videre ac Inbellios. Iam vero qui metus erat tunicatorum illorum? Et in Albana & Seplasia quae concursatio percontantium, quid praetor edixisset? ubi cenaret? quid enuntiasset? Quem locum eo libentius huc integrum adscripsi, quod, cum ab hac Agraria discesseris, non alibi huius coloniae mentio existit. Iam illud, cur Capuae duumviri se praetores potissimum appellari iuberent, afferetur a me alio in opusculo ratio.*

VII

(2) [Id imitati Telefina duoviri, qui & *Phisippes* Aft. XVI, 20.]
ores in marmore Telefina appellantur. Imitati &

VII Altera est L. Cornelii Syllae, qui & primus militaribus coloniis complevit Italiam, & quam coloniam Capuae imposuit, militum eam fuisse verisimile est. Is postquam externis perfunctus bellis tyrannidem occupavit, cum esset acerrimus suorum hostium insectator, pleraeque civitates, quae contra se arma sumserant, proque inimicis suis steterant, agro multavit, quem suis militibus divisit, quos in eas colonias adscripsit. Mitto de Etruria, de Latio ac ceteris Italiae regionibus dicere. In Campania vero idem infortunium Capua & Nola subiere, quod Syllae adversae fuissent. De Nolani agri assignatione testatur Frontinus lib. de Coloniis. Itemque de Syllana huc adscripta colonia mentio est apud eundem, qui, postquam de celebri Caesaris *ἀρονία* dixerat, subiungit: *Ager ejus (Capuae) lege Syllana fuerat assignatus. Tum & ex iis, quae de Calatiae deductione narrat, idem prorsus colligas: Calatia, inquit, oppidum muro ductum: iter populo debetur pedes decem: COLONIAE CAPVENSIS cum territorio suo a Sylla Felice adjudicata olim ob hosticam pugnam.*

VIII Ad hanc etiam syllanam deductionem refert Sigonius in III de Jure Italiae cap. 4 illa Ciceronis ex altera Agraria, quae modo recitavimus: *Neque te, P. Rulle, omina illa M. Bruti atque auspicia a simili furore deterrent. Nam & ipse qui deduxit, & qui magistratum Capuae ceperunt, & qui aliquam partem illius deductionis, honoris, muneris attigerunt, omnes acerbissimas impiorum poenas pertulerunt.* Sed vitae magnus immane quantum ab historiae veritate aberrat: nam & diversissimae prorsus hae duae coloniae fuerunt, & multa utramque temporum rerumque discrimina seiungunt. 1 Nam cum haec syllana militaris fuerit: contra illam alteram M. Bruti civium Romanorum fuisse, non militum, ex eadem II Agraria colligo. Etenim n. 32 inter Karthaginem, Corinthum, Capuam comparatione instituta, *quas tres solum urbes in terris omnibus . . . posse imperii gravitatem ac nomen sustinere* praedixerat: Karthaginem quidem & Corinthum, quod procul erant a conspectu imperii, non solum affictas, sed etiam, ne quando erigere se possent, funditus sublatas affirmat: de Capua longe aliud fuisse consilium, cui si agrum, si magistratus, si senatum ademissent, nihil fore, quo Capua magnopere timeretur: atque idcirco urbem non esse deletam, ut esset locus comportandis condendisque fructibus, aratorum rusticorumque receptaculum. Tum n. 33 subiungit: *Videte quantum intervallum sit interiectum inter maiorum nostrorum consilia, & inter istorum hominum dementiam. Illi Capuam receptaculum aratorum, nundinas rusticorum, cellam atque horreum Campani agri esse voluerunt: hi expulsis aratoribus, effusis ac dissipatis fructibus vestris, eandem Capuam sedem novae reipublicae constituunt, molem contra veterem rempublicam comparant. Quod si maiores nostri existimassent quemquam in tam illustri imperio, & tam praecleara popu-*

populi R. disciplina, BRVTI aut P. RVLLI similem futurum; hos enim dios adhuc videmus, qui hanc rempublicam Capuam totam transferre velent, profecto nomen illius urbis non reliquissent. Nonne vides vel ex hoc ipso, quod P. Rulli consilium cum Bruti facto comparatur, sequi non minus Bruti deductionem civium fuisse, quam illam a P. Rullo agitam? Sed quid his immoror, cum num. 36 diserte de utraque, tanquam de civium Romanorum colonia sermo habeatur? Haec tu, inquit, P. Rulle, M. BRVTI sceleris vestigia, quam monumenta maiorum sapientiae sequi maluisti. Tum nonnullis interiectis: Vt, inquit, invidiosos agros a SVLLANIS POSSESSORIBVS . . . emtos, quanti velletis, POPVLO ROMANO induceretis. Quae postrema verba, quanquam de Rullo eiusque sectatoribus dicuntur, de eo tamen Rullo dicuntur, qui M. Bruti sceleris vestigia sequeretur. An non intelligis eidem POPVLO ROMANO agros fuisse olim a M. Bruto assignatos, cui postea Rulli lex assignabat? Vtriusque enim viri molitionem per omnia aequiparat Tullius.

IX 2 M. Bruti colonia Campanae praefecturae formam sustulit, ut ex prolixiore Ciceronis loco, quem supra recitavi, intelligitur, qua Capuae duoviros, sive, ut ipsi audire malebant, praetores constitutos, & cetera quoque ad principis urbis imaginem ordinata significatur: contra vero per Syllanam ἀποικίαν nihil hic de praefecturae forma decessit: quam idcirco ab recepta Capua ad legem usque Iuliam agrariam Velleius lib. I r c. 44 continuat: quia quam Capuae M. Brutus Romanae reipublicae imaginem deformatat, ea statim evanuit: Sylla vero, qui paullo post hic coloniam collocavit, nihil de praefecturae forma immutavit. Id enim si fecisset Sylla, cur Cicero duos tantummodo inventos dixisset, qui, spreto maiorum consilio, Capuam sedem novae reipublicae constituerent, M. Brutum & P. Rullum? An non tertius his Sylla adiungendus fuisset? Itaque Sylla cum satis habuisset agros militibus assignare, nihil praeterea novandum putavit. Et sane an olim libera adhuc republica, civium tantum coloniae ad Romanae urbis faciem exigerentur, militum non item, haud facile dixerim: de quo viderint eruditi.

X 3 M. Bruti hic constituta colonia haud diu stetit: nam, si Ciceroni fidem adhibemus, & ipse qui deduxit, & qui magistratum Capuae ceperunt, & qui partem aliquam illius deductionis, honoris, muneris attingerunt, omnes acerbissimas impiorum poenas pertulerunt. Quo sane exemplo proposito, Rullum deterret M. Cicero: Neque te, inquit, P. Rulle, omnia illa M. Bruti atque auspicia a simili furore deterrent. Quae non sic accipienda censeo, quasi obnuntiante augure Brutus coloniam constituerit, sed quod coloniae ab eo deductae infelix eventus Rullo familia molienti male ominaretur. Contra vero Syllana colonia aetatem tulit, quod deinceps opportunius mihi demonstrabitur.

XI 4 Postremo Bruti colonia vetustior Syllana fuit, ut terrae caelum profus miscere videatur, qui utramque veluti uno tempore deductam confuderit. Id vero ut doceam, quis ille M. Brutus fuerit, de quo Cicero, investigari necesse fuerit. Ex tot eruditissimis viris, qui Tullianas Agrarias illustrarunt, nemo praeter Turnebum de hoc homine verbum unum posuit. Turnebus autem ad II Agr. num. 34, & 36 eum & Marianarum fuisse partium, & tribunum de Capua colonia deducenda legem tulisse, eumque ipsum triumvirum coloniae deducendae fuisse tradit: & Brutum quidem bello civili acerba morte oppetiisse, coloniam vero ab eo institutam a Sylla eiusque factione, sive, ut alibi ait, a senatu sublatam. Haec vir incomparabilis, nullo adhibito teste, docet, quae auctoritate veterum firmanda mihi censeo. Nam illud quidem, quod de Bruti tribunatu, ejusdemque triumviratu assert, est incertissimum: & etiam si alterutrum tantum Brutus ille fecerit, ut aut tribunus legem tulerit, aut triumvir deduxerit, tamen recte Cicero dixerit: *Nam & ipse qui deduxit*. Ac propius fidem est, fuisse tantum triumvirum coloniae deducendae, non item tribunum plebei (3). Deinde quod ad num. 36 ex Sallustio in oratione M. Lepidi trib. pl. refert, Bruti & Mamerci consulatu tumultum in urbe fuisse: id vero est ἀπροσδιόνυσον; nam anno superiore, ut infra dicam, diem suum obierat is, de quo agitur, Brutus. Quod vero hic civili bello acerba morte oppetierit: id cum videatur coniectura magis Turnebus, quam certa auctoritate assecutus, eam omnem narrationem illustribus Appiani Plutarchique locis certam atque explicatam efficiam. Ille in II τῶν ἐμφυλ. p. 497 M. Brutum Caesaris interfectorem alterius Bruti τῆ κατὰ Σύλλαν ἀνηρημένε, qui noster haud dubie est, filium fuisse testatur: *Eius, inquit, coniurationis duo maxime architecti fuerunt, M. Brutus Caespio, Bruti illius per Syllana tempora interfecti filius . . . & C. Cassius*. Sed & hoc ipsum, & quo mortis genere Brutus ille pater sublatus, copiosius e Chaeronensi discas in Pompeii vita: ubi post Syllae obitum, cum, redintegrate civile bellum Lepido, Pompeium Catuli, & optimatum partes secutum tradidisset, subiungit: *Cum autem optimatibus se adiunxisset, dux est contra Lepidum designatus, qui magnam iam Italiae partem subegerat, & exercitu per Brutum cisalpinam Galliam obtinebat. Ac reliqua quidem adventu suo facile Pompeius oppressit: ad Mutinam vero in Gallia per diu castra colata Bruti castris habuit. Interea cum Lepidus Romam advolitans moenibus affideret, multoque exercitu populum territans secundum peteret consu-*

(3) Non enim est verisimile Junios Brutos, qui genus suum ad L. Brutum virum patricium, qui reges exegit, referrent, magistratum plebeium in suam familiam fuisse illaturos. Nam etiam si verissima sit Dionysii Halicarnassensis sententia, illius L. Bruti, qui monarchiam evertit, genus fuisse extinctum, hos vero alteros Brutos

esse plebeios: at Ciceronis tamen, & Posidonii apud Plutarchum adversantia profus Dionysio testimonia hoc saltem efficient, Brutos, qui Ciceronis aetate iactarent ab illo L. Bruto stirpem suam in prope quingentesimum annum propagatam, non fuisse illo eodem tempore per tribunatum plebis gesturos se suamet confessione plebeios.

fulatum : eum metum allatae a Pompeio literae , quibus bellum sine certamine confectum nuntiabatur , absterferunt . Brutus enim sive quod exercitum ipse tradidit , sive quod transitionem dum faceret , est proditus , Pompeii fidei se commisit , acceptisque equitibus qui se comitarentur , in oppidulum quoddam circumpadanae Galliae digressus , ibi postero die , immisso per Pompeium Geminio , est interfectus . Qua de causa Pompeius vehementer est laceratus : qui enim mox ab initio transitionis scripserat ad senatum , Brutum ultro ad se transgressum , misit denno alteras literas , quibus infectatus est interentum . Huius Brutus , qui cum Cassio Caesarem occidit , filius fuit , vir patris neque in bello gerendo , neque in oppetenda morte similis , ut in illius historia explicuimus . Ex quo luculentissimo loco facile quis intelligat non alium fuisse coloniae Capuae deductorem : nam & recte eum cum Rullo comparat Cicero , vel ob hoc quod uterque Syllanis adversus fuerit : & omnino verissime Cicero ait eum acerbissimas impiorum poenas pertulisse , quia miserandum in modum & morte non sua periit .

XII Temperare autem mihi hoc loco non possum , quin Ciceronis non obscuram assertionem hoc loco detegam . Scimus Plutarcho auctore Pompeium ob hanc perfidiam adversariorum maledictis fuisse proscissum . Idem quoque ex Val. Max. lib. VI , cap. 2 discimus , apud quem Helvius Mantia ultimae senectutis homo Libonem accusans , cum a Pompeio per iocum suggillaretur , cum diceret *ab inferis illum ad accusandum remissum* , vocem illam libertatis plenam emisit : *Venio enim , inquit , ab inferis L. Libonem accusaturus , sed dum illic moror , vidi cruentum Cn. Domitium Abenobarbum deflentem , quod summo genere natus , integerrimae vitae , amanissimus patriae , in ipso iuventutis flore tuo iussu esset occisus . Vidi pari claritate conspicuum* (4) *Brutum ferro laceratum , que-*

B 2

ren-

(4) Ex hoc loco Pighius ad aa. 676 colligit saltem praetorium fuisse M. Brutum , cum occideretur , quando confertur cum Cn. Domitio & Cn. Carbone consularibus viris . Sed istuc quidem non necessario sequitur : nam illud PARI CLARITATE referri potest non solum ad honores rectos , sed etiam ad claritatem familiae . Et quidem nos hic , de quo tamdiu loquimur , M. Brutus , si idem ille sit acerrimus accusator , de quo Cicero tum II Offic. tum vero in Bruto haec ait : *Isdem temporibus M. Brutus , in quo magnum fuit , Bruto , dedecus generi vestro , qui cum sano nomine esset , patremque optimum virum habuisset , & iuris peritissimum , accusationem factitaverit , ut Athenis Lycurgus . Is MAGISTRATUS NON PETIVIT , sed fuit accusator vehementer & molestus , ut facile cerneves naturale quoddam stirpis bonum degenerasse vitio pravae voluntatis .* Si , inquam , is quem Pompeius opprexit , idem qui Accusator fuit : is est : adeo praeturam non gessit , ut omnino MA-

GISTRATUS NON PETIVERIT . Et video multos doctissimos viros , qui Caesaris interfectorem hoc Accusatore natum statuunt . Mihi tamen non sit verisimile , primum Bruto ipso ausultante , tam contumeliose de Patre loqui Ciceronem : deinde si is pater alterius , a quo Tullii dialogus nomen invenit , extitisset , hoc ibi praetermissum non esset . Accedit quod Accusator ille Crassi oratoris aequalis fuit , atque , ut videtur , aliquanto remotior a Bruto a Pompeio sublato temporibus , ut alter alterius pater existere potuisset . Demum inter multa Crassi in M. Brutum accusatorem egregia scommata , quae in II de Oratore Cicero consignavit , est & acris in eundem investiva , qua illum praeter cetera rerum omnium rudem , etiam rei militaris , suggillat : *An rei , inquit , militari ? qui nunquam castra videris .* Et tunc vero credibile id ei M. Bruto a Crasso obiectum fuisse , qui deligi potuisset ut Galliam exercitu generet ? Taceo quod Mantiae plena laudis oratio apud Valerium in istum Accusatorem virum illau-

rentem id sibi prius perfidia, deinde etiam crudelitate tua accidisse. Vidi Cn. Carbonem &c. Tamen M. Cicero, ut Pompeio gratificetur, cuius laudi tum alibi saepissime, tum hac ipsa oratione velificatur, in Brutum istum invehitur, eius factum infectatur, & cum Rulli consilio comparat, postremo acerbissimas impiorum poenas pertulisse eum affirmat, qui summa perfidia enectus esset. Quae omnia Pompeii auribus data aequus lector mecum iudicabit. Ac ne illud quidem possum, quin M. Bruti eius, qui Caesarem oppressit, incredibile erga patriam studium (ut illis quidem temporibus ac sapientia: nam nobis quidem longe aliud lex Christiana suadet) suae familiae veluti hereditarium admirer. Quis enim dubitat, quia Pompeio patris sui interfectori insensissimus esse debuisset? tamen & ad Pompeii partes illa tyrannis semper inimica progenies civili tumultu sese applicuit, & eiusdem postea mortem per amicissimi sibi monarchae caedem acerrime est ultus: quod altiores ejus animo caritas in patriam, quam Caesaris benevolentia, radices egisset.

XIII Mors M. Bruti eius, qui Capuae coloniam collocavit, videtur incidere in ann. V. C. DCLXXV, quo eodem anno & Sylla obiit, & Lepidus cum Catulo consul processerat. Id quidem vel ex Appiani i de bel. civ. p. 418 licet intelligere, ubi Lepidus eo ipso anno, quo consulatum gerebat, ad urbem cum copiis adventasse dicitur; quod Lepidi factum Plutarchus cum M. Bruti morte coniungit. Sed multo id evidentius e Plutarchi Pompeio colligas, qui ante illa verba, quae modo recitabam, sic praefatur: Ο δὲ συνάρχων αὐτῶ (Λεπίδου) Καίτλ, ὃ τὸ κριθαρὸν καὶ ὑγιᾶνον μάλιστ' α τῆς βαλῆς, καὶ τὸ δῆμῳ προσεῖχεν, &c. *Collega autem ejus (Lepidi) Catulus, ad quem aggregavit se integra & sanior pars senatus populi que &c.* Ergo cum Lepidi adversus Catulum in eorundem consulatu bellum eruperit: eodem anno, quo Sylla interiit, M. Brutum interfectum oportuit. Accedit, quod Iulius Exsuperantius is, cuius circumfertur opusculum de Marii, Lepidi, ac Sertorii bellis civilibus cap. vi ait: *Huius (Syllae mortui) acta cum conatur Lepidus in SVO CONSVLATV subvertere, contra COLLEGAM Catulum civile praelium gessit, & victus est, &c.* Nec desunt tamen quae ad annum insequentem, D. Bruto & Mamerco Cos. (quo etiam anno tumultus in urbe fuit, teste Sallustio in oratione M. Lepidi trib. pl.) M. Bruti mortem referre suadeant. Primum, quo pacto Lepidus Galliam, quam sortitus erat, per Brutum exercitu obtineret, nisi iam magistratu abiisset? Verum in illo civili tumultu provincias latrociniiis magis, opinor, quam le-

illaudatum, quem gurqitem, quem luce aspectu, que hominum indignissimum Crassus appellat, convenire non potest. Itaque a vero minime abhorret, Brutum Caedionem, qui Caesari est insidiatus, M. Bruti Mariani a Pompeio interfecti,

Campanaeque coloniae deductoris fuisse filium, Marci accusatoris nepotem, ac Marci Iuriconsulti, cujus tres libros laudat Cicero in II de Oratore (Pomponius de orig. jur. septem numerat) pronepotem.

legibus obtinebant; & vi illam invasisse consulem mihi persuadeo, ἤδη, ut ait Plut. πολλὰ τῆς Γαλατίας νενικηότα, καὶ . . . Γαλατικὴν κατέχοντα διὰ Βρούτου στρατιώματι. Deinde obiici mihi possit iurisiurandi religio, quo Lepidus tenebatur, ut saltem in consulatu (sic enim interpretabatur) bello se abstineret, ut ait Appianus. Tamen nihil facilius Romanis fuit, quam lingua iurare, mentem iniuratum gerere. Nihil igitur muto, & eodem anno quo Sylla periit, & Lepidum movisse bellum, & M. Brutum occisum statuo, quoad alius verisimiliora non afferat. Nam Pighius quid fuerit secutus, ut ad consulatum D. Bruti & Mamerici casum M. Bruti, totamque illam Plutarchi narrationem, quam supra recitavi, reiiceret, nec ipse exponit, nec scire interest. Quare ab eodem huc deducta colonia referenda est ad illud maxime tempus, quo Sylla in Mithridaticum bellum intento, per Italiam Marianorum foedissima dominatio grassabatur. Quam coloniam verisimile est a Sylla labefactatam, statim ut Marianis devictis, colonos suos Capuam, veteribus utique expulsis, immisit. Quo sane spectat illud Iulii Exsuperantii de bel. civ. cap. vi de Lepido eo, cuius Brutus partes sequebatur, Syllae ac Syllanis insensissimo narrantis in hunc modum: *Huius (Syllae mortui) acta cum conatur Lepidus in suo consulatu subvertere . . . congregatis iis, in quorum possessiones NOVOS COLONOS de suis militibus Sylla victor IMMISIT : . . . ingentem congregavit exercitum.* Haec copiosius aliquanto differuimus, non tam ut e tam illustribus Sigonii commentariis quantum cumque hic naevus expungeretur, quo a M. Bruto hic institutam coloniam cum Syllana commiscuit: quam ut explicatior iam nostris hominibus primae illius M. Bruti ἀποικίας cognitio existeret.

XIV Sequitur iam P. Servilii Rulli tribuni pl. molitio, qui eo Decembri, qui initum a M. Tullio consulatum proxime praecessit, legem perniciosissimam promulgavit, inter cuius capita hoc etiam erat, ut Capuam in coloniam quinque colonorum millia adscriberentur, iisque & Campanus ager & Stellatis divideretur. Cicero Kal. iplis Ianuariis, quibus iniit consulatum, qui est annus V. C. DCXC, legem in senatu dissuasit, ac paucis post diebus in concione ad Quirites, tanto impetu ac vehementia, ut quam legem Rullus promulgarat, eandem ferre non ausus fuerit. Hinc Plinius inter Tullii laudes l. VII, c. 30 hoc etiam refert: *Te dicente, legem agrariam, hoc est alimenta sua abdicaverunt tribus.* De tota vero Ciceronis cum Rullo concertatione legantur orationes agrariae, quas toties nominavi (5). Adi & Rulli legis capita XXI
a Goë-

(5) Et quidem scimus Campanos unum sibi patronum Ciceronem adoptasse, imo etiam statuam ei posuisse, teste Plutarcho in Cic. ipsoque Tullio in Pisonem num. XI, ubi haec ait: *Quorum Capuae se praetextatum (Pisonem alloquitur Capuae duumvirum, nam duoviri in coloniis*

praetexta utebantur) nemo aspexit, qui non gereret desiderio mei, cujus consilio cum universam remp. cum illam ipsam urbem meminere esse servatam: ME INAVRATA STATVA DONARANT: ME PATRONUM UNUM ADSCIVERANT: a me se habere vitam, fortunas,

a Goëtio collecta, quorum postremum sic concepit: *Capuam tamen quinque civium R. millia transcribantur, singulisque agri Campani dena, Stelatis duodena iugera dividuntur, quae heredem sequantur.*

XV Sed enim quam legem de Capua deducenda Rullus ferre non potuit, eandem post quadriennium C. Iulius Caesar primo suo consulatu, idest anno V. C. DCXCIV pertulit: eaque est omnium celeberrima deductio, itaut tum primum inter Romanas colonias Capuam fuisse censitam veteres scriptores tradant, de qua deinceps uberius dissertabimus.

XVI Et tamen post annos quindescim, uno alterove post Caesaris necem mense, M. Antonius is, qui postea triumvir fuit, iterum Capuam deducere coloniam est aggressus: neque prius incepto abstinit, quam eum Campani paene occidissent. Patet hoc luculenter ex Philippica altera n. 39 ubi sic in eum invehitur M. Cicero: *O praeclaram illam percurstationem tuam mense Aprilis atque Maio, tum cum etiam Capuam coloniam deducere conatus es! Quemadmodum illinc abieris, vel potius paene non abieris, scimus: cui tu urbi minitaris: utinam conere ut illud PAENE tollatur: (paene interfectus est Capuae Antonius, hinc optat ut illud PAENE tollatur, ac re occidatur.) At quam nobilis est tua illa peregrinatio! quid prandiorum apparatus, quid furiosam vinolentiam tuam profectam? tua ista detrimenta sunt, illa nostra. Agrum Campanum, qui cum de vestigalibus eximebatur, ut militibus daretur, tamen infligi magnum reip. vulnus putabamus: hunc tu compransoribus tuis, & collusoribus dividebas: mimos dico & mimas, P. C. in agro Campano collocatos. Quid iam querar de agro Leontino? quandoquidem hae quondam arationes Campana & Leontina in populi R. patrimonio grandi foenore & fructuosae ferebantur. Medico tria millia iugerum, quasi te sanum fecisset: rhetori duo, quasi disertum facere potuisset. Et Philippica XII, n. 3 Quemadmodum, inquit, vestrum hoc consilium (de legatione ad Antonium mittenda) Capua probabit, quae temporibus his ROMA ALTERA est? Illa impios cives iudicavit, eiecit, exclusit. Illi, illi, inquam, urbi fortissime conanti e manibus est ereptus Antonius. Sed & Philip. VIII, n. 8*

prae-

nas, liberos arbitrabantur. Et solebant statuae patronis poni: Seneca va de benef. 8 Nemo... statuam sibi tanquam patrono ponit. Verum quid illud sit, quod Capua Ciceronis consulatu servata fuisse dicatur, ac propterea statua illum tanquam patronum Campani donarint: et si ad Rulli conatus de agro Campano assignando a Cicerone elusos antea referbam: tamen ipse Cicero in Sextiana num. 4 ad Capuam ab impia & scelerata Catilinae, qui eam propter plurimas belli opportunitates attentabat, manu servatam refundere quoque videtur. Cum vero Romae Tullius ob urbem ab illo metu liberatam PATER PATRIAE audiret: non erit fortasse a vero alienum conventum (non enim alio nomine pra-

fecturam senatus appellabatur, eodemque vocabulo hic utitur Cicero in Sextiana num. 4.) Capuae Romae etiam tum in humili fortuna pro viribus assulantis subscripsisse statuae Ciceronis PATER VRBIS, aut tale aliquid: quo forsam adspexerit Horatius 121. 24.

*O quisquis velis impias
Caedis, & vabiam tollere civicam,
Si quaeres pater urbium
Subscribi statuis &c.*

Nihil enim vetat, quominus sicut Capua Romae exemplum imitata ea epigraphae usa fuerit, eodem exemplo & aliae non paucae civitates idem fortasse fecerint: ut vere *pater urbium* Tullius discretur.

praeterea, VT QVOS IPSE CVM DOLABELLA DEDERIT AGROS TENEANT II, QVIBVS DATI SVNT. Hic est Campanus ager & Leoninus, quae duo maiores nostri annonae perfugia ducebant. Cavet mimis, aleatoribus, lenonibus: Casoni etiam & Saxae carret, quos centuriones pugnaces & lacertosos inter mimorum & mimorum greges collocavit. Tamen M. Antonius cum Capuam nequisset, Casilinum coloniam deduxit, quo paucis ante annis fuerat a Caesare deducta; ut in secunda Philippica eadem exprobrat Cicero.

XVII Octavianus Aug. ter colonias, seu verius supplementa huc adscripsit, de quo infra opportunius dicam. Ac postremo omnium Nero princeps militum supplementum Capuam deduxit. Testatur id Tacitus XIII an. 31 *Ceterum*, inquit, *Capua atque Nuceria additis veteranis firmatae sunt*, idque Nerone secundum, L. Pisone Col. idest an. V. C. 809. Veteranis a se huc adscriptis cum nihil, quod divideret, Nero invenisset; Urbanam, coloniam olim a Sylla constitutam, Campanae coloniae attribuit, eosque agros veteranis divisit: de Neroniano enim supplemento Plinii verba XIV, 6 capienda esse arbitror: *Falernus*, inquit, *ager a ponte Campano, laeva petentibus Urbanam coloniam Syllanam, NVPER* (idest a Nerone) *Capuae contributam, incipit*. Ita intra annos circiter sexaginta Capuam sexies est deducta colonia, ac demum a Nerone septima, praeter illas a Rullo, rursusque ab Antonio tentatas ἀποικίας

II De Capua a C. Iulio colonia constituta.

XVIII IVLIA) Cum primo Caesaris consulatu, idest anno DCXCIV, ab Iulio Caesare celeberrima illa frequentissimaque colonia Capuam esset deducta: hinc Campana colonia Iuliae nomen est consecuta. Frontinus lib. de coloniis: *Capua muro ducta COLONIA IVLIA FELIX iussu imperatoris Caesaris a xx-viris est deducta. Per populo debetur pedibus centum*. Quid porro de tam celebri deductione praeter Frontinum literis proditum inveniat, huc libentissime adscribam. Atque inter eius rei testes primus prodeat Caesar ipse qui deduxit, qui lib. I de bell. civ. haec ait: *Capuae primum sese confirmant, & colligunt (Pompeiani) delectumque colonorum, qui lege Iulia Capuam deducti erant, habere instituunt*.

XIX Cicero quoque, cui lex Campana (sic enim II ad Att. 18 dicitur, quae aliis Iulia appellatur) summopere displicuit, de ea saepissime iniicit mentionem. Sed prae ceteris laciniam epistolae ad Att. II, 16 hic inferendam censui. *Cenato mihi & iam dormitanti prid. Kal. Maii epistola est illa reddita, in qua de agro Campano scribis. Quid quaeris? primum ita me pupugit, ut somnum mihi ademerit, sed id cogitatione magis quam molestia. Primum ex eo quod superioribus literis scripseras, ex familiari te illius audisse, prolatum iri aliquid, quod nemo im-*
pro-

probaret; maius aliquid timueram: hoc mihi eiusmodi non videbatur. Deinde, ut me ego consoletur, omnis expectatio largitionis agrariae in agrum Campanum videtur esse derivata: qui ager, ut dena iugera sint, non amplius hominum quinquemillia potest sustinere: reliqua omnis multitudo ab illis abalienetur necesse est. Praeterea si ulla res est quae bonorum animos, quos iam video esse commotos, vehementius possit incendere, haec certe est, & eo magis quod portoriis Italiae sublatis, agro Campano diviso, quod vestigal superest domesticum praeter vicesimam? quae mihi videtur una conciuicula clamore pedisequorum nostrorum esse peritura. Insignis sane locus ad agri Campani praestantiam demonstrandam, quo diviso, nullum superesse vestigal domesticum praeter vicesimam libertatis Cicero exclamat. Sed est quod Ciceroni dicam impingat Casaubonus ad Suetonii Iulium cap. 20 qui agri Campani modum incertum Ciceroni fuisse exposulat (6). Nam quem agrum vix quinquemilibus suffecturum Tullius putabat, is xx millibus reipsa divisus fuit, quod est ex historia notissimum. Neque vero id mihi in praesentia sumo Ciceronem gromaticam tenuisse. Dicam tamen, omissis rebus aliis, quae pro Ciceroe reponit Casaubonus, quae causa eum impulerit, ut de quinque millibus faceret mentionem. Meminerat summus orator, unum inter Agrariae legis, quam contra Rullum suo consulatu disuaserat, capita hoc fuisse, ut Capuam quinque millia civium R. transcriberentur, singulisque agri Campani dena, Stelatis duodena iugera dividerentur (ut ex orationibus agrariis patet) idcirco, non dum lege Iulia promulgata, totidem tantum colonos agrum Campanum sustinere posse suspicabatur, vel si dena tantum iugera singulis darentur. Accedit, quod in Rulli lege hoc quoque continebatur, ut agri a Sullanis possessoribus coemerentur (ut ex supra recitatis II Agrariae verbis liquet) qui plebi dividerentur, fortasse quod publicum agrum non suffecturum credidissent.

XX Sed & Velleius, cum esset origine saltem Campanus, non hoc silentio praeterivit: itaque lib. II cap. 44 haec posuit: *In hoc consulatu Caesar legem tulit, ut ager Campanus plebei divideretur, suasore legis Pompeio. Ita circiter xx millia civium eo deducta, & jus ab his (7) restitutum.*

(6) Plinius XVIII, 11 agri Campani modum XL millibus passuum definit, quod quemadmodum sit accipiendum dicitur notatione 24.

(7) Puteanus, Ursinus alique, *ius civitatis* legendum putant. Nam *ius civitatis*, quod adepti fuerant, quando, ut loquitur idem Paterculus I, 14 Sp. Postumio, *Veturio Calvino Cos. Campanis data est civitas*, id, Punico altero bello devicta a Romanis Capua & in praefecturae formam redacta, amiserant: quod demum illuc deducta colonia recuperarunt. Lipsius, quamquam Puteani emendationem maxime probat: tamen sola particula *ab* deleta, legi posse

ait. *jus bis restitutum*. Nam postquam in praefecturae formam redacta fuit, *ius* apud eos nullum, aut iurisdicctio mansit, sed petebant Roma. Livius lib. 26 *Cesarem habitari tantum tanquam urbem Capuam, frequentarique placuisse: corpus nullum civitatis, nec senatum, nec plebis consilium, nec magistratus esse. Praefectum ad iura reddenda ab Roma quotannis missuros.*

Hanc Lipsii interpretationem, reiectis aliis, unice probō. Hac vero maxime ratione permoveor, quod si *ius civitatis*, secundum Puteani emendationem legerimus, erroris manifestus erit Paterculus, neque enim verum est tum demum, cum

stitutum post annos circiter CLII, quam bello Punico ab Romanis Capua in formam praefecturae redacta erat.

XXI Idem paullo post cap. 45 de Ciceronis exilii calamitate narrans: *Non caruerunt, inquit, suspitione oppressi Ciceronis Caesar & Pompeius. Hoc sibi contraxisse videbatur Cicero, quod inter xx-viros dividendo agro Campano esse nolisset.* Nimirum Caesar ad totam novorum consiliorum molitionem, qua sibi gratiam imperiorumque perpetuitatem parabat, occulendam, id agebat, ut optimum quemque agris dividendis admoveret, ut non tam sua quam eorum auctoritate res geri videretur. Contra vero M. Cicero minime servile nactus ingenium, rem indecoram est arbitratus alienae dominationi velificari: quod ei exitio fuit. At vero P. Clodius cum unus ex illis xx-viris esse cuperet, non est affectus: unde est egregius ille Ciceronis ad Att. II, 7 *σαρκασμὸς*: *Subcontumeliose, inquit, tractatur noster Publius: primum, qui cum in domo Caesaris quondam unus vir fuerit (quod pertinet ad Bonae Deae sacra contaminata) nunc ne in viginti quidem esse potuerit.* Sed & epistola 6 eiusdem libri meminit quoque xx-virorum: nec non IX ad Att. 2 ubi de repudiato olim a se xx-viratu ait: *Repudiari se totum magis etiam, quam olim in xx-viratu putabis (Caesar) ac soles, cum se purgat, in me conferre omnem illorum temporum culpam: ita me sibi fuisse inimicum, ut ne honorem quidem a se accipere vellem.* Meminit & Dio lib. xxxviii istorum xx-virorum. Verum illud incommodat, quod in or. de prov. cons. n. 17 eum honorem v. viratum appellat, itemque II ad Att. 7 ubi post scomma illud in Clodium iactum, paullo post ait: *Illud quid sit, scire cupio, quod iacis obscure, iam etiam ex ipsis quinqueviris loqui quosdam.* In quem locum Manutius *vigintiviris* legi posse affirmat, quod

C

& ego

cum lege Julia eo deducta colonia est, ius civitatis Campanos recuperasse. Iam ante id recuperarunt anno DLXIV, nisi me fallit Livius lib. 37 (an 38? non enim memini) Nobilitate & Vulsone Col. *Cum Campani, inquit, ubi censorentur, senatum consulissent (nam antea incertum hoc fuerat) decretum, ut Romae censorentur.* Tum anno DLXV Messalla & Salinator Col. haec refert Lib. xxxviii, 36 *Campani, cum eos ex S. C. quod prioris anno factam erat, Censores Romae censori cogissent (nam antea incertum fuerat, ubi censorentur) postularunt, ut sibi cives Romanos ducere uxores liceret, & si qui prius duxissent, ut habere eas; & ante diem nati, uti iusti sibi liberi heredesque essent: utraque res impetrata.* Romae a Censoribus R. censori matrimonia cum civibus R. iungere. & quae insuper adicit Livius, omnino sunt civium Romanorum. Quare quod viri docti notarunt multas civitates municipia simul easdemque praefecturas existisse: nihil video, quominus de Capua id potissimum sit capiendum. Accedit quod ex lege Julia de civitate Italicae dam-

da (quae lata est anno DCLXIII) urbes ferme omnes Italicae iure ferendi suffragia & adipiscendorum magistratuum donatae fuerunt, hoc est in totidem municipia evaserunt, ius civitatis affectae.

Ergo cum hoc tempore ius civitatis Campani recuperassent, tamen non dum IVS iis restitutum ait Paterculus, quia adhuc praefecturae forma retinebatur. Et quamquam per extrema praefecturae Campanae tempora aliquid Capuae *Conventus* (is erat praefecturae veluti senatus) potest erat, nam, ut in Sextiana num. 4 legitur, Ciceronem sibi patronum adoptavit, eundem ex or. in Pic. inaurata statua donavit: tamen non dum suus magistratus Campani erat, qui IVS diceret, sed cum quotannis ab Roma accipiebant. Hoc demum per legem Iuliam obtinuerunt, quando, ut ait Velleius, IVS AB HIS RESTITUTUM: etenim illud AB, quod Lipsius expungit, non video quin retineri possit, ut *AB HIS* aut ad Caesarem & Pompeium, alterum latorem, suaforem alterum legis referatur, aut ad illos xx-mullia deductos.

& ego sequi malim: nam & quem locum modo ex IX ad Att. 2 recitabam, in eo alii v-viratu, alii xx-viratu habent, credo ob veterum librorum discrepantiam. (8)

XXII Hinc vero maxime patet magnitudo Capuensis coloniae, quod cum ad ceteras triumviri crearentur, in hac deducenda xx-viri adhibiti fuere, qui xx millibus civium deductorum veluti respondebant. Ceterum qui isti xx-viri fuerint, difficile est divinare, praeter paucos quos teneo. (9)

XXIII

(8) Alibi tamen Manutius ad Velleium diffilem hunc nodum putat, & iudicium aliis permittit. Plerique viri doctissimi, qui in or. de prov. conf. illud v-viratum & II ad Att. 7 illud *quinque viris* retinent, ita v-viros a xx-viris distinguunt, ut hi aestimando agro Campano, illi dividendo curatores comparati fuerint. Sed hoc discrimen, quod sibi sumunt, nullum sibi a vetere ullo scriptore praesidium adsciscit: imo aperte huic discrimini Plinium refragari video, qui lib. vii, cap. 52 ait Varronem xx-virum agros divisisse Capuae, in quem locum vide not. sequentem.

Equidem etiam illa v-virorum aut v-viratus proba sit lectio, quae putarim inter xx-viros quinque fuisse ceteris praestantiores, in quibus ipse Cicero, qui eum tamen honorem repudiavit, Crassus, Pompeius, Piso &c. Aliquam enim lucem vel ipse Cicero porrigit or. de prov. conf. num. 17 *Me ille (Caesar) ut quinqueviratum acciperem, rogavit: me in tribus sibi consuetissimis consularibus esse voluit*. Qui sunt vero isti? Pompeius, Piso, quorum hic focer, ille gener Caesaris fuit (vel, si lubet, pro Pisonem Crassum restitue) tertius vero Cicero. Maiorem etiam Ciceronis locus, quem supra commemoravi, assert ad Att. II, 7 ubi de Clodio in hunc modum: *Qui cum in domo Caesaris quondam unus vir fueris, nunc ne in viginti quidem esse poteris*. Quasi si dixisset, qui quondam unus, nunc non modo in v-viris, sed ne in xx quidem.

Verum nihil istis argutationibus opus esse arbitror, ac nihil verius puto, quam corruptos eos esse locos, quibus v-viri aut v-viratus, pro xx-viris & xx viratu legitur. Neque id mirum, nam cum librariis hic xx-viratus esset inauditum, eum apud alios etiam praeter Ciceronem auctores, substituto III-viratu, expunxerunt. Apud Frontinum pro eo quod recte legitur: *Capua muro ducta . . . a xx-viris est deducta*: est ubi in MSS. legatur a III-viris. Varro I de R. R. 2 (editionis Aldinae) de Tremellio Scrofa ait: *Triumvir qui fuit ad agros dividendos Campanos: nec dubito, quin xx-vir legi oporteat*. Nihil ergo mirandum si uno alterove Tullii loco v-viri pro xx-viris irrepererint.

(9) Duos ex his xx-viris debeo Francisco Fabricio in historia Ciceronis ad annum DCXCIV, Cosconium & Cn. Tremellium Scrofam. Sed ex his eximendus est Cosconius (quem cum C. Co-

sconium esse putat Manutius, qui Cicerone Cosconio gestit praeturam) quia morte praeventus eum honorem non gessit, in cuiusque locum sufficitus est Cicero qui id repudiavit. *Cosconio mortuo*, inquit Tullius II ad Att. 19, *sum in eius locum iuviratus. Id erat vocari in locum mortui. Nihil me turpius apud homines fuisset: neque vero ad istam ipsam aequalitatem quidquam alienius. Sane enim illi apud bonos invidiosi: ego apud improbos meam viciniorem invidiam, alienam assumissem*. Restat Scrofa Tremellius, de quo haec habet Varro I de R. R. 2 (editionis Aldinae an. 1533 quam habeo ad manus) *Alterum collegam suum, triumvir qui fuit ad agros dividendos Campanos, video huc venire Cn. Tremellium Scrofam, virum omnibus virtutibus politum, qui de agricultura Romanorum peritissimus existimatur*. Sed sine controversia xx-vir, non triumvir legendum puto, etiam si libri veteres non adstipulentur: nam historia quidem certe, quae apud me plus sexcentis codicibus potest, xx-vir requirit. Sed & hunc ipsum M. Varronem, quem modo testem produxi; unum e xx-viris fuisse didici e Pintio vii, 52, ubi ait: *Varro quoque auctor est, xx-viro se agros dividens Capuae, quendam qui efferretur, foro domum venecasse pedibus*. Atque ita hunc locum ab Harduino e veterum omnium, ut ipse testatur, librorum consensu restitutum video: cum antea in editis legeretur *xx-viris agros dividensibus*. Quamquam ante Harduinum eodem modo correxisse e vetere libro Pintianum invenio, quem laudatum ab Harduino oportuerat. Praeterea Pompeium & Pisonem in xx-viris numerandos certissimum habeo, tum ob arctissimam Caesaris affinitatem, tum etiam quod ambo primum Capuae duumviratum gessere. His Crassum etiam accensere licet, nam is quoque non minus, quam Pompeius, legis Iuliae susceptor fuit, ut ex Appiano & Dione intelligimus, & erat tum uterque Caesari coniunctissimus, unde celebris illa a Varrone per lulum scripta *Tricipitina* quam omnes norunt: ac praeterea Dio initio lib. xxxviii cum dixisset Caesarem sese e xx-virorum numero exemisse, diserte ait: *Aperis autem Pompeio, Crasso aliisque gratificabatur*: unde nihil dubium Crassum non minus quam Pompeium e xx-viris fuisse. Ad haec de M. Atio Balbo Augusti avo materno invenio apud Suet. cap. 4 *Fundusque honore praeturae, inser xx-viros agrum Campanum plebi Iulia lege divisi*. Demum ex

his

XXIII Pergamus vero Campanae ἀποικίας testes producere : Suetonius in Julio cap. 20 : *Lege autem agraria promulgata, obnuntiantem collegam armis foro expulit. At postero die in senatu conquestum, nec ququam reperto, qui super tali consternatione referre aut censere aliquid auderet, qualia multa saepe in levioribus turbis decreta erant, in eam coëgit desperationem, ut quoad potestate abiret, domo abditus nihil aliud quam per edicta obnuntiaret. Unus ex eo tempore omnia in rep. & ad arbitrium admisistravit, ut nonnulli urbanorum, cum quid per iocum testandi gratia signarent, non Caesare & Bibulo, sed Julio & Caesare Cos. actum scriberent. Bis eundem praeponentes nomine atque cognomine : utque vulgo mox ferrentur hi versus :*

Non Bibulo quidquam nuper, sed Caesare factum est ;

Nam Bibulo fieri consule nil memini.

Campum Stellatam maioribus consecratum, (10) agrumque Campanum ad subsidia reip. vestigalem relictum divisit extra sortem (11) ad xx millibus civium, quibus terni pluresque liberi essent.

C 2

XXIV

his quae idem Suetonius in Julio cap. 81 de L. Cornelio Balbo Maiore refert, eum etiam inter xx. viros fuisse possumus suspicari : *Sed Caesari, inquit, futura caedes evidentiis prodigiis denuntiata est. Paucos ante menses cum in colonia Capua deducti lege Iulii coloni, ad extruendas villas sepulera vetustissima disicerent, idque eo studio facerent, quod aliquantum vasculorum operis antiqui scrutantes reperiebant : sabula aenea in monumento, in quo dicebatur Capys conditor Capuae sepultus, inventa est, conscripta literis verbisque graecis, hic sententia. Quandoque ossa Capys detecta essent, fore ut Iulo prognatus manus consanguineorum neceretur, magnisque mox Italiae cladibus vindicaretur, cuius rei, ne quis fabulosa aut commensuram putes, auctor est Cornelius Balbus familiarissimus Caesaris. Balbus hic Maior cum & Caesaris amicitia maxime floruerit, & eius prodigii testis producatur a Suetonio, nihil propius est, quam ut inter xx. viros fuerit : accedit etiam quod hunc Campani patronum sibi asciverunt, ut ex elogio quod Capuae in foro exstat, intelligitur, quod sic habet :*

L. CORNELIO. L. . . .

BALBO COS. PATR. . . .

D. D.

Quod etiam indicio est eum fuisse inter xx. viros. [Ac sane animi pendeo utrum de hoc Balbo Cornelio, an de Balbo Atio videatur Cicerois locus accipiendus II ad Att. 12 *Iurabo, inquit, Gnaeus nostrum, collegam Balbi Atii mihi narrasse, &c.* Nulli dubium quin collegam in xx. viratu intelligat. Qui Atium Balbum designari haec putant μωρτωσις in eo notant, quod hominis ignobilis collega Pompeius fuerit. At Atius Praeturam gesserat. Quanto ignobilior Cornelius,

homo peregrinus, & nullis, quod sciam, gestis honoribus ?] Praeter hos septem, quos expliciti sumus, Tremellium Scrofam, M. Varronem, Pompeium, Pisonem, Crassum, duosque Balbos M. Atium & L. Cornelium (etsi hunc postremum conjectura tantum assequimur) ceteros nondum teneo.

(10) De agro Stellate, quem Suetonius ἀρίστου fuisse ait, Cicero vero hominum usibus expositum in orationibus agrariis non obscure significat, difficilis sane quaestio viros eruditos exercet : dum alii quibuscumque modis inter sese conciliare duos nobilissimos scriptores student : alii vero aut hunc aut illum ignorantiae arcessunt. Quas ego potissimum partes amplectar, non est huius temporis exponere, prolixior enim digressionem, quam praec haec operarum festinatione exposceret. Vide interim, an non illud *Maioribus consecratum* Suetonius obiter tantum & *in reip. dixit*, quasi haec sit sententia : *Agrum Stellatam (quem, ut obiter dicam, maiores consecravant, postea vero cultui rursus restituerant) divisit &c.* Sic nihil erit inter Ciceronem ac Suetonium dissilii.

Notass. vero hic proderit Suetonium unum, ac praeterea neminem, de agri Stellatis divisione meminisse : hoc ideo, quia ceteri satis habuerunt agrum Campanum memorare, cuius ager Stellatis pars esse videbatur.

(11) Extra sortem idcirco addidit, quia duo praec ceteris fuere legis huius Italiae agrariae capita, quantum e Graecis scriptoribus Apiano, ac potissimum Dione cognoscimus : unum, quo egenae plebi, cuius infinita vis Romae, agri alibi assignabantur : alterum, quo trium liberorum patribus eximius ille Campanus ager divideretur.

(12)

mercede gratiae ingentem multitudinem obnoxiam sibi fecit: viginti enim millia plane extierunt, ii dumtaxat qui tres filios alerent. (13) Quid vero

no imo & D'onis sententia habui dicere: quae consuetudine tantum locabantur per me licebit. Ceterum difficile est Latinorum Scriptorum auctoritates eludere, qui de divisione, non vero locatione agri Campani sermonem habent. Accedit, quod ante centum amplius annos ager Campanus iam fuerat elocatus, teste Livio lib. XLII 19 *Rotem*, inquit anno (is est annus V. C. DLXXXI) *quis per recognitionem Possumi col. magna pars agri Campani, quem privati sine discrimine passim possederant, recuperata in publicum erat, M. Lucretius tribunus plebis promulgavit, ut agrum Campanum censores fruentium locarent. Quod factum sex annis post captam Capuam non fuerat, ut in vacuo vagaretur cupiditas privatorum.* Cum tanto ante ager Campanus elocatus fuisset: quid reliquum Caesari fuit, nisi ut eundem maximo cum aerarii incommodo (id quod optimus quique civis expostulabat) a reip. vectigalibus abstractum colonis a se deductis divideret? Nisi vero legem illam Lucretiam de agro Campano locando promulgatam tantum, non etiam perlatam contendimus: Livius quidem certe promulgationis tantum commemorat.

(13) Haec quoque, quae paullo aliter Gelenius expresserat, propius ad Graeci auctoris sententiam hic posui. Peccatur autem ab Appiano gravissime, quod eos tantum conscriptos affirmat, quibus nec plures nec pauciores ternis libris essent. Primum haud facillimum fuit viginti millia huius tantum generis ἀγρου (qua voce is utitur) invenire: deinde lex fuisset iniustissima, ut plurium liberorum patres, quibus potissimum fuerat succurrendum, excluderentur. Demum refragatur apertissime Suetonius, cuius verba paullo ante recitavi, & Dio mox proferendus, qui temporum plurimumve filiorum patribus agrum Campanum divisum statuunt.

Verum re melius perpensa, nihil diversus a ceteris historicis Appianus abit; qui suam respiciebat aetatem, qua *ius trium liberorum* habere dicebantur, sive qui ternos, sive qui plures filios alerent, uti ex Plinii epistolis, & aliis constat. Cum ergo Appianus ait agrum Campanum elocatum τοῖς οὐκ παροῦσι κληῶν τριῶν, hoc vult, nullum a Caesare colonorum numerum praestitutum, sed quotquot *trium liberorum* iure fruerentur (ut Appiani aetate loquebantur) invitatos. Rursusque cum ait *viginti millia extierunt οἱ τὰ τρία τερφοντες μέτροι*, vult viginti millia eius tantum generis inventos esse, *qui tres filios alerent*, non qui tres tantum, sed sive ternos sive plures; quia sub Caesaribus plurimum etiam filiorum parentes recepta consuetudine *trium liberorum* patres dicebantur, quod *in iure trium liberorum* gauderent. Ut altius repetam: urbe civili bello exhausta, Caesar *τολυμαχίας ἀδαν ἰσίδαν*, uti loquitur Dio lib.

XLIII p. 226 quae renovavit Augustus apud eundem Dionem lib. LIV, p. 311. (ea est lex Iulia de *maritandis ordinibus*) & lege Papia Popaea iam senex confirmavit, ut inquit Tacitus III an. 25 Praemia parentum haec fuere, ut mariti & parentes in honoribus capiendis praecederent, G. II. 11, 15 ut honoratius in spectaculis sederent, Surt. Aug. 44 ut heredes ex testamento pro solido fierent, cum contra plane exciderent coelibes, orbi semissem caperent, paulo plus solitarii patres. Praecipua autem dignatio eorum fuit, qui ternos saltem filios superstites haberent: hi plenissimum ius consequebantur, quod *trium liberorum* dicebatur: quod tamen procedente tempore etiam ad infecundos, aut infelices maritos indulgentia principum est propagatum. Hinc Martialis lib. 11, 91

Quod fortuna negat fieri, permittit videri, Natorum genitor credat, ut esse trium.

Videatur Paullus lib. IV recept. sent. tit. 9 Extr. & Plinius II epist. 13 qua significat se Voconio id ius impetrasset: tum X epist. 2 ipse Plinius eo iure donatus Traiano gratias agit. Demum eodem lib. ep. 95 Suetonio Tranquillo idem ius ab eodem principe petit, *parum felix maritimum* eum expertum esse caussatus. Vide quoque Cellarium ad eas epistolas, & Lipsium in Taciti annales. Verum de his satis.

Hinc Campanae coloniae frequentiam licet intelligere: nec enim facile numerosorem invenies. Sane cum olim colonia Carthaginem decreta fuisset, Graccho & Fulvio Flacco ad eam deducendam electis: *Adscripti sunt*, inquit Appianus lib. 1 bel. civ. p. 364, *sex milia, supra lege praestitutum numerum: pauciores ergo quam sex millia, lex eius coloniae definitur.* Si tam pauci in Carthaginensia latifundia deducendi erant, nihil est quod numerosiores ceteras deductiones speres.

Iam vero si xx. millia colonorum, totidem uxores, ac ternos tantum liberos in unam summam colligas, centum millia consent. Multis tamen deni. duodeni aut fortasse plures erant liberi. Sic facile CL. milia minimum evadent. Adde his servitia, quae, ut illa tempestate, etiam tenuiores fortunatae homines alebant: vix effugies quin ducenta millia, eoque amplius ad incolendam tum Capuam venerint. Veteribus vero Campanis quid fiet? neque enim [his alio demigrandi necessitas imponebatur, cum deduceretur Colonia (Cic. lib. II in Ver. cap. 50 *Cum Agrigentium duo genera sunt, unum veterum, alterum colonorum, quos T. Manlius Praetor ex S. C. . . . deduxit Agrigentum; cautum est in Scipionis legibus, ne plures essent in Senatu ex colonorum numero, quam ex veteri Agrigentium: pluribus exemplis superfedeo);] & certe plures ter altero tanto fuisset mihi persuadeo, qui sciam in frequentissimas alio-*

vero turbarum Caesaris rogatio exciverit, ubertim eodem loco exsequitur Appianus; quorum summam tantum rerum huc adscribam. Cum rogationi consulis multi obstitissent, Caesar vehementer stomachatus proripuit se e curia, nec toto anni tempore senatum habuit: tantum pro rostris concionabundus Pompeium Crassumque praesentes rogabat, ecquid leges placerent: quibus approbantibus, plebes occultis sicis armata vocabatur ad suffragia. Ex adverso Bibuli alterius consulis in forum irrumptentis sicarii falces perfrugerunt: dumque ille nudatum praeberet iugulum, ut morte saltem sua invidiosum faceret collegam, in proximum fanum reluctans ab amicis subductus est. Sed & Catone bis in forum irrumptente, atque incassum vociferante, tamen eo semel atque iterum exturbato, nihilominus consul leges suas pertulit, iuratis in eas non solum plebeiis, sed etiam patribus; nam quamvis hi recusarent, metu tamen capitalis poenae iurarunt. Interea Vetius quidam e plebe, strictum cultrum ostentans, quasi Bibuli, Ciceronis, Catonisque mandato Caesarem Pompeiumque confossurus, procurrat in mediam. Quo facto ambiguae per se suspicionis, quodque alii aliter interpretabantur, Caesar ad exasperandam multitudinem usus, effecit ut populus ei permitteret, ut ab insidiatoribus se defenderet. Tum omissa in reliquum anni a Bibulo in univrsum reip. tractatione, Caesar omnia pro arbitrio moderabatur, qui alias insuper leges tulit, quibus aut gratiam sibi aut imperia comparavit.

alioqui civitates quam pauci coloni conferiberentur, praecut Capuam conscripti fuere. Adde & servos eorum & ancillas l de quorum incredibili olim multitudine consule, si lubet, Pignorium praef. praeclari operis de servis. Adde vero iam gladiatorum ingentem manum ibidem commemorantium, quos ibi Caesar in ludo habebat. . . & circum familias conventus Campani custodias causa distribuit, ut ipsemet x. de bel. civ. 14 testatur. Hos autem gladiatores XL saltem millia fuisse, ex VII ad Att. 14 colligitur: *Gladiatores, ait ibi Cicero, Caesaris, qui Capuae sunt. . . sano commode Pompeius distribuit, binos singulis patribus familiarum. Secutorum in ludo 100 fuerunt.* Si hos patres familias de xx-millibus colonorum lege Iulia deductorum tantum accipias: tamen efficientur XL millia gladiatorum. Quid si veteres etiam Campanos patres familias intelligas? quid enim vetat? Adhaec praeter illos gladiatores, binos singulis patribus familiarum, distributos, *secutorum in ludo* inquit Cicero, 100 (idest quinquemilia) fuerunt. Quae quidem lectio quid causae est quamobrem a Lipsio xi Sat 7 sollicitetur, ita ut illas numerales notas in 00 00 hoc est duo millia commutet? *Quis enim, ait ibi vir summus, crediderit quinguo millia gladiatorum Capuae fuisse, & quidem Secutorianas, idest unius armaturae?* Hocine incredibile putat Lipsius; cum tamen praeter hos quinquemilia secutores, quos ludus capere potuisset, innumeri praeterea

aliorum generum gladiatores, iique minimum ad XL millia, distributi per domos detinerentur? Hocce gladiatores, ut obiter dicam, bello civili a Lentulo armatos Caesar narrat eodem loco: nimirum quia, uti Cicero eadem epistola fatetur, Campani coloni parum prolixo delectui responderent; quod, credo, Caesar magis favebant, a quo deducti. Ad rem vero: siquid de advenis & peregrinis dicam, quos undique amoenissima luxurians ac desidiosa civitas arcebat? Ita Campanam coloniam si a decies centenis millibus fuisse inhabitatam dixerem, parcissime me puto definiturum. Nam & Cicero cum Philippi. ca XII, n. 3 de Capua ait: *Quae temporibus his Roma altera est*, etiam urbis frequentiam videtur contemplatur. Lege parumper, quae de Romanae urbis incolarum multitudine Lipsius III de magnit. § II. Vossius, Bergierius alique scripserunt: tum profecto intelliges non paradoxa, sed minora veris me protulisse.

Et tamen Octavianus ter quoque ejus coloniae supplementa conscripsit, atque ita magna, ut alii coloniam ab eo deducta non prodiderint. Quid parro mirum si Strabo, si Velleius, si alii, quos alibi opportunius congeremus, tam magnifice de Campana colonia locuti fuerint? Quibus omnibus accedit amphitheatri Campani magnitudo, quod minimo intervallo a Titiani dimensionibus abest. Amphitheatra vero pro urbium frequentia extruebantur.

vit. Deinde mota illa in Ciceronem tempestas, quae illum exilii causa solum vertere coëgit. Atque haec fere Appianus.

XXV Sed nemo accuratius Dione Cassio statim ab initio libri xxxviii hanc totam historiam illustrat, qui & illam Caesaris calliditatem aperit: qui cum revera plebis sibi animos adversus optimates conciliatos hac lege cuperet, auctoritatem tamen optimatum, consensumque in speciem requirebat praeferebatque, tota molitione ita disposita, ut ne occasio quidem contradicendi iis afferretur. Nam ita de agro dividendo legem tulit, ut ne minimum quidem in ea reprehendendum inveniretur, ob eas causas quas initio lib. xxxviii Dio exequitur. Quid autem illud est, quod Dio subiungit? *Omnem autem, inquit, regionem, quae publica populi R. erat, excepto agro Campano (hunc reip. exemptum ob praestantiam censuit relinquendum) divisit &c.* Turbat enim vero hic Dio, atque ipse etiam sibi in fine huius narrationis contradicit, ubi diserte agrum Campanum patribus ternorum pluriumve liberorum datum tradit. Sed quo pacto nec aliis Dio, nec sibi porro ipse adversetur, praeter ea quae nota 12 monui, dicam etiam suo loco deinceps. Goësum vero censorem sane quam morosissimum quo pacto excusabimus? qui cum legis Iuliae Agrariae capita sibi colligenda sumisset, primum quidem caput sic posuit, ut ager Campanus exciperetur, nec vero unquam deinceps de eius divisione meminit: imo & xx-viros ceteris agris, excepto agro Campano, dividendis adhibet: quae sunt ἀσύματα. Vide auctores rei agrariae p. 350.

XXVI In eius legis rogatione etiam de divisoribus adiectum fuisse caput Dio affirmat, quos viginti numero esse iubebat, ut plures in honoris partem venirent: a quorum numero sese exempt, ne quid sui ipsius causa decernere putaretur. Ergo cum patres probe iam perciperent, ac vererentur quorsum eius legis exitus evaderet, nimirum ad dominationem Caesari comparandam; tamen ne hiscere quidem audebant: & hoc ipsum ante alia indignabantur, quod lex ita esset composita, nulla ut ejus invadendae ansa daretur. Et M. quidem Cato cum legem a se non reprehendi quidem diceret, negaret tamen quidquam esse novandum; iussa consulis e senatu abreptus, in carcerem trusus est; unde vix ob liberam M. Petronii Catonem in carcerem prosequentis vocem est liberatus: cum quidem Caesar indignabundus distitaret, se non amplius ad senatum, sed recta ad populum tum de hoc, tum de omnibus relaturum (14). Id quod constantissime fecit, instructis duobus legis suasoribus Pompeio atque Crasso, quibuscum deposita simultate, omnia tum in commune agebat: quae res multis optimatum fraudi fuit, qui non dum eos rediisse in gratiam resciverant. Quare cum Caesar, nihil Bibulum legi oblatran-

tem

(14) Hinc opportune Caesarem eo nomine car. non consulis, sed tribuni plebis officio functus ait Plutarchus, quod in lege agraria perferenda, videretur.

tem moratus, certam diem legi perferendae praestitisset, noctuque iam forum plebs occupasset; Bibulus quidem contra niti aggressus, per gradus deiectus est, & falces eius fracti; lex vero est perlata, omnibus in eam iuratis optimatibus, praeter Metellum & Catonem & M. quendam Favonium; qui & ipsi tamen multa deterriti, postea iurarunt.

XXVII Totam vero narrationem, quae apud ipsum auctorem fusius exposita legi potest, his verbis Dio concludit: *Sic tandem ea lex perlata est: PRAETEREAQVE decretum, ut ager Campanus iis, qui ternos pluresve liberos haberent, daretur. Atque ita tunc primum Capua inter Romanorum colonias relata est.* Quae verba pugnare videntur cum iis quae initio recitavi, ubi dixerat Dio agrum Campanum fuisse exceptum. Sed in speciem tantum pugnant: nam satis ab inconstantiae reprehensione vocula unica προτίτι cavisse sibi Dionem Casaubonus ad Suetonii Iulium cap. 20 affirmat. Nimirum initio aliis agris, qui egenae plebi dividerentur, propositis, ager Campanus expresse ob sui praestantiam excipiebatur: postea vero etiam Campanus ager tres liberos alentibus datus. Ego vero nescio quomodo in ea, quam nota 12 proposui, huius solutione ἀντιλογίας mihi magis placeo: ex qua id etiam commodi percipimus, quod ita demum Dio cum ceteris scriptoribus conciliabitur. Nam alii omnes statim initio propositam de agro Campano rogationem testantur: imo huius tantum & Stellatis agri Latini auctores meminerunt, de ceteris agris ne verbum quidem fecerunt. Quae quidem ita ex Appiani & Dionis sententia accipienda censeo, ut ceteri quidem agri ex lege Iulia egenis civibus ἀπλῶς distribuerentur: ab ea vero penitus immuni assignatione ager Campanus ob sui praestantiam eximeretur, qui ea conditione divisus fuit, ut tamen coloni publico tenerentur, decumasque frugum persolverent: quam propterea divisionem Appianus locationem appellavit. Lege totas Appiani & Dionis supra positas narrationes, ac praeterea decimam secundam notationem nostram.

XXVIII Quid illud vero est, quod idem in extremam narrationem coniecit? *Tunc primum*, inquit, *Capua inter Romanorum colonias relata est*, an non saepius ante Caesarem deducta eo colonia fuerat? ita sane: sed earum deductionum non est habita ratio, quasi tum primum ea colonia Romana fuerit.

XXIX Deinceps vero Dio Cassius tum alia Caesaris facta exequitur, tum quomodo Clodium adversus Ciceronem instruxerit, ut eum in exilium pelleret. Neque enim quisquam veterum scriptorum est, qui non ad Caesarem totam illam Tullii calamitatem auctorem refundat.

XXX Et quoniam in maximi illius oratoris exilii saepe incidimus mentionem, non dissimulabo Campanos decuriones, Cn. Pompeio, qui tum duumviratum Capuae gerebat, maxime agente, primos omnium deerevise, ut Romani concurrerent ad Ciceronem restituendum: quo vel-
uti

uti signo dato, ceterae Italiae civitates idem fecerunt: ut non immerito Italiae humeris restitutus, ut loquitur Tullius, fuisse videretur. Testatur hoc ipsemet M. Cicero in Misoniana n. 15 Cn. Pompeius, inquit, *auctor & dux mei reditus, illius (Clodii) hostis: cuius sententiam senatus omnis de salute mea gravissimam, & ornatissimam securus est: qui populum R. cohortatus est, qui CVM DE ME DECRETVM CAPVAE FECISSET, ipse cunâ Italiae cupienti, & eius fidem imploranti signum dedit, ut ad me restituendum Romam concurrerent.* Testatur & in or. in Pisonem n. 11, ubi de Campanis ait: *Me inaurata statua donarant: me patronum unum adsciverant: a me se habere vitam, liberos arbitrabantur: me & praesentem contra latrocinium tuum suis decretis legatisque defenderunt, & ABSENTEM, principe Cn. Pompeio referente, & de corpore reip. tuorum scelerum tela repellente REVOCARVNT.*

XXXI Iam vero quod dixi eo anno quo Cicero est revocatus, Lentulo & Metello Conf. qui fuit tertius postquam Capua colonia fuerat constituta, Pompeium adhuc Capuae duovirum gessisse, vel ex hoc loco patet: neque enim, nisi summo in magistratu esset, DECRETVM CAPVAE facere potuisset. Et ceteroqui Pompeii Campanus duumviratus luculentissime constat ex or. post red. in sen. n. 11 ubi de eadem re orator sic loquitur: *Qui (Pompeius) in colonia nuper constituta cum ipse gereret magistratum, in qua nemo erat emtus intercessor (sicut Aelius Ligur a Clodio emtus, ut legi de Cicerone revocando intercederet) VIM ET CRVDELITATEM privilegii (Clodii legem, qua Cicero pulsus, privilegium appellat) auctoritate honestissimorum hominum (Campanorum) & publicis literis (idest decreto, de quo in Milonianae loco modo recitato) consignavit, princepsque Italiae totius praesidium ad meam salutem implorandum putavit?* Ex quo intelligimus in DECRETVM CAPVAE legem Clodiam tanquam violentam & crudelem fuisse taxatam.

XXXII L. etiam Pisonem eodem tempore summum magistratum Capuae cepisse affirmat idem saepe in partes vocatus M. Cicero in Sextiana oratione, & in Pisonem n. 11: *Seplasia mebercle, ut dici audiebam, te, ut primum aspexit, Campanum consulem repudiavit. . . Gabinium denique si vidissent duumvirum vestri illi unguentarii, citius agnovissent: erant illi comiti capilli &c.* Cur vero Seplasia Pisonem repudiaret, declarat in Sextiana: *Capillo, inquit, isa horrido, ut Capua, in qua ipse (Piso) tum imaginis formandae causa (idest ut colonia Capua ad reip. R. imaginem formaretur) duumviratum gerebat, Seplasiam sublaturus videbatur.*

XXXIII Ex quibus summi Oratoris locis aliisque & primum Campanorum duumvirum collegium assequimur, Pisonem & Pompeium, il-

lum Caesaris socerum, hunc vero generum, & alia nonnulla mihi minime praetereunda. 1 Ac primum hi summi reip. R. viri non in speciem solum, utque eum honorem coloniae tribuerent, colonicum magistratum inierunt, sed re vera Capuae degentes duumviros se gesserunt. Hinc II ad Att. 19 cum Diphilus tragoedus in Pompeium petulanter inueheretur, *Nostra*, inquit Cicero, *miseria tu es Magnus*, & cetera in eandem sententiam: *Literae*, inquit Cicero, *Capuam ad Pompeium volare dicebantur*, nimirum duumviratu ibi fungentem. Et opportune Lipsius *var. lect. I cap. II* aut errasse Valerium & Macrobius, cum scribunt intentis in praesentem Pompeium manibus ab histrione ista dicta, aut certe historiam specioso mendacio ornare voluisse affirmat. 2 Haud temere vero Pisonem Tullius Campanum consulem saepenumero appellat: aut enim per ludibrium sic illum vocat, aut ad Campanorum simul factum alludit, quo se olim Praetores compellari iuebant. Atque haud scio an re vera & serio per illa coloniae initia consules nuncuparentur; cum praesertim coloniam Capuam Romam alteram idem orator non raro appellarit. Sane or. post red. in sen. n. 7 serio ista in Pisonem iaciuntur: *Capuae ne te putabas, in qua urbe domicilium quandam superbiae fuit, CONSULEM ESSE, SICVT ERAS EO TEMPORE, an Romae, in qua civitate omnes ante vos consules senatui paruerunt?* Multa hic haberem, quae de municipalibus, & praesertim de Campanis consulibus dicerem: sed ea ad aliud Campanum monumentum de TVRCIO COS. id est consule Campano, ut interpretor, illustrandum alias *adv. Oe.* afferemus. Ceteroqui scimus Lanuvii & alibi summum magistratum dictatoris nomine appellatum: quidni Capuae consules & duumviri promiscue dicerentur?

XXXIV 3 Tempus Campani consulatus five duumviratus (eadem de ceterarum coloniarum duoviris difficultas) quamdiu perduravit, difficile est definire. Primum illud duumvirum par Piso atque Pompeius Caesaris consulatu magistratum inierunt, eoque, nonnisi post biennium saltem exactum, abiisse putandum est: nam & quo anno Piso cum Gabinio consul processit, tamen & Capuae idem ille consul erat: & Pompeius, cum de revocando Cicerone, Lentulo & Metello Cos. decretum Capuae fecit, ibidem summo in magistratu erat. Ideone, quia ad formandam coloniae πολιτείαν eosdem duumviros in annum alterum, & fortasse etiam tertium refici opus fuerit? an vero consuetum eius magistratus tempus diuturnius annuo fuerit? Enim vero memini etiam virum summum Card. Norisium, cujus ad cenotaphia Pisana commentarium diu est cum evolverem, de tempore gesti duumviratus addubitare. Et sub Augusto saltem principe incertae diuturnitatis fuit, quantum ex bene longo Campanorum fastorum fragmento, quod Gruterus pag. 299 ex Apiano habet, & Pighius ad annum V. C. DCCXIX, perspicimus: ubi modo

modo ad sex menses, modo breviorē aut longiorē spatio Campani duumvirī eo honore usi comperiuntur.

XXXV Sed antequam manum de tabula: Iuliam hanc coloniam civilem, non militarem fuisse saepissime dixi. Dubitationem tamen nonnullam possit Plutarchus in Cicerone iniicere, apud quem inter Tullii sales hoc reperio: *Cum Caesar legem tulisset de agro Campano MILITIBVS* (græce τοῖς στρατιώταις) *dividendo, multis res in senatu displicuit: L. autem Gellius, qui fore natus erat maximus, hoc se vivo negavit futurum. His Cicero, expectemus, ait; baud longam dilationem postulat Gellius.* Plutarchumne Græcum hominem indiligentiae accusabis, qui ad consuetas Augusti aliorumque militares colonias aspiciens, hanc etiam militarem putavit? Etiamne vero M. Ciceronem sive ignorantis sive supinitatis arcesses, qui in altera Philippica n. 39 Antonium coloniam Capuam ex integro deducere conatum insectans, inter cetera hoc ait: *Agrum Campanum, qui cum de vectigalibus eximebatur, ut MILITIBVS daretur, tamen infligi magnum reip. vulnus putabamus, hunc tu compransoribus suis & conclusoribus dividebas, &c.* Ac fuit, cum illud MILITIBVS ad Antonium ipsum referrem, ut haec esset sententia: Etiam si agrum Campanum MILITIBVS, uti tu quidem praetexebas, divisisses, tamen infligi magnum reip. vulnus putavissemus: propterea quod is ager colonis olim a Caesare elocatus (uti notatione 12 dictum) nunc e vectigalibus per tuam gratuitam assignationem eximeretur: nunc vero cum compransoribus & conclusoribus eundem distribuas, non est ferendum. Sed tamen propendebat magis animus, ut ad Caesarianam assignationem referrem, prius etiam quam Plutarchi locum animadvertissem. Nec illud obest, quod de Campani agri e vectigalibus exemptione Cicero conqueritur, quem tamen agrum fuisse potius elocatum alibi coniecimus: nam potest responderi in hanc sententiam: magnum enim reip. vulnus Caesar inflixit, qui, cum solidi ex eo agro proventus antea reip. redirent, fecit ut decumae tantum persolverentur, eoque tam grandes agri Campani fructus e vectigalibus exemit. Illud vero quod non civibus, sed MILITIBVS DATVM ait (& vide an non τὸ DARETVR eadem locandi significatione a Cicerone sit dictum, qua ἰδὸςη apud Dionem, ut not. 12 explicui) nihil civili coloniae incommodat: nam cives illi deducti, iidem milites emeriti fuere. Scitissima sunt haec Lucani 1, 344:

Quae sedes erit emeritis, quae rura dabuntur,

Quae noster veteranus ariet, quae moenia fessis?

Brutus in concione post oppressum Caesarem apud Appianum in 11 bell. civ. p. 516: *Idemque (olim populus) hostes victos non omni agro, sed parte multabat, in eamque EMERITOS deducebat, ut essent quasi hostium, quos devicissent, custodes.* Ecce civium colonias: deinceps militares depingit: *Sylla vero, inquit, & Caesar, quod patria armis occupata, cu-*

stodibus & satellitibus aduersus eam egerent agros sociorum Latinini nominis diuiserunt, & vos in eos frequentes sub signis & ordinibus deduxerunt. Ac de discrimine inter civiles militaresque colonias vide Goëtti antiquitates agrarias cap. 3 qui militares eas demum esse definit, quae iure militari, idest vi & armis sunt deductae: ut sint eadem quas deductas a dictatoribus scribit Hyginus. Nam si militaris ea sit, in quam miles veteranusve mittitur, multae ante Syllam dictatorem militares inueniuntur; veluti cum in Frontino legitur veteranis lege Sempronia, quae Syllae dictaturam antecessit, assignatum agrum Abeffinensem, & Ferentinensem: & ceteroqui negari non potest non minus militem, quam alium civem Senatus auctoritate, aut plebiscito deduci in colonias potuisse. Atque haec de colonia Iulia. Ceterum quarto post eam deductam anno, Marcellino & Philippo cos. de ea colonia infirmenda in senatu est actum. Vide quae in eam sententiam narrat Freinshemius in supplem. Liv. lib. CIV, cap. 88, quae quia nullo teste adhibito affert, non huc adtexui: nam in or. de arusp. resp. quae ad oram libri a viro magno citatur, nihil tale inuenitur. Epistolae potius Ciceronis Freinshemio citandae fuerant, tum I ep. fam. 9 tum etiam II ad Q. Fr. I Quae iam loca hic recitari operae pretium fuerit.

XXXVI Primus, quem inuenio de agro Campano retulisse, fuit Rutilius Lupus trib. pl. Lentulo & Metello cos. extremo anno: qua de re haec habet Cicero II ad Q. Fr. I *Sane frequentes fuimus, omnino ad ducentos: (hunc numerum Asconius in frequenti senatu requirit: Dio tamen Augustum sanxisse ait, ut a paucioribus, quam quadringentis S. C. fieri possent, cum antea quadringenti ipsi requirerentur. Pergit vero Cicero) Commorat expectationem Lupus: egit causam agri Campani sane accurate. Audisus est magno silentio. Materiam rei non ignoras. Nihil ex nostris actionibus praetermisit. Fuerunt nonnulli aculei in C. Caesarem, contumeliae in Gellium, expostulationes cum absente Pompeio. Causa sero perorata, sententias se rogaturum negavit, ne quod onus simultatis nobis imponeret. Ex superiorum temporum conviciis, & ex praesenti silentio, quid senatus sentiret, se intelligere dixit. Milo coepit dimittere. Tum Marcellinus, noli, inquit, ex taciturnitate nostra, Lupe, quid aut probemus hoc tempore, aut improbemus, iudicare. Ego, quod ad me attinet, idemque arbitror ceteros, idcirco taceo, quod non existimo, cum Pompeius absit, causam agri Campani agi convenire. Tum ille se senatum negavit tenere.*

XXXVII Anno sequente, Marcellino & Philippo cos. iterum eadem res agitata, decretumque uti Cicero frequenti senatu de agro Campano referret. Testis ipse Cicero I ep. 9 Lentulo sic scribens: *Quin etiam Marcellino & Philippo cos. nonis Aprilis mihi est senatus assensus, ut de agro Campano frequenti senatu idibus Maiis referretur. Quo tamen die relatum non esse scribit ipse ad fratrem lib. II ep. 7 Quod, inquit, idibus & pe-*

postidie fuerat dictum, de agro Campano actum iri, non est actum. Nimirum quod sententiam Cicero mutasset, Pompeio gratificaturus, quem admodum etiam eadem ad Lentulum epistola declaratur; statim enim subiicit Cicero Cn. Pompeium cum Q. fratre Ciceronis ita egisse, ut de agro Campano a Cicerone non referretur: ac demum subjungit: *Haec cum ad me frater pertulisset, & cum ante tamen Pompeius ad me cum mandatis Vibullium misisset, ut integrum mihi de causa Campana ad suum reditum reservarem: collegi ipse me . . . ut officium meum, memoremque in benemeritos animum, fidemque fratris mei praestarem &c.* Paulus Manutius commentario in hanc epistolam, duas fuisse agri Campani partes existimat, unam publicam, quae Caesaris consulatu divisa fuerit, alteram a privatis possessam, quam emi pecuniae publica, & plebi item dividi Caesar voluerat: unde lib. altero ad Att. ep. 17 legitur: *Quid ager Campanus, quid effusio pecuniae significant?* Ac de hac demum agri Campani parte, ad quam dividendam publica pecunia requiretetur, referendum a Cicerone in senatu fuisse Manutius affirmat. Eandem agri Campani partem ante civile bellum negat divisam vir doctus, cum Coelius Ciceroni belli civilis initio scribens, *actiones C. Curionis de agro Campano* memoret: imo nec ante Caesaris quidem necem hanc divisionem factam putat, probatque epistola D. Bruti post Caesaris interitum scripta, in qua legitur: *Quatuor legionibus iis, quibus agros dandos censuistis, video facultatem fore ex agris Sullanis, & agro Campano.* Atque in eum, quem dixi, modum agri Campani causam Manutius interpretatur.

XXXVIII Verum nihil causae esse video, quamobrem hoc tantum legis Iuliae agrariae caput de Campanorum privatis possessionibus coemendis ac dividendis (si modo id inter capita illius legis erat) oppugnare in animo habuerit Cicero. Imo quae eadem epistola nona ad Lentulum Cicero subiungit de Pompeii cura, qua *egisset saepissime de actis Caesaris* (supple non rescindendis) cum Q. fratre Ciceronis, causamque ac dignitatem Caesaris M. Ciceroni commendatam vellet: ea, inquam, non obscure significant, de colonia ipsa Capuam deducta abolenda, agroque Campano, quem Caesar suo consulatu diviserat, ad ius publicum revocando agendum fuisse. Eoque spectant illa paullo ante recitata: *Num potui magis in arcem illius causae invadere &c.* Nam de Campanorum quidem privatis agris dividendis negotium Caesarem fuisse sollicitum, qui cum abesset, nihil ex illa divisione gratiae aucupari posset; Pompeium multo minus, quem in frumento ad urbem undique convehendo occupatum cavere cum primis oportebat, ne publica pecunia, quae in rem frumentariam unice tum erat insumenda, in agros coemendos insumeretur.

III Unde Felicis nomen Capuae obvenerit.

XXXIX FELIX) Hoc etiam Capuensis coloniae nomen absque haec inscriptione ex Frontino iam notum erat, qui eam *Iuliam Felicem* dictam fuisse testatur. Sed unde ei hoc cognomen obvenerit, merito quaeri possit. Scio non desuturos, qui, quod *Campaniae Felicis* ea esset metropolis, idcirco *Felicem* agnominatam statuunt. Verum haec conjectura vel pluma levior est: tum quod aliquas extra Campaniam colonias *Felices* appellatas in marmoribus deprehendimus: tum vero quod cognomen FELIX, quod nunc vulgo Campaniae tribuitur, *χθῆς ἢ πρώτων ἐπωνυμίας* transit, ut optime animadvertit Peregrinus p. 484 & 485. Nam olim *ἀπλῶς* Campania dicebatur. Nec Plinius lib. III, cap. 5, cum ait: *Hinc felix illa Campania est. Ab hoc sinu incipiunt vitiferi colles, &c.* proprium aliquod eius regionis cognomen tradere, sed solum a felicitate, hoc est fertilitate illam celebrare in animo habuit: quomodo etiam de eadem Strabo lib. v dixit, *πεδῖον εὐδαιμονέστατον τῶν ἀπάντων, solum omnium felicissimum*. Itaque a Campania hoc cognomen in metropolim coloniam corrivare stultissimum fuerit.

XL Dicam tamen quid de eo cognomine suspicer. Colonia- rum nomina vel a deducente, vel a deductis legionibus plurimum sumi solebant. Sic ne a nostra discedam, Iulia ob legem Iuliam dicta fuit: & eadem Augusta ob deductam ab Augusto coloniam. Quis igitur vetat hanc nostram a tribus celeberrimis deductoribus tria sua nomina hausisse, & *Felicem* idcirco dictam, quia olim a Sylla Felice fuerat constituta colonia? Idem de Nola dicendum, quam a Sylla coloniam institutam nemo ignorat, qui Frontinum legerit; atque ob hanc causam *Felicem* appellatam conicio: sic etiam invenio apud Grut. p. 1085 n. 14 COL. FEL. AVG. NOL. Ad haec cum Samnites olim acerrime contra Syllam steterint, verisimile est Beneventanos agro fuisse multatos, adscriptamque eo coloniam: unde in inscriptione, quae Caudii exstat, quam refert Peregrinus in Camp. Fel. p. 745 FELIX ea quoque appellatur in hunc modum: COLONIA. IVLIA. CONCORDIA. AVG. FELIX. BENEVENTVM.

XLI Huic tamen suspicioni duo maxime posse incommodare video. Vnum quod Sigonius in III de antiquo iure Italiae cap. 4 ait: *Est autem verisimile, cum alia Syllae acta post mortem eius rescinderentur, hanc quoque deductionem (coloniae Capuae) esse labefactatam*. Alterum quod illud *Felix* Capua commune cum aliis quibusdam coloniis habeat, quas nunquam, quod quidem sciatur, Sylla deduxerit.

XLII Quibus tamen respondere non est difficile. Nam primum, quod Syllae acta rescissa post mortem ait Sigonius, hoc neque apud Plutar-

tarchum in Sylla, neque apud Appianum in primo bellorum civilium, nec dum apud alium auctorem inveni. Nisi quod Iulius Exsuperantius de bellis civ. cap. IV ait: *Huius (Syllae) ACTA cum conatur Lepidus in suo consulatu SVBVERTERE, contra collegam Catulum civile proelium gessit, & VICTVS EST. Nam congregatis iis in quorum possessiones novos colonos de suis militibus Sylla victor immisit: pollicendo, si vicissent, se bona patria restitutum &c.* Sed Lepidi molitio conantis Syllae acta rescindere, & veteribus possessoribus agros restituere infelicem exitum habuit, ut ex eiusdem Exsuperantii narratione constat, & ex Plutarcho & Appiano. Atque ex Appiano iam ut hauriam adeo Syllae acta eversa non sunt, ut regio plane funere elatus fuerit. Scio de honore funeris fuit disceptatum: & vicit ea sententia, qua funus longe sumtuosissimum ei apparatus fuit, ita ut senatoribus succollantibus in campum Martium illatus fuerit, ubi solos reges sepelire mos erat. Verum quod propius Colonias a Sylla deductas spectat: Appianus lib. I p. 418 testatur, revertentes ab exsequiis consules Lepidum & Catulum mutuis convitiis fuisse altercatos, divisa in eorum favorem urbana multitudo. Nam Syllae infestissimus Lepidus redditurum se veteribus possessoribus agros iactabat, quos Sylla ademptos militibus assignarat. Ceterum senatus ambos consules iureiurando obstrinxit, ne bello rem decernerent, ac decreta Lepido provincia Gallia transalpina, bellum tamen dilatum, non restinctum fuit. Nam cum Lepidus, quem bellum iam meditari palam esset, revocatus a patribus urbi copias admovisset, suosque ad arma capienda incitasset: idem faciente Catulo, non longe a campo Martio configitur: qua pugna Lepidus victus traiecit in Sardiniam, ubi tabe periit. Sertorius & ipse Syllanis adversus, cum per aliquot annos in Hispaniis, tanquam in suo regno, fuisset dominatus, tandem a Perpenna per proditorem occubuit: nec diu post, Perpenna sublato, omnes illius incendii favillae penitus sunt restinctae. Ita nec Syllae acta quando abrogata fuerint percipio. Imo Cicero or. pro do. n. 30 affirmat sua etiam aetate ratum mansisse, quod Sylla dictator tulerat de agris municipiorum, eorum nimirum quae contra se steterant, adimendis, & colonias potissimum ab eo constitutas quod attinet, nunquam milites ab eo deducti ab assignatis sibi possessionibus sunt deturbati. His accedit, quod cum Rullus novam deductionem Capuam moliretur, inter legis illius capita hoc erat, ut agri a Sullanis possessoribus emti novis colonis dividerentur. Testatur hoc Cicero in II Agraria n. 36. *Ut, inquit, invidiosos agros A SULLANIS POSSESSORIBVS . . . EMTOS, quanti velletis, populo Romano induceretis.* An non intelligis Sullanos milites servasse semper possessiones suas: ac ne tum quidem, cum Rullus, qui se Marianum esse iactabat, alios colonos inducere aggrediretur, hoc pertendisse, ut agri Sullanis adi-

adimerentur, sed ut ab iis potius redimerentur? Estque in eam sententiam tota tertia Tullii agraria oratio conscripta, cum ei criminationi responderent, qua Quiritium animos mentesque Rullus occuparat, Ciceronem, quod Sullanarum assignationum possessoribus gratificaretur, agrariae legi obistere. Cui sic respondet orator, ut in ipsa orationis propositione ostensurum se dicat, lege Rulli agraria non modo non adimi cuiquam glebam de Sullanis agris, sed etiam genus id agrorum certo capite legis impudentissime confirmari atque sanciri. Huc accedit, quod neque Caesarem, cum agrum Campanum publicum populi R. assignavit, quidquam in Syllanorum possessiones molitum reperimus; nec eas demum Augustus invalit, cum undique agros in hac regione conquiret, quos suis veteranis largiretur: sed satius habuit publicos Campanae coloniae agros, data vicissim nostris terra Gnosia & aqua Iulia, militibus assignare. Et ecce Frontinus lib. de coloniis tres illas deductiones quasi ratas enumerat: *Capua, inquit, muro ducta, colonia Iulia Felix. Iussu imp. Caesaris a xx-viris est deducta. Iter populo debetur pedibus c. Ager eius lege Sullana fuerat assignatus. Postea Caesar in iugeribus militi pro merito dividi iussit.*

XLIII Accedit hoc etiam, quod cetera quoque a Sylla hic ordinata, postea manserunt. De Calatia Frontinus: *Calatia oppidum muro ductum. Iter populo debetur pedibus lx coloniae Capuensi a Sulla Felice cum territorio suo adjudicatum olim ob hosticam pugnam.* Calatiam Capuae Sylla adjudicarat, idque Frontini adhuc aetate mansit, ut eius verba demonstrant. De utra ex duabus Calatiis (15) Frontinus sit accipiendus, non omnino certum. Item colonia Urbana, quae ab Sylla quondam deducta fuerat, Plinii adhuc aetate id nomen tuebatur: sic enim lib. xiv, cap. 6 *Falernus ager a ponte Campano laeva petentibus Urbanam COLONIAM SYLLANAM, nuper Capuae contributam incipit.* Nam mitto ceteras colonias a Sylla olim deductas, quarum tanquam manentium ac ratarum meminit Frontinus. Si tot coloniae ab eo constitutae persisterunt: si Calatia Capuae a Sylla contributa, etiam sic postea mansit: imo si Syllani milites ab eo Capuam deducti, suas semper posses-

(15) Duas fuisse Calatias, unam quae trans Volturnum posita, hodieque inter non obscuras urbes numeratur, alteram quae iamdiu interit ad viam Appiam prope oppidum Magdalonum, & Peutingeri tabulae demonstrant, & Peregrinius in descriptione Campaniae luculenter evincit. Frontini locum de transfluviana Calatia cepisse videtur noster Peregrinius in *Camp. Fel.* p. 273 nam in indice quidem certe geographico ad hodiernam id Calatiam refert. Equidem de cisfluviana viae Appiae adita facilius eum locum perreperim: nam illa altera incertum ad Campaniam ne, an ad Samnium per Syllana tempora pertinauerit; & erat multo, quam haec,

remotior, & in quo caput est, cum Romani semper montibus ac fluminibus veluti a natura positos terminis, non agrorum tantum, sed & imperii limites definirent, hanc potius eis Volturnum, quam alteram trans flumen & montibus impositam, a Sylla Capuae contributam crediderim. Accedit quod quam Calatiam Festus inter Romanas praefecturas accenset, credibile est fuisse illam celebriorem Transflatinam. Ergo quae ad viam Appiam posita, ea demum Capuae adjudicata fuit, idest una fuit e Campanis praefecturis, de quibus priore auctario agitur.

iones, uti modo demonstrabam, infederunt: & hoc ergo in praeclaro Sigonii opere suadeo, corrigatur, quod ait rescissis Syllae post mortem actis, eiusdem Campanam deductionem fuisse labefactatam. Nam & Syllanam agri nostri assignationem non fuisse abrogatam satis docui: nec vero, quod caput est, Syllae acta unquam fuere rescissa, quae si fuissent rescissa, etiam eius statua, quae pro rostris erat, deiecta fuisset. Nunc vero tempore Pharsalicae pugnae adhuc stabat, teste Dione lib. XLII; ac tum demum deiecta fuit, cum Caesari stetit victoria, certus nuntius est allatus: *Posteaquam tandem creditum est*, inquit Dio, *id tantum egerunt, imagines Pompeii Syllaeque, quae pro rostris stabant, deiecere. Et erant complures, qui ne hoc quidem faciendum putarent.* Quid hoc clarior? Accedit quod eo ipso anno quo Caesar occubuit, cum tribunal e medio foro in alium transtulisset: *restitutaque sunt*, inquit Dio lib. XLIII, *iuxta illud tribunal Syllae ac Pompeii statuae: qua re laudem Caesar invenit.*

XLIV At enim, inquires, si Syllanae deductioni robur suum mansisset, quo pacto eam Caesar denuo deducere potuisset, cum Cicero in II Philippica n. 40 neget eo deduci posse coloniam, quo auspicato esset ante deducta? *Deduxisti*, inquit, *Coloniam Casilinum, quo Caesar ante deduxerat.* (16) *Consulvisti me per literas de Capua tu quidem: sed idem de Casilino respondissem: posses ne, ubi colonia esset, eo coloniam novam iure deducere. Negavi in eam coloniam, quae esset auspicato deducta, dum esset incolumis, coloniam novam iure deduci: colonos novos adscribi posse rescripti: tu autem insolentia elatus, omni auspicio iure turbato, Casilinum coloniam deduxisti, quo erat paucis ante annis deducta, ut vexillum videres, & aratrum circumduceres, cuius quidem vomere portam Capuae paene perstrinxisti, ut florenti coloniae territorium minueretur.*

XLV Cui exceptioni promptissimum est reponere, M. quidem Bruti *ἀποικίαν* non diu stetit INCOLV MEM (hac enim ipsa voce modo Tullius utebatur) fuisse enim a Sylla dictatore sublatam, ac fortasse ne AVSPICATO quidem deductam; cum in II agraria n. 34 Tullius *omina illa M. Bruti atque auspicia* ponat ob oculos, ut Rullum a simili furore deterreat: ita impedimento non fuisse, quin nova illuc colonia decerneretur. Syllanam vero deductionem nihil admodum in huius urbis politia immutasse: nec vero aliud cum coloniis habuisse commune, quam agri novis colonis assignationem: ceterum mansisse eandem praefecturae formam, quae antea fuisset supra p. 10, n. XI, est demonstratum: ubi & eam dubitationem inieci, an commune hoc fuerit militaribus plerisque coloniis, ut excepta agri divisione, nihil praeterea mutaretur, quamobrem reip. R. imaginem urbs ista referret. Ita nec Bruti nec Syllae co-

E

lonia

(16) Caesar confectis bellis civilibus dictator ius una parte legitur: CAES. DICT. PERP. in coloniam Casilinum deduxit. Et exstat nummus altera vero: TI. SEMPRON. GRAECCHVS. Q. apud Goltzium in Thesuro p. 238, & 256, cu. DESIG. ITER. COL. CASILIN.

lonia impedimento fuit, quin Caesar novam transcriberet. Post legem vero Iuliam, cum iam iustae coloniae forma hic esset constituta, non licuisse Antonio iterum deducere Cicero pronuntiavit, nisi solum supplementum, sive novos colonos inducere.

XLVI Nec illud magnopere reformido (quod alterum fuit eorum, quae mihi met supra obieceram) nonnullas alias inveniri praeterea colonias cognomento Felices. Quis enim vetat, cum longe plurimas colonias per Italiam olim Sylla Felix statuisset (nam in Epitoma Livianorum LXXXIX de Sulla legitur, XLVII *legiones in agros captos deduxit, & eos iis divisit*; & Appianus CXX millia hominum a Sylla esse deducta tradidit) pleraque earum in eo sibi cognomento placuisse? Sane cur Nola, uti supra monebam, FELIX AVG: fuerit appellata, quid aliud causae assignare potes, quam quod eam Sulla Frontino teste deduxerit? De Benevento quoque suspicabamur a Sulla fuisse deductam, a quo Samnites sibi infestos agro fuisse multatos est verisimile: atque idcirco inter eius nomina etiam illud FELIX invenitur.

XLVII Tres praeterea, nec amplius FELICES, imo IVLIAS FELICES. Inveni. Una est ap. Grut. p. 1093, 8, ubi legitur quidam AEDILIS. COLONIA. IVLIA. FELICE. CLASSICA. SVESSA. Altera apud Fabretum p. 106, n. 211, ubi est: COL. IVL. FELICI. LVCOFERONENSI. Tertia ibidem n. 252, ubi legitur: COLONIAE. IVL. FELIC. PISAVR. Quas etiam conicio, a Sylla Felice, primum, tum etiam ab Iulio fuisse deductas, atque idcirco *Iulias Felices* audivisse. Scio Dionem lib. LIX queri sua aetate colonias suo sibi arbitrio nominum catalogos contexere, cum antea non nisi ex auctoritate id senatusliceret. Sed de sua id aetate expostulat. Quid his commune cum Nola atque Capua, quas certo scimus ab Sylla olim deductas? Atque idcirco *Felices* tum has potissimum duas, tum quatuor alias Beneventum, Suesfam, Lucum Feroniae, ac Pisaurum appellatas non absurde coniecitavimus. Nam & hoc quoque Syllae felicitati possumus adscribere, quod hae per illum institutae coloniae (17) in eo sibi nomine tanto opere placerent.

XLVIII Ac mihi sane videtur non ob aliam causam de Syllae assignatione meminisse Frontinus, quam ut eius cognominis rationem as-

fer-

(17) Erunt & aliae forsitan plures a sex illis, quas recensivi, coloniae FELICES, quas veterum lapidum inopia ignoramus: nam in vetustis dumtaxat titulis omnia coloniarum nomina ostentari solent, quae a scriptoribus plerumque tacentur. Quid quod ne in cippis quidem assumta a coloniis nomina ubique enuntiantur, ac saepenumero vetera tantum urbium nomina exprimuntur? Ac ne a domesticis exemplis discedam: in hoc primum, quo de commentatur, Campanum marmor incurri, quod Campanae coloniae nomina complectitur: in ceteris omnibus, quae quidem

existere sciam, CAPVA sine ullo additamento scriptum deprehenditur, praeter unam illam Septimio Severo dicatam basin, quae in foro Campano visitur eodem loci, quo hunc amphitheatris titulum ab illustrissimis Capuae seviris collocatum iri sentio; qua in basi cum solo praenomine COLONIA CAPVA appellatur: quam epigraphen alias cum ceteris dabimus. Et certe apud Spanhem. De Praest. & usu num. pag. 373. edit. secundae occurrit in nummo COL. IVL. AVG. FEL. BERYTUS; & apud Plin. V, 20 *Berytinae Colonia, quae Felix Iulia appellatur.*

ferret: *Colonia*, inquit, *Iulia Felix* iussu imp. Caesaris a xx viris est deducta: en cur *Iulia* diceretur. *Ager eius*, inquit, lege *Sullana* fuerat assignatus: en cur *Felix* cognominaretur. Pergit vero: *Postea Caesar* (supplendum fortasse *Augustus*, ex libro qui *Frontini Siculi* inscribitur) *in iugeribus militi pro merito dividi iussit*: ecce demum, cur *Augustae* etiam cognomen accederet. Ut non immerito suspicer *Frontinum* quidem ipsum sic scriptum reliquisse: *Colonia Iulia Felix Aug.* prorsus ut in nostro monumento legitur: quippe cum appareat eum singulorum nominum veluti reddidisse rationem: sed postea librariorum culpa illud *Aug.* deperiisse, quod a *Frontino* fuisse omissum non est verisimile. Accedit ad hanc firmandam coniecturam, quod ordo deductionum, quas hic recitat *Frontinus*, seriei trium illorum nominum exacte respondet: alioqui temporum potius rationem tenuisset, ac prius de *Syllana*, tum de *Iuliana*, demum de *Augustea* deductione meminisset: nunc prorsus alium ordinem insistit, ac prius de *Iulio*, tum de *Sylla*, denum de *Augusto* docet, non aliam utique ob causam, quam ut trium illorum nominum rationem afferat *Iulia Felix Augusta*. (18) Sed postea, ut conieciabam, librariorum incuria, aut sciolorum putantium illud *Aug.* (quod fortasse *Augusti* interpretabantur) esse supervacaneum, ea vox intercidit, uti paullo post demonstrabitur.

XLIX Atque haec dicta sint, ut intelligatur a vero non abhorrere nostram coloniam a *Sylla* potissimum *Felice* invenisse cognomen. Ceterum nihil adfirmate de hoc definitio: & fieri potest, ut *FELIX* in his idem sit quod *frugifera*, ut apud *Grut.* p. 362, n. 2 *COLONIA CONCORDIA VLP. TRAIANA AVG. FRUGIFERA. HADRUMETINA*: aut omnino ad felicitatem suam notandam illud epitheton fuerit usurpatum.

E 2

IV

(18) Atque hinc illa criminatio depellitur, qua contra hunc de coloniis libellum *Goësius* in notis est usus, quo eum librum a *Frontino* abiudicaret. Meum non est cum viro docto, quo hoc opusculum *Frontino* asseram, magnopere dimicare: praesertim cum saltem e *Frontino* excerptum *Goësius* consentiat. Sed absurda prorsus est illa cavillatio: *Omisso*, inquit, *quod hic* (auctor) *variationem temporis neglexerit, atque Sullae praeposuerit Caesarem*. Falsa, inquam, accusatio, tum quia nominum magis seriem *Iulias* & *Felice*, quam temporum secutus videtur *Frontinus*, tum etiam quia satis sibi a *Goësii* criminatione caverat auctor illis verbis *FUERAT ASSIGNATUS*, quae longe remotius tempus significant, praeter de *Caesare* dicitur *EST DEDUCTA*.

Sequitur altera *Goësii* reprehensio: *Deinde nec verum est, inquit, esse hanc deductionem* (C. *Iulii*) *agrum Campanum fuisse assignatum*. Vera accusatio, si de agro *Campano*, qui publicus erat populi R. *Frontinum* intelligas: nam

hunc quidem *Caesar* primus assignavit. Verisimilius est *Capuam* potius agro multatam, ac partem agri decisam, qui sive publicus urbis *Capuae*, sive privatus *Campanorum* fuisset. Nam ait recte *Frontinus*: *Ager eius lege Sullana fuerat assignatus*. Agrum *Capuae*, non agrum *Campanum* populi R. publicum intelligit. Quod vero subicit *Goësius* partem agri *Campani novis in vicinia colonis* a *Sulla* videri assignatam: id ei non possum assentiri: nec quidquam causae est, cur *Goësius* magis credam, quam *Frontino*, qui de *Galatia* scriptum reliquit, fuisse id oppidum *COLONIAE CAPVENSIS* cum territorio suo adiudicatum olim ob *hosticam pugnam*. Hinc enim & *Colonia* *Capuensem* a *Sulla* deductam apparet, & iis demum colonis agrum *Campanum* a *Sulla* assignatum, quibus *Calatium* etiam territorium adiudicavit. Sed tertiam *Frontiniani* huius loci a *Goëzio* oblatam criminationem, eamque non contemnendam, in excursu quodam, qui adhaeret huic capiti, depellimus.

IV De Campanae coloniae supplementis ab Octaviano conscriptis:

L AVGVSTA) Ita *ὀλογραμμάτως* in marmore fuisse scriptum (non vero AVG. ut initio posui) sextus versus a fine longiusculus , uti postea animadverti , omnino evincit. *Augustae* cognomentum , in quo potissimum sibi Capuam placuisse mihi persuadeo , absque hoc marmore esset , ignorarem : nam sive librariorum supinitate , aut eius qui Frontinum in epitomen contraxit (nam excerpta tantum Frontiniana de coloniis habere nos putat Goësius) sive ab ipsomet Frontino omisum fuerit : in libello certe de coloniis , quem terimus , *Iulia Felix* tantum , non etiam *Aug.* legitur. Sed placet hoc magis , Frontinum quidem non omisisse τὸ *Aug.* sed eorum potius , qui ista descripserunt , culpa , tres illas literas desiderari. (19) Cur autem hoc nomen Campana colonia nacta fuerit , saepe iam monui : quia ab Octaviano etiam Augusto non semel est , sive iterum deducta colonia , sive vetus renovata .

L I Senatus consulto ad id opus fuisse , ut Capua Augustae cognomen consequeretur , ut tum ea ferebant tempora , Dio lib. LIV nos affirmare cogit. Ibi de Paphiis haec habet : *Paphiis terrae motu afflictis pecunias largitus est , ac permisit ut ex senatus consulto urbem Augustam nominarent.* Illud ex senatus consulto a Xylandro omisum Leunclavius restituit : nam graece est *κατὰ δόγμα ἐπίτρεψε* . Pergit vero idem historiographus : *Id non eo a me refertur , quasi non aliis quoque urbibus multis prius , ac postea in simili infortunio Augustus , ac Senatores auxilium tulerint ; quas si quis omnes enumerare velit , res in infinitum se extenderit : sed quod cognomina etiam urbibus honoris causa senatus imposuit , aliter ac modo fit , cum plerunque singuli nominum catalogos ipsi sibi conficiunt , quibus uti volunt.* (20)

L II Ter autem ab Octaviano Caesare militum coloniam huc adscriptam comperio : semel ex lege triumvirali , iterum ipsius Octavii iussu post devictum Sex. Pompeium , Lepidumque in ordinem redactum , ac tertio post victoriam Aetiacam . De singulis ordine dicam . Sed de

Front-

(19) Variis quippe modis librariorum in hunc locum video grassatos . Est ubi pro *xx viris* substitutum invenitur *III viri* : hoc ideo quia non de Iuliana . quando per *xx viros* res est transacta , sed de Augustae colonia per *III viros* . opinor , deducta intellexerunt , falsi utique illa syllaba *Aug.* (quam a Frontino post *Felix* positam mihi persuadeo) quam cum *Augusti* non *Augusta* illi interpretarentur , referrentque ad sequentia hoc modo , *Colonia Iulia Felix , Augusti iussu imp. Caesaris* ; idcirco etiam *III viros* in locum *xx virorum* suffecerunt . Sed quid opus argutationibus , cum in altero de coloniis libro , qui *Iulii Frontini Siculi* inscribitur , qui parum ab alio celebri Frontini differt , & ab eo certe manavit , sic legatur : *Capua muro ducta*

colonia Felix , lege Iulia iussu imperatoris Augusti a xx viris est assignata &c. Nonne vides eam deductionem scioles non ad Iulium , sed ad Augustum retulisse ? Quam putas ob causam , nisi quia in Frontino antea legebatur *Felix Aug.* semidocti vero syllabam ad sequentia referentes , ut concinnius dicerent , traiecerunt , atque *imperatoris Augusti* reposuerunt ?

(20) Postrema haec verba ad fidem Graeci scriptoris optime Leunclavius emendavit : nam Xylander paullo aliter verterat in hunc modum : *Ipsae sibi nomina quotquot vellent deligerunt .* Verum in Dione legitur *αὐτοὶ ἑαυτοῖς ἄκροι &c.* supple *κολωνίας* . Ipsos sibi cives nominum catalogos sibi confecisse ait .

Frontino prius monendum. Is postquam de colonia Iulia dixerat: *Iussu imperatoris Caesaris a xx viris est deducta: & de Felice, Ager eius lege Sullana fuerat assignatus: demum de Colonia Augusta monet, Postea Caesar in iugeribus militi pro merito dividi iussit.* Quae verba de Caesare filio intelligenda esse multa mihi persuadent: primum quod MILITI non Iulius, sed Octavianus agrum Campanum assignavit, nam colonia Iulia civilis fuerat: deinde quod in altero huius libelli de coloniis exemplari, quod Iulii Frontini Siculi inscribitur, corrupte quidem, sed tamen sic legitur: *Ager eius lege Sullana fuerat assignatus a Cesare Augusto in iugeribus: sed postea militibus dividi iussus est pro merito.* Ex quibus pronissima est coniectura ita recitatum Frontini locum posse restitui: *Postea Caesar AVGVSTVS in iugeribus &c.* Bis ergo apud Frontinum τὸ AVG. restituendum censeo, semel initio eius loci in hunc modum: *colonia Iulia Felix AVG.* (vide pag. 36. & not. 19.) iterumque in fine sic: *postea Caesar AVG. in iugeribus &c.* uti modo est dictum.

LIII Statim post initum triumviratum cum amplissima praemia militibus alliciendis promitterentur, xviii coloniae iis ostentantur, inter quas Capua eminebat. *Et quo alacrior (inquit Appianus in iv bell. civ. in fine p. 590) redderetur, exercitus, post proposita victoriae praemia, praeter alia donativa promissae sunt eis coloniae xviii Italicarum urbium tam opibus, quam agri bonitate ac aedificiorum pulchritudine praecellentium, quarum urbana ac rustica praedia non secus quam bello capta dividerentur. Inter has eminebant Capua, Rhegium, Venusia, Beneventum, Nuceria, Ariminum, Vibona. Atque ita pulcherrima Italiae pars militibus adscripta est.* Id promissum in causa fuit, ut plurimi passim ex iis xviii civitatibus ad victoriae triumviralis praemium destinatis (quae civitates, ut ait Appianus, id ferebant aegerrime) ad Vetulini proscripti, qui circa Rhegium bellum movebat, signa concurrerent, teste Appiano iv civ. p. 604: rursusque p. 638 idem tradit plurimos etiam ex iisdem civitatibus, quibus nihil erat abominatius triumvirorum victoria, quando post hanc praemia victoribus ipsae destinabantur, profugos e suis patriis quas deploratas habebant, ad Sex. Pompeium, qui tum primum Sicilia potitus erat, apud omnes eo tempore gratiosum confugisse. Sed & post agros assignatos multo tum plures, imo ii fere omnes, qui agris fuerant spoliati, eidem Sex. Pompeio se adiunxerunt, ut enarrat Appianus v civ. p. 685. Et eodem lib. pag. 686, bello Perusino inter Lucium Antonii fratrem, & Caes. Octavium erumpente, earundem civitatum, quae id infortunii iam subierant, studia erga Lucium commemorat. Iam enim post Philippensium pugnam agri earundem xviii civitatum, quarum primam fuisse Capuam diximus, assignati militibus fuere. Quod quemadmodum gestum sit, brevi exsequamur.

LIV Bruto Cassioque Philippenfi pugna devictis, haec subiungit Appianus v civ. p. 672: *Monque ad persolvenda praemia profectus est dux*

dux alter (Octavius) in Italiam, ut agros militibus divideret, ipsosque in domos adscriberet: hoc enim elegerat propter valetudinem. Cumque Brundisii gravius aegrotasset, ut se recreavit, statim ad divisionem ventum fuit, quae graphice ab Appiano describitur, quem latine loquentem audire operae pretium fuerit. Sed tamen eum locum, quod erat longiusculus, conieci in subiectam notationem. (21)

LV Ex qua narratione percipimus Octaviano quidem datum fuisse negotium, ut colonias deduceret, eumque iam divisionis munere perfunctum: sed enim intervenisse Lucium Antonii fratrem, ac pervicisse, ut Antonianae saltem legiones a Lucio deducerentur. Itaque iure quaeri potest, uter tum Capuam coloniam deduxerit, Caesare Octavius, an Lucius: tum Caesaris, an Antonii legiones huc adscriptae fuerint.

Et

(21) Appianus v. civ. p. 678 „ Deducenti autem milites in colonias, & agros dividendi magna difficultas obiecta est: milites enim petebant optimam quamque urbem tota Italia, ut ante bellum selectae fuerant: contra civitates illae postulabant, ut universa Italia divisioni huic adhiberetur, aut sortito deducerentur coloniae: & agrorum pretium repetebant ab imperatoribus deficiente aerario. Conveniebantque agminatum in urbem promiscue iuvenes pariter ac seniores, mulieresque cum parvis liberis, & per fora templaque coetus faciebant lamentabundi, conquerentes nullo suo peccato se homines Italici nominis pelli agris focisque, tanquam iure belli captos: Quapropter populus condolebat: & illacrymabat eorum calamitatibus, praesertim dum reputant non pro republica, sed pro libidine aliquot civium bellum id gestum: ad mutationem status publici, & nunc reddi victoriae praemia, ut deductis colonis posthac nequeat caput attollere respublica, dum coloni hac mercede obstricti, parati sunt principibus ad omne obsequium. Ibi Caesar civitatibus necessitati rationem exponebat, & ne sic quidem satis fore, nec fuit, ita uti vicini opprimerentur a militibus: limites contumaciter transeuntibus, & plus quam concessa usurpantibus, & potiora praeripientibus, dum nec iurgiis Caesaris a maleficio deterrentur, nec deliniuntur aliis largitionibus: quandoquidem principes, ut opis suae ad confirmandam dominationem egentes, facile contemnebant. Iam enim instabat finis huius quinquennii, & utriusque ad securitatem opus erat: favore mutuo: imperatoribus; ut per milites principatum confirmarent: militibus ut accepta retinerent, manente penes auctores eius donationis imperio, quos necessaria benevolentia vel propter seipso prosequerentur. Quin & aliis largitionibus egenos milites solabatur Caesar, e sanis mutuo sumens pecunias: quo facto conciliauit sibi eorum animos, prompta erga largitorem gratia, cui agros, urbes, pecunias acceptas ferrebant, invidiose exclamantibus qui spoliabantur, illo vero fortiter hoc ferente in gratiam

militum.

„ His animadversis Antonii frater Lucius, tunc cos. & eiusdem uxor Fulvia, & qui absentis bona procurabat Manius, ne Caesaris videretur totum hoc beneficium, neve soli deberetur gratia, & alter imperator fraudaretur favore militum, vasa mentis agebant, ut coloniarum deductio differretur in adventum Antonii. Quod cum impossibile videretur propter festinationem militum, petebant sa Caesare, ut Antonianos ipsi deducerent in colonias, quamvis ex pacto id munus Antonius soli Caesari cesserat, quod tamen concessum negabant: productaque ad exercitum Fulvia cum parvis Antonii liberis, invidiose supplicabant, ne paterentur illum fraudari sua gloria, simul occasione referendae ipsis gratiae. Et erat tum inclytum Antonii nomen & apud milites & apud ceteros: nam Philippensis victoria, propter adversam Caesaris valetudinem, tota videbatur unius Antonii. Caesar, quamvis non ignarus pacta violari, cessit tamen in gratiam Antonii, atque ita legiones Antonianae in colonias deductae sunt, nimia militum deductorum licentia, dum ne videretur Caesar beneficentia vincere, minus cohiberetur a maleficiis. Fuerunt & aliae civitates vicinae his, quarum agri militibus divisi sunt, multas ab eis iniurias passae, quae clamabant in Caesarem, iniquiores coloniarum deductiones nunc esse, quam proscriptiones ante fuerant, tunc enim inimicos multatos, nunc vero innocuos. Et Caesar intelligebat quidem iniuriam, sed mederi non poterat: nam neque pecuniam habebat, unde pretium agrorum veteribus possessoribus redderet, neque victoriae merces differri propter instantia bella poterat, Pompeio maria tenente & Vrbi famem intentante, interclusis commensibus, Ahenobarbo etiam Marcoque classem aliam & exercitum colligentibus: militibus vero segiorem operam praebituris, nisi accipiant debita victoriae praemia. Et ferme iam iam exierat quinquennium, ut rursus opus esset exercitus benevolentia: quamobrem ultro tum dissimulabatur militaris insolentia.

Et equidem persuasissimum habeo Caesarem ipsum, non vero L. Antonium Capuam tunc coloniam adscripsisse. Nam primum ante Lucii expostulationes revera, Appiano teste, deducendarum coloniarum negotio Octavius sese immiscuit: & necesse fuit, eum ab omnium praestantissima Capua, quam idcirco Appianus primo loco nominavit, incepisse: praesertim quod *militēs*, inquit Appianus, *petebant optimam quamque urbem tota Italia, ut ante bellum selectae fuerant*. Accedit studium Campanorum in Caesarem, & animorum aversio ab Antonio, quem Capuam deducere coloniam olim conantem Campani paene occiderant, ut alibi dictum. Octavianus vero studiosissimi erant, propterea quod ab eius patre Julio veteres coloni transcripti fuerant. Demum *Caesar*, inquit Appianus v civ. p. 685, *Capuae quatuor legiones habebat*, veluti in sibi obstrictissima civitate. Quae omnia argumento sunt Octavium ipsum per id tempus tunc transcripsisse coloniam, & quidem e suis legionibus, non vero Antonii fratrem. Itaque non est dubitandum, quin Caesar Octavianus Capuam ex lege triumvirali deduxerit, idque post quinquennium ab inito triumviratu, coloniisque promissis, eodem Appiano teste.

LVI Sequitur iam altera deductio, quae Octaviano Caesari unice est adscribenda, qui cum bellum adversum Sex. Pompeium aggrediretur, ad delinendos militum animos, consueta iis agrorum praemia prolixè est pollicitatus. Pompeio mox devicto, Lepidoque exauctorato, atque in ordinem redacto, milites statim tumultuantes promissa sibi exhiberi vociferabantur. Quam seditionem satius erit ex Appiano condiscere: cuius sane locum paullo prolixiorem, ne totis auctorum chartis infarciendis lectori incommodem, contuli in subiacentem notam. (23)

LVIF

(23) Appianus v civ. p. 744, Hinc tantae felicitati fortuna invidit: nam exercitus, praesertim ipsius proprius, seditionem movit, missionem flagitans, & praemia, qualia Philippensi praelio victores acceperant: & quamvis hoc certamen non conferendum videretur cum altero, promisit tamen accepturos digna praemia: una cum his, qui tum sub Antonio militabant, quando ille redierit: quantum autem ad militiam, minaciter admonerat sacramenti disciplinaeque. Quumque in contumacia perstarent, remisit minas, ne quis tumultus ab exercitibus dedititris accederet: promisitque se cum Antonio dimissurum eos suo tempore: nunc usurum opera eorum ad bella non civilia, quando Deo fortunante desierint: petiturum enim Illyrios, & ceteras gentes barbaras, pacem vix bene firmatam labefactantes: ex qua militia percepturos lucra uberrima. Denegarunt illi operam, ni praeteritorum laborum repraesentarentur sibi praemia honoresque. Respondit honores se non differre, sed praeter iam datas, alias coronas legionibus se addere, & praetextas tribunis ac centurionibus, senatoriamque dignitatem cuique in sua patria. Dum haec aliaque benigne offert, exclamavit tribunus

Officiis: corollis & praetextis delectari pueros, milites agris & pecuniis: id dictum approbante multitudine, Caesar indignatus discessit e tribunali, qui vero proximi tribuno stabant, laudabant hominem, & ceteris qui se ad eos non aggregarent convitiabantur: respondit ille, se solum ad tuendam tam iustam causam sufficere. His dictis sequenti die nusquam comparuit, nec sciri potuit quid illi acciderit. Milites vero non amplius singuli propter metum, sed gregatim uno ore vociferabantur, missionem postulantes. Horum praefectos Caesar variis mollebat alloquiis: eis vero, qui ad Philippos & Mutinam meruerant, ut diuturniore militia defunctis missionem concessit: dimissoque mox ablegavit ex insula, ne contagione seditionis ceteros corrumperent: hoc tantum ad Mutinensis belli veteranos effatus, quamvis sic dimissis, redditurum se tamen pollicitus. Alios vero pro concione alloquens, testes faciebat periurii discedentium, non dimissorum: ex imperatoris sententia: ipsos vero laudabat, brevi securitatis missionis spem faciens: foreque ut nec officii quinquam poeniteat, & dimittantur ditati: nunc addere se virtutem quingenos sesterlios.

LVII Seditionem militum, quae huic celeberrimae deductioni occasione dedit, ex Appiano didicimus: de deductione vero ipsa nihil ibi tradit is scriptor: neque id mirandum, neque enim eo temporis articulo agrum Campanum iis est dilargitus, sed tum quidem promissis agris, paullo post id tempus agrum Campanum iisdem divisit, ut deinceps e Dione discemus. Sed noster tamen Paterculus, & Dio Cassius magnifice de Capua per hanc occasionem, militum colonia iterum instituta, loquuntur. Velleius lib. II, cap. 81 ait: *Subita deinde exercitus seditio (qui plerumque contemplatus frequentiam suam a disciplina desciscit, & quod cogere se putat posse, rogare non sustinet) partim severitate, partim liberalitate discussa principis. Speciosumque per id tempus adiectum supplementum Campanae coloniae. Eius relictæ erant publici pro his longe uberiores redditus duodecies H-S in Creta insula redditi, & aqua promissa, quae hodieque singulare & salubritatis instar, & amoenitatis ornamentum est.*

LVIII Dio vero lib. XLIX & seditionem copiose narravit, & de Campano agro adiecit. De seditione parum ab Appiano diversus abit: quare eius narrationem praetereo, quam apud ipsum Dionem legere quis potest. De colonia vero haec subiicit: *Atque ita milites tunc quidem composuit, & argentum statim, agros non multo post iis dedit. Quoniam enim publici, qui tunc erant, non sufficiebant, etiam alios satis multos emit a Campanis illis qui Capuam incolunt, quorum urbs multis colonis indigebat: iisque tum aquam Iuliam, qua maxime omnium gaudent, tum terram Cnosiam, qua etiam nunc fruuntur, (23) eorum loco dedit.*

LIX Porro aqua Iulia, cuius a Velleio & Dione fit mentio, non alia sane fuit, quam flumen illud (quo enim alio utar nomine?) aquae Car-

(23) Non temere est, quod apud Gruterum p. 1090, 20, Gortynae, quae est Gnofo contermina, graeca inscriptio reperitur Anicio Basso Campaniae proconsuli (de novo hoc titulo, cum ceteri consulares aut correctores dicerentur, nihil in praesentia disputo) posita. Quae omnino necessitudo Cretenfibus esse potuit cum rectore illo Campaniae, nisi forte haec, quod regionem ibi Campa-

ni possiderent? Nam quod idem Anicius Bassus in altera inscriptione apud Reinesium VI, 4 dicitur fuisse Praefectus urbi, nihil interest; cum in hac quam sum producturus, proconsulatus tantum Campaniae contemplatione videantur ei Cretenfenses illum honorem adhibuisse. Inscripção sine habet:

ΑΝΙΚΙΟΝ ΒΑΣΣΕΩΝ ΤΩΝ ΔΑΜΠΡΟΤΑΤΩΝ
ΑΝΘΡΩΠΩΝ ΚΑΜΠΑΝΙΑΣ ΔΟΥΜΑΤΙ
ΤΟΥ ΚΟΙΝΟΥ ΠΑΣΗΣ ΤΗΣ
ΕΠΑΡΧΙΑΣ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΟΥΣ ΔΟΣΙΘΕΟΥΣ
ΑΣΚΑΗΠΙΟΔΟΤΟΥ Ο ΔΑΜΠΡΟΤΑΤΟΥ
ΠΠΑΘΗΚΟΥΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΩΝ
ΕΠΑΡΧΙΑΣ ΑΝΕΣΤΗΣΕΝ

Anicium Bassum V. C. proconsulem Campaniae, decreto conventus sortis provinciae Oecumenius Dositheus Asclepiodorus V. C. consularis (nam versu pen. legendum ΠΠΑΤΙΚΟΥΣ, uti de eodem est eadem p. n. II, & p. 1094; ex qua etiam docemus in tota inscriptione non S sed C fuisse,

ut illa aetate, sculptum) provinciae Cretae praefectus: id est statum Anicio Basso excitavit: hoc enim significare videtur, quod in inscriptionibus legi solet, *ερατορας ιδου δεινυ*. Verum quae haec tenus notavi, cave aliter quam tenuis conjecturae loco habeas.

Carminiana, qua nunc Neapolis universa perluitur. Ad eam huc e longinquo perducendam aquaeductus ad orientem veteris Capuae adhuc conspiciuntur. Aqua haec Iulia non est confundenda cum aqua Augusta: illam in Campanorum, hanc in Romanorum commodum in Marciae rivum opere subterraneo, uti testatur Erontinus de Aquaed. corrivavit Augustus. De hac memini me legisse legem quamdam in cod. Theod. ubi aqua Augustea appellatur non sine mentione Campaniae. Verum ne forte propter Campaniae mentionem aquam Augusteam cum Iulia Campana permisceas: scito Campaniam Romanam in ea lege esse capiendam, cuius posteriore aetate frequens appellatio fuit. De agro vero populi Campani publico, quem Caesar divisit, quod Velleius ait: *Eius relicti erant publici*, doctissimi viri illud *Relicti* non intelligentes, in *Reliqui*, aut tale aliquid mutare voluerunt. Sed non est ea lectio sollicitanda: nam sic etiam Suetonium in Iulio cap. 20 locutum esse video: *Agrumque*, inquit, *Campanum ad subsidia reip. vectigalem RELICTVM divisit*. Estque omnino verbum agrarium, ut ager *relictus* is sit, qui non est *assignatus*, quae duo sibi invicem adversantur. Id quod etiam in fragmento legis agrariae legitur apud Grut. p. 202, linea XI, ubi *ADSIGNAVERVNT. RELIQUERVNT* tanquam invicem sibi adversantia ponuntur: & saepissime in eandem sententiam apud scriptores agrarios: ut mirer de ea voce apud Velleium viros doctissimos tantopere sollicitos. Atque haec altera fuit ab Octaviano hic instituta colonia.

LX Sed cum non dum per id tempus Caesar esset Augusti cognomen consecutus: necesse est & tertiam comminisci post pugnam Aetiacam, cum iam Augustus diceretur. Alioqui quo pacto Capua *Augusta* esset ab eo cognominata? Scio responderi posse Capuam, cum fuisset olim ab Octaviano deducta, tum demum *Augustae* cognomentum arripuisse, cum Caesar ipse Augustus dici coepisset. Sed hoc mihi non fit verisimile, nec vero Sigonio, qui lib. III de iure Italiae cap. 4 colonias cognomento Augustas non ante Aetiacam pugnam fuisse adscriptas putat: cuiusmodi per Italiam plurimas Augustus constituit: *Urbe*, inquit Suetonius, *urbanisque rebus administratis, Italiam duodeviginti coloniarum numero a se deductarum frequentavit*. Hae solum, censeo, post victoriam Aetiacam deductae, eae cum Augustae audiebant: nam si cum praecedentibus etiam Augustae cognomen communicare perges, vix ulla profecto invenietur urbium Italicarum, quae non Augusta diceretur.

LXI Verum quid ego iam ratiocinatione opus habeo, cum veterum possim auctoritate pugnare? Alter de coloniis libellus, qui *Iulii Eronini Siculi* inscribitur, etiam habet quaedam depravatissima, est tamen ubi ferat percommode is quoque suppetias. Nam cum in altero magis trito de coloniis libro diceretur: *Postea Caesar in iugeribus militi pro meritis dividi iussit*: primum incertum erat de patrene, an de filio ter-

mo esset, tum, si de Caesare Octavio, dubitari poterat utrumne ante, an post adeptum principatum ea esset transacta assignatio. Ecce autem in altero, quem supra commemoravi, libello inepte quidem Syllanae res cum Augusti commiscetur, sic tamen, ut intelligas ad Augustum esse aliquam assignationem referendam. Sic enim habet: *Ager eius lege Sullana fuerat assignatus a Caesare Augusto in iugeribus: sed postea militibus dividi iussus est pro merito.*

LXII Atqui ficulnea istaec omnia argumenta censebis prae auctoritate Plinii, quam subiungo. Is lib. XVIII, cap. II, cum alicae omnium probatissimae, quae a Campanis fiebat, modulum rationemque praescriberet, haec ait: *Postea (mirum dictu) admiscetur creta, quae transit in corpus, coloremque & teneritatem affert. Invenitur haec inter Puteolos & Neapolim in colle Leucogaeo appellato. Exstatque DIVI AVGVSTI decretum, quo annua vicena millia Neapolitanis pro eo numerari iussit e fisco suo, COLONIAM DEDVCENS CAPVAM. Adiecitque causam afferendi; quoniam negassent Campani alicam confici sine eo metallo posse. Adversus tam luculenta Plinii verba quid magnopere afferri potest, contra tertiam hanc ab Augusto deductam coloniam? Nisi hoc fortasse respondeas, Plinium quidem Octavianum voluisse dicere, qui quoniam suo iam tempore Augustus appellabatur, idcirco prolepsi usum, Augustum eum nuncupasse. Sed si verba Plinii attentius intueare, non hic anticipationis locus invenietur. Primum cum ait, *Exstatque Divi Augusti decretum*, eius decreti epigraphen expressisse videtur, quam inter decreta eius principis in unum volumen post eius mortem compacta is legerit: nam consecrati iam principes non alio quam Divi praenomine decorabantur. Deinde illud *e fisco suo* (quae verba videtur quoque Plinius fideliter e decreto exscripsisse) quo pacto potest in Octavianum ante Actiacam victoriam convenire? Nam ante illud tempus etsi omnia pro sua voluntate moderabatur, tamen, quod nondum monarchiam esset adeptus, fiscum nondum habere dicebatur. Accedit hoc etiam quod ab Octaviano tot bellis ante conflictum Actiacum distento aliena prorsus videtur haec *τρυπη* de alicae cogitandi, ac de Leucogaeo colle Campanis tribuendo, quo alicam possent conficere. Demum si hanc a Plinio indicatam coloniam cum praecedenti confundendam putas: cur Velleius, cur Dio, qui de illa proxime superiore tam curiose scripserunt, ut etiam ad terram Gnosiam & aquam Iuliam memorandam stilum demitterent, nullam tamen ibi de colle Leucogaeo mentionem adiecerunt?*

LXIII Haec demum tertia Octaviani iam Augusti appellati est assignatio, a qua nostra colonia ex S. C. Augustae cognomen est assecutur quod cognomen, uti dicebam, absque hoc amphitheatri nostri titulo esset, adhuc ignoraretur. Et cum superiores duae ab Octaviano deductae coloniae militares fuissent; tertia militarisne, an civilis fuerit, haud fa-

facile dixerim. Si ad eos spectes, qui sunt deducti, magis est ut militarem appelles, quia veteranis praemia per eam coloniam persolvebantur. Sed tamen militarium civiliumque discrimen magis a deducendi modo, quam ab iis, qui transcribebantur, dependebat.

AVCTARIVM PRIVS.

De Campana pertica, eiusque praefecturis.

LXIV Pertica, quae & Univerfitas appellatur, verbum est agrarium, atque universum coloniae territorium, quod colonis assignatur, significat: hoc vero differt a praefectura, quod haec id demum est, quod, deficiente coloniae territorio quod novis colonis assignetur, ex alterius oppidi finibus deciditur, ac perticae id est primae assignationi applicatur. Hyginus in Gromatico de limitibus constituendis: *Quibusdam deinde colonis perticae fines, hoc est primae assignationis, aliis limitibus, aliis praefecturae continentur.* Sic enim hunc locum legit Salmasius in Solinum p. 673 D. Ex quo intelligitur primam assignationem perticam fuisse appellatam: dein quidquid huic ex vicinia adiunctum, id fuisse praefecturam. Frontinus de limitibus agrorum p. 43 edit. Goëf. *Solum autem quodcumque coloniae est assignatum, id universum pertica appellatur. Quidquid huic universitati applicitum fuerit ex alterius civitatis sine, sive solidum sive cultellatum fuerit, praefectura appellatur.* Nec pluribus exemplis, quae sunt apud agrarios satis obvia, necesse existimo. Nisi quod diagramate rem illustravi, quod in tabula invenies.

LXV Illud quoque scitissimum est primarios perticae, id est agri colonici limites, a quibus ceteri dependerent, fuisse duos, Kardinem & Decumanum, quorum ille in septentrionem id est mundi cardinem, unde & nomen invenit, hic in orientem dirigebatur: atque ab his duobus limitibus normaliter se diffecantibus tota limitatio inchoabatur, posita in medio groma, quo etiam foro, & coloniae foro (si quidem civitas exstruenda esset) locus designabatur. Nam iterum dico: civitas cum circumiacente territorio id totum Pertica, Univerfitas, sive Colonia appellabatur. Vide interim in tabula Kardinis & Decumani typum.

LXVI Quorsum haec inquires: nimirum ut intelligatur quid illud sit quod in Hygini libro de limit. const. p. 153 edit. Goëf. legitur: sic enim habet: *Quidam agri longitudinem secuti, & qua longior erat fecerunt Decumanum: quidam in totum converterunt, & fecerunt Decumanum in meridianum, & Kardinem in orientem, sicuti in agro Campano, qui est circa Capuam.* Prope eadem, atque Hyginus, habet fragmentum de limitibus p. 215 in hunc modum: *Kardo nominatur, quod directim*

ad cardinem caeli est. Nam sine dubio caelum vertitur in septentrionatis orbe. Postea hoc ignorantes nonnulli aliud secuti sunt, ut quidem agri magnitudine, qua longior erat, fecerint Decumanum. Itaque nostram quidem plagam spectant, sed ita adversi sunt, ut sint contra septentrionem: ut in agro Campano, qui est circa Capuam, ubi est Kardo in oriente, & Decumanus in meridiano.

LXVII Qui duo auctores hoc inter se habent commune, quod, eum in ceteris coloniis Kardo ad boream, Decumanus ad orientem solem converteretur, contrariam in agro Campano, aliisque nonnullis adhibitam rationem affirmant. Ceterum hoc inter sese diversi abeunt, quod Hyginus Campani agri limitatores his accensere videatur, qui longiorem fecerint Kardinem, quam Decumanum: contra fragmenti auctor hoc illos secutos ait, quod & alii nonnulli, ut Decumanum eo direxerint, quo maior longitudo sese diffunderet. Itaque secundum fragmenti auctorem ager Campanus magis ad polos mundi sese porrigebat: at vero secundum Hyginum in orientem magis ager Campanus, quam in aquilonem patebat. Vtra ex his dictio verior? Equidem nullus dubito, quin fragmenti huius agrarii verior *ᾠσις* existat. Nam etsi, ut veteris Capuae positus satis declarat, a septentrione Tifata arctabant (neque enim, ut opinor, trans ea iuga Capua ante Octaviani assignationes suum territorium continuabat, quando Transstifatinus ager Saticulae ibi a Peregrinio positae, aut certe alteri oppido assignandus mihi videtur) tamen in meridiem longissime is ager explicabatur. (24) Contra vero altera ab occidentem in orientem dimensio fuit brevior, cum ex una parte Caslini, ex altera Calatiae ad viam Appiam aditae territorium coerceret. Ita Campanus ager scamno, quam strigae, quae sunt merae voces agrariae, propior fuisse videbitur..

LXVIII

(24) Plinius lib. xviii, cap. xi de amplitudine agri Campani haec habet: *Campus est subiacens montibus nimbofis, totis quidem XL miliaribus passuum planities*. Nulli quidem dubium, quin neque longitudo neque latitudo agri Campani, sed planities seu aeta in partibus quadratis ab eo isto modo definiatur. Sed vel ex eo tamen intelligas longissime eum agrum in meridiem patuisse. Quod quidem *ἡχθῆρον* in hunc modum demonstrat.

Si ponamus agri Campani planitiem, quae miliaria XL quadrata, teste Plinio, colligebat, fuisse omnino quadratam, aequalibusque lateribus terminatam: necesse erit agrum Campanum sex miliaria cum semisse in longum totidemque in latum numerare; nam huius numeri XL non alia radix quadrata ut arithmetici loquuntur, invenitur, quam ferme VI S. id est miliaria sex & semissis. Quare cum longe minus quam miliaribus VI S. ab occidente in ortum is campus pareret, quippe quem ex una parte Caslinensis, ex

altera Calatius coerceret: hinc fit in meridiem longissime fuisse protensum. Et quidem Laboriae, quae pars fuit Campani agri praestantissima, Cumas, Puteolosque propius, quam Capuam, pertinebant. *Finiturus* (ait ibidem Plinius) *Laboriae via ab utroque latere consulari, quae a Puteolis, & quae a Cumis Capuam ducit*. Verum quid his immoror cum apertissime idem accuratissimus Scriptor lib. xxv, cap. 15 agrum Campanum in Leucogaos usque colles continet? *In Italia quoque* (ait ibi Plinius de sulphure) *invenitur in Neapolitano Campanoque agro, collibus qui vocantur Leucogaos*. Idcirco in Neapolitano Campanoque agro eos colles posuit Plinius, quia utrumque agrum contingebant. Ceterum ad utros eorum is collis pertideret, paullo post explicabitur. Ino ad mare usque ager Campanus diffundebatur, uti constat e Livio xxviii, 46 tradente partem agri Campani a fossa Graeca ad mare fuisse dividitum.

LXVIII. Quae cum ita sint, videndum porro, utrum Hygini sententia comoda explicatione iuari possit, & cum fragmenti auctore conciliari. Et ita profus necesse est, si accuratius illius verba perpendis: & verba illa *quidam in totum converterunt* perspicuitatis gratia intra parenthesim legas in hunc modum: *Quidam agri longitudinem secuti, & qua longior erat, fecerunt Decumanum. (quidam in totum converterunt, & fecerunt Decumanum in meridianum, & Kardinem in orientem.) sicuti in agro Campano qui est circa Capuam.* Sensus est, quosdam maiori longitudinae accommodasse Decumanum, sicut in agro Campano, quosdam vero **IN TOTUM CONVERTISSE**, id est non solum Decumanum ad meridiem direxisse, quando maior eo longitudo protendebatur, sed semper Decumanum meridiano aptasse. Eaque verissima demum est Hygini sententia.

LXIX. Sed spinosiora ista decempedatoribus relinquamus, & Frontinum potius lib. de coloniis idem testimonium perhibentem audiamus: *Ager, inquit, Campanus limitibus Gracchanis in iugera N. ec. Kardio in orientem, Decumanus in meridianum.* Quis non statim videt Frontinum de eodem agro Campano locutum, de quo Hyginus, de quo fragmenti agrarii auctor dixerant Kardinem in orientem, Decumanum in meridianum misisse? Et tamen ille acerrimus aliorum insectator Goësius in indice geographico, ad agrum Campanum nescio quem in Brutiis, quem nemo hactenus nō fando quidem audivit, eum Frontini locum refert. Scio quid virum doctum transversum egerit; viderat in Frontino titulum paullo ante praefigi in hunc modum: **PROVINCIA BRVTIO-RVM**, hinc quae subiiciuntur omnia relegavit ad Brutios. Quae ratio si valeret, etiam *Ager Beneventanus* &c. qui statim sequitur, ad Brutios esset reiiciendus.

LXX. Age vero qui sunt in Frontino *limites Gracchani*? An Gracchus omnium primus Capuae coloniam collocavit? Lauredanum quidem ita sentientem supra p. 7. refutavimus, quod Appianum auctorem produceret, qui nunquam tale aliquid somniavit. Fortasse tamen viro docto Frontini locus animo infederat, pro quo Appianum laudavit, quod hic copiose Gracchanam scripsisset historiam. Sed cum de constituta hic a Graccho colonia nemo alius testis adstipuletur, quidvis potius de *limitibus Gracchanis* cogitandum puto. Satis fortasse fuerit nonnullam nostri agri laciniam fuisse per Gracchana tempora praecisam: iustam vero coloniam ab eo hic constitutam, id vero nego.

LXXI. Ac de Campana pertica hactenus. Nunc praefecturas aggrediamur. Quarum nonnullas veteres nos scriptores docebunt: unam vero potissimum adhuc inedita inscriptio suppeditabit: reliquas, si quae fuerunt, obscura nox premit. **De Calatia Frontinus: Calatia oppidum...**
colo.

coloniae Capuensi a Sulla Felice cum territorio suo adiudicatum olim ob hostilium pugnam. Ecce Felix ille Sulla, cum agrum Campanum ad reip. subsidia relictum assignare nefas putasset, satius habuit Calatiam (eam, opinor, quae viae Appiae adiacebat, uti supra notatum, nam altera Calatia Transifatina una fuit e praefecturis R. quas Festus recenset) cum suo territorio Capuensi coloniae ab se deductae adiudicare. Atque ea una fuit e Campanis praefecturis.

LXXII Quid porro Octavianus? ter huc transcripta colonia, an glebam unam agri Campani ab eo inventam putas, quam militibus assignaret, cum ante eum una paterna assignatio totum Campanum, insuper & Stellatem exhausisset? Itaque, quod reliquum fuit, e vicinorum oppidorum finibus decidas lacinias Campanae perticae haud dubie applicuit, quas Campanas praefecturas appellatas oportuit. Idem infortunium Mantuae, Servio teste, obvenerat: nam cum Cremonensis ager veteranis illuc ab Augusto deductis non sufficeret, e Mantuano territorio pars decisa, & Cremonensi perticae applicita, praefecturae Cremonensis nomen invenit: unde poeta conqueritur:

Mantua vae miserae nimium vicina Cremonae.

Scimus ab Octavio publicum reip. Campanae agrum coemptum, quem assignaret: sed quantum id fuit prae tam frequentibus legionibus huc deductis? Quare fieri non potest, quin multas huiusmodi Augustus praefecturas constituerit. Ex iis unam Plinio debemus, qui lib. XIV, cap. 6 ait: *Falernus ager a ponte Campano, laeva petentibus Urbanam coloniam Syllanam, nuper Capuae contributam, incipit.* Plinianum istuc NUPER noster Peregrinius in Campan. Fel. p. 465 ad Plinii refert aetatem: a quo ego dissentio. Quid enim? an Flaviis imperantibus, Capuam iterum deductam coloniam comminiscemur? Neque enim alia causa esse potuit, cur Urbana cum suo territorio Capuae attribueretur. Quare vide an non illud NUPER ad ultimam Augusti coloniam, de qua idem Plinius XVIII, II meminerat, sit referendum: NUPER autem de Augusti aetate idcirco usurparit, quia *colonia Syllanam* tanto antiquiorem Augusto proxime nominarat. Et ceteroqui Cicero adverbium NUPER pro multo longiore temporis intervallo posuit (25), praeut ab Augusto ad Plinii aetatem: sic enim ille in I de Divinat. *Neque ante philosophiam patefactam, quae nuper inventa est, hac de re communis vita dubitabis.* Verum nihil est necesse Plinianum NUPER ad Augustum referre, cum proxime ante Plinium Nero nostrae coloniae supplementum adiecerit; uti patet ex Tacito XIII annal. 31 quem locum exposui

P. 15.

(25) [Hinc intelligitur, quam immerito Mantuae commentario epist. 3 lib. IV ad Att. 70 nuper de quinquennio, quod inter Lentuli, & Pompeii consulatus intercessit, vetet intelligi illis verbis Miloniana orationis: *Hanc eadem fere longo intervallo conversa versus est in me, nuper quidem, ut scitis, ad Regiam paucis confecit.* At idem Cic. Nuper de longo intervallo interpretabatur I.

p. 15. Sensus ergo Plinii hic esto: Urbanam antea quidem fuisse a Sylla constitutam coloniam, id est (κητη τεχνικη γλωτταν) perticam, recens vero Campanam evasisse praefecturam, quia Capuae a Nerone contributam. Desiit esse colonia statim ut alterius coloniae facta est praefectura.

LXXIII Cum autem Urbana cum suo agro Capuae contributa esset, an putas interiacentem interim coloniam Casilinum immunem ab eo infortunio fuisse? Atqui ei oppido, si cui alteri, Virgilii decantatissimum illud accommodari potest:

Mantua vae miserae nimium vicina Cremonae.

Quin potius, inquires, milites suos Octavius ac Nero Urbanam aut Casilinum deduxissent, quam earum agros in Campanas praefecturas redegerint? Nimirum quia modo ex Appiano didiceramus, inter cetera tumultuantis exercitus postulata hoc fuisse, ut in optimas ac florentissimas quisque urbes deducerentur: Urbana vero & Casilinum obscuriores erant, quam ut inter octodecim promissas militibus civitates numerarentur. Casilino autem non solum vicinia nocuit, verum etiam quod eo paullo ante, omni coloniarum iure turbato, coloniam transcripserat hostis Octavii Antonius, ut ex altera Philippica cognoscimus. Itaque nihil ille habuit antiquius, quam ut Casilinenis agro Capuae adiudicato eam coloniam labefactaret. Atque eam potissimum fuisse causam existimo, cur Casilinum in dies magis magisque decreveret, ita ut a Plinio lib. III, cap. 5; non alio plane nomine, quam *morientis Casilini reliquiae* appellentur. Idem & Urbanae, idem & Calatiae ad viam Appiam positae usavenit, quae, ex quo Campanae evaserunt praefecturae, pessum ivere; ita ut vix quem locum infederint, nunc demum sciamus.

LXXIV. Haec sunt in Campana colonia praefecturae ad orientem & occasum positae. Ad meridiem vero etsi longissime ad mare usque pertica pertinebat, & ad colles usque Leucogaeos, uti supra, auctore Plinio xxxv, 15; tradidimus [ubi idem ager Neapolitanus simul & Campanus dicitur (V. locum);] tamen ea quoque parte aliqua accessio facta tum, cum Augustus coloniam deducens Capuam, collem Leucogaeum Capuae attribuit. Id quod ex alibi recitatis Plinii verbis planissime percipio. Dixerat xviii. cap. xi in alica conficienda cretam adhiberi, quae in eo colle effoditur: tum subiicit: *Exstatque Divi Augusti decretum, quo annua vicena millia Neapolitanis PRO EO (supple colle Leucogaeo) numerari iussit e fisco suo, coloniam deducens Capuam.* Satis ex hoc percipitur collem ipsum, non tantum effodiendae cretae potestatem, Campanis contributum; quoniam PRO EO annua vicena millia iussit annumerari. Pergit vero Plinius: *Adiecitque causam afferendi, quoniam negassent Campani alicam confici sine eo metallo posse.* Ad quem locum ingeniose, uti solet, Pintianus ait: *Si verbum afferendi Plinianum est, quod dubito, magis est ut legatur auferendi.* Nihil verius; nam soni affinitas duorum ele-

mentorum V & F fecit, ut alterum pro altero irreperet; & *causam auferendi* (a Neapolitanis collem Leucogaeum, eundemque Campanis attribuendi) statim subiungit Plinius: *Quoniam negassent Campani &c.*

LXXV Posses & alias praefecturas suspitione adipisci. Sed quid magnopere lucri in meris coniecturis aucupandis? Itaque ad arctoam plagam transeamus, & praefecturam hanc cum publico communicemus; quam ex inedita inscriptione, quae in Ponte Latronis (an Latonae?) in agro Calatino exstat, modo expiscabar: quam epigraphen vir amicissimus Silvester a S. Ioanne nuper ad me transmisit. Est autem talis:

D. M. S
 C. T E R E N T I O
 C. F I L. P A L
 C A R I N O
 P R. I. D. M O N T I S
 D I A N A E. T I F
 C. T E R E N T I V S
 H Y P E R C O M P V S
 F I L I O. B O N O
 C O N T R A. V O T V M

Clausula illa CONTRA VOTVM, ut ab extremo ordiar, hanc habet sententiam, quod pater filio superstes monumentum poneret, id contra votum cecidisse: cum contra optandum fuisset, ut patri filius parentaret: qui affectus est in sepulcralibus titulis non infrequens. Iam vero quod patri graecum cognomen (idque plane novum, quod hominem iactabundum notat) filio latinum: quod hic in Palatinam tribum adscriptus fuerit, pater non item: indicio esse possunt patrem libertinae fuisse conditionis. Nam, ut alibi dicam, raro liberti in tribum relati inveniuntur, libertorum vero filii passim, ac fere in Palatinam, ut in hoc marmore. Verum haec obiter.

LXXVI Illud vero, quod maxime ad rem nostram pertinet, quod Carinus ille Hypereompi filius dicitur PR. I. D. idest *Praefectus iuri dicundo* MONTIS. DIANAЕ. TIFatinae: ex eo duo maxime percipimus. Primum ignoratum antea oppidum, sive pagorum congeries ea fuit, prodit in lucem, cui olim MONS DIANAЕ TIFATINAE fuisse

no-

nomen haec epigraphe docet: sed per Theodosiana tempora, quando Peutingerianas tabulas confectas viri doctissimi suspicantur, *Addiana* appellabatur. Sic enim in IV segmento eius tabulae invenio. Ibi montes, qui Capuae imminet, sunt indubie Tifata. Quem montem transgresso statim occurrunt laeva *Addiana*, dextra *Iovis Tifatinus*, retro *Castra Aniba*. Vnde intelligimus Dianae Iovisque fana non obscuris sive oppidis, sive pagis dedisse originem. In aliis quoque Campanis inscriptionibus pagi IOVEI mentionem factam deprehendi. Cumque in ea tabula trans Tifata, & cis Volturnum duo haec oppida ponantur, crediderim eodem loci, non vero, quod vulgo sibi persuadent, citra eum montem Dianae Tifatinae celebre fanum exstitisse (idemque de Iove Tifatio dicendum) maxime cum Dianae Tifatinae aedem xxx a Capua stadiis removeat Pausanias v, 12, cui, utpote *αυτόπτη* magis credo, quam male intellecto Leonis Marficani testimonio (26).

LXXVII [Nec temere hoc est, quod ea tota regio *Addiana*, & qui imminet MONS DIANAЕ TIFATINAE sit appellatus: nam ex nostro Velleio II, 25 discimus totam eam regionem Numini Dianae sacratam h. e. *ἱερὴν καὶ ἄσυλον* in eundem modum, quo (ex Spanhem. de praef. & usu num. pag. 781 med.) non tantum Dianae Ephesinae templum, sed & adiacens regio (cuius fines saepe immutatos tradit Strabo lib. XIV) *ἱερὰ καὶ ἄσυλος* fuit. Sic apud Sp. pag. 782 fin. ΠΕΡΓΑΙΑΣ. ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ. ΑΣΤΑΟΥ. &c. Crediderim in haec *sacrata* loca undique concurrisse *ἄσυλιας* causa: hincque oppidum *Addianae* coaluisse]

LXXVIII Ecquid vero iam vetat, quin oppidum [*Addiana*, sive] MONTIS DIANAЕ TIFATINAE una cum suo territorio (ubi hodie *Sarzano* appellant) una fuerit e Campanis praefecturis? Nam etiam absque hoc marmore, satis loci vicinia suaderet, totum eum tractum perticae Campanae fuisse applicitum. Nunc cum epigraphe dicat Carinum fuisse ibi *praefectum iuri dicundo*, dubitamus adhuc, quin ea fuerit una e nostris praefecturis? Ecce vero Siculus Flaccus, qui aliis Saeculus appellatur, rerum agrariarum scriptor haud poenitendus, & haec inscriptio mutam sibi lucem afferunt: colonicas enim praefecturas inde appellatas Flaccus affirmat, quod in eas praefectos iuri dicundo coloniae magistratus mitterent: quem Siculi locum cum mire ab aliis vexatum comperiam, bene est quod inscriptione nostra illustrior evadet.

LXXIX Proderit autem integrum Siculi locum huc adscribere ex pag. 21. edit. Goëf. *Illud praeterea, inquit, comperimus, deficiente numero militum veteranorum agro, qui territorio eius loci continetur, in quo*

G

vete-

(26) Leo Chron. Caf. I. 57 ait, ecclesiam S. Angeli ad Formam antea dictam fuisse *Ad arcum Dianae*, sed *Ad Dianae* sive *Ad Dianam* ibi dictum fuisse. *Quia, inquit, templum eiusdem Dianae insibi fuit.* Quod intelligendum, in vi-

veterani milites deducebantur, sumtos agros ex vicinis territorijs (conditores) divisisse & assignasse. Horum etiam agrorum, qui ex vicinis populis sumti sunt, proprias factas esse formas. . . . Quae singulae praefecturae appellantur ideo, quoniam singularum regionum divisiones alii praefecerunt (27) *VEL EX EO QVOD IN DIVERSIS REGIONIBVS MAGISTRATVS COLONIARVM IVRISDICTIONEM MITTERE SOLITI SVNT* (28). Attamen omnes quarum coloniarum cives acceperunt, eius perticae appellabuntur (veluti quod de agro Mantuano deceditur, ut colonis Cremonam deductis dividatur, praefectura Cremonensis, non Mantuana id dicitur). Ergo praefectura illa dicitur, cuius (29) territorio ager sumtus finierit perticam illam, tanquam coloniam illam, ubi civis deductus fuerit (30). Quem sane locum non eo fusius exscripsi, quod eo integro magnopere indigerem: sed partim ut a pravis emendationibus vindicaretur, partim etiam ut praefecturae notio, quam supra tradidi, melius perspiceretur. Ceterum ea solum quae grandioribus literis exhibui, ea maxime rem nostram contingunt.

LXXX Verum is, quem toties laudavi, Wilhelmus Goësius Antiq. agrar. cap. 12, p. 111, & 112 verba illa Siculi maioribus a me literis modo exarata: *QVOD IN DIVERSIS REGIONIBVS MAGISTRATVS COLONIARVM IVRISDICTIONEM MITTERE SOLITI SVNT*, Siculi non esse arbitratur. Imo eo etiam confidentiae evasit, ut in Siculi textu p. 21 eum locum, veluti *νοθίας*, manifestum, duobus uncinis coerc-

cue-

(27) Etymon praefecturae, quod tradere vult Siculus, hanc dictionem in mendo cubare satis arguit. Goësius rescribit *praefecerunt*, & praefecere idem vult esse, quod praetexere, quod nemini puto probatum iri. Verisimilius Salmasius ad Sol. sic restituit: *quoniam singularum regionum divisioni alii praefecerunt*.

(28) Rigaltius in notis hunc locum sola *Ad* adiectione sic restituit: *Ad iurisdictionem mittere* &c. Verum quod id ad eas refert praefecturas, in quas praefectos ab Roma mitti Festus ait, fallitur, uti postea dicam. Salmasius ad Sol. rescribit: *Quod in diversis regionibus magistratus colonias iuri dicundo mittere solitas sunt*. Quam correctionem probarem, nisi a textu longius abiret. Sed tamen nihil mutari velim: nam etiam sic, ut in vulgatis legitur, sensus sibi optime constat, etenim *iurisdicio* eos etiam notare possit qui iure dicundo praesunt. Quemadmodum apud inferioris aevi scriptores *Iustitia* pro *iudice* usurpatur, cuius rei exempla vide apud Cangium in glossario. [In actis sinceris SS. Epipodii & Alexandri apud Ruinarum n. IV *Possitas eos iacropas*, &c. id quod hodieque Itali dicimus *il podesta* pro eo qui iudicandi habet potestatem.] Et innumerabilia porro apud melioris aevi scriptores sunt istiusmodi abstracta pro concretis, ut

servitia, opera, ministeria, auxilia, custodias, vigiliae, excubiae, & alia in eundem modum. Eadem ratio est vocabuli *officium* apud veteres iureconsultos, quod pro officialibus, quos vulgo dicimus, saepissime ponitur, uti sunt illae locutiones, *deponere apud officium, cavere officio, vel apud officium*. Suetonius in Vespasiano cap. 21: *Perlethi epistolis, officiorum omnium brevibus*. Mitto quod in libris legum *officium* modo pro *irenarchis* sumitur, modo pro apparitoribus, aut ministris magistratum ac praesidium: unde *officium praesidiale, cohortale, comitianum* &c. Haud abimilis esto hic *iurisdictionis* notio. Ergo *iurisdictionem mittere* apud Siculum idem esto, si me audis, quod *praefectos iuri dicundo mittere*. Ita, opinor, *ιδιωτικος* dicebatur. Nam, quantum perspicio, agrariae rei scriptores non alia quam idiotica utuntur dialecto.

(29) Nescio cur istud *cuius* constaret Goësius in voces duas in hunc modum *cum alterius* - Cui bono?

(30) Postrema etiam haec Siculi verba nescio cur Goësius vitiosa putet. Sensus est: Praefectura est, e cuius territorio ager sumtus finierit, id est applicatur perticae, seu coloniae. Nam synonyma haec esse, perticam & coloniam initio dicebam.

cuerit. Putat ergo vir doctus praefecturas, de quibus Siculus, nihil praeter nomen habuisse cum praefecturis iuri dicundo, de quibus loquitur Festus, commune: ac Turnebi etiam in *Advers.* cap. II auctoritate se tuetur: qui liber mihi non est ad manus. Sed falli Goësius nostra haec epigraphe declarat, qua Carinus ille dicitur praefectus iuri dicundo montis Dianae Tifatinae, idest eius regionis, quae cum antea fortasse ad Saticulam in eo tractu positam pertinuisset, postea in Octaviani assignationibus, deficiente territorio, perticae applicita atque assignata fuerit: atque ob eam causam praefectura appellata; quia a coloniae Campanae magistratu, ut Siculus docet, iurisdictione, seu praefectus iuri dicundo eo mittebatur. Vera ergo est Siculi Flacci originatio, quam Goësius uti spuriam expungit: praesertim cum nullum is veterem librum producere possit, a quo exsulent ea verba. Ut omittam quod Goësiana praefecturae etymologia est, si quod aliud, ineptissima: praefecturam vult ita appellatam, quod perticae praeficiatur, idest praetexatur, seu praetendatur: & nullo adhibito teste novam nos eius verbi significationem docet: quae sunt aegri somnia.

LXXXI Colonicae istius modi praefecturae diversae prorsus ab iis sunt, in quas ab Roma praefecti mittebantur, quarum catalogum nobis Festus contexuit, & quarum una quoque olim Capua fuit: & tamen ad earum similitudinem sunt appellatae, & vero etiam fuerunt. Nam cum coloniae per omnia principem urbem imitarentur: hinc factum, ut sicut in civitatem agro multatam praefecti ab Roma mittebantur, sic in ea oppida, cuius ager alteri coloniae esset adiudicatus, eiusdem coloniae magistratus iurisdictionem, ut ait Siculus, seu praefectos iuridicundo mitteret. Eoque etiam trahi posse videtur inscriptio Gaditana apud Grut. p. 195, 4:

L. FABIVS. L. F. GAL. RVFFINVS

II. VIR. PRAEF. IVR. DIC. AB. DE

CVRIONIB. CREATVS. D. D

Non enim in hoc epigrammate duumviratus & praefectura iuri dicundo unus fortasse idemque sunt magistratus: nam nec facile *II. VIR. PRAEFectus iuri Dicundo* coniunctim legitur: nec alii erant *II-viri*, qui non iure dicundo praeesent, ad quorum discrimen hoc additamento opus esset. Sunt ergo fortassis duo diversis temporibus gesti honores: & a maiore semper ordiri solent inscriptiones, & gradatim ad minores descendere, sicuti hic prius de duoviratu (31), postea de praefectura fit mentio.

G 2

(31) Ciceronis aetate quatuorviri Gadibus summo iure praerant: nam in Asinii Pollionis epistola ad M. Tullium x ep. fam. 32 comperio Balbum minorem cum alia multa ibi flagitiose fecisse, tum vero *quatuorviratum* sibi in ea urbe prorogasse. Sed postea mutatum haec inscriptio docet: sicuti & Capuae fuit cum quatuorviri pro duoviris essent: & alibi etiam id usavenisse puto, ut quandoque ad *II-viros*, alias ad *II-viros* rerum summa perveniret.

tio. Et quidem municipium, non colonia Gades fuit, idque longe florentissimum, ut Strabonis aetate quingenti in ea equites numerarentur. Et angusto a Gadibus freto Peraea Gaditanorum in continente regio se iungebatur: cuius regionis oppida Pomponius Mela, qui inde domo erat, non pauca prodidit. In ea suae ditionis oppida a Gaditanis decurionibus more Romano praefectos iuri dicundo missos mihi persuadeo. Vnus ex iis praefectis fuerit forsan olim L. hic Fabius Ruffinus: & quidem, ut inscriptio praefert, a decurionibus creatus: qui deinde etiam ad Gaditanum duumviratum perrepsit.

LXXXII Iam vero Salmasius ad Solinum p. 673 et si traditam a Siculo Flacco praefecturarum a praefectis iuri dicundo etymologiam non improbat: turbat tamen immensum, quod hosce praefectos iuri dicundo ab ea civitate, cuius ager ille erat, antequam vicinae coloniae adiudicaretur, missos putat. Sed fallitur. Nam primum saepissime ipsa etiam oppida vicinae coloniae adiudicabantur, ut de Calatia & Urbana Capuae contributis modo demonstrabam. Et quod praefecturam eam, in qua tamdiu versamur, Montis Dianae Tifatinae, seu Addianae pertinet: quis sibi persuaserit, cum fanum Dianae Tifatinae Campanorum civium esset, cuius fani tot veteres scriptores meminerunt, tamen praefectos, qui in eo tractu ius dicerent, non etiam Capua missos? Sed ex verbis veteris legis, quam recitat Hyginus, refellitur planissime Salmasius. Lex vero in hunc modum habet: *Quos agros, quae loca, quaeve aedificia, intra fines puta illos, & intra flumen illud, intra viam illam dedero, assignavero, in eis agris iurisdictio coercitioque esto coloniae illius, cuius civibus assignabuntur.* Quo quid clarius potest excogitari?

LXXXIII Dices fortasse in inscriptione dici *Praefectum I. D. Montis Dianae Tifatinae*: at vero montem illum assignatum colonis non videri, neque enim seri potuisse, cum ne nunc quidem seratur. Ex quo sequitur illud P. R. I. D. quod in marmore legitur non pertinere ad agrarias praefecturas. Sed & hic scrupulus facillime evellitur: nam Frontinus is, cuius verba huius auctarii initio sunt recitata, lib. de limitibus praefecturam in hunc modum definit: *Quidquid huic universitati (id est perticae) applicitum fuerit ex alterius civitatis fine, sive solidum sive cultellatum fuerit, praefectura appellatur.* Cultellatum vero de montibus dici in confesso est (32). Cum ergo Frontinus cultellatum a praefectu-

(32) Cultellandi verbum agrarium est, quod Salmasius ad Solinum, Gotsius, Vossius in etymol. aliique sic exponunt, ut sit agri inaequalitatem ad perpendicularum exigere, ita ut mente non re ad planitiem redigatur. Fuit enim antiquis persuasum, quod est verissimum, non plus frugum aut arborum in acclivi conseri posse, quam in subiecta planitie, quam cognitione comprehendimus. Hinc cultellare dicebatur decempedator,

cum acclivis soli superficie neglecta, subiacentem aream horizonti parallelam praecipis suae artis assequeretur. Origo vocabuli fuisse putatur, quod *cultus* genus fuit vomeris, teste Plinio xviii, 18, qui rectus terram scindebat, relinquebatque incisuras, *quas resupinus in arando mordeat vomer*, ut ait Plinius. Vnde apud Vitruvium in cultro collocare, est ad perpendicularum statuere: & *cultellare* apud scriptores agrarios est, ope per-

secturis non excluderit: ecquid nos montem Dianae Tifatinae Campanis praefecturis accensere dubitabimus? Imo ex inscriptione, cui tamdiu immoramur, intelligimus montem illum, aut saltem tractus eius montis molliter cubantes & reclinatos fuisse tum temporis cultos. Nam cetera montis pars magis praerupta & ardua illicetis, opinor, occupabatur, quae hodieque alicubi perseverant: a quibus illicetis suum Tifata nomen acceperunt teste Festo (33). Ac de praefecturis Campanae perticae applicitis haec, quae raptim peregi, sufficiant.

AVCTARIVM ALTERVM.

De Campanae coloniae terminis litteratis.

LXXXIV Fines perticae seu colonici territorii inscriptis cippis fuisse definiendos docet Hyginus his verbis: *Certis locis aras lapideas (34) ponere debemus, quarum inscriptio ex uno latere perticae applicito finem coloniae demonstrat, ex altero, qua foras exit, affines.* [Tacitus XII Annal. 24: *Quod pomoerium Romulus posuerit, noscere baud absurdum reor. Igitur a foro boario sulcus designandi oppidi coeptus, &c. inde certis spatiis interiecti Lapides, &c.*] Apud Gruterum p. 174, 6 Beneventi lapidibus pluribus sic dicitur inscriptum:

COLONIA
BENEVENTAI

Fortasse tamen COLONIAI. BENEVENTAI, vel COLONIA. BENEVENTAN. in lapidibus illis inveniatur. Ad rem vero quod attinet: Beneventani viderint utrumne in averfa illorum lapidum parte affines demonstrarentur. Apud eundem Grut. p. 199, 4: HEINC. PACENSES. & in

perpendiculari agri nunc depressi nunc assurgentis libratae plantitiae explorare. Sed videndum quodque an non cultellare in montibus hoc sit, eius acclivitate in plures parvulas planities diffundere, ac montem, ut culturae reddatur idoneus, gradatim complanare. Nam ut omittam (quod in libris agrariis saepe legitur) cultellare idem esse quod ad plantitiam redigere: quid recitato Frontini loco fiet, apud quem duo haec *sive solidum sive cultellatum* tanquam sibi invicem adversantia ponuntur? quae verba qui paullo attentius inspexerit, nae is intelligit cultellatum idem videri esse, quod gradatim sectum, quod solido opponitur; quia quae inde consunt areolae, non unam continentem ac solidam reddunt superficiem, sed diversae prorsus atque interruptae conspiciuntur. De qua tamen coniectura virorum doctorum esto iudicium.

(33) Festus voce *Tifata* ait: *Tifata illiceta. Romae autem Tifata Curia. Tifata etiam locus*

iuxta Capuam. Quo loco illud *Tifata Curia* clarissimus Peregrinus in Campan. Fel. p. 365 de Romana aliqua curia intellexit, quae *Tifata* diceretur. Sed sine ulla controversia *Tifata Curia* apud Festum idem sunt quod illiceta Curii (fortasse illius celeberrimi viri vitae rusticae addictissimi, ducisque omnium strenuissimi) nam apud eundem Festum quo loco legitur *Mancini sana*, Scaliger e veteri editione *Mancini Tifata* restituendum docet. Ergo ob eandem rationem in voce *Curii* pro eo quod legitur *Curii sana*, legendum *Curii Tifata*, ut idem prorsus hic sint *Curii Tifata*, quod altero illo loco, quem supra posui, *Tifata Curia*.

(34) Ara lapidea apud Hyginum aliud nihil est, quam cippus in aerae modum excisus, cuiusmodi & sepulchrales cippos quotidie inspicimus ex una parte ureecolum, ex altera pateram insculptam habentes; quos aras fuisse appellatos ex veteris titulis est compertissimum.

& in opposito latere: HEINC. EBORENSES. [Vetustissimus is mos fuit terminos utrinque inscribendi, a Plutarcho in Teseo, & ante hunc a Strabone lib. III, p. 171 memoratus. Refert enim tum Ionas e Peloponneso exactos, tum illos, qui Peloponnesum occupaverunt communi opera columnam in isthmo Corinthiaco statuisse ex una parte inscriptum:

Τὰ δ' ἔχι Πελοπόννησος, ἀλλ' Ἰωνία.

Non hic Peloponnesus, sed est Ionia.

ex altera vero parte:

Τὰ δ' ἔσι Πελοπόννησος, ἔκ' Ἰωνία.

Hic Peloponnesus est, non est Ionia.]

LXXXV Verum ne a proposito divagemur, quatuor Campanae coloniae terminos litteratos haecenus inveni, quorum duo Capuae, ad S. Bartholomaei unus, ad S. Germani alter prostant, tertius apud Capuam veterem in aedibus nobilis viri Ioannis Baptistae de Baucio ostii antas communit, quartus Martianisii visitur. Una omnium est inscriptio in hunc modum:

I V S S V. I M P. C A E S A R I S
Q V A A R A T R V M D V C T V M
E S T

Et cum omnes hi parieti sint affixi, numquid in averso suo latere scriptum gerant, ignoramus. Vtinam vero locum, ubi quisque effossus fuerit, teneremus: profecto colonici territorii fines compertos aliqua ex parte haberemus. Et inveni Tarracinae apud Gruterum p. 199, 5 cippum iisdem prorsus verbis inscriptum, nisi quod alio positu lineae hoc modo procedunt:

I V S S V. I M P E R A T O R I S
C A E S A R I S
Q V A. A R A T R V M
D V C T V M. E S T

Nihil praeterea tale neque in Grutero, nec Reinesio, aut Fabretto legi.

LXXXVI Offert se vero hic haud levis dubitatio, ad Caesarem patrem, an vero ad filium nostrates hi cippi sint referendi: sive, ut idem aliter efferam, utrumne Campanam perticam, an praefecturas definiverint. Rigaltius in notis ad hunc Hygini locum pag. 204 edit. Goëf. *Mensura*, ait ibi Hyginus, *territorii usque fieri debet secundum legem D. Augusti, QVA FALX ET ARATER IERIT*: in notis, inquam, ad eam legem Rigaltius nihil de FALGE quid ibi significet sollicitus (35),

(35) FALX in ea lege non messoria mihi videtur intelligenda: non enim dicere vult Hyginus eas tantum soli partes esse metiendas, quo falx ad demetendum immittitur, & aratrum ad sciendam terram, id est tantum cultas soli par-

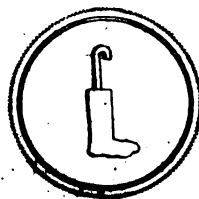
tes: hoc si lex innuisset, prius de aratro, tum de falce meminisset, cum stultissimum sit eo falcem immittere, ubi non ante severis: tale ὑπερον πρότερον lex haud facile admisisset. Ut omittam quod *ire fastem*, si messoriam intelligis, est αἴνον, οὐκ

tantum recitat veterem modo allatam inscriptionem, quam ex linearum positu, quo eam exhibet, ut etiam ex voce IMPERATORIS. *δογραμμάτως* scripta, apparet esse Tarracinensem. Ex quo intelligitur virum doctissimum ad Caesarem filium eam epigraphen retulisse. Ad haec nunquam satis commendatus Camillus Peregrinus in Camp. Fel. p. 722 is etiam de filio Octavio interpretatur, quia Iulio patri in primo eius consulatu, quando deduxit coloniam, illud IMP. CAESAR convenire nullo modo potest: imo, quod mirere, etiam illa Frontini verba, *Capua muro ducta, colonia Iulia Felix, a xx-viris IVSSV IMP. CAESARIS est deducta*, de Caesare filio intelligit: quamquam non negat de patre percipi posse, si dicamus illum a Frontino per prolepsin IMP. CAESAREM appellatum.

LXXXVII Equidem hoc primum statuo, Iulium Frontinum sine ulla controversia Caesaris patris deductionem verbis illis fuisse complexum. Nam primum est ibi xx-virorum explicatissima mentio, per quos lege Iulia Capua est instituta colonia. Nam quod aliquos manu exaratos codices III-viros pro xx-viris habere obtendit Peregrinus, vix alicuius haud

cum *immissi falcem* veteres dixerint. Mihi pro-fus hoc loco FALX non aliud videbatur, quam Culter aratorius, qui rectus incedens incisuras faciebat, quas postea resupinus mordebat vomer, teste Plinio lib. XVIII, cap. 18 ubi ait: *Vomerum plura genera: culter vocatur praedensam, priusquam profcindatur, serram secans, futurisque sulcis vestigia praescribens incisuris, quas resupinus in arando mordeat vomer. Altorum genus est vulgare, &c.* Cum vomer resupinatus iret, ergo culter rectus incedebat: unde apud Vitruvium *In cultero collocare* idem est, quod *ad perpendicularum*. Ergo cum eius cultri cuspis quidem recta, manubrium vero reclinatum trahe-retur; recurvum fuisse cultrum oportuit, non repandum, eoque falcem imitabatur, imo & FALX dicebatur. Atque ea quidem mihi videbatur verissima legis illius explicatio. Verum cum a variantibus Plinii lectonibus traditae falcis cultri-que notioni maius aliquid praesidii quaererem; percommode cecidit, ut, quod dicitur, una fidelia duos parietes dealbarem, & legem ex Plinio certissime illustrarem, Plinioque vicissim verissimam lectionem assererem. Nam ad recitatum Plinii locum notat Pintianus, in antiquo exemplari addi dictionem *Infelix* in hunc modum: *Culter vocatur infelix, praedensam &c.* Ex quo scribi posse ait: *Culter vocatur in filicem, vel Culter vocatur difficilem praedensam &c.* Et Pintiani quidem correctio nemini, puto, probabitur: a Plinio vero sic arbitror scriptum fuisse: *Culter vocatur, sive falx, praedensam &c.* Librarii qui vocem FALX ab eo loco alienam putarent, nescio quibus gradibus ad illud *Infelix* pervenerunt, tum & hoc omnino expunxerunt. [Porro huius sive cultri sive falcis typus exhibet

in veteri semisse, quem avertit Vaillantius in gente Curtia num. 2; in hunc modum:



in cuius nummi antica parte Iuppiter laureatus comparet cum nota semisse S. & cum hac epigrapha CN. DOMI. In postica vero is, quem dixi typus (in quo quidem, utpote novo, aqua haeret Vaillantius; falsoque temonem esse decernit (quid enim temoni simile?) & in uno latere M. SILA, in altero Q. CVRTI. Eadem tria nomina insculpuntur in duobus sequentibus nummis, quos idem Vaillantius num. 4 & 5 avertit; ut suspicari liceat triumvirov istos non monetales, sed coloniae alicuius deducendae fuisse, cuius coloniae symbolum culter ille recurvus mihi quidem videtur].

In pertica definienda sic aratrum circumduci consuevisse lex illa Augusti nos docet, ut falx sive culter praecederet, cuius vestigia aratrum postea legeret; idque ob duas causas, primum ne vomer exorbitaret, deinde propterea quod saepe per incultum ac praedurum solum essent agendi limites, quod ne attentare quidem, non modo perfringere, nisi praecedentibus incisuris, vomer posset.

haud probi codicis ea est depravatissima lectio, quam ad oram Frontini Scriverius adtexuit. Ceterum Rigaltius & Goësius *xx-viros* non solum, uti par erat, in textu retinuerunt, sed ne in notis quidem hoc monendum putarunt, quod in aliquo veteri libro *III-viris* legatur. Deinde quis sibi persuaserit a Frontino tanta supinitate haec fuisse narrata, ut celeberrima C. Iulii colonia praetermissa, Octavii supplementa dumtaxat, & Syllanam assignationem commemoraret? Accedit & illa ratio, quam supra exposui, quod cum hanc coloniam *Iuliam Felicem*, ac fortasse etiam *Augustam* appellasset, necesse erat singulorum nominum causas tradidisse, ac de C. Caesaris primum colonia, tum de Syllae, demum Augusti singillatim docere. Est hoc igitur extra controversiam positum illud *iussu imp. Caesaris* de patre non de filio apud Frontinum capiendum.

LXXXVIII Quod vero obiicit Peregrinius, Iulium tum, cum adhuc consul i esset, non potuisse imperatorem Caesarem appellari: eandem criminationem & in Goëlio reperies; qui initio notarum ad eum Frontini librum, cum totus in eo esset, ut eum libellum ab alio quopiam e Frontini libris excerptum ostenderet, hoc in primis caussatur, *Quod*, inquit, *assignatio per xx-viros facta sit non iussu, sed lege Caesaris, & non imperatoris, sed consulis*. Quamquam vero vel una prolepsi satis se Frontinus tuebitur: tamen & aliam praeterea responcionem paullo post adhibebimus. Nam nunc quod instat cippos nostros aggrediamur.

LXXXIX In iis vero nostrae coloniae terminis litteratis, fateor; aqua mihi haeret. Nam iure hoc negat Peregrinius non potuisse inscribi lapidibus *IVSSV IMP. CAESARIS*, cum primum gereret consulatum. Sed ne ad Caesarem quidem filium eisdem cippos facile referendos putarim. Nam Caesarem Octavium apud scriptores quidem *CAESAREM* sine alio additamento saepe appellari videas, quia in perpetua oratione ex antecedentium aut consequentium serie ambiguitas summovetur: in lapidibus vero nunquam, quod meminerim, *CAESAR* *ἀπλώς* dicitur, sed five *CAESAR. DIVI. F.* five, si post conflictum Actiacum, *CAESAR. DIVI. F. AVG.* vel brevius *CAESAR. AVG.* ut in inscriptione Venetana, quam inter schedas habeo brevi cum aliis edendam:

I V S S V . I M P . C A E S A R I S
A V G V S T I . C I R C A . E V M
R I V O M &c.

Vbi additamentum *AVGVSTI* facit, ut ad Divi filium pertineat. Et in hac ipsa re terminali apud Grut. p. 196, n. 3 *IMP. CAESAR. DIVI. F. AVGVSTVS. . . . EX. S. C. TERMINAVIT.* Et pagina 199, 2: *IMP. CAESAR. AVG. . . . TERMINVS. AVGVSTAL. &c.* Itemque p. 200, 1: *ID. QVOD. INTRA. CIPPOS. AD. CAMP. VERSVS. SOLI. EST. CAES. AVGVST. REDEMTVM. A. PRIVATO. PV. BLI.*

BLICAVIT. Eadem pag. n. 3 : CAESAR. AVG. . . . A. PRIVATO. IN. PVBLICVM. RESTITVIT. &c. Rurfus p. 187 , 9 : CAESAR. AVGVSTVS. EX. S. C. P. CCXL. Si extra verò rem terminalem velim excurrere, infinitus sim : neque enim Caesarem filium IMP. CAESAREM sine alio additamento nuncupatum legi, nisi in longioribus elogiis, in quibus ubi semel IMP. CAESAR. DIVI. F. aut tale aliquid positum fuit, postea ἀπλῶς CAESAR appellatur.

XC Adhaec ex tribus huc ab Octavio adscriptis coloniis illa, quam Velleius alique referunt post Sex. Pompeium superatum, fuit omnium celeberrima : & tamen Velleius *coloniae supplementum* appellat. Subdubito autem, an in huiusmodi supplementis sollempnis ille ab Etruscis acceptus ritus aratrum circumducendi perageretur. Et Cic. Phil. 2, n. 40 videtur contrarium suadere, nam cum antea docuisset potuisse solum novos colonos Casilinum induci, quo fuerat ante adscripta colonia ; tum reprehendit Antonium, quod aratrum circumduxisset &c. Quamquam hoc nihil moror.

XCI Vereor igitur, ut ad Caesarem patrem ii termini magis apposite revocari possint. Etsi autem in hac re hominum iudicia reformido : dicam tamen, quae si minus id suadeant, at dubitationem tamen iniiciant, dentque ansam amplius cogitandi. Ac primum, cum eos cippos in vicinia repertos coniciam (neque enim arbitror maiores nostros harum rerum minime curiosos voluisse tam grandes lapides e longinquo domum comportare) perticae potius idest primae assignationis Iuliae, quam alicuius praefecturae ab Octavio adiunctae terminos eos fuisse suspicor. Tum hi tam curiose inscripti termini vix aliam deductionem, quam illam celeberrimam auctore C. Iulio redolent.

XCII Praeterea, cum extra controversiam sit ob allatas supra rationes, Frontinum de Iulia deductione locutum, cum ait IVSSV IMP. CAESARIS &c. quae causa Frontino fuit Imperatoris praenomen Caesari primum consuli tribuendi, nisi quod ad nostras hasce epigraphas respiceret iisdem plane verbis conceptas ? Alioqui, si accurate de primo Caesaris consulatu loqui voluisset, illud IMP. ei expungendum fuisset. Nostros, credo, terminos viderat, sive de iis inaudiverat, aut omnino in reip. tabulariis eos legerat Frontinus : idcirco tempore deductae coloniae susque deque habito, IMP. CAESAREM dixit : in quo erravit ille quidem, nam non eo ipso tempore, quo est deducta colonia, sed post confecta demum bella civilia hosce litteratos terminos IVSSV IMP. CAESARIS defixos necesse est, si quidem ad C. Iulium patrem eos referre lubet. Nam etsi Caesarem Octavium nondum adeptum monarchiam, idest quinto eius consulatu *Imperatoris* praenomine donatum invenio apud Grut. p. 226, n. 5 & in aliquibus nummis M. Antonii 111-viri apud Spanhemium legitur IMP. ANTONIVS : tamen C. Iulium primo suo

consulatu IMP. CAESAREM dictum fuisse vix puto. Confectis vero civilibus duellis tum demum Imperatoris praenomen obtinuit, teste Suetonio cap. 76 & Dione lib. 43; isque primum hac notione Imperator est appellatus: cum ante C. Iulium dictatorem illud IMP. tantum uti cognomen victoriam adeptis ducibus tribueretur. Quod tamen praenomen vix ille, opinor, adhibuit: neque enim aliud marmor inveni, quo C. ille Iulius IMP. CAESAR nuncupetur: quo maius his cippis, atque illi Tarracinensi pretium accedit.

XCIII Quid vero causae est, quamobrem diu post deductam coloniam hi termini IVSSV IMP. CAESARIS inscriberentur? Hoc puto fuisse in causa, quod dissipatos per bella civilia Campani territorii terminos dictator Caesar in suorum veteranorum gratiam restituerit. Est enim verisimile per evocatorum Caesaris Capuae possessiones habentium absentiam, dum hi civili bello mererent, veteres illos Campanos aliquid turbarum excivisse, ac terminos agrorum dimovisse, ut Caesarianos deturbarent. Notum ex Appiani civilibus, Italicos seu veteres urbium Italiae cives semper optimatum causae fuisse, quibuscum suam coniunctam salutem putarent. Caesar autem belli reliquias persecutus, ac Romano orbe composito, ut suos evocatos suis sedibus restitueret, ac ne fines coloniae amplius confunderentur, litteratos cippos, credo, ex intervallo defixit, qua olim aratrum ductum fuerat. Et vide an non ad haec tempora referri oporteat illud legis Iuliae caput, de quo Callistratus l. ult. D. de term. mot. in haec verba: *Lege agraria, quam Caius Caesar tulit adversus eos qui terminos statutos extra suum gradum finesve moverint dolo malo, pecuniaria poena constituta est: nam in terminos singulos, quos eiecerint locove moverint quinquaginta aureos in publico dari iubet: & eius actionem, petitionem ei qui volet esse iubet.* Et sane expressa illa notatio IVSSV Imp. Caesaris, vel rem antea neglectam, ac postea eo auctore transactam indicat, vel eorundem terminorum restitutionem notat. Sic apud Grut. p. 198, n. 1: COLLEGIVM. AVGVRVM. AVCTORE. . . . HADRIANO. . . . TERMINOS. POMERII. RESTITVENDOS. CVRAVIT. Nisi si quis malit ad suos evocatos, quos e colonia Capua exciverat, remunerandos territorii colonici fines Caesarem ampliavisse, & qua aratrum ductum fuit, terminos hocce inscriptos imposuisse.

XCIV Iam vero ex Tarracinensi eiusdem exempli cippo discas Tarracinam fuisse unam ex coloniis Iulianis, eamque semel olim libera Rep. teste Livio deductam, iterum post civile bellum a Caesare fuisse coloniam constitutam. Ceterum haec quae haecenus dixi, quo nostrorum terminorum inscriptionem ad Caesarem patrem referrem, a filio ab iudicarem, neque affirmate dixi, neque auctor aut fundus fuerim. Ad Augustum si quis malit, per me licebit. Habes deductae huc saepius colo-

coloniae , & si non suo loco atque tempore , prope iustam historiam : nunc ad alia porro pergamus , & ad amphitheatrici tituli filum redeamus .

V *De tempore extructi amphitheatri, & Campani
aerarii viribus .*

XCV CAPVA) Huius nominis tam multae sunt originationes , eaeque sic protritae , ut frustra sim in iis referendis . Equidem habeo quae de hoc nomine sentiam : sed alio ea loco atque tempore . Nam eius clarissimae urbis , quam Roma antiquiorem Velleius constituit , origines , variamque fortunam , omninoque ea quae litteris extent , peculiari , ac seposito opere , si Deus annuet , complecti est animus : quandoquidem quas maximo labore & industria vir summus Camillus Peregrinus Alexandri F. Campanas antiquitates digesserat , eas pessimo publico paucis ante eius obitum mensibus ignis absumsit .

XCVI FECIT) Mira veterum epigrammatum brevitatis . Quid enim necesse fuit HOC AMPHITHEATRVM expresse in inscriptione ponere : cum ea epigraphe frontispitio operis imposita , satis ex ipso marmoris positu doceret , quid demum illud sit , quod CAPVA FECIT ? Sic fere inscriptiones operum publicorum tum conscribebant , FECIT , CURAVIT , aut tale aliquid dixisse contenti . Nunc ineptissime inculcamus quid fecerit , & id ipsum non sine duobus tribusve epithetis , de quibus verissime dixeris quod de librorum inscriptionibus Plinius in praef. dixerat : *Inscriptiones , propter quas vadium deferri posset* . Quid columnae Traianae epigraphe brevius & concinnius ? SENATVS . POPVLVSQVE . ROMANVS . IMP TRAIANO AD . DECLARANDVM . QVANTAE . ALTITVDINIS . MONS . ET . LOCVS . TANTIS . OPERIBVS . SIT . EGESTVS . Nullum hic de columna ne verbum quidem , & tamen satis res ipsa loquitur , tantandem altitudinis montis fuisse egestam , quantam altitudinem columna illa haberet .

XCVII Existit autem hic multum ante hac a nostris hominibus iactata quaestio de aetate huius extructi amphitheatri . Nam vulgo homines nostrates operis stupendam magnificentiam demirati , ad illa potissimum tempora eius structuram retulerunt , cum Campana resp. non dum Romanorum iugum accepisset . Eamque sententiam viri clarissimi Antonius Sanfelicius in descriptione Campaniae , & Petrus Lafena in gymn. Neap. sunt secuti . Quam opinionem lumen illud nostrae patriae incomparabile Camillus Peregrinus in Campan. Fel. p. 723 iure merito refellit his maxime de causis . Primum quod qui sic putant , parum magnifice de Campana colonia sentiunt , cuius refflorescenti splendori Velleius , Strabo , aliique plurimum tribuunt . Deinde cum Augustus , teste Suetonio in eius vita cap. 29 Romam iure sit gloriatus marmoream se relinquere , quam

lateritiam accepisset, quis hoc ferat prope ducentis ante Augusti regnum annis tantae magnificentiae molem marmoream Capuae construi potuisse? Demum cum Romanum amphitheatrum, cuius nostrum plane geminum ac germanum dixeris, sit Titi imperatoris opus (seu, Peregrinii pace dixerim, verius Vespasiani quod postea Titus dedicavit) non est verisimile Campanum ante trecentos annos existisse. Atque haec sunt quae virum doctum in eam sententiam impulerunt, ut ad Campanae coloniae, non vero illius veteris reip. tempora nostrum amphitheatrum reiiceret. Qui si eiusdem operis titulum delibare oculis potuisset, nae is maximo opere in sua sibi sententia placuisset.

XCVIII. Mihi vero etsi Peregrinii sententia unice sedet: tamen non multum ad eam demonstrandam hunc titulum valere arbitror. Nam etiam si vetus illa nostra resp. eam molem excitasset: tamen, cum sub Antoino principe haec inscriptio poneretur, non alio nomine Capua, quam *Colonia Iulia Felix Aug.* consueta ac naturali quadam anticipatione vocari potuisset. Sed tamen cum Romae omnium princeps Statilius Taurus Augusti aeo stabile ac mansurum amphitheatrum posuisset: nostrum non potest ad superiora illa tempora iure amandari. Taceo quod septimum iam hunc & amplius annum cum Capuae iure dicundo praefisset Comes Xaverius Pansutus in Neapolitano senatu Regis nostri a consiliis, vir sane quam eruditissimus, & tot iam nobilissimis a se scriptis tragoediis nunquam intermoriturus clarissimus; memini me audivisse ab eo, cum diceret inter anaglypta e ruderibus amphitheatri eruta visas quoque tum fuisse Romanas aquilas: quod argumento esset per tempora extructi amphitheatri Capuam Romano imperio paruisse. Sed argumentis non est opus, cum res ipsa prope iam clamitet, tantam molem non aliis attolli temporibus potuisse. Et quamquam, ut fatear, illa gladiatoriae artis effertitas Capuae multo fuit quam Romae vetustior, uti deinceps demonstrabitur: amphitheatra tamen non habent parem cum gladiatoribus aut venatione antiquitatem (36): & cum primum fieri coeperunt, lignea ac temporaria ante Statilium extruebantur. Ac demum in circo aut alibi olim edi munera consuevisse res est notissima.

XCIX Est hoc igitur verissimum, hoc quod adhuc cum temporis eda-

(36) Polybius lib. III de Campania loquens ait: *Igitur in hos campos, velut in theatrum quoddam descensivi Caribaginienses, canthos perterrefacturi videbantur.* Quo loco allusum ad pugnas in amphitheatris conferi solitas, & theatrum Graeco more pro amphitheatro positum conicit Peregrinius in Camp. Fel. p. 117. Sed an Polybii aeo amphitheatra existerent vehementer dubito. Deinde quod ibidem vir doctus Campaniae speciem amphitheatro assimilat, vereor ut longe verius, etiam ex mente Polybii, cum theatro sit comparanda Campania; quam hinc montes in semilunarem orbem *ἑμικτυκῶς* cuneati am-

biunt, inde, qua mare praetenditur, montium idest theatri cornua discedunt: quae interiacet planities quasi cavea latissime se diffundit. Et familiare est scriptoribus montium semilunares orbis cum theatris conferre. Tacitus xii an *Montium edisa in modum theatri.* Plinius iv, 8: *Montes theatri modo inflexi.* Iustinus lib. xxiv: *Medis saxi rupes in formam theatri recessit.* Parnassi latus, ubi Apollinis oraculum, *ἑμικτυκῶς*; Straboni lib. ix dicitur. Longe alia est ratio montis, quem amphitheatro comparat Dio: *ὡς, inquit, κομητικῶν θεάτρῳ τὸ ὄρθρον σωματῶν. . . . ἑμικτυκῶς.*

edacitate decertat amphitheatrum, non a Capua *αυτονομία*, sed a colonia conditum, imo non ante Flavia tempora hoc tantae magnificentiae opus existisse; cum capere ab urbe principe magnificentiae exempla, quam dare, nostris convenientius fuerit. Accedit Taciti in Othonis & Vitellii rebus illustre testimonium de Placentino amphitheatro: *In eo certamine*, inquit ille in secundo historiarum cap. 21, *pulcherrimum amphitheatri opus situm extra muros conflagravit sive ab oppugnatoribus incensum, dum faces & glandes & missilem ignem in obsessos iaculantur, sive ab obsessis, dum regerunt. Mancipale vulgus primum ad suspiciones fraude illata ignis alimenta credidit a quibusdam e vicinis coloniis invidiae aemulatione, quod NULLA IN ITALIA MOLES TAM CAPAX ESSET*. Si ante Flavium amphitheatrum Placentina cavea erat omnium maxima: ergo per Othonis ac Vitellii tempora nostram hoc, quod Romanum prope exaequavit, nondum existit. Quid quod Lipsius de amph. ext. Rom. cap. 2 Placentinum illud ex parte saltem ligneum fuisse contendit; alioqui incendi haud facile potuisse? Verum ante hoc, quod adhuc restat, ligneum fortasse, aut lateritium aliquod Capuae existisse non abnuerim; qui sciam totas gladiatorum familias a Caesare quondam Capuae detentas, quorum infinita vis (ut interim de Campanis ipsis edendis muneribus addictissimis taceam) vix est, ut sine aliquo amphitheatro fuerit.

C Ac de aetate huius operis est iam quaestio profligata: de auctore iam superest. Nam qui ante hac ad coloniae tempora id revocabant, ii non solum sub imperatoribus, sed etiam ab imperatoribus extructum putabant. Sed ipsam sibi Capuam fecisse nos titulus docet. Ac ne id incredibile videatur, de coloniae nostrae aerario agendum, eiusque vires sunt porro explorandae.

CI Cum principis urbis imago per omnia esset in coloniis deformata: hinc quemadmodum Romae, ita & in coloniis suum cuique aerarium fuit. Quis enim negat, quin publicos redditus quaevis colonia sive municipium habuerit? Suetonius in Octavio cap. 46: *Italiam duodeviginti coloniarum numero a se deductarum frequentavit, operibusque ac vectigalibus publicis plurisariam instruxit*. Vespasianus in rescripto ad Saborenses in Hispania apud Grut. p. 164, n. 1. ait **VECTIGALIA. QVAE. AB. DIVO. AVGVSTO. ACCEPISSE. DICITIS. CVSTODIO**. Eumenes quoque rhetor in panegyri haec habet: *Salarium me liberalissimi principes ex huius reip. viribus in sexcentis millibus nummarum accipere iusserunt*. Plura exempla qui velit, adeat Norisum ad Cenot. Pis. In marmoribus vero frequens est eorum mentio, qui municipalia vectigalia aut quoscumque omnino redditus constituerunt, auxerunt aut recuperarunt. Pecunia inde collecta in aerario municipali reponebatur: nihil enim saepius in lapidibus occurrit, quam huiusmodi aerarii mentio; ut in Tergestino mar.

marmore ap. Grut. p. 408 : SINE. VLLQ. AERARI. NOSTRI. IMPENDIO. Ei aerario qui praeerant, plerumque quaestores dicebantur. Et quaestorum Campanae coloniae in fragmento fastorum Campanorum exstat luculentissima mentio, sicuti & in aliis nostris marmoribus. In aliarum urbium vetustis titulis loco quaestorum est ubi praefecti aerario occurrant, ut de Caeritibus apud Grut. p. 214; nam fuit cum Romae quoque praefecti aerario dicerentur: sed Claudius, teste Tacito Annal. XIII aerario quaestores rursus imposuit.

CII Nihil hic de quaestoribus iis, quos florente adhuc rep. provinciis Italiae senatus imponebat, agimus: nam una Cisalpina Gallia excepta, quae proconsulem accipiebat, in reliquis Italiae provincias quaestores tum mittebantur. Campania cui obtigerat, is quaestor Calenus dicebatur, quod ea in civitate domicilium haberet. Sed de Campaniae rectoribus alibi *τὸν Θεῶν* dicitur.

CIII Sed quod colonicas attinet pecunias, fuere & Curatores Kalendarum, de quibus tam saepe tituli vetusti locuntur, qui publicam coloniae pecuniam foenori darent: inde appellati, quod exacto mense singulis Kalendis recurrentibus usuras exigerent.

CIV Mitto iam de poenis dicere, quarum etiam nomine, quantum discimus e veteribus saxis, non parum oportuit coloniae aerario acquiri. Nam quid hoc frequentius? Qui hoc pactum violaverit, inferet aerario tot: Hoc monumentum si quis vendere aut donare voluerit, dare damnas esto aerario tot, aut dabit coloniae nostrae poenae nomine tot. Imo apud Gruterum p. 801, n. 5 bona omnia poenae nomine adduntur aerario in hunc modum: QVOD. SI. QVI. ADVERSVS. ID. FECERINT. EORVM. BONA. PERTINERE. DEBEVNT. AD. REMP. BRVNDISINORVM (37). Mitto etiam de iis dicere, qui coloniam heredem instituerent: mitto de donationibus, legatisve privatorum, ac de liberalitate principum, & ceteris id genus, ex quibus coloniae aerarium augebatur.

CV Sed de coloniarum praediis non possum sine piaculo tacere: neque enim, cum agro multabatur civitas, vel cum veteranis aut civibus R. assignabatur, non suus modus ei tamen civitati relinquebatur. Id quod Velleius de Capua diferte scriptum reliquit lib. II, cap. 81, ubi de Capua ab Octavio colonia instituta narrans ait: *Eius (Capuae) relictis erant publici &c.* Sed viri docti eum locum mirifice alius aliter, dum illustra-

(37) Nihil quidem his poenis frequentius in inscriptionibus legitur. Quas tamen inscriptiones omnes Antonino Pio antiquiores esse conicio, de quo sic reperi nuper apud Capitolinum in eius imperatoris vita: *Primus constituit ne poenas causa legatum relictum maneret.* Mihi quidem non vacat inscriptiones percurrere, & experiri an ullum ex iis legatis aerario coloniae POENAE NOMINE relictis post Antonini tempora inveniatur. Non sicubi tale aliquid post aetatem eius princi-

pis occurreret, dicendum erit eam Antonini legem non diu stitisse. Quanquam, uti quidem loquitur Capitolinus, videtur ea lex sua iam aetate obtinuisse, quam propterea is ad Pium auctorem refert. Cornelius Binkershoek in tractatu de legatis poenae nomine, inscriptiones non adhibuit, ex quibus is tractatus & multo pinguior & illustrior evadere poterat. Itaque aliquid tentandum J.

strare fatagunt, obfuscarunt. Nam fugit hic ratio Lipsium, cetera acurissimum atque admirandae eruditionis, qui illud *Relicti* in *Reliqui* commutavit. Ut taceam de Heinsio, qui mavult *Rejeksi*, & aliis qui nihilo melius aut emendarunt, aut explicuerunt. Atqui nihil istic emendatione opus erat, cum *Relinquere*, uti supra admonebam, sit verbum agrarium, cuius contrarium est *Assignare*. Et sententia porro haec est Caesarem patrem cum agrum Campanum per xx-viros assignaret; reliquisse aliquam portionem, quae Campanorum reip. rediret. Nam memini aliquibi quoque hoc mihi lectum, tenuisse hunc morem Romanos in coloniis deducendis, ut nonnullam agri portionem relinquerent, quae publice ab ea rep. possideretur. Nisi vero memoria me fugit, ac potius universim de agro multatis urbibus hoc verum fuerit; ut sive is ager publicus populi R. fieret, sive colonis assignaretur, aliqua tamen pars publicae ei civitati relinqueretur. Ita ut fieri possit, iam tum, cum Capua praefectura Romana fuit, partem agri Campanis relictam. Praeter haec praedia in ipsarum coloniarum territorio posita, alibi etiam possessiones habebant, uti de Capua statim dicemus. Interim id constat ex Ciceronis epistola undecima ad Brutum lib. XIII fam. qua commendat Bruto Arpinates, *Quorum quidem, inquit, omnia commoda, omnesque facultates, quibus & sacra conficere, & sarta tecta aedium sacrarum, locorumque communium tueri possent, consistunt in iis vestigalibus, quae habent in provincia Gallia (Cisalpina). Ad ea visenda, pecuniasque, quae a COLONIS debentur, exigendas. . . . legatos equites Romanos misimus &c.* Ex quibus postremis verbis intelligo vestigalia, quae Arpinates in Cisalpina Gallia obtinebant, aliud non fuisse quam agros COLONIS elocatos, a quibus certa pecuniae summa quotannis exigeretur. Id quod etiam evidentius patet ex agro quem Atellani in eadem Cisalpina Gallia possidebant, quem agrum vestigalem appellat Tullius epistola 7 eiusdem libri: *Locutus sum tecum, inquit, de agro vestigali municipii Atellani, qui esset in Gallia.*

CVI Sed ad Campanae reip. possessiones alibi positas ut redeam: primum in insula Creta habuit terram Cnosiam, teste Dione lib. 48, ubi cum dixisset emisse Octavium a Campanis agros bene multos quos novis colonis assignaret; statim *Et ipsis, ait, tum aquam Iuliam, qua maxime omnium gaudent, tum terram Cnosiam, qua etiamnum fruuntur, eorum loco dedit.* Et has Cnosias possessiones duodecies H-S. hoc est xxx millia scutatorum quotannis Campanorum reip. reddidisse testatur Velleius lib. 11, cap. 81, ubi de eadem re sic habet: *Speciosumque per id tempus adiectum supplementum Campanae coloniae. Eius relictis erant publici (38) pro*
bis

(38) Et vide an non legi possit *Plurimos*, sic Nam viri docti & in iis Lipsius eam de Campaniam in Velleio legisse apparet Dionem, qui Octaviana colonia narrationem a Patereulo Dionem transmississe coniiciunt. Quamquam non video quid hoc

bis longe uberiores redditus duodecies H.S. in Creta insula redditi, & aqua promissa &c. Sed & agrum in Lucania habuit nostra colonia, quem agrum P. Pescennius Secundus sine impensa recip. reciperauit, uti discimus ex inscriptione quae Capuae in foro conspicitur. Quem sane agrum latissime patuisse oportuit, propterea quod non ab alicuius oppidi, in cuius territorio existeret, nomine, sed a tota regione Lucanus diceretur. Et scio in pretio fuisse Lucanas arationes. De hoc agro & inscriptione non pauca habeo, quae dicam, quae, ne festinantem lectorem remorari videar, in subiecta notatione (39) seposui: quam si cui est otium, non sine fructu

per-
neceesse sit, eum Dio aliquid addat, quod frustra in Velleio quaeras; veluti hoc, quod *sarram Cno-ssam* accurate appellat, cum Velleius tantum redditus in insula Creta Campanis redditos tradiderit. Et sane quid opus Velleio haberet Dio, cui Campanorum res perspectissimas esse oportuit, cum Capuae Graecus is scriptor domicilium fixisset, ubi & conscripsit historiam? Verum etiam si Dio nihil hoc loco a Velleio sumisset, tamen illud *ευχρη* facit aliquid, ut *Plurimi* in Velleio Loni possit putem (praesertim cum sequatur *Longe VERTIORES redditus*) maxime si aliquis vetus liber opituletur.

(39) Inscriptio est Capuae in foro prope curiam in hunc modum:

P. PESCENNIO. P. F.
SECUNDO. III. VIR. I. D.
QVOD. AGRVM. LVCAN
RECIPERAVIT. SINE
INPENZA. REIPUBLICAE
SEN. CONS

Et refertur a Camillo Peregrinio in Campan. Fel. p. 11, sed vir ceteroqui oculatissimus non animadvertit in sine alterius lineae esse in marmore I. D. hoc est *iuri dicundo*, pro quo ipse posuit II. id est bis: sed & in fine primi versus omiserat P. F.

Quod versus penultimo INPENZA cum elemento N scribitur, mirandum non est: quippe non aliter meliore illo latinitatis aetate scribebatur, uti & ex Pisanis cenotaphiis, & aliis optimorum temporum monumentis constat. Postea cum aliter grammatici tradidissent (quippe *IN praeposito*, ait ex Papiniano Cassiodorus p. 2293 *si composita sit, & P aus B aus M sequatur N in M conuertit, ut improbus &c.* idemque tradit Priscianus lib. 1. p. 556. auctoribus Plinio, Papiriano & Probo) sed cum, inquam, ita grammatici praecipissent, tamen & in Mediceo Virgilii codice vetustissimo, & in pandectis Florentinis non aliter quam per N scriptitari testatur Norisus ad Cenot. Pis. p. 487. Id notare volui, si quid forte hinc lucis ad aeternum lapidis explorandum: quem lapidem Augusti fere aetate insculptum ex characterum forma, & cetero monumenti habitu, mihi subolet.

Verum quid de hac inscriptione censuerit Peregrinius (is enim dumtaxat eam p. 11 suae Campaniae edidit, praeterea nemo alius) paucis complectar. Eo loco Peregrinius cum de veteri Campania Lucaniae contermina ageret, ac de ancipiti Strabonis loco commentaretur, quo is geographus lib. v videtur in speciem trans Silarum amnem veterem quandam Campaniam collocare, subiungit recitatum Pescennii titulum posse aliquod argumentum suppeditare, ut vetus illa secundum Strabonem Campania trans Silarum, hoc est in ipsa Lucania adstruatur. Sed tamen Peregrinius cum Strabonis locum (qui sic habet: *Persingum Picentes usque ad Silarum amnem, qui ab HAC regione veterem Campaniam diuidit*) ita accipiendum docuisset, ut pronomen HAC ad Lucaniam, non ad Picentes referendum putaret, ita ut Strabonis mens fuerit Silaro Campaniam a Lucania, non vero a Picentibus Campaniam disiungi: Pescennianum elogium nihil commentitiae isti Campaniae in Lucania positae opitulari ait; eo quod haec inscriptio non ante tempora Campanae coloniae videatur insculpta; nec sit verisimile Campanos se admodum tam vetera sua iura persequi potuisse, ut post tot tantisque rerum suarum conversiones fictitiam illam veterem Campaniam, quam Strabo indicasse videatur, in Lucania positam recuperarent. Haec fere Peregrinius.

Cui viro tum omnia assentior, tum illud, quod ad tempora Campanae coloniae marmor istud Pescennii refert. Neque enim obstat illud REIPUBLICAE: quotus enim quisque est, qui hoc ignorat, *Temp.* passim in inscriptionibus de minimo quouis oppido diti, ut proinde vanissimum sit ad Campanae aetate tempora cogitationem convertere. Tullius quoque in 111 de lege dixit: *Vtinam . . . isto animo atque virgute in summa rep. nobiscum versari, quam in municipali maluisset.* Nec illud SENATUS CONSULTO quod ad finem elegii notatur, quidquam momenti habet, quo ad liberae Campaniae reip. tempora referatur; nam & *Senatus* pro ordine decurionum quandoque ponitur (ut notat Norisus ad Cenot. Pis. p. 44.) & hanc ipsam formulam S. C. inveni de Ferentinatibus ap. Grut. p. 456, n. 1. & de Spoletinis p. 194, n. 6. Deum IIII. viratus ipse notatus in marmore est

percurret. His adde collem Leucogaicum, quem a Neapolitanis ablatum, & Campanis additum supra Plinii testimonio docui. Tum & alias non paucas possessiones commune Campanorum habuisse crediderim, quas vel

I

anti-

coloniarum consuetissimus magistratus. Et quamquam in fragmento factorum Capuae, & in aliis nostris lapidibus duumviri non quatuorviri deprehenduntur; tamen frequens haec mutatio fuit; sicuti in auctario priori mihi supra notatum fuit de Gaditano municipio, ubi extremis Cicerois temporibus quatuorviri, postea duoviri summum magistratum gesserunt. Et Romae etiam saepissime variatum, ut quandoque tribuni consulari potestate sex crearentur, ac desilentis iam reip. extremis temporibus fuit cum Pompeius unicus consul procederet. Accedit quod sicuti sexviri Augustales multo plures quam seni in vetustis cippis non raro recensentur, sic etiam fieri potest, quod qui quatuorviri dicebantur, duo interdum nec amplius essent; sicuti ap. Grut. pag. 456, 1: M. ACILIVS. PLACIDVS. L. PETRONIVS. FRONTO. IIII. VIR. I. D. S. C. FERENTIN. Et p. 194, 6 Spoleti legitur: P. MARCIUS. P. F. HISTER. C. MOENIVS. C. F. RVFVS. IIII. VIR. I. D. S. C. Et eadem pag. n. 5 in Casinate saxo duo etiam soli nominantur, iique dicuntur IIII. VIREI. IOVR DEIC. Et si apud eundem Grut. p. 119, 5, & 167, 10, & 168, 8, & 173, 3 iidem quatuorviri quaterni recensentur.

Quantum autem ex characterum forma & orthographia lapidis diiudicari potest, Augustaeam aetatem antecedere non videtur. Itaque non temere mihi persuadeo Augustum, cum nihil non coloniarum a se deductarum in gratiam faceret, & Capuae potissimum, cui ad aliam conficiendam collem Leucogaicum attribuit, cui aquam Iuliam sua impensa perduxit, ut alia omittam, haec etiam rogantibus Campanis annuisse, ut ager in Lucanis positus, qui olim Campanorum fuisset, eidem redderetur. P. vero Pescennio, quod is legatus, opinor, ad principem eius rei obtinendae causa missus esset, re perfecta SINE. INPENSIA REIP. statua ex S. C. posita fuit.

Quid quod agrum, quem olim in Lucanis Campani possiderent, ex Livii historia mihi videor explicatus? Is ad annum V. C. DCLIX Scipione Africano & Ti. Sempronio Longo Cos. haec ait: lib. xxxiv, cap. 45: *Colonias civium Romanorum eo anno deductae sunt Puteolos, Volturnum, Liternum; eticeni homines in singulos. Item Salernum Buxentumque colonias civium Romanorum deductae sunt. Deduxere LXX-viri Ti. Sempronius Longus, qui sum consul erat, M. Servilius, Q. Minucius Thermus. Ager divisus est, qui Campanorum fuerat. Haec Livius, qui tamen cum non dixerit, quibusnam ager, qui Campanorum fuerat, sit assignatus; aniam dedit Goëzio antiq. agrar. cap. 4, p. 30 existimandi eum agrum colonis Puteolanis, Volturnensibus, & Liternatibus fuisse divisum. Goëzii verba proderit hic adtexere: Sed ut uni,*

inquit, *coloniae territoria diversorum civitatum quandoque sunt attributa, ita & uno e territorio plurium coloniarum assignationes nonnunquam sumas sunt. Nam Puzoli, Volturnum, Liternum cum ferent colonias, divisum eis refert Livius agrum qui Campanorum fuerat. Tanta enim agri Campani amplitudo cum esset, ut non fuisse tantum civitati sufficere videretur, sed & aliis, coloniarum istarum assignationes in huius fines extendere condideret. Mitto quod extrema oratione posuisse videtur Goëzium agrum Campanum per id tempus adhuc Campanorum fuisse, cum tamen eo tempore Capua agro multata duram praefecturae Romanae formam toleraret. Sed illud quo pacto ferri potest, quod iis tantum divisum eum agrum putavit, quos Livius tanto ante nominarat, Puteolanis, Volturnensibus Liternatibusque colonis, nihil interim de Salerno Buxentoque sollicitus, quas urbes proxime Patavinus memorarat, imo ad quas unice ea divisio fortasse pertinuit? Goëzium fefellit Puteolorum, Volturni ac Literni cum agro Campano vicinitas: sed cum treceni in harum singulas adscripti essent, satis fuis cuique coloniae ager esse potuit, nihil ut de agro Campano ad subsidia reip. relicto decerpi opus esset. Accedit quod pars ea Campani agri, quae Puteolos, Volturnum & Liternum propius contingeret, iamdiu a quaestoribus ad aerarii inopiam sublevandam dividendi fuerat, uti idem Livius ad annum V. C. DXLVIII narrat lib. xxviii, 46: *Et quis, inquit, pecunia ad bellum decrat, agri Campani regionem a fosso Graeca ad mare versam veniens quatuordecim iussi. Si ea regio distracta fuerat, quo pacto Puteolanis, Volturnensibus Liternatibusque colonis assignaretur? Ergo ex Livii narratione patet, Salernitanis tantum & Buxentinis, quos proxime posuerat, non vero illis tanto ante nominatis, agrum qui Campanorum fuerat fuisse assignatum. Non est autem verisimile colonis in Lucaniam transcriptis agrum Campanum qui est circa Capuam fuisse divisum. Quis enim unquam fando inaudivit colonis puta Beneventanis agrum Placentinum, aut Bononiensem potuisse assignari? Ager tam longe positus ne praefecturae quidem, non modo perticae rationem habuisset: nam praefecturae perticae seu territorio coloniae applicitas scriptores agrarii perhibent. Itaque ex Livii mente Buxentinis & Salernitanis colonis ager ibidem in Lucania positus divisus fuit, qui ager olim, antequam Capua agro multaretur, Campanorum fuisset. Is demum est ager Lucanus, quem P. Pescennius Secundus Campano aerario recipiavit: nimirum ager Buxentum inter ac Salernum latissime explicatus. Accedit ad haec meam sententiam roborandam, quod nobilis historicus non**

ait

tunc erant , quando mancipia publica operibus hisce destinabantur . Sed finis iam sit primo huic capiti , quod in plura diffindi poterat , si praevidissem . Tametsi nec me laboris huius poenitet : & spero me nostris hominibus operam apprime utilem navasse , quibus toties huc deductae coloniae , (quae res in obscuro maxime , si qua res alia , versabatur) prope iustam historiam conscripserim .

CAPVT SECVNDVM

In proximos duos tituli versus .

I, II, III *Vt Hadrianus consecraretur aegre Pius impetravit .* IV *Hadriani opera .* V *Tempus refecti amphitheatri . Ad ultimos Hadriani annos reiciendum .* VI *Imperatores Divi appellati raro humanos titulos adsciscunt ,* VII *Restituere quam instaurare aedificia castigatus dicitur .* VIII, IX, X *Refecta opera nihilominus dedicabantur .* XI, XII *Hadriani columnae cui usui ? An cum parastaticis coniunctae ?* XIII, XIV *An ad propylaei apparatus ?* XV *An sunt podii columellae ?*

I. **D**IVVS, HADRIANVS. AVG. RESTITVIT. IMAGINES. ET. COLVMNAS. ADDI. CVRAVIT) In duabus hisce dumtaxat lineis fieri potest ut unum alterumve verbum hoc aut illo modo in marmore scriberetur , & aliter fortasse ac posui . Veluti si pro RESTITVIT fuerit in elogio EXORNAVIT aut eiusmodi aliud : & pro IMAGINES quis dubitat , quin STATVAS aut aliud ornamenti genus notari poterit ? Demum pro CVRAVIT potuit aliud insculpi , sed in eandem sententiam . De ceteris quae in hac periodo posui nihil est , cur dubitem :

II **DIVVS. HADRIANVS**) Illud IANVS , quod in fragmento versu tertio legitur , neque ad Traianum , neque ad Vespasianum (nam de Domitiano nihil est quod cogites , cuius nomen in saxis plerumque erasum conspicitur) referri potest ; sed unice ad Hadrianum : tum quia hic princeps ad publica aedificia ubique terrarum tum extruenda tum etiam reficienda , quantum nemo alius incubuit (de qua re paullo post dicetur) tum etiam quia cum eius filius Antoninus Pius hoc amphitheatrum dedicavit , illud quodcumque fuit quod hac inscriptionis periodo innuitur , non potest nisi ad eius patrem Hadrianum referri : nam perridiculum fuerit amphitheatrum a Traiano aut Vespasiano sive auctum sive refectum , non nisi a Pio post tantam temporis intercapedinem dedicatum .

III **DIVVS**) Hadriano post mortem idest iam consecrato non alius titulus praefigi potuit : eo enim ἀποθεωθέντες imperatores praenomine donabantur . Propter multa ab Hadriano crudeliter facta , *Acta eius* , inquit Spartianus , *irrita fieri senatus volebat : nec appellatus esset Divus , nisi Antoninus rogasset . . . quare , ut supra dictum est , multi putant Anto-*

ninum Pium dictum. Xiphilinus in Hadriano: *Parumque absuit, quin ob eam causam* (caedium ab eo factarum) *ne in Heroum quidem numerum referretur.* Capitolinus de Antonino Pio: *Etiam repugnantibus cunctis, inter Divos eum* (Hadrianum) *retulit:* cum diceret, quemadmodum e Dione apud Xiphilinum cognoscimus, si eius acta rescinderentur, etiam adoptionem suam irritam fieri, nec se fore imperatorem.

IV HADRIANVS) Praeter ea quae modo affereram, quo fidem facerem, nec Traianum, nec alium principem, sed unice Hadrianum hic esse percipiendum, hoc amplius addendum, neminem Hadriano fuisse publicorum aedificiorum studiosiorem. Itaque cum imperii nullas non lustrasset provincias, ubique suae magnificentiae monumenta reliquit. Et quanquam, quantum ad Graeciam attinet, vel unus Pausanias testis esse potest locupletissimus, cuius περιήγησις nusquam non Hadriani opera nobis exhibet: tamen placet magis e Xiphilino & Spartiano testimonia producere. Xiphilinus in Hadriano: *Theatra quoque condebat, & instituebat certamina, cum urbes obiret* (40). Iam vero Spartianus in huius principis vita cap. 13: *Ad orientem profectus per Athenas iter fecit, atque opera, quae apud Athenienses coeperat, dedicavit.* Ad haec ejusdem Spartiani caput undevicesimum in Hadriani operibus ac spectaculis exhibendis unice versatur, quae huc adscribere non pigebit: *In omnibus paene urbibus & aliquid aedificavit, & ludos edidit. Athenis mille ferarum venationem in stadio exhibuit.* Et post alia multa de spectaculis eius dicta, sic pergit: *Cum opera ubique INFINITA fecisset, nunquam ipse, nisi in Traiani patris templo nomen suum scripsit &c.* Taceo plurima Hadriani aedificia, quae Spartianus hoc aut illo loco facta passim commemorat: veluti quod *in honorem Plotinae basilicam apud Nemausum opere mirabili exstruxit.* In quem locum Casaubonus non alienam a probabilitate eorum sententiam esse ait, qui stupendam amphitheatri Nemausensis molem, quod paene omni ex parte integrum durat hodieque, uti & alia ibidem admiranda aedificia, Hadrianum habuisse auctorem conii-ciunt ad memoriam Plotinae commendandam exstructa: quanquam & Pio tribui posse affirmat, quem genus Nemauso traxisse Capitolinus affirmat. Sed Nemausi amphitheatrum ab Hadriano fortasse potius, quam a Pio erectum, praeter ceteram principis magnificentiam, vel Campani amphitheatri titulus Nemausenses docebit (41).

▼

(40) Quo loco Dio, e quo sua Xiphilinus de-
cepit, vocem *θεάτρα* non tantum de theatris,
sed etiam de amphitheatris accepisse videtur, quae
Dio vix aliter quam *θεάτρα* appellabat; veluti
cum lib. XLIII ait: *Θεάτρον κωνσταντῶν, ὃ καὶ
Ἀμφιθέατρον, ἐκ τῆς πρώτης παραχόμης ἔσται
ἀπὸ τῶν ἀρχαίων προσήλυτος:* *Theatrum vena-*
sorium, quod & Amphitheatrum dictum est ex
eo, quod sedes undique in orbem habeat sine

ulla scena. Et quidem Amphitheatri vox quam-
vis Graeca, a Graecis raro usurpatur, qui *θεάτρα*
dicere maluerunt.

(41) Nuper cum incidissem in Iacobi Graseri
Antiquitates Nemausenses (tomo 1 Theauri
antiquitatum Sallengriani) mirabar quid ei ve-
nerit in mentem ad Augusti tempora Nemausen-
se amphitheatrum referre. Sic enim eius verba
interpretor p. 1068 cum ait: *Nemausense amphi-*
theatrum.

V Offert se mihi vero hic illa quaestio, quandonam de Campano amphitheatro sive reficiendo, sive augendo aut exornando Hadrianum potissimum cogitasse putemus. Ac nihil sane verisimilius dici posse videtur, quam tum, cum in Campaniam secessit, id opus aggressum: *Summorit bis* (inquit Spartianus cap. 9) *a praefectura, quibus debebat imperium, Campaniam petis: eiusque omnia oppida beneficiis & largitionibus sublevavit, optimum quemque (ex Campanis hominibus, ut Casaubonus exponit) amicitias suis iungens.* Hadriani secessum in Campaniam accuratissimus Tillemontius ad finem artic. 7 confert ad annum Christi cxi, quo anno Hadrianus Cos. III processit, cuius alter imperii annus Augusto mense abolvebatur, ac tertius incipiebat. Quam ceteroqui optimam coniecturam (nam cur alio modo appellem?) sicuti non aspernor, sic nec omnino certam puto. Neque enim ad id nos Spartianus cogit: & cum postea saepe perpetuis itineribus intermissis Romam is princeps rediisset, cumque Tillemontio ipso fatente ab anno cxxvi ad cxxix Romae manserit; videndum an non hoc temporis spatio & praefectos summorit, & in Campaniam secesserit. Sed nihil necesse puto viro doctissimo & emunctae naris repugnare: praesertim cum non ad secessum Campaniensem, sed ad extrema Hadriani tempora reiiciendum id opus mihi videatur. Nam si per initia sui principatus nostrum amphitheatrum sive ampliasset, sive refecisset, cur non idem etiam dedicasset? praesertim cum in provinciis ultro citroque obeundis saepissime ei in itu ac reditu Capua transeundum fuerit. Ad ultimos vero eius imperatoris annos id aedificium si referatur, tum demum percommoda ratio reddetur, quare Pius illud potius dedicarit.

VI AVG.) Quoties consecrati iam principes illud *Divus* sibi veluti praenomen adsciscunt, nihil praeterea ex humanis titulis, quantum perspicere potui, addi solet, ac ne Augusti quidem cognomen. Itaque dubitabam utrum illud AVG. quod in extrema fragmenti ora nec integrum (nam ultima littera nescitur G an C fuerit) legitur, utrum, inquam, AVGERI, aut alio quovis modo supplendum potius videretur. Tamen AVG. retinendum putavi: nam & Traianus post consecrationem *Divus Traianus Parthicus* plerumque dictus invenitur; & (ut taceam de DIVA. MARCIANA. AVG. apud Reinesium III, 20, & DIVA. AVGVSTA. FAVSTINA. in nummis) apud Grut. p. 10, n. 6 legitur DIVVS. AVG. PONT. MAX. EX. S. C. REFECIT, etsi quis intelligendus his verbis sit, haud sciam, nam, (nisi forte in plures inscriptiones dividatur, quod Gruterus coniecit) certe de Octavio ibi sermo esse non potest. Sed quid ista minutiora confector, cum diserte apud Grut. p. 154,

I sit:

theatrum, cum terra marique serenissima pars lit, quod sub eo principe Nemausum est deducta
esset, Fundatori Herculi dedicatum, Augusti colonia.
 tempora intellexit: & hominem, credo, fecit.

I sit: NERO. CLAVDIVS. DIVI. CLAVD. AVG. GERM. (supplendum hic puto F. C.) CAES. AVG. N. &c. & p. 153, 9 idem Divus Claudius cum omnibus titulis legitur in hunc modum: IMP. DIVVS. CLAVDIVS. DRVSI. F. CAES. AVG. GERM. PONT. MAX. &c. De Hadriani etiam successore Pio reperi apud Grut. pag. 257, n. 12: M. AVR. VERO. IMP. DIVI. HADR. ANT. AVG. PII. P. P. F. (idest *patris patriae filio*) &c. Sed & Alexander Donatus III de urbe Roma 4 inveniri testatur DIVVS. CLAVDIVS. AVG. PAT. & DIVVS. TRAIANVS. AVG. PAT. in lapidibusne, an nummis id invenerit nescio. Inscriptionem quoque in Basilica Vaticana se vidente detectam profert in hunc modum.

D. TITO. D. VESPASIANI. F. AVGVSTO. IMP. CAESAR. D. NERVAE. F. NERVA. TRAIANVS. GERMANICVS. DACICVS. PONT. MAX. TRIB. POT. COS. P. P. FECIT

Itaque non novum aut inauditum videbitur, quod in inscriptione nostra DIVVS. HADRIANVS. AVG. dicatur.

VII RESTITVIT) Historiae Augustae scriptores *Instaurare* frequentius, quam *Restituere* usurpant pro eo quod Renovare, aut Reficere dicimus. Veluti de hoc ipso Hadriano Spartianus cap. 19: *Romae instauravit Pantheon, septa* &c. Capitolinus inter Antonini Pii opera refert *instauratum amphitheatrum*. Lampridius idem amphitheatrum ab Elagabalo *instauratum* dixit. Sed in antiquioribus elogiis ante & post Hadriani aetatem insculptis nusquam *Instaurandi* verbum reperi, sed interdum *Restituere*, plurimum autem *Restituere*. [Quin idem Hadrianus in nummis inscribitur RESTITVTOR. ACHAEAE. AFRICAE. ARABIAE. ASIAE. BITHYNIAE. CILICIAE. GALLIAE. HISPANIAE. ITALIAE. MAVRETANIAE. MACEDONIAE. NICOMEDIAE. PHRYGIAE. SICILIAE. ac postremo ORBIS. TERRARVM, ac iure optimo, *cum oppida universa RESTITVERET*, ut Aur. Victoris verbis utar. Ita *restituendi* verbum Hadriani quodammodo peculiare, omnino hic quoque, opinor, restituatur.] Et quamvis *Restituere* plus aliquanto in speciem notare videatur, quam *Instaurare*: tamen, quantum perspicio, in vetustis titulis *Restituere* sine alio additamento renovationem sive tuitionem, aut facta aetate fere notat: nam cum aliquid amplius volebant significare, tum *A solo restituere*, & interdum *Ab inchoato restituere* (quod semel apud Grut. iterumque apud Reinesium II, 33 inveni) dicebant, aut *Aedes vetustate collapsas restituere*, aut eius modi aliquid. Ceterum *instaurare* eo sensu sequior tantum aetas dixit (nam prohi scriptores veteres nunquam de aedificiis usurparunt id verbum (42)) & scimus biographos

(42) *Instaurare ludos, bellum, funus, scaenae* prohi scriptores cum nominibus non *instaurare*, & similia veteres dixerunt: omnino *instaurare* sed *πρῶτον* significantibus (ea enim est sum.

phos illos, quos modo producebam, Diocletiani, aut Constantini aetate vixisse, quorum temporibus in inscriptionibus etiam id verbum occurrit. Apud Grut. p. 166, n. 7 de Diocletiano, Maximiano, Constantio, & Maximiano dicitur: MVRVM. VITVDVRENSEM. A. SOLO. INSTAVRARVNT. Et p. 180, n. 5 THERMAS. . . INSTAVRAVERVNT. RVSTICO. V. . . . Posterioris etiam aetatis est inscriptio apud Reinesium cl. 11, n. 31 ubi legitur INSTAVRATORI. MOENIVM. NOSTRORVM. Postremo apud Fabretum p. 677, n. 31 legitur in hunc modum: *ARCVS PILAS ET PLVTEVM EX VTRAQ. PARTE OVATA* (vide obiter an non haec sit amphitheatri periphralis) *labore expenso a VV. CC. & spectabilibus Tarpeio Anneo Fausto VC. comite ordinis primi & formarum & Iulio Felice Campaniano VC. excomite ordinis primi & formarum INSTAVRATVM.* Quam inscriptionem clarissimus Fabretus post Theodosii iunioris tempora refert, propter *comitivam formarum*, cuius dignitatis nulla est ante Cassiodorum mentio; & hunc Iulium Felicem Campanianum diversum facit ab altero, qui praefectus urbi fuit, cuius est apud Gruterum mentio p. 177, n. 6. Vides jam *instaurari* aedificia dictum fuisse ex usu posterioris aetatis. [Turbat tamen quod *restaurare* Tacitus, Iustinus, & Iurisconsulti dixerint apud Voffium in *Instauro*; & in Inscriptione Telesina, cuius exemplar habeo, OPERA PVBLICA RESTAVRATA occurrunt. Tacitus *restaurare aedem* An. IV, 43, & *theatrum* III, 72 dixit. Servius ad Aen.

summa divisio nominis apud Dionysium Thracem in arte grammatica cap. 14 quam primus Fabricius Vol. VII bibl. Gr. inseruit: ὄνομα, inquit, ἐστὶ μίσην λόγου πτωχικόν, εἶμα καὶ πράγμα σημαίων, εἶμα μὲν οἶον λίθος, πρῶμα δὲ οἶον παιδεία) iungebant;] sed de aedificiis nunquam, quod legerim, usurparunt, ut mirer hoc viros doctissimos non notare.

Nec eo inficias, quin fieri possit, ut aliquis veterum *Instaurare aedes* aut talia forte dixerit: sed donec ea locutio apud probos scriptores occurrat, non omnino tutam interim habeo. Statius ne tibi imponat, qui Theb. V, 9 *Instaurare vias* dixit, nam eodem sensu accepit, quo idem *Instaurare iter* 11 Theb. usurpavit. Plinius tantum xxxi, 2 dixit: *In qua (villa Cicero) & monumentum sibi instauraverat.* Sed ibi *Instaurare*, non est renovare, sed extruere, uti iam pridem Budaeo & Roberto Stephano in thes. linguae latinae adnotatum fuit: nam & xi, 13 *bombycas adversum hiemem tunicas sibi instaurare* (id est extruere) *densas* dixerat. Ac de eo monumento Plinius loquitur, quod Cicero xii ad Att. 18, 19, & 36 non *sepulcrum* sed *Fanum* (De quo templo, monumentoq. Ciceronis videndus Ciampinus tom. I. vet. monim. pag. 171)] appellari malebat, ut quales-

cunque affequeretur, inquit, ἀποδείξει: quod miror tot Plinii explanatores fugisse: id quod ideo sedulo Plinius adnotavit, quia, quantum ex illis epistolis constat; dubius animi fuit Tullius, in villana an in suburbano conderet. Tandem ergo in Puteolano extruxit. Sed tamen bene est, quod Harduinus e veteribus optimis libris *monumenta* pro *monumentum* in textu reposuit: non enim aliquod genus fabricae, sed ea *monumenta* intelligi comicio, de quibus ipse Cicero xii ad Att. 18 de *Fano illo* loquens ait: *Ego, quantum his temporibus tam eruditis fieri poterit, profecto illam consecratio omni genere monumentorum ab omnium ingeniiis scripturarum & Graecorum & Latinorum &c. Ita se Cicero Pliniusque alterum alter illustrant: nam & *Fani* locus ex Plinio innotescit, & quid *monumenta* apud Plinium sint Cicero addocet: & cur *Academia* dicta hinc quoque patet, quod omne genus *monumenta*, hoc est volumina ibidem sibi Marcus *instauraverat*, id est describenda curaverat; quam vim esse puto Plinianae locutionis. Ergo *instaurare* Plinio non est extruere, sed redintegrare, tam ubi de libris, tum etiam ubi de bombycibus loquitur, nusquam vero de aedificiis.*

Aen. II, 15. *Instar est ad similitudinem. Vnde non restaurata, sed instaurata dicuntur aedificia.* Sed vereor ut idoneus testis habendus sit quinti saeculi scriptor.] Itaque nos quoque *Restituendi* potissimum verbum selegimus, quod hic ponemus.

VIII Et quidem non novis tantum exstruendis aedificiis, sed & veteribus renovandis deditissimus fuit Hadrianus, de quo Spartianus cap. 19. *Romae instauravit Pantheon, septa, basilicam Neptuni, sacras aedes plurimas, forum Augusti, lavacrum Agrippae: eaque omnia propriis & veteribus nominibus consecravit.* Quae verba non parum nobis lucis afferunt; nam si INSTAVRATAS tantum aedes sacras, & cetera, quae biographus recenset, Hadrianus iterum consecrandas sibi existimavit, nulli mirum videbitur, si Antoninus amphitheatrum a patre dumtaxat renovatum atque exornatum dedicavit: praesertim cum non ambitione suam inscribendi nomen adductus illa a Spartiano memorata dedicasset pater: nam *propriis & veteribus nominibus consecravit.* Erat ergo in more positum, ut quidquid operum publicorum renovaretur, atque expoliretur, illud repetita prius dedicatione ita demum ad usum traduceretur. Cuius rei exempla quaedam referri a Gutherio in III de veteri iure pont. cap. 11, aut 12 memini.

IX Nec defuere qui mihi hoc obicerent, cum amphitheatrum ad Campanae coloniae tempora referri a me scirent, ecquid tam brevi temporis intervallo restitutione aut refectione opus fuisset. Quibus hoc primum respondeo, Hadrianum, uti modo e Spartiano didicimus, Pantheon, forum Augusti, lavacrum Agrippae per Augusti aetatem exstructa *instaurasse.* Ad haec in hac ipsa re amphitheatrali, Flavium amphitheatrum imperator Pius *instauravit* teste Capitolino: *Opera, inquit, eius Romae haec extant: templum Hadriani, Graecostasium post incendium restitutum, instauratum amphitheatrum.* Sed & Lampridius *Amphitheatrum ab eo (Elagabalo) instauratum post exustionem,* prodit. [Idem Lampridius de Alexandro narrat: *Lenonum vectigal . . . sumptibus publicis ad instauracionem theatri, circi, amphitheatri, & aerarii deputavit*]. Demum & sub Gordianis senatus illud restituisse videtur, teste Capitolino: *Quid enim, inquit, opus est de restitutione templorum, de thermis Titianis, de aedificatione amphitheatri agere?* [Demum Eusebius in chronico & sub Macrino, & iterum sub Decio amphitheatrum Romanum incensum commemorat]. Quibus locis modo recitatis non aliud amphitheatrum intelligi oportet, quam Flavium, nec aliud intellexit Lipsius de amphith. cap. 6. Quare si Romanum amphitheatrum intra tam breve spatium tam saepe reficiendum fuit: miramur, si ab Hadriano Campanum restitutum dicamus? Praesertim cum vel tectorii tantum iteratam inductionem restitutionis aut instauracionis nomine illi, ut opinor, donarint: nunc vero & columnas & alia ornamenta id genus addidit Hadrianus, ut iure restituisse dicatur.

X De-

X Demum ita prorsus huius tertiae lineae finem fuisse suppleendum, altera inscriptio per eadem haec tempora detecta fidem faciet, quae amphitheatri apodyterium restitutum fuisse docet in hunc modum:

S A T E L L I A. M. F. A N V S

A P O D Y T E R I V M. A D. N O V I T A T E M. R e s t i t u i t
E P I S T Y L I S. C E T E R I S Q V E. M A R M O R I B V S. O r n a v i t .

quam inscriptionem, postquam hunc titulum expedivero, seorsum expendam.

XI IMAGINES) Aut tale eiusmodi. Nam cum in ceteris, quae supplevi, non defugiam auctoritatem, huic tamen voculae auctor non audeo sine fundus accedere. Multa succurrebant, quae verisimilius ponerem, uti paullo post dicam. Sed nescio quomodo simulacra demum malui ponere: selegique ex industria vocem IMAGINES, tanquam latius patentem, quam SIGNA aut STATVAS. Nam sive corpus integrum exhibuerint, sive tantum oris simulacrum humerum tenus (quales effigies hodieque in summis imi ordinis fornicibus exterioris ambitus duae restant) sive demum umblicatae, quas *προτομας* appellant, (cuiusmodi in superioribus fornicibus eiusdem exterioris ambitus fuisse, duae, quae Capuae in praetorio parietis carceris affixae visuntur, fidem faciunt) omnes recte dicentur IMAGINES. Neque illud abhorret a vero, supra podii columellas complures etiam huiusmodi imagines fuisse dispositas.

XII ET. COLUMNAS) Vbi & in quem usum columnas Hadrianus posuerit haud facile dixerim. Fieri potest ut eae columnae intelligantur, quae exterioris ambitus parastatis coniunctae adiacebant. Itaque initio suppleveram PARASTATAS. ET. COLUMNAS: quae duo sicut in aedificiis copulabantur, sic & apud auctores coniuncta legas. Vitruvius v, 1: *In columna aut parastata horae describuntur.* Plinius xxxiii, 3: *Sed & illius aureae camerae & argenteae trabes narrantur, & columnae & parastatae.* Quae supplendi ratio si cui placeat, in extremo lineae non CVRAVIT, sed IMPERAVIT (quod tamen verbum alienum videtur ab Hadriani temporibus, & semel tantum inter titulos operum publicorum reperi apud Gruterum p. 158, 9 in inscriptione Gallieno posita) aut aliud quidpiam *πολυγράμματον* ad exaequanda spatia poni oportebit. Sed ut mittam, quod alii *Parastatica* dici malunt, (43) quam vocem utpote

K

lon-

(43) In inscriptione apud Reinesium cl. i. n. 105 legitur PARASTATICAS. CVM. SVIS. ORNAMENTIS &c. In *Glossario notarum veterum* Tironi tributarum, quod saeculi quinti consistit esse Reinesius in comment. ad eam inscriptionem, legitur *Parastatica*, pro quo reponit Reinesius *Parastatica*. Sed & in Plinii loco, quem recitavimus, Budacus mavult *Parastaticae*. H. Stephanus in thes. nullum Graecum scriptorem producit, qui vocem *Παραστάτης* pro pilis illis quadratis, quae columnis adsunt, usurparit, sed

tantum Vitruvium lib v, cap. 1 apud quem tamen, uti notat Facciolatus in voce *Parastata*, alii *Parastatics* legendum putant. Itaut plena, ut arbitror, locutio sit *Pila Parastatica*, aut *Παραστατική πύλη*; quia columnis adsunt, prominentibus ipsis columnis partibus duabus, aut, secundum alios, tantum sui medietate. In nostri tamen amphitheatri exteriori ambitu (ut obiter notem) columnae duabus fere partibus prominent, ita tamen ut columnae pedatura, dimidiatam ellipsim exhibeat; uti hac modo admo-

bat

quod miror non vidisse Maffeiū, qui etsi in hac re nunquam sibi constat, ac prorsus pugnantiā loquitur (44), tamen eo propendet maxime, ut id aedificium uni ex portis maioribus (& portas maiores duas tantum agnoscit, quae acumini ellipseos ad utramque partem respondent) admoveat; nec animadvertit homo graphices, uti videri vult, peritissimus amphitheatrum ita in nummis optimi aevi insculpi, ut acumen, non vero latus videnti obiciatur (id quod constat etiam ex statuis quibusdam supra obiacentem portam conspicuis, ex quibus intelligitur eam fuisse ex duabus maximis unam) columnatum vero aedificium adiacere longiori amphitheatri lateri, & ei omnino, ut opinor, portae, quae imperatori ad tribunal suum eunti patebat. Scio quid Maffeiō imposuerit. Is in Veronensi Arena (ad cuius typum omnia amphitheatra reformare satagit, ita ut quidquid a Veronensi sua deformatione exorbitans alii scripserint erroris & ἀβλεψίας passim arguat) portas laterales ceteris prorsus aequales deprehenderit; hinc erroris reos agit, qui Romani amphitheatri laterales portas aliquanto maiores designaverint: hinc etiam adduci non potuit, ut uni ex amphitheatri lateribus porticum illam in nummis conspicuam admoveret: cum potius hinc colligere debuisset Veronensem Arenam ea porticu caruisse. Atqui in Campano Amphitheatro etiamnum lateris orientalis mediana porta patentior conspicitur & grandior praeceteris, cui porticum illam sive propylaeum in nummis designatum adhaesisse putaverim.

XIV An igitur COLUMNAS, quas Hadrianus ADDIDIT ad hoc propylaeum, sive porticum orientalis lateris referemus? Sane non male. Num ergo PROPYLAEVUM. ET COLUMNAS supplebimus, aut PORTICIVM. ET. COLUMNAS? Haud aegre assentirer, nisi manifestum orationis vitium inesset, siquidem ante totum aedificium, deinde id ex quo compingitur, tamquam aliquid diversum nominaretur.]

XV Denum illa etiam cogitatio subiit, utrumne supplerem PODIVM. ET. COLUMNAS. quae duo in Vitruvio quoque coniunctim leguntur, qui lib. v, cap. 7 de theatri podio sic habet: *Podii altitudo, ab libramento pulpiti cum corona & tysi duodecima orchestrae diametri. Supra PODIVM COLUMNAE cum capitulis & spiris altae quarta parte eiusdem diametri.* Et quamquam eum supplendi modum a vero propius abesse putarem: tamen malui IMAGINES ponere, tanquam vocem hominum reprehensionī minus expositam: praesertim quod ne sic quidem a podio discedimus, cum & COLUMNAS podii (quas & columellas dixerunt) interpretari sit pronum, & IMAGINES ibidem dispositas. Vnam istarum imaginum Spartianus in Severo memorat: *Victoria, inquit, vento ista de podio stans decidit.*

K 2

XVI

(44) Pugnantiā, inquam, de hac re saepe Maffeiū loquitur, uti constabit conferenti columnarum illius aedificii in nummis conspicui interpreta-

tionem cum eo loco, ubi de portis lateralibus arenae Veronensis agit, quas ceteris aequales reperit, & pag. 309. & fortasse alibi.

XVI ADDI. CVRAVIT) Curandi verbum a principis maiestate ne alienum puta : nam nihil eo frequentius in imperatorum titulis operum publicorum occurrit.

CAPVT TERTIVM

In postremas duas elogii lineas.

I, II, III Antoninus olim Campaniae Consularis. IV Diversae cognomen Pii causae. V Ob insignem caeremoniarum curam cum Numa collatus Antoninus. VI Imo & Pius ob eandem causam Pausania teste dictus. Cuius sententia potior. VII Primo statim imperii anno eam appellationem est consecutus. VIII Quando reserctum, & quando dedicatum amphibeatrum. IX In secessu Campaniensi dedicatio peracta. X Opera omnia dedicabantur. XI, XII Ludi in dedicationibus exhibiti. XIII Monitum ad sequentem Diatribam.

I IMP. CAES. T. AELIVS. HADRIANVS. ANTONINVS. AVG. PIVS. DEDICAVIT) Ita prorsus, nec aliter postremos hos versus restitue. Vox enim PIVS, quae ultimo fragmenti versu legitur, facit ut non HADRIANVS pater, qui Pius nunquam est appellatus, sed filius sit intelligendus, qui praeter paterna nomina, quae post adoptionem assumptis, inscribitur praeterea ANTONINVS. AVG. PIVS, quemadmodum ex omnibus eius inscriptionibus constat.

II ANTONINVS) Ante adoptionem T. Aurelius Fulvius (an Fulvius?) Boionius Antoninus dicebatur, quorum nominum postremum tantum post adoptionem retinuit : nam illa T. Aelius Hadrianus ab adoptante accepit.

III Postquam Hadrianus, teste Spartiano cap. 22, quatuor consulares per Italiam iudices constituit : unus ex iis consularibus aliquando Antoninus fuit, uti Capitolinus in huius vita prodidit. Sed quam potissimum Italiae partem sibi creditam Antoninus habuerit, pulchre Salmasius ex duobus inter sese collatis Capitolini locis colligit. Nam primum de Antonino nondum principe cap. 2 ait : *Hic in omni vita privata in agris frequentissime vixit : sed clarus in omnibus locis fuit. Ab Hadriano inter quatuor consulares, quibus Italia committebatur, electus est ad eam partem Italiae regendam, in qua plurimum possidebat, ut Hadrianus viri talis & honori consuleret & quieti.* Capite vero septimo de eodem Antonino principatum iam adepto haec habet : *Nec ullas expeditiones obiit, nisi quod ad agros suos profectus est ad Campaniam ; dicens gravem esse provincialibus comitatum principis etiam nimis parci.* Ex quibus duobus locis

locis invicem comparatis luculenter colligitur Antoninum Campaniae nostrae consularem quondam ab Hadriano fuisse impositum: propterea quod in eam Italiae partem regendam missum Capitolinus ait, ubi plurimum agrorum possidebat: agros autem in Campania Antoninum habuisse idem auctor affirmat.

IV PIVS) Primus imperatorum Antoninus hanc perhonorificam appellationem suo merito est consecutus, quam postea Commodus, tum & aliae generis humani pestes affectarunt. Cuius in Antonino appellationis alias alii causas tradidere: ac fere omnes complexus est Capitolinus cap. 2: *Pius, inquit, cognominatus est a senatu, vel quod socerum fessa jam aetate manu praesente senatu levaverit: (quod quidem non magnae pietatis est argumentum, cum impius sit magis qui ista non faciat, quam pius qui debitum reddat) vel quod eos, quos Hadrianus per malam valetudinem occidi iusserat, reservavit: vel quod Hadriano contra omnium studia post mortem infinitos atque immensos honores decrevit: vel quod cum se Hadrianus interimere vellet, ingenti custodia & diligentia fecit, ne id posset admittere: vel quod vere natura clementissimus, & nihil temporibus suis asperum fecit.* Prope eadem apud Spartianum in Hadriano reperies: *Antoninus quidem, ait cap. 24, Pius idcirco appellatus dicitur, quod socerum fessum aetate manu sublevaverit: quamvis alii cognomentum hoc ei dicant inditum, quod multos senatores Hadriano iam saevienti eripuisset: alii, quod ipsi Hadriano magnos honores post mortem detulisset.* Qui isti magni honores fuerint idem Spartianus in fine eius vitae declarat, a primum consecratio, quam contra nitente senatu impetravit, tum quod templum, inquit, denique ei pro sepulcro apud Puteolos constituit, & quinquennale certamen (quod *εὐβερτα* idest *Pialia* vocat Artemidorus 1, 28 & inscriptio apud Grut. p. 314, n. 1 *ΕΥΚΕΒΕΙΑ. ΕΝ. ΠΟΤΙΟΛΟΙΚ,* & p. 254, 4 appellatur Antoninus constitutor SACRI. CERTAMINIS. SELASTICI. idest *εἰσελαστικῆ*, de quo consule Casaubonum) & flamines & sodales (HADRIANALES saepe in inscriptionibus memoratos) & multa alia quae ad honorem quasi numinis pertinerent. Quare, ut supra dictum est, multi putant ob haec Antoninum Pium dictum. Sed Dio apud Xiphilinum eam tantum huius appellationis causam affert. *Quod inisio principatus sui multis reis factis, postulatibusque nonnullis nominatim ad supplicium, neminem punivit: non enim, inquit, ab his me rebus principatus exordium facere oportet.*

V Quorsum haec, inquires, tam multa de Pii appellatione huc comportata, quae historiae Augustae scriptoribus fuissent potius relinquenda? Nimirum quia prorsus alia eius nominis ratio mihi venerat in mentem, quam modo ex inscriptione 23 classis tertiae apud Reinesium [ex hortis Iustinianeis (eadem refertur a Fabretto pag. 681, n. 62 ex hortis etiam Iustinianeis)] didiceram, quae sic habet:

S. P.

CAPVT TERTIVM
S. P. Q. R
IMP. CAESARI
T. AELIO. HADRIANO
ANTONINO. AVG. PIO. P. P
PONTIF. MAX. TRIB. POT. VI. COS. III
OPTIMO. MAXIMOQ. PRINCIPI
ET. CVM. SVMMA. BENIGNITATE
IVSTISSIMO
OB. INSIGNEM. ERGA. CAERIMONI
AS. PVBLICAS. CVRAM. AC
RELIGIONEM

In eam inscriptionem miror nihil a Reinesio notatum : cum tamen ex ea demum intelligamus cur Antoninus Numa comparatus fuerit, nimirum OB. INSIGNEM. ERGA. CAERIMONIAS. PVBLICAS. CVRAM. AC. RELIGIONEM. Et eandem rationem, cur Antoninus cum Numa conferretur, attulit Capitolinus in fine eius vitae, quam de hoc principe contexit, in hunc modum: *Qui rite (sed legendum recte ex Palatino codice) comparatur Numa, cuius felicitatem PIETATEMQUE & securitatem CAEREMONIASQUE semper obtinuit.* Nam ceteros, qui eandem comparisonem innuunt, nihil necesse habeo huc asserere (45). Verum illud potius tum ex inscriptione, tum recitatis Capitolini verbis coniciebam ob eandem causam, ob quam cum Numa visus est conferendus, fuisse etiam PIVM appellatum. *Pium*, inquit Nonius, *dicitur religiosum.*

VI Ac mihi sane videbatur haec opinio singularis : sed ecce nihil est quod Spanhemii diligentiam effugerit, qui in dis. de praest. & usu num. primae editionis Romanae (nam aliam non habeo) p. 263 inter huius tituli causas, quas profert in medium, hanc etiam ab eius religione petitam non omisit, Pausaniae auctoritate fretus, cuius verba proderit huc adscribere ex Arcadicis cap. 43: *Hunc, inquit, (Antoninum) Romani Pium cognomine appellarunt, propterea quod unus omnium religionum studiosissimus fuerit :* Graece est : *Διότι ἐς τὸ θεῖον τιμῆ μάλιστα ἐφείνετο χρώμενος.* Ac mihi quidem (quando nullum de his iudicium fert ille acerrimus aestimator Tillemontius art. 4) si detur optio, quam potissimum ex eius appellationis causis probarem, in Pausaniae procul dubio

(45) Idem Capitolinus cap. 9. *Qui merito Numa, quamvis, inquit, cum Numa consularis aetas* *mae Pompilio ex honorum sententia comparatur.* *su.* Incertus auctor apud Suidam : *Ob similem* *Eutropius iisdem prope verbis : Et qui merito regni administrationem dignissimus est habitus,* *Numae Pompilio comparatur.* Sex. Aur. Victor, *qui Numa conferretur, sicut Traianus Romulo* *cum Antonium sine exemplo vixisse dixisset, visus est exaequandus.*

dubio sententiam concederem : quippe qui coevus Antonini fuit (nam Dio quidem haud paullo post, Spartianus vero & Capitolinus prope ducentis post Antoninum annis vixerunt) & Romae versatus ista ignorare non potuit. Accedit quod Spartianus & Capitolinus nihil de ea re affirmative dixerunt, nisi quod diversas de ea re hominum opiniones tradiderunt: contra vero Paulanias ita affirmative loquitur, nullum ut ambigendi locum relinquat. Quibus hoc etiam accedit, quod cum proxime Paulanias humanissimam quandam clementissimamque Antonini legem retulisset: nihil facilius ei fuisset, quam ob tantam clementiae laudem, quam collegerat, Pii nomen consecutum subiungere: tamen ob religionum curam id ei nomen impositum statim subiecit; prorsus ut appareat quas eius appellationis causas posteriores biographi prodiderunt, eas Antoniniano saeculo fuisse penitus inauditas. Demum tum de Antonini *in signi caeremoniarum cura* inscriptio, quam supra posui, fidem facit, tum vero ob eam PIETATEM Numae fuisse comparatum Capitolini modo recitata verba satis addocent: ac praeterea habeo Antonini mediocris moduli nummum, cuius aversa parte instrumenta pontificalia, qualia postea in Aurelii Caesaris, aut Maximi Caesaris numismatis insculpta visuntur, quae sine controversia ad Antonini Pietatem referuntur. Nam quamvis in hoc Antonini nummo nihil de PIETATE inscribitur, sed tantum TRIB. POT. COS. III, aliorum tamen ad eam imitationem postea cusorum ea est omnium epigraphe PIETAS. AVG.

VII Illud fortasse incommodat, quod Antoninus quidem vel primo ipso principatus anno PIVS inscribitur: inscriptio vero, quam o Reinesio descripsimus, ad sextum ejusdem principis annum pertinet (ad quem etiam annum nummum modo descriptum, etsi tribuniciae potestatis numerali nota destitutum, Reinesiani epigrammatis indicio, non incommode revocari) ex quo intelligatur caeremoniarum curam ab Antonino susceptam nihil habuisse cum PII appellatione commune. Sed responderi potest, cum Antoninus per omnem aetatem religionis specimina praefertulisset, tum vero statim ut reip. gubernaculis adfedit, nihil antiquius habuisse, quam ut in religionibus, qua parte negligebantur, restituendis sui principatus primordia commendaret: atque ob eam causam primo statim anno eam appellationem esse nactum: quam cum postea egregiis in ea re facinoribus praeclare tueretur, hinc & inscriptionem ei postea positam, nummosque eadem significatione praeterea signatos. Quanquam quod primo sui regni anno PIVM inscribi in nummis Antoninum Tillemontius art. 4. ex Spanhemio affirmat, tamen tantorum ingeniorum vel auctoritas ipsa me frangit, tamen videndum an ob tribuniciae potestatis numeralem notam omissam ad primum Antonini annum eos nummos Spanhemius revocavit: quae ratio (nisi forte & COS. sine numerali nota legatur) nihil valet, uti vel ex ea numismate, quod modo descripsi,

pli, perspicitur potest, in quo & tribunitia potestas sine nota numerali ponitur, & tamen legitur COS. III. Sed cum Spanhemii spissius illud volumen ad manus non habeam, tacere praestat, quam temere aliquid affirmare: & nihil unquam habui antiquius, quam in viri tantopere in hisce rebus subacti iudicio conquiescere. Quamvis autem inter Antonini nummos quos Angelonus affert, primum hanc praeferre epigraphem viderim: IMP. T. AELIVS. CAESAR. ANTONINVS. & in averfa parte: TRIB. POT. COS. ex quo appareat non ipso statim sui principatus initio eam appellationem nactum fuisse: tamen cum nec ibi Antoninus capite laureato exhibeatur, nec AVG. inscribatur (quam appellationem una cum Pii cognomento eodem tempore Antonino oblatam innuit Capitolinus) magis est ut is nummus ad extrema Hadriani tempora referatur, quando tribunitia potestas Antonino primum communicata fuit.

VIII DEDICAVIT) Ex hoc quod amphitheatrum ab Hadriano restitutum Antoninus dedicavit, duo maxime consequimur, & sub extrema Hadriani tempora fuisse sive restructum sive exornatum, & sub Antonini initia dedicatum fuisse. Nam cum dedicare, ut paullo post ex Festo tradam, idem sit quod *usui dicare*: haud puto magnum temporis intervallum inter Hadriani opus & Antonini dedicationem intercessisse. Accedit quod locorum sacrorum dedicationes diu differre religioni sibi ethnici ducerent, quod ex Plinio didicimus IV, ep. 1: *Cuius (templi) dedicationem, cum sit paratum, differre longius irreligiosum est*. Non est ergo verisimile principem eum, qui a pietate nomen invenisset, Antoninum non primo quoque tempore ad hoc opus dedicandum profiliisse. Fortasse etiam cum Hadrianus id, quod circa hanc molem aggressus erat, morte praeventus non perfecisset, illud quodcumque fuit Antoninus & ad umbilicum percussit, & insuper dedicavit. Ac multa sane, quae affecta reliquerat Hadrianus, filius perfecit, testante Capitolino cap. 4: *Ad opera, inquit, Adriani plurimum contulit: id quod & ex Puteolano celebri marmore percipio ap. Grut. p. 163, n. 9 ubi legitur: IMP. CAESAR... T. AELIVS. HADRIANVS. ANTONINVS. AVG. PIVS. PONT. MAX. TRIB. POT. II... OPVS. PILARVM. VI. MARIS. CONLAPSVM. A. DIVO. PATRE. SVO. PROMISSVM. RESTITVIT*. Et Mediolani ap. Grut. p. 177, n. 4 est illa celeberrima inscriptio eodem Antonini anno posita, qua dicitur: *AQVAEDVCTVM. IN. NOVIS. ATHENIS*. (Mediolanum sic per ea tempora vocatum, quod studiorum teste Plinio IV, epist. 13 sedes esset, viri docti censuerunt: contra Tillemontius in Hadriano not. 21 de *Novis in Deio Athenis* indicio Gruterianae inscriptionis p. 405 intelligit; [at Potterus lib. I Archaeologiae cap. 6 de ipsissimis Athenis intelligit, ideo novis appellatis, quod eas Hadrianus plurimis, maximisque aedificiis ornaverit]) *COEPTVM. A. DIVO. HADRIANO. PATRE. SVO. CONSVMMAVIT. DEDICAVITQVE*. Idem fortasse nostro amphi-

phi-

phitheatro evenerit, cuius refectionem sive exornationem a patre ince-
ptam Antoninus ad exitum perduxerit, ipsumque demum dedicavit, idque
sub initia principatus: nam & opus pilarum TRIB. POT. II. restituit.

IX Vt ut est: ad illud maxime tempus Campani amphitheatri dedica-
tio pertinet, cum Antoninus ad agros suos in Campaniam secessit. *Nec
ullas*, ait Capitolinus cap. 7, *expeditiones obiit, nisi quod ad agros suos
profectus est ad Campaniam, dicens gravem esse provincialibus comitatum
principis etiam nimis parci.*

X Nihil vero est quod de amphitheatri dedicatione mireris: nam
non templa solum, sed & opera publica cuiuscunque generis, nunquam
non dedicabantur, ut passim ex inscriptionibus theatrorum, pontium, ce-
terorumque aedificiorum constat. Ac ne ab amphitheatris discedam, ex-
stat haec apud Holstenium in notis ad Cluverium inscriptio:

M. SILIO. EPAPHRODITO. PATRONO
SEVIRVM. AVG.
MAGISTRO. IVVENVM. ITERVM. IVVENES
LVCOFERO
NENSES. PATRONO. OB. MERITA
QVOD. AMPHITHEATRVM
COL. IVL. FELICI. LVCOFER. S. P. F
DEDICAVITQVE. L. D. D. D.

XI Et vide interim quid inter Capuam Lucumque Feroniae digna-
tionis interesset: quod huius amphitheatrum obscurus homo, ac liber-
tinae, quantum ex Graeco cognomine coniicio, originis fecit dedicavit-
que (idemque de ceteris oppidis intelligi potest, quorum vix aliquod
fuit, quod non parvum aliquod amphitheatrum haberet) cum interim
Campanum ab Hadriano restitutum exornatumque, ab Antonino dedica-
tum fuerit. Olim & Capitolium Capuae Tiberius dedicarat, teste Sueto-
nio in eius vita cap. 40: *Peragrata*, inquit, *Campania, cum Capuae Ca-
pitolium, Nolae templum Augusti, quam causam profectiois praetenderat,
dedicasset, Capreas se contulit* (46).

L

XII

(46) Turbat nonnihil Tacitus iv annal. 57, qui
non Capitolium, sed Iovi templum a Tiberio
tunc temporis Capuae dedicatum narrat: *Tan-
dem*, inquit, *Caesar in Campaniam specie de-
dicandi templum apud Capuam Iovi, apud No-
lam Augusto, sed certus procul urbe degere.*
Sed commodum ex eo discimus, sicut omnia in
coloniis principem urbem imitabantur, sic etiam
in Campano Capitolio Iovis Tonantis aedem ex-
stitisse. Imo sicut Romanum Capitolium saepissime
non tam pro colle, in quo Iovis aedes, quam
pro ipsa aede accipitur: eadem notione Sueto-

nus Capuae Capitolium, id est Iovis aedem, a
Tiberio dedicatam narrat. Adhaec sicuti Roma-
no in Capitolio Iupiter, Iuno, & Minerva sub
eodem laqueari eodemque tecto colebantur, sic
etiam in Capitolis extra Romam, ut alibi di-
cam. Nam semel hoc scito, urbes celeberrimas
ad Romae imitationem sua habuisse Capitolia.
De Capitolio Ravennae mentio est in Agnelli li-
bro pontificali in vita S. Apollinaris. Aliarum
quoque nobilissimarum urbium Capitolia memini
legisse, quibus nunc requirendis superfedeo.

XII Ea dedicatione sumtuosissimos ludos ab imperatore apparatus fuisse, tum gladiatorios, tum etiam & venationem, quae duo maxime in amphitheatris spectabantur, ex iis, quae deinceps de dedicatione dicentur, prorsus necesse est: & erat Pius in eam voluptatem satis effusus. Quis scit an non in hac amphitheatri dedicatione prope eadem ediderit munera, de quibus Capitolinus in Antonino cap. 10? ibi haec ait: *Edita munera (47), in quibus elefantos & corocottas & strepsicerotas, crocodilos etiam atque hippopotamos, & omnia ex toto orbe terrarum cum tigridibus exhibuit. Centum etiam leones una missione edidit.*

XIII Atque hic me admonet locus, ut de dedicatione, eiusque notatione ac ritu, quae didici, paucis complectar: praesertim quod nemo hactenus eam tractationem susceperit praeter Gutherium, qui in III de vet. jur. pont. II, & 12 non pauca de ea re dicere occupavit; quae hic omitti satius erit, quam actum agi. Quare si quis Gutherii duo illa capita cum hac diatriba coniungere volet, iustam universae rei cognitionem facile assequetur.

D I A T R I B A

DE DEDICATIONIBVS.

I *Vera dedicationis notio traditur.* II *Temporum, & publicorum operum dedicatio ad quem pertineret.* III *Quo ritu templa, hostium bona, arae, signa consecrarentur: itemque an cetera quoque opera publica sacrari oporteret.* IV *De rerum singularum encaeniis.*

I *Inter consecrationem dedicationemque discrimina.* II, III *Quid dedicatio? Vera dedicationis notio.* IV *Dedicationis notio ex Hebraeis.* V *Et Graecis.* VI *Dedicare olim idem quod dicere. Dedicare ex Festo est usui dicere.* VII VIII *Dedicare togam in funus quid?* IX *Quid in censum dedicare. Vulpiano vetus scriptura asseritur.* X *Dedi-*

(47) Aureo illo latinitatis saeculo munera de gladiatoribus dicebantur, venatio de bestiis: sed utrumque posterior aetas muuus appellavit. Apuleius IV Miles. Praetor, inquit, ceteram speciosam muneris supellestem, totis utrinque patrimonii viribus immanis ursae comparabas numerum copiosum. Augustinus lib. I contra Acad. Si se edentem munera urforum. Prosper Aquitanicus libro de promissionibus: *In murere habet Danielelem sanctum leones non ferro, sed orationibus vincens.* Verum quid necesse est

e sequioris latinitatis scriptoribus haurire, cum tanto ante Martialis lib. de spectac. epigrammate 8 ejus est lemma *de seminarum pugna cum bestiis* dixisset:

. . . . Nam post tua M^VNERA, Caesar,
Haec iam feminae vidimus acta manu.
Quid quod Marcellius commentario in eum librum p. 72 etiam ad scenicos muuus transfert auctoritate Ciceronis, Vitruvii & Symmachi, quorum locos recitat?

Dedicare domum, arcam quid? XI Quid dedicare apud Apuleium, Tertullianum, & Cyprianum. XII Eadem notione dedicare in lapidibus. XIII Quid dedicare domum, aut statuam. Dedicare pontes, aut muros quid sibi velit. Quid sua pecunia dedicare. XIV Eodem sensu dedicare in posterioris aetatis titulis. XV Quid dedicare cum dandi casu. XVI Sub ascia dedicare quid significet. XVII Quid ascia hic. XVIII Verus eius formulae sensus. XIX, XX Duumviri aedis dedicandae explosi. XXI Ius praeficiendi qui dedicaret olim apud populum. XXII Postea ad imperatores translatum, quorum nomine alii quandoque dedicabant. XXIII Metropolitanæ Ecclesiæ Campanæ dedicatio. XXIV Principi opera inscribebantur: nisi si quis sua pecunia fecisset. XXV, XXVI Quanta olim dedicandi ambitio. XXVII Quorundam imperatorum modestia. XXVIII Dedicatio ab consecratione distinguenda. XXIX, XXX Dedicacionem differre irreligiosum. XXXI, XXXII Consecratio diserte lingua, mente constanter peragenda. XXXIII, XXXIV Bonorum consecrandorum ritus. XXXV Quo ritu deorum signa consecrarentur. XXXVI Opera publica quatuor generum. XXXVII Verum illa omnia sacrarentur. Sacra tantum consecrarentur. XXXVIII Rerum singularium dedicationes. XXXIX Amphitheatrum, XL Theatri, XLI Gymnasii, XLII Bibliothecæ, XLIII Pontium, XLIV Emisarii, XLV Aedium, XLVI Viarum, XLVII Quinquennialitatis, XLVIII Fori. XLIX, L In dedicationibus opulam, idest caena recta, aut sportulae, aut nummi dabantur: LI Idque etiam in ecclesiarum dedicationibus. LII Dedicacionis dies anniversarius celebrabatur, LIII Qui & interdum in alium diem differabatur.

L **D**edicare nihil aliud esse, quam consecrare, plerique omnes persuasissimum habent, & solent Latini lexicographi id verbum hoc alio reddere καθιερω. Et quanquam non inficior saepissime ei verbo consecrationis, tanquam rei cum dedicatione plerunque coniunctæ, notionem inesse: imo quanquam non ignoro Graecos rei Romanae scriptores, cum de templorum, theatrorum, balnearum, gymnasiorum & similibus dedicatione narant, non alio fere verbo quam ιερω aut καθιερω latinum dedico reddidisse; plurimum tamen differunt: nam & consecratio (illa quidem certe, quæ in detestationem fiebat) sine dedicati one esse potest, & hæc vicissim sine consecratione. Locus poterat interdum sacer esse, in quo nihil erat alicui Deo dicatum, neque ara, neque signum, neque aliud quidpiam: veluti cum Scipio de consilii sententia Carthaginem consecravit, nulli ut liceret inibi aedificare, sive cum aedes aut quaecunque bona civis, quem pro hoste haberi vellent, alicui Deo senatus populique R. consensu, pontificumque collegio approbante consecrarent: id quod Hebraei חרם *hberem*, Graeci vero ἀνάθεμα dixerunt. Quare hinc est quod C. Flavius Gn. F. uti auctor est Livius IX, 46, *Aedem Concordiæ in area Vulcani summa invidia nobilium dedicavit*. In area illa Vulcano sacra neque signum neque ara neque templum Vulcani erat, alioqui nunquam ibi C. Flavius aedem Concordiæ dedicasset: erat tantum חרם sive ἀνάθεμα. Contra vero & dedicatio, illa proprie dicta, sine consecratione saepenumero intelligebatur, veluti cum quis aedes suas recens exstructas dedicaret, cum Cicero *praedia in censum dedicare* dixit, & similia sane innumerabilia, in quibus *dedicare* quid sibi velit, statim copiosissime tradetur. Quanquam ergo saepissime conse-

cratio cum dedicatione coniungebatur, uti cum Clodius Ciceronis domum, tanquam improbi civis, a se consecratam Libertati insuper dedicavit: imo & templa consecrabantur eadem caeremoniis, & simul dedicabantur: tamen multum inter utrunque intererat, unde Cicero pro domo n. 48: *An, inquit, consecratio nullum habet ius, dedicatio est religiosa?* &c. Et poterat certe unum sine altero consistere: nam, ut statim docebo, dedicatio latius, quam consecratio patuit. Quin imo in templis ipsis, quae & consecrata & dedicata eadem dicebantur: tamen aliud in iis consecrationem aliud dedicationem fuisse, infra demonstrabitur. Et delubri quidem, aut eiusmodi rerum consecratio quid sibi velit, iam omnes perspiciunt: dedicationi vero quae subiecta sit notio porro exsequamur.

II Ac nihil verius ea dedicationis definitione, quam obiter & aliud agens adhibuit Alexander Donatus in III de urbe Roma cap. 7, ubi *Dedicare* hoc esse ait, *primo fabricae usu publice aliquid splendidum ac magnificum exhibere ex iis, quorum gratia perfecta est*, ut in theatro dramata, gladiatores venationesque in amphitheatro, & cetera in eundem modum. Verissima definitio, quam ita demum potes etiam ad alia praeter fabricas transferre, si dixeris *dedicare* idem esse quod usui dicere seu addicere: quod profecto Graeci *ἐγκατατίθειν*, & sequior latinitas *encaeniare* dixit, quo verbo hodieque in hoc Regno utimur, quoties novum aliquod vestimentum induimus, aut quidvis novi in usum convertimus. Ac praestat Augustinum ipsum de ea re loquentem audire in Ioannem: *Quandocunque, inquit, novum aliquod fuerit dedicatum, encaenia vocantur. Iam & usus habet hoc verbum: si quis nova tunica induatur, encaeniare dicitur* &c. (48).

III Verum ne sine via ac methodo vagetur oratio: hanc, quam posui dedicationis notionem, primum ex principum linguarum consensu, tum & ex Latinis scriptoribus & monumentis ita me confirmaturum confido, nullus ut dubitationi locus relinquatur; & eadem opera spero me non paucis auctorum locis lucem eximiam allaturum.

IV Ac primum quod Hebraei *בָּנָה bbanach*, idest *instituit*, quodque Graeci *ἐγκατατίθειν*, quod ad verbum est *innovare*, id Latini *dedicare* dixerunt. Deut. XXI, 5: *Quis vir, qui aedificavit domum novam, & non dedicavit eam?* (heb. *בָּנָה bbanacho*, hoc est *inchoavit eam*, LXX verbo *ἐπεκατατίθειν αὐτήν*) *vadat & revertatur in domum suam, ne forte moriatur in bello, & alius dedicit eam*: ubi etiam idem verbum hebraice occurrit, idemque graece: sicuti etiam in libris Regum & Paralipomenon

(48) Hinc Ioannes de lanua ex Papia ait: *Encaeniare novum aliquid induere*. Epitaphium Aligerni Ab. Casinensis de monasterio Casinensi restituto:

Quod quia frustratum fuerat tam temporis, ille Nisibus omnigenis encaeniaras hians.
Ethelwvverdus IV, 4 apud Cangium: *Encaeniavit in Winsonia urbe arduam sarrim.*

non, ubi de Salomonici templi dedicatione agitur. Inde est *בבאנוצבאב* *bbanucsbab*, idem quod *initiatio*, quod hebraice tum in titulo psalmi 29, sive 30 legitur, tum etiam Nehem. XII, 27, ubi noster habet *in dedicatione muri Ierusalem*; & LXX *ἐν ἐγκαινίοις τείχους*. Etiam chaldaice apud Danielelem cap. III, 2 *לבבאנוצבאב* *labbanucsbab isalma*, ubi graece est *εἰς τὰ ἐγκαινία τῆς εἰκόνος*, & latine, *ut convenirent ad dedicationem statuae, quam erexerat Nabuchodonosor rex*. Nec Hebraei ergo aliud habent dedicandi verbum, quam hoc quod initiationem significat; nec in Graeca translatione, aut N. T. aliud adhibetur, quam *τὰ ἐγκαινία*, quasi dicas *novalia*, aut etiam *ἐγκαινισμός*, quod legitur I Mach. 4. Et Suidas *ἐγκαινία* esse ait *ἐορτήν, καὶ ἦν ἐκαινουργήθη τι*: Euripidis vero Scholiastes *ἐορτήν τὴν ἐν ἐγκαινισμῷ*.

V Et quanquam *τὸ ἐγκαινίζειν* & *ἐγκαινία* apud LXX fere tantum, & sacros N. T. scriptores invenias, qui ad vim Hebraei vocabuli *bbanusch* explicandam illud adhibuerunt; tamen & ex Polluce exemplum *τῷ ἐγκαινίῳ* affert H. St. in thes. Et etiam 'apud Varinum Favorinum, qui omnia ex antiquis lexicis, & scholiastis accuratissime compilavit, reperio in hunc modum: *Καινίσει, καινῶ χρησασθαι, καὶ ἐγκαινίσει*: ubi pulchra se offert dedicationis, seu *τῷ ἐγκαινίσει* definitio, nempe *καινῶ χρησασθαι*.

VI Venio iam ad Latinos, apud quos *dedicare* idem olim fuit, quod *dicere* (49). Quia vero in templorum *ἐγκαινίοις* conceptis verbis, quas

(49) *Dedicare* idem fuisse quod *dicere* testantur grammatici veteres Festus & Nonius: manetque etiamnum prope eadem significatio in altero composito *praedico*, *praedicas*: imo simplex *dicere* & *dicere* alternat. & *dicere* (apud Nonium IV, 122) est *dicere*. Virg. lib. VI: *Iunoni infernas dixit saepe*: & rursus apud eundem Marcellum IV, 139 *Dicere* (est) *indicare, nuntiare*. Lucillius libro XXX: *si ubi ad aureis Flamma suam pugnam clavam aliam* (legendum allata) *dixisset*. Sed, redet ad compositum *dedicere*: quod Festo est *dicendo deferre*; & Nonio idem quod *dicere*. Inde est illud Caecili in primo annalium apud Nonium: *Legati quo missi sunt veniunt, deducunt mandata*. Accius Alphesiboea eadem significatione adhibuit: & Lucretius, cujus exempla paullo post referam. Sed & *delicere* D in L abeunte eodem sensu dicebant. Titinnius apud Nonium: *Quid istuc est, aut iste vult sermo? mater delica*. Accius Achille: *Qua te alia ex crimine inimicorum effugere possis, delica*. Hodieque in optimis Plauti MSS, & editis libris MII, XII, 1, 30 legitur: *Ita vero. ut tu ipse me dixisse delicas*, id est *dicas*. Etiam aureo latini sermonis saeculo quandoque *dedicere* idem quod *dicere* aut affirmare fuit. Lucretius lib. I, 368:

At contra gravius plus in se corporum esse Dedicat, & multo vacui minus in se habere.

Rursus eodem libro V, 423:

Corpus enim per se communis dedicat esse Sensus.

Iterumque lib. XII, 209:

Haec quoque vos estam nescivum dedicat ejus, Quam sonui constet natura, &c.

Male his locis omnibus deliquit Fayus in sua editione exhibuit: cum intelligam Perseum, cuius tamen lexicon Lucretianum ad manus non habui, *dedicandi* non *delinquendi* verbum ea notione apud poetam philosophum agnoscere: & iure merito, nam sic quoque locutum Apuleium deprehendi in libro de habitud. doctrin. Plat. philosoph. lib. III: *Atias*, inquit, (propositiones) *dedicativas sunt, quod deducant aliquid de quopiam, ut virtus bonum est: deducat enim virtuti inesse bonitatem; atias abdicativas, quas abducant aliquid de quopiam &c.* Ac toto eo libro non alius usus est verbi *dedicandi*. Martianus quoque Capella initio dialecticae *dedicativas* & *abdicativas* enunciationes memorat.

[Pene existerat, quod Augustei saeculi scriptor Vitruvius I, 7 eadem prorsus notione eo verbo est usus: *Id autem etiam Brasucis aruspiciibus disciplinarum scriptis: ita est DEDICATIVUM* (h. e. dictum, affirmatum) *extra murum Venetis, Vulcani, Martis sans ideo collocari, &c.* Et II, 8: *Quod nefas est, vophaea dedicata removeris*.]

quas quidem formulas apud Briffonium invenies, utebantur: hinc antea putabam factum, ut quod Graeci *καθιερω*, id Latini *dedicare*, aut veteri dialecto *delicare*, id est, ut interpretabar, sollemnia verba *dicere* appellarint. Sed re attentius pensitata, sic statui, *dedicare* non aliud esse, quam *dicere* seu *addicere usui*: id quod Graeci *ἐγκαινίζειν* dicebant. Quod ne forte nunc primum, ac de meo attulisse videar, Festus in primis auctor accedat: *Delicata*, inquit, *dicebant Diis consecrata, quae nunc dedicata* (50). *Vnde adhuc manet delicatus, quasi usui* (sic enim est in MSS. male autem in editis *lusui*) *dicatus*. Quo quid luculentius afferri potest? Et tamen cum illud VSVI, quod passim in MSS. legitur, quid sibi vellet non intelligerent, promptissimo errore LVSVI in editis, uti dicebam, substituerunt; nec porro viderunt Festum de *dedicationis* etymo, non vero de iis, quos in deliciis haberent, locutum.

VII Est ergo, ut equidem statuo, *dedicare* idem quod *dedicere*, si modo exstat id verbum (51), seu auctore Festo *usui dicere*, sive encaeniare. Et quanquam vel unius Festi auctoritas abunde sufficiat: non pauca tamen exempla scriptorum ad rem illustrandam adsciscam; quos vicissim, uti spero illustriores dimittam. Ac primum [Vitruvius, cui hoc verbum per quam familiare est, in fine proemii lib. 2 ait: *Et eorum, qui INITIA humanitatis, & INVENTIONES perquisitas scriptorum praeceptis DEDICAVERVNT*. Perspicuum est enim *dedicare initia & inventiones* non esse aliud Vitruvio, quam *usui addicere & ἐγκαινίζειν*. Singulare est etiam usus huius verbi apud eundem praef. lib. 1: *Cum autem concilium caelestium in sedibus immortalitatis eum* (Divum Iulium) *dedi-*

(50) Dausquius ne tibi imponat, qui p. 44 inscriptionem Romanam, quam aëret Grut. p. 321, n. 6 ad ista Festi *delicata* id est *dedicata* trahit. Inscriptio sic habet: TEIAE. EUPHROSINES. RVFFINAE. V. V. DELICATAE. Hic autem non Ruffina virgo Vestalis dicitur *delicata*, hoc est (uti Dausquius interpretatur) *Diis dicata*, sed Teia Euphrosine fuit a deliciis Ruffinae virginis Vestalis, cuius & liberta erat. Nihil frequentius istis *delicatis* in inscriptionibus eo sensu, quem dixi, occurrit. Et ad hos delicatos referenda quoque mihi videtur inscriptio nuper Romae reperta, quam cum aliis elogiis libertorum Liviae brevi edendam sentio. Ea sic habet:

AMIANTHVS. LIVIAE
AD VENEREM
LIV. HOMERIL
DED. AMIANTHVS. L

Cuius epigrammatis expositio Romanos exercuit antiquarios, quemadmodum mihi vir eruditus Ignatius Comus, qui de eius significatione tituli me nuper est sciscitatus, narrabat. Paucis rem expediam. Haec enim deum videtur esse sententia: LIVIAE. HOMERIL. (id est Homeridi,

sicut ISI pro Iſidi, SERAPI, OSIRI &c. in titulis saepe leguntur; & occurrit apud Grut. p. 86, 6 MALANIA HOMERIDE; & ἐμπιδαι quoque masculino genere leguntur apud Harpocrationem & Suidam) Libertae. DEDIT. AMIANTHVS. LIVIAE. AD. VENEREM. (hoc est delicatus) fuit. [Temperare mihi vero non possum quia illud ex actis SS. Perpetuae & Felicitatis num. 18 pulcherrime dictum huc afferam: *Sequebatur Perpetua lucido vultu, ut marrona Christi, ut DEI DELICATA*. Vbi vides pulcherrimam translationem a saeculi delicatis, ad Christi sponsam delicatas. Et ita quidem, uti hic posui, ex Cod. Casinensi ediderat Holsenius; Ruinartus autem ex aliis codicibus edidit, *ut marrona Christi Dei dilecta*, depergente tota pulcherrima loci gratia.]

(51) Eruditissimus Faeciolatus in Calepini lexico nunc tertium excuso verbum *dedicere* agnoscit, firmatque exemplo Accii Alphesiboeta: *Advortor, cum me esse Alcmasonis fratrem factis dedicat*. Sed fortasse non animadvertit Nonium IV. 121, a quo eum Accii locum habemus, referre ad *dedicare*, ut sit indicativi modi: praesertim si illud *dedicere* sit finis versus iambici.

dedicavisset, h. e. collocasset. Hyginus, quem Traiano aequalem censent lib. de limit. constituendis pag. 159 editionis Goëlianæ ait: *Quas (urbes) aut... civibus, aut emeritis militibus assignaverunt, & ab agrorum novae DEDICATIONE culturae colonias appellaverunt*. Quid clarius? novae culturae initia *dedicationem* dixit]. Paullus iurisconsultus *dedicare togam in funus* dixit pro eo quod est togae novae usum in funere inchoare (52): quam notionem quia nemo haec tenus, quod sciam, animadvertit, necesse habeo verba legis afferre: est autem l. 19 de in rem verso: *Filius familias, inquit Paullus, togam emit: mortuo deinde eo, pater ignorans & putans suam esse, dedicavit eam in funus ejus. Neratius libro secundo responsorum ait, in rem patris versum videri*. Et haec, quae recipiuntur, & quae ibidem sequuntur, satis declarant *dedicare* ibi non esse solum *destinare* (quomodo Gothofredus in notis explicat) sed, quod Augustinus de tunica dixit, *encaeniare*: & ceteroqui notissimus est ille veterum mos, quo non nisi togati efferebantur. Iuvenalis sat. III, v. 172:

*Pars magna Italiae est, si verum admittimus, in qua
Nemo togam sumit, nisi mortuus (53).*

[Apu-

(52) [Vetus iste mos fuit ab heroicis usque temporibus repetendus, quibus apud Homerum Penelope sollicita inducitur de indumento ad Laërtem inhumandum tanto ante pertexendo Od. 3, 96 & seq. quod imitatur Virgilius IX, 488. Ea vestis iam tum candida usurpabatur ut in Patroclo sepeliendo Il. 2. 353. Vnde apud Artemidorum II Onirocrit. 3 inausum omen mortisque praefagum habetur, si quis aegrotus veste alba amiciatur. Eo togae novae apud Romanos studium pertinebat; quia singularis in ea candor erat, quem colorem ad animi simplicitatem, defunctique innocentiam notandam pertinuisse, Plutarchus testatur in quaest. Rom. Sed & alioqui nova toga idcirco quaerebatur, quia mortuos pretiosissimis indumentis uti sollemnè apud antiquos fuit. Hinc Alcistes apud Euripidem 156:

*Ἐπι γὰρ ἄλλοις ἡμῖν τῶν κηρίων
Ἡλευσὶν ὁ δασι ποταμίοις λευκὸν χροῖον
ἔλασεν, ἐκ τῆς ἰδίας κερύων ὀμοῦ
Ἐσθῆτε κρημῶν ὑπερταῖς περὶ στήθεσσι.
Νῦν σμῦν ἀδελφὸν σεντὸν ἐκπέμψω δῖον,
Πλυταίῳ ἀγῶνι ἀγῶνι ἀγῶνι ἀγῶνι ἀγῶνι,
Τὸν κερύων ὀμοῦ ἐκ ποταμίου δερμάτιον,
Μυδάμω μαιεβρῶν, ὄντας σε δὲ κρημῶν.*

Hinc etiam Socrati hausturo cicutam, uti se eadem opere ad funus compararet, Apollodorum tunicam palliumque pretiosum attulisse, narrant Laërtius, & Aelianus I Var. Hist. 16. Soli Spartiatae, teste eodem Aeliano VI Var. 6 contrario, ut sermo & in alijs, instituto usi, cum vulgaribus vestibus sepeliebantur.]

(53) In quem locum aetio quid rogatur ve-

tur Scholiastes: *Togam*, inquit, *sumit*. ut eam supra laetum mittant, dum mortuus effertur. Atqui togam sumere, est induere. Et per ea tempora non in Italia solum, sed & Romae raro toga, saepius lacerata utebantur: mortui tantum, inquit Satyricus, per Italiam togam sumebant.

Qui mos togatos sepeliendi constat & ex alijs scriptorum locis, quae afferunt Lippius I Elector. 6 & ex eo Dempsterus in paralipomenis ad ad Rosin. lib. v, cap. 32. Sed ibi tamen dupliciter Dempsterus hallucinatur: ac primum quod togam, quam mortui induerent, pullam fuisse ait. Sed si vir doctus ad loca a Lippio producta attendisset, albam, non pullam togam a mortuis indutam didicisset. Plutarchus de Romanis ait: *Mortui corpus ἀμφερῶς λευκῶς*. Artemidorus τὰ λευκὰ ἱμάτια mortem praenuntiare ait; *Ἰδὲ τὸ τῆς ἀποθανόντος ἐν λευκοῖς ἐκφέρεισθαι*. Et vulgus civium sic efferebatur: nam magistratus, triumphales viri &c. quas vivi sive praetextas, sive purpureas, easdem & mortui gerabant. Illud, opinor, Dempstero fecit officina, quod is, quem profert in medium, Martialis IX, 58 ait: *Nec pallens toga mortui tribulis*. Sed *pallens* ibi non significat togam pullam, sed sordidam & obsoletam: nec albae opponitur, sed candidae & crotatae, qualibus ditiores utebantur, uti vel ex praecedentibus palam est:

*Nil est crisius Hedyli lacernis,
Non ansae veteres Corintheiorum, &c.
Nec pallens toga mortui tribulis.*

Tribulis enim apud poetas saepe tenuioris fortunae hominem, & unum e multis significat.

Et.

[Apuleius IV Floridorum : *Togam quoque parari & voto, & funeri h. e. tam in nuptiis, quam in funere togam parari (h. e. coëmi) nam eo deventum erat ut duobus his tantum temporibus toga usurparetur] .*

VIII Ac miror Facciolatum virum doctissimum, qui Calepini lexicon accuratissime amplificavit, ut thesauri linguae latinae loco haberi possit, *dedicare in funus*, & *dedicare in sacrum* ita interpretari, quasi sit in funeris & sacri impensas infumere. Neutrum verum est. De toga in funus dedicata quae modo diximus, satis quae vis sit eius locutionis ostendunt : *dedicare* vero in sacrum apud Caium nihil est aliud quam consecrare, seu religioni obstringere (54).

IX Iam vero quo sensu Paullus dixit *in funus dedicare*, eodem, quanquam in re dissimili, Tullius ait, *in censum dedicare*. Locus is est in oratione pro L. Flacco n. 32, ubi cum in Decianum quendam inveheretur, qui in praedivitis mulierculae bona invaserat, eaque, cum lustrum a censoribus conderetur, in censum detulerat, ait : *At haec praedia etiam in censum dedicavisti, mitto quod aliena, mitto quod possessa per vim, mitto quod convicta ab Apollonidiensibus &c.* Ac bene Lipsius

III

Eadem notione alibi Martialis :

Et tremulo vix accipienda tribuli :

Et Hor. I, epist. 13:

Ut cum pileolo soleas convivia tribulis.

Quare omnes, cum efferebantur, togam eamque albi coloris induebant : & ditiores quidem candidam & recentem, inopes vero, quod candida non suppeteret, quod reliquum fuit, *pullentem* id est obsoletam usurpabant.

Quanquam & Casaubonus ad Suetonii Augustum cap. 40. togam sordidam cum pulla confusam contendit : sed vereor ut id satis probet. *Pullus* Graecis proprie *φαιός* dicitur, *sordidus* vero iisdem *πυρρός*. At Graeci, inquit, quam Latini sordidam togam dixissent, *φαιάν* interdum appellaverunt ; uti Plutarchus in Cicerone de Milone pro *μεταλαβείν ἐσθῆτα φαιάν ἀτακίωσαν*. Quid tum ? an non sicuti sordidam, sic etiam pulli coloris & *αὐτοφύου* usurpare rei potuissent ? Id quidem vel Pollux ab ipsomet Casaubono prolatus docere possit, qui vel *ἀλάκα διαστία* vel *φαιά* aut *μύλακω* vestimenta iis attribuit. Plinius, inquit, VII epist. 17 *sordidos pullatosque* coniunxit. At non synonymas, sed *διεστρωμένους* ista Plinius quidem certe : nec ceteroqui video, cur plebei, quos a lacernae usu *pullatos* Plinius nuncupavit, iisdem ob ceteras fordes non etiam *sordidi* recte sint appellati : non autem continuo *sordidus* idem quod *pullus*. Deinde quos Calpurnii versus Casaubonus affert, in iis *pulla vestis* & *pulla pauperis* non de toga obsoleta utentibus, sed de lacernatis (nam lacerna pulli seu nativi coloris fuit) dicitur, quos Augustus media caeca submovit, teste Suetonio

cap. 44 : *Senectusque, ait, nequit PULLATORVM media caeca fuderat*. Nam eadem notione *pullatos* hic Tranquillus accepit, quemadmodum paullo ante acceperat, pro lacernatis. Venio enim demum ad Suetonii locum, de quo ibi commentatur Casaubonus : dabiturque opera, ut intelligas *pullatos* eo loco non sordida toga indutos, sed lacernatos esse accipiendos. *Ac visse*, inquit Suetonius Octavio cap. 40., *pro consuetudine pullatorum curba, indignabundus & clamitans, en ait,*

Romanos verum dominos gentemq. TOGATAM. Ex usurpato Virgilii versiculo satis quidem percipitur, non sordes, sed genus vestis Augustum reprehendisse, quod lacernam, quae pulli coloris fuit, pro toga induerent : idque e sequentibus fit illustrius, pergit enim : *Negotium, inquit, ad dilibus dedit, nequem possibae parerentur in foro circove, nisi postuis LACERNIS TOGATVM consistere.* Alterum quod fallitur Dempsterus est, quod in recitata Paulli lege *dedicatio togam in funus esse ait edaver ea obvolvire*. Atqui non ea tantum vis est eius verbi, sed valet togam novam in funere *encaeniare*, ut Augustini verbo utar. Ex quibus profecto intelligitur, tantum abfuisse, quia mortui *toga lugubri* sive *pulla*, uti Dempsterus appellat, uterentur, ut potius toga nova, saltem a ditioribus, in funus dedicanda quaeri consueverit : nimirum ut candidiore toga visendi efferrentur.

(54) Lex est XII tabularum, quam Caius lib. VI, ad leg. XII. tab. refert (eaque est lex ult. de litigios.) in hunc modum : *Rem, de qua controversia est, prohibemus in sacrum dedica-*

10 ;

III var. lect. I in censum reposuit (55), cum antea in censu legeretur ; nisi quod in censum dedicare idem esse statuit, quod in censum referre : sicuti etiam Manutius in commentario ad eum locum, quem tamen reprehendit Gronovius lib. IV de pec. vet. cap. 4 & iure merito, nam, uti multis ostendit, deferre in censum Quiritium erat, at in censum referre unius censoris proprium fuit. Ita ex Gronovii sententia in censum dedicare, idem est quod in censum deferre & profiteri. Recte quidem, sed penitiorum tamen eius locutionis causam vir doctus cum ceteris ignoravit. Atqui hic etiam dedicare idem prorsus est quod inchoare: [ita ut dedicare in censum is demum dicatur, qui tum primum fundum, aut quidvis aliud in censum defert aut profitetur. Enimvero quae in superioribus censibus iam censa fuerant, ea tantum deferri in censum, non item dedicari dicebantur: at quae recens acquisita in censum deferrebantur, ea demum in censum dedicari recte dicebantur, quia tum primum earum rerum censu inchoabatur; atque ea erant illarum rerum *ἐπιχειρηματικὰ* censuaria, ut sic appellem.] Idem prorsus loquendi genus adhibuerat P. Africanus oratione contra Ti. Asellium apud Gellium VII, II: *Quantum, inquit, omne instrumentum fundi Sabini in censum dedicavisti.* Sic autem accusandi casu tum hic, tum apud Ciceronem, non vero in censu esse legendum, illae, quas modo exponebamus, locutiones in funus, in sacrum dedicare prorsus evincunt. Demum Gronovius ibidem *ἐπιχειρηματικὰ* sane & feliciter eandem locutionem in Ulpiano restituit l. 64 de acquir. rer. dom. Ibi in vulgatis legitur: *Quae quisque aliena in censum deducit, nibilo magis eius fiunt.* Sed *dedicat* scripsisse Ulpianum veteris elegantiae non ignarum, ait Gronovius. Quam coniecturam certissimam puto, quod animadverterim ex eius legis variantibus lectionibus *deducat* alios codices praeferre, uno variante elemento eoque permutabili, nam sciimus duas eas litteras V & I in lapidibus & MSS. saepissime permutari.

X [Nec alia notione Dedicare domum, aream & cetera huiusmodi apud Cic. pro Domo, Livium & alios dicitur, quoties infensi civis bona consecrabantur (*סמך* Hebreis) & publicabantur. Huiusmodi res *dedicare* non aliud erat, quam ex privatis publicas facere, quod perspicue colligo ex hac apud Fabretum pag. 675, n. 18 inscriptione:

M

D.

ut; alioquin dupli poenam patimur; ne liceat eo modo huiusmodi adversarii conditionem facere. Sed duplum urum fisco, an adversario praestandum sit nihil exprimitur (in lege XII tab. de qua commentatur) fortassis autem magis adversario: ut id veluti solatium habeat pro eo quod potentiori adversario traditus sit. Potentiori utique adversario traditus apposite dicitur, quia rem consecratam liberare multo difficilior fuit: eoque pertinet Ciceronis oratio pro domo sua, quam ab adversariis dedicatam Cice-

ro vindicaturus eam orationem habuit. Quod ergo Cicero (ut Marcellum l. 12. de cur. fur. & Pomponium l. 61 de pactis, aliosque taceam) dedicare pro eo, quod est rem sacram facere aut religioni obstringere dixerunt, id Cuius ex lege XII tabularum plena oratione dixit rem in sacrum dedicare.

(55) [Dedicare in censum accusandi casu, ut cum dicitur *res esse in vadimonium* Cic. pro Quin. Idem in Pompeiana: *In possessionem esse* &c.]

D. NONIVS. ASPRENAS
 L. AXSIVS. NASO. TR. PL
 ... CAECILIVS. CORNVTVS
 Q. LVTATIVS. CATVLVS
 .. VOCONIVS. STOLO
 CVRATORES. LOCORVM. PVBLICORVM
 DEDICANDORVM. EX. S. C. EX. PRIVATO
 IN. PVBLICVM. RESTITVERVNT

Vbi vides fuisse curatores locorum publicorum didecandorum, horum vero munus erat ex privato in publicum restituere. Vbi primum vero locus publicus fiebat, *dedicari* dicebatur, non ob aliam profecto causam, quia tum primum eius *δημιότης* incipiebat. Ex qua notione non modica Ciceroni aliisque lux affunditur.]

XI Sed pergo iam scriptorum locos, quos quidem conquirere potuerim, in medium proferre. Suetonius de Augusto sic narrat: *Commissione ludorum, QVIBVS theatrum Marcelli DEDICABAT* (idest encacniabat) *evenit, ut luxatis sellae curulis compagibus caderet supinus*. Prae ceteris non bonus ille quidem scribendi auctor, sed antiquitatis tamen affectator Apuleius vix aliter eo verbo usus videtur, cuius haec interim loca reperi: *Metam. iv: Vt venationis suae primitias bonus amicus videretur ornando muneri dedicasse*. *Met. x: Dies ecce muneri destinatus aderat Ac dum ludicris scenicorum choreis primitiae spectaculi dedicantur &c.* Annon vides *primitias muneris* (hoc est venationis, quo sensu munus saepe accipit Apuleius) *dedicare* idem esse quod *auspicari*? Ad haec *Met. xi* de Isis navi Isis ipsa sic loquitur: *Quo (die) sedatis hibernis tempestatibus, & lenitis maris procellosis fluctibus, navigabili iam pelago, rudem dedicantes carinam, primitias comteatus (idest navigationis) libant mei sacerdotes*. Ibi *rudem carinam dedicare* est novam nec dum mare expertam ponto committere, & usui addicere. Tertullianus in Scorpiaco cap. i de Paulo Melitam devescto: *Hoc modo, inquit, etiam ethnici saepe subvenimus, donati a Deo ea potestate (de qua Marci xvi, 18 dicitur, serpentes tollent &c.) quam Apostolus dedicavit (idest qua primus ontium usus est) cum morsum viperae sprevit*. Quomodo *dedicare potestatem* dixit Tertullianus, sic & *magistratum dedicare*, idest inire dici consuevisse coniicio; nam & eius contrarium *abdicare magistratum* usu tritissimum fuit. [Idem libro de carne Christi cap. 17: *Nove nasci debebat novae natiuitatis dedicator*. Idem in Apologetico cap. 6 de Nerone primae in Christianos persecutionis auctore loquens ait: *Tali dedicatore damnationis postrae gloriamur*. Ibidem cap. 12: *In patibulo primum corpus Dei vestri dedicatur*. Idem de Poenit. cap. 2: *Quum rursus ad suam misericordiam maturavisset (Deus) iam inde in semet-*

femetipso poenitentiam dedicavit, rescissa sententia irarum praestinarum. In Honorii & Theodosii constitutione, quae exstat lib. xv Cod. Th. tit. 9 de expensis ludorum l. 2 fit mentio *Myrtacharum, agonothetarum, itemque Asiarcarum, & ceterorum, quorum nomen votiva festivitatis sollemnitatis dedicabit*. Nam cum huiusmodi omnes sacerdotes ludis praesiderent, idcirco eorum munus & nomen aliqua editione sollemni dedicabatur i. e. inchoabatur.] Illustre illud quoque S. Cypriani est epist. 33 edit. Pamelaeanae, ubi de lectore tum primum sui ordinis munus auspicante ait: *Hoc die auspiciatus est, dum dedicat lectionem*. Lampridius Elagabalo cap. 17: *Et lavacrum quidem Antonini Caracallus dedicaverat* (hoc est encaeniaverat, nam sequitur) & **LAVANDO & POPVLVM ADMITTENDO**. Nec obscuriora exempla apud posterioris aetatis scriptores; nam eadem notione in octava S. Stephani protomartyris a priscis usque Ecclesiae saeculis (vide librum sacramentorum Greg. M.) quotannis hanc orationem damus: *Omnipotens sempiternae Deus, qui primitias martyrum in B. Iovitae Stephani sanguine dedicasti, &c.* [In officio S. Andreae Apostoli in versiculo tertii responsorii: *Salve crux, quae in corpore Christi dedicata es, ex quibus verbis patet acta S. Andreae non posse esse valde recentia*. Trebellius in Tetrico Iuniore cum dixisset Aurelianium recepisse a Tetrico coronam civicam picturatam de museo: *Quam cum, inquit, dedicastet, Aurelianium ipsum dicuntur duo Tetrici adhibuisse convivio*.] Gesta Constantini M. apud Cangium: *Palatium usque ad perfectum fecit, quem non dedicavit*, id est eo uti non potuit. Quod eodem sensu hic dicitur, quo Latinus Bibliorum interpret Deut. xx, 5 domum recens aedificatam *dedicare* dixit, pro eo quod est encaeniare. [Et quod ad Hebr. IX, 18 dicitur: *ἡ πρώτη (δὴ πρώτη) . . . ἐγκαινίσαι*, id vulgatus interpret vertit *dedicatum est*.] Atque haec ex auctoribus satis.

XII Venio nunc ad inscriptiones, in quibus quidem rarius *consecrandi* (56), saepissime *dedicandi* verbum occurrit: sed tamen certissimum habeo plerumque in iis *dedicationem* tantum pro *ἐγκαινίσις* adhiberi: quamvis non negem non raro etiam pro consecratione usurpari, eo quod

M 2

res

(56) Non desunt tamen exempla in marmoribus, ubi propria *consecrandi* vox adhibetur. Itaque ap. Grut. p. 18, n. 6 IOVI OPTIMO. MAXIMO. . . P. AELIVS. . . ARAM. CONSECRAVIT. Itemque p. 19, 1. Rursus p. 28 5 ARAM. CONSTITVIT. ET. CONSECRAVIT. Postremo p. 309 ARAM. CVM BASE. CONSECR. Sed & apud Reinesium cl. 26 AEDEM. CVM. OMNI. CVLTV. CONSECRAVIT. In Graecis epigrammatibus ΚΑΘ. ΕΡΩΣΕ de templis ANEΘΗΚΕ de aris, στήλας, cypreis ceterisque rebus, quae colloccatione aut suspensione dedicabantur, & alio transferri poterant, dici so-

let. Vnde quod legitur apud Grut. p. 69, 8 TON. NAON. KAI. TON. ROMON. ANEΘΗΚEN. ob vicinius illud ΒΙΣΜΟΝ negligentem, credo sic positum fuit: nam *ἐπὶ* illud ANEΘΗΚEN minus convenire videtur, quod est tamen τῷ Βίσημῳ proprium, qui loco moveri potest. Cicero pro domo n. 45: *Simulacrum autem aut aram si dedicasti, sine religionis loco moveri potest*. Quo Tullii loco *dedicare* & loco *movere* ἀγιάσιος opinor, ponuntur. Nam *dedicabatur*, ut alibi ostendam, ara sive signum, cum supra suam basilicam ponebatur, cuius contrarium fuit *loco movere*.

res essent coniunctissimae, eoque unum pro altero poneretur. Verum, uti dixi, saepius dedicatio nihil praeter encaenia adsignificat: veluti quod apud Reinesium 11, 89 dicitur nescio quis *theatrum & proscaenium ludis scenicis biduo DEDICASSE de sua pecunia*: idem ibi profecto DEDICAVIT, quod in usum traduxit; neque enim *biduo* res consecratur, nec *pecunia*. Item quod apud Grut. p. 12, n. 1 legitur: I. O. M. PRO. SALVTE. IMPP. L. SEPTIMI. SEVERI. ET. M. AVRELI. &c. M. FIRMIDIUS . . . CONSECRAVIT. ITEM. DEDICAVIT: an non ea quantivis pretii epigraphe prope clamat, inter consecrationem ac dedicationem, quanquam res coniunctissimas, interasse tamen plurimum, quod illa ritibus & conceptis formulis, haec primo rei usu contineretur? Itemque in basi Interamnate apud Grut. p. 14, n. 16: I. O. M. MINATIA. ELPIS. DEDICAVIT. ET. CONSECRAVIT (57). [In Calendario marmoreo apud Gruterum pag. 133 V. Kal. Septembris notatur: H. D. ARA. VICTORIAE. IN. CVRIA. DEDIC. EST. i. e. *Hoc die ara Victoriae in curia dedicata est*. At Dio Lib. 51, p. 459 de eadem re loquens ait: *In eaque (curia) imaginem Victoriae posuit*; Graece ἐπέστη. Inscriptio, quae olim erat in porticu Ecclesiae S. Vitalis Ravennae apud Ciampinum tom. 2, pag. 66: *Mandato Ecclesii Episcopi Iulianus Argentarius aedificavit, ornavit, atque DEDICAVIT CONSECRANTE vero reverendissimo Maximiano Episcopo XIII Kal. Maii Sexies P. C. Basilii Iun. V. L. Indictione X, i. e. anno 547*. Idem pag. 81 ex Rubeo hanc affert inscriptionem in Classensi templo S. Apollinaris: *D. Apollinaris Sacerdotis Basilicam mandato beatissimi Ursicini Episcopi a fundamentis Iulianus Argentarius aedificavit, ornavit, atq. DEDICAVIT, CONSECRANTE vero B. Maximiano Episcopo die nonarum Maii Indictione XII octies P. C. Basilii.*]

XIII Atque ii quidem, qui *dedicare* nihil aliud esse volunt, quam καθιερώω sive consecrare, vix alibi, quam cum de templis rebusque aliis sacris est sermo, suam sententiam tueri possunt. Contra vero ea, quam *dedicationi* subiecimus notionem, tam patet latissime, ut non templis solum, sed profanis omnibus rebus optime conveniat; quae res profanae cum dedicari dicuntur, nihil aliud significatur, quam eorum usum inchoari. Suetonius Nerone: *Eiusmodi demum, cum absolutam dedicaret, haecenus comprobavit, ut se diceret quasi hominem tandem habitare coepisse*. Quo sane loco non nisi primum domus usum dedicationis nomine licet intelligere: non enim domus consecrabantur, & consecratae non erant amplius in domini sui censu, ut patet ex oratione Ciceronis pro domo.

Nisi

(57) ἱερῶν ἀποτίθημι, cum dici potius debuisset CONSECRAVIT. ET. DEDICAVIT. prius res sacrabatur, tum demum usui dicabatur. Tamen fieri potuit, ut interdum sive per ne-

gligentiam consecratio rem usu inchoatam sublequeretur, sive fortasse verius, si quando consecratio neglecta fuisset, usum iam sacra putabatur.

Nisi forte principis domum religiosam fuisse existimamus, quod a vero non abhorret. Sed alia suppetunt exempla rerum profanarum innumerabilia: veluti cum sermo est de dedicatione statuarum, non dicam imperatoribus; sed privatis hominibus positarum, nefas est de καθιερωται tum cogitare. [*Dedicatio* enim statuarum nihil aliud quam earum erectio. Sive collocatio erat: quod adeo certum est, ut saepe in inscriptionibus *ponere* pro *dedicare* usurpatum inveniatur: sic apud Grut. 48, 5: HERCVLI. DEO. INVIC. SIGNUM. AEREVM. EX. VOTO. POSUIT. IN. MAGNA. ARA. Vbi POSUIT tantumdem valet, quod *dedicavit*. Hinc apud Pollucem lib. 1 segm. 12. τὸ ἰδρύσασθαι, & ἐγκαινίσαι h. e. *dedicare* sunt synonyma: sicut segm. 13. eius contrarium dicit esse κηθελεῖν, καταβλεῖν, &c. h. e. loco, ac sede sua movere. Et in glossis veteribus καθ' ἑστραυς redditur *dedicatio*. Notat id quoque Graeca vox ἀνάθεσις, quae Latinae voci *Dedicationis* respondet. Quod si quis de ἀνάθεσις notione scrupulum iniiciat, legat Sponianas inscriptiones pag. 339 & seq. Nam certe quod num. LVII dicitur ποιησαμένης τὴν ἀνάθεσιν τῷ ἀνδρίαντος τῆς ἀδελφῆς αὐτῆς *dedicante statuam sorore eius*, Vlpiani scilicet cui ea statua ponebatur; id num. LXII sic effertur. ἐπιμεληθέντος τῆς ἀναστάσεως Πομπηίης Λατρίης; & num. LXIV τὴν ἀνάστασιν ποιησαμένην ἀρχόντων &c. & num. LXVI τὴν πρόνοιαν . . . τῆς ἀναστάσεως τῷ ἀνδρίαντος ποιησαμένην τῷ πρώτῳ ἀρχόντος. Et statuae quidem clarorum virorum collocacione dedicabantur. At deorum signa sola collocacione non erant proprie dedicata, sed precibus votisque adorantium dedicabantur sive encaeniabantur. Egregie facit ad hanc rem illustris Minucii locus in Octavio cap. 23: *Quod si in animum quis inducat tormentis quibus . . . simulacrum omne formatur, erubescet timere se materiam, ab artifice, ut Deum faceret illam (credo inauratam). Deus enim ligneus . . . caeditur, dolatur, runcinatur: & deus aereus vel argenteus constatur, tunditur malleis, & incudibus figuratur: & lapideus caeditur, scalpitur, & ab impurato homine levigatur. . . . nisi forte nondam deus saxum est, vel lignum, vel argentum. Quando igitur hic nascitur? ecce funditur, fabricatur, scalpitur: nondum deus est. Ecce plumbat, construitur; erigitur: nec adhuc deus est: ecce ornatur, consecratur, ORATUR; tunc postremo deus est; cum homo illud VOLVIT & DEDICAVIT.* In eandem fere sententiam Quintilianus Decl. 323: *Haec enim (templa) priusquam dedicationis accipiant summam religionem, opera sunt tantum: Dedicatio est illa quae Deum inducit, quae sede destinata locat: hoc ideo facere non cuiusque permittitur, nisi castae manus, nisi familiaris sacris animus acceperit.* Sic apud Grut. p. 434, 1 statuae, quae L. Maecio Ruffo eiusque coniugi a Forosempronensibus ponuntur, num. religioe fuerunt? & tamen earum DEDICATIONE. Ruffus. *Epulum. dedit. decurionibus. sing. H. S. xxx sex. viris. et. augustalibus. sing. H. S. xii plebi. sing. H. S. 1111.* [Et apud eundem pag. 47, 10 Gilo statuam dedicans, Alcidem sic alloquitur: Su.

*Sume libens SIMVLACRA, tuis quae munera Cilo
Aris Vrbanus DEDICAT ipse suis.*

h. e. *Sume simulacrum, quod Cilo* (Praetor aut praefectus) *Vrbanus donum dat* (hoc sibi vult illud *munera*) *ac dedicat*, (i. e. collocat) *supra aram*, sive basim.] Inscriptio quoque Nepefina p. 441, 7 loquitur de DEDICATIONE. STATVAE. PATRONI. & saepe alibi. Num quem caeremoniarum apparatus in hisce statuis dedicandis adhibitum putas? Atqui, si animum advertes, *dedicare* statuam nihil est aliud quam ἀνατίθεαι. [Livius IX, 44 extremo capite: *Herculis magnum simulacrum in Capitolio positum dedicatumque*. Vbi POSITVM DEDICATVMQVE συνονόμως, ut saepe fit, usurpantur. Nisi vero statuas etiam conceptis verbis dedicatas volumus. Ceterum idem Livius IX, 46 narrans *latum ad populum, ne quis templum aramve iniussu Senatus &c. dedicaret*, nihil de statuis habet, ut credibile sit statuas, nihil aliud quam positu dedicatas. Apud eundem Liv. X, 23 Virginia: *Hanc ego aram*, inquit, *Pudicitiae Plebeiae DEDICO*: quo loco non videtur de sollemni dedicatione accipiendum DEDICO, sed pro ἐγκυβισσω.] Apuleius Met. VI: *Et depictam in tabula fugae praesentis imaginem meae domus atrio dedicabo*: idest ἀναθήσω seu suspendam. Tabulae ergo suspensione dedicabantur, & dedicare statuam nihil aliud fuit, quam eandem in loco dato decreto decurionum (quod his singularibus litteris notabant L. D. D. D.) collocare, & encaeniare. Atque eo refer Tullii locum pro domo n. 46 quo *dedicare* & *loco movere* ex adverso ponuntur, ut alibi dixi. Hinc etiam dedicatio bibliothecae, aquaeductus, pontis & similia nullam proprie, ni fallor, ἀναθήσειν adiunctam habuit, sed primum tantum rei usum designat. Certe nefas est arbitrari Christianos imperatores Valentinianum, Valentem, & Gratianum in pontium, quos DEDICARI. IVSSERVNT, uti Gruterianae inscriptiones p. 160, n. 4, & 6 testantur, dedicationibus ullam ethnicam adhibuisse caeremoniam praeter circenses, quibus pontium usus inchoari solebat, uti deinceps demonstrabo. Idem de altera epigraphe ap. Grut. p. 1080, n. 10 cogitandum, ubi Valens & Gratianus PORTICVS. AREASQ. MARCELLO. LIVIAE. AD. ORNATVM. VRBIS. SVAE. ADDI. DEDICARIQ. IVSSERVNT. Est & Veronae inscriptio apud Grut. p. 166, n. 2 sub Gallieno principe posita, ubi dicuntur MVRI. VERO-NENSIVM. FABRICATI. EX. DIE. III. NON. APRILIVM. DEDICATI. PR. NON. DECEMBRIS. IVBENTE. SANCTISSIMO. GAL-LIENO. AVG. N. INSISTENTE. AVR. MARCELLINO. V. P. DVC. DVC. (idest Viro perfectissimo duce ducenario) CVRANTE. IVL. MARCELLINO. Qua in inscriptione *muros dedicare* non est aliud, quam eorum fabricam ad umbilicum perducere, & usui dicare. Huc enim pertinet illa sedula consignatio temporis, tum illius quo manus

operi admota, (FABRICATI, inquit, idest coepti EX. DIE. III. NON. APRILIVM) tum quo opus consummatum fuit : nam quod sequitur, DEDICATI. PR. NON. DECEMBRIS, tempus perfecti, atque usui dicati operis notat. Accedit quod Gallieni iussus, & utriusque Marcellini instantia & curatio non alio quam ad fabricam tum inchoatam tum perfectam referuntur, non vero ad aliquem consecrationis ritum : & scimus ex legum voluminibus civitatum muros, non sacros fuisse, sed sanctos, hoc est sanctione inviolabiles. Adde & hoc loquendi genus : *sua pecunia dedicare*, quod certe non potest de *καθιερωσι* intelligi, (quid enim habet pecunia cum consecratione commune?) sed tantum de operis consummatione, quam statim eiusdem usus consequitur. Eam locutionem deprehendi apud Reinesium cl. 1, n. 170 : STAT. EX. AERE. S. P. DEDICARVNT. iterumque eadem classe n. 300 : GENIO CENTVRIAE. &c. SIGN. AEN. SVA. PEC. DEDECAVERVNT. Et cl. 2, n. 89 [& apud Grut. pag. 174, n. 8, & alibi saepissime.]

XIV Demum in his tertii aut quarti saeculi inscriptionibus sine ulla controversia DEDICARE est usum aedificii inchoare. Apud Grut. p. 178, 4 *Constantius & Maximianus invicti Augg. Severus & Maximianus Caes. thermas ornaver. ET. ROMANIS. SVIS. DEDICAVER.* hoc est in Romanorum usum encaeniaverunt. Et ne forte putes *dedicandi* verbum pro *καθιερωσι* positum : en ut eadem pag. n. 7 consecratio a dedicatione sedulo distinguitur. *D. D. NN. Diocletianus & Maximianus invicti seniores Augusti patres imperatorum & Caesarum : Constantius & Maximianus invicti Augg. & Severus & Maximianus* (legendum Maximinus) *nobiliss. Caesares thermas felices Diocletiani Aug. fratris sui nomine CONSECRAV. coeptis aedificiis pro tanti operis magnitudine omni cultu perfectas ROMANIS. SVIS. DEDICAV.* Vides ut accurate consecratio a dedicatione distinguitur, ne forte unius eiusdemque rei synonyma fuisse putes. Et hinc facile supplebitur inscriptio pag. 179, 1 *Thermas felices Diocletiano coeptas &c. numini eius consecrarunt* : supplenda porro quae desunt : *& Romanis suis dedicaverunt.*

XV [Ex his patet dandi casum, qui cum *dedicandi* verbo interdum iungitur, nihil efficere quominus encaeniare significet. Sic apud Vitruvium II, 8 *Croesi domus, quam Sardiiani civibus ad requiescendum aetatis otio, seniorum collegio Gerusum dedicaverunt*, idem valet quod coeperunt addicere (h. e. encaeniaverunt) civium usui. Et apud Plin. in praef. nat. hist. *Dedicavi tibi hos libellos*, tantundem est quod tibi *encaeniavi*, fecique ut in tuo primum nomine apparerent. Pollux. lib. I. segm. II inter cetera dedicandarum statuarum synonyma, & hoc affert *ἐνακαινωσι τῷ Θεῷ*, encaeniare Deo. Sic & inchoare alicui apud Virgil. VI, 252 :
Tum Stygio regi nocturnas inchoat aras,
Et solida imponit taurorum viscera flammis.

Ser-

Servius in eum Virgilio inchoat, perficit, & est verbum Sacrorum. Omnino dicere voluit Servius, Inchoat Virgilio non esse inchoare ararum ex caespite fabricam, sed earum iam perfectarum usum inchoare h. e. dedicare. Hinc illud est, quod quae Diis dedicabantur, ea mutilabantur, ne forte in alienos usus traducerentur. Hesychius in καταγίτας ait in hunc modum: Καταγίτας, κατασχίτας. οἱ γὰρ ανατιθέντες ἱμάτια κατέχιζον αὐτὰ ἵνα μὴ ἀρτώσιν παρὰ τινῶν.]

XVI Quanquam vero ex iis auctororum & inscriptionum locis, quos non mediocri luce perfudimus, satis intelligi potest, non sine operæ pretio me tamdiu in ea dedicationis notione versari: tamen quid sollemnis illa formula sibi velit, quae in Lugdunensibus, aliisque per Gallias saxis occurrit, *monumentum sub ascia dedicare*, quae nemini ad hunc usque diem intellecta, viris doctissimis crucem fixit, age videamus; & an tradita dedicationis notio tam late pateat, quam initio polliciti sumus, porro experiamur. Et ceterorum quidem sententias (an nugacissimas nugas?) tum numerare difficile, tum recocta crambe id putidius fuerit. Adeat, si cui est otium, eos, qui leges XII tabularum explicuerunt, ad eam legem *rogum ascia ne polito*, tum & Gutherium de iure Manium II, 28, Sponium in antiquitatibus Lugd. ac Fabretum in vol. inscr. a p. 203 ad 206 & alios. Omnes vero sententiae in eo fere versantur, ut aut sepulori modestiam ea clausula commendari, aut contra magnificentiam arbitrentur, ac fere respici putent ad eam legem XII tab. *rogum ascia ne polito*, cum tamen nihil monumentum cum rogo commune habuerit, ac nihil etiam ascia, qua ligna dolantur, cum ascia fabrorum caementariorum de qua hic sermo. Quare desinant aliquando legem illam in praesidium adsciscere, praesertim cum illa asciae usum vetet, quem ista formula sepulcralis admittit. Reinesius ad cl. XII, n. 34 ab aliis diversus abiens tantum non acu rem tetigit: *Significaverunt autem ea (formula) inquit, se marmorariis, quorum ascia & dolabra λαξευτικὰ ὄργανα, faciendum locasse, hoc est ab inchoato opus curasse.* Quae Reinesii sententia quid quaeso commoverit, quamobrem acriore censura a Fabretto perstringeretur? Et verisimiliora certe Reinesius paucis verbis, quam Urbinas ille totis chartis edisserit. Quanquam quod eo sensu formulam illam accipi Fabrettus iubet, quasi vero sepulcri mediocritas commendetur, quod unius asciae ope, qua calx subigitur, sine ullo λαξευτικῷ instrumento fuerit exstructum: nihil novi assert, idque jam pridem Gutherius in II de iure Manium 28 disertissime tradiderat, ubi *dedicare sub ascia hoc demum significare statuit, opere rectorio marmorato vel albario sepulcra exornare.*

XVII Iam vero quod negat asciam λαξευτικὴν, sive lapicidarum fuisse instrumentum, ac non nisi lignariam aut calcariam asciam inveniri pertendit, nihil agit: & vel ipsa asciae figura, quae in Salsoniae monu-

umento, de quo ibi Fabrettus commentatur, & alibi visitur in hunc modum, virum doctum monere potuisset, neque ad dolandam materiam, neque ad macerandam calcem illud instrumentum usui esse potuisse, sed unice ad lapides excidendos poliendosque: quippe cum securiculae potius speciem oculis exhibeat, quam lignariam aut calcariam asciam, quarum utranque recurvam, perinde ut hodieque adhibentur, fuisse oportuit. Et possum non paucis argumentis evincere, asciam, de qua monumenta loquuntur, fuisse λαξευτικήν, quae compendiafacturus, contuli in subiacentem notam (58).

XVIII Iam vero quae nostra interpretatio sit, aperire praestat, quam in aliis refellendis tempus terere. *Dedicare* in his monumentis cave putes consecrandi, id quod sibi nonnulli persuaserunt, significatione positum: nec est secundum Reinesium *ab inchoato opus curare*: nec demum quidvis aliud: verum secundum semel traditam eius verbi notionem nihil aliud istuc est *dedicare*, quam usum monumenti illato cadavere inchoare, sive encaeniare, quemadmodum tot iam auctorum locis fidem feci: *dedicare* vero *sub ascia* idem prorsus est, quod in sepulcrum recens exstructum cadaver inferre, &, ut Festi verbum adhibeam, *usui dicare*: sive, si forte mavis, monumentum encaeniare antequam fuerit perfectum; dumque adhuc fabrorum caementariorum, qui per asciam designantur, fervet opus, mortuum illic collocare. In hac enim formula *ascia* pro ipso aedificationis opere ponitur, & particula *sub* potest significare vel *statim post*, vel *in ipso aedificandi actu*. Ut semel dicam, hoc innuere ea clausula voluerunt, non esse illatum cadaver in alias sive emtum sive exstructum monumentum, sed in sepulcrum tum primum data opera & ad eum finem aedificatum, ut is mortuus, cui memoria

N

poni-

(58) Nam certe ascia, cuius in monumentis mentio existit, etiam fatente Fabretto, non est lignaria, qua materia dolatur. Superest ergo ut sit illa altera ad calcem subigendam composita. Atqui istius asciae multo longius erat manubrium, praeterea istud est quod in lapidibus insculpi solet. Aliud ergo esse non potuit quam ascia quae piam λαξευτικήν. Scio obicere Fabrettum, asciae lapidariae nusquam apud auctores fieri mentionem. Atqui sit eius mentio in sexcentis monumentis, quibus illa formula adhibetur, & insuper ascia interdum scalpitur, quae non potest esse nisi lapidaria, quae & fabricatorum eadem quoque fuit, quippe cum in omni fabrica sive reticulari, sive in cunctis operis permultum eius instrumenti usum fuisse oportuerit ad lapides complanandos: cum contra illa altera non ad muros extruendos, neque ad tectorum inducendum, sed statim ad calcem subigendam usui esset. Sed missis inscriptionibus, si scriptorum iudicio rem

transigi mavis, ecce Psalmorum interpres Hieronymo haud paullo antiquior, & alterius saeculi auctor, id quod Pl. 74, ver. 6 apud LXX legitur, ἐν πλάσι καὶ λαξευτικῆν κρητίζαν αὐτήν, sic est interpretatus, *in securi & ascia deiscerunt eam*. An non intelligis asciam λαξευτικήν quoque instrumentum fuisse, imo & huic Graeco vocabulo λαξευτήριον respondisse? Et scimus Hesygium λαξευτήριον sic exponere, ut sit λιθοτόμον σάριον. Nam quod Graeci posteriores astrologiae libros λαξευτήριον ex usu linguae Persicae inscripserunt, uti ex Gangii Graeco glossario licet intelligere, id perinde factum puto, quemadmodum Aristotelis logica Organum fuit appellatum. Verum hoc obiter. Altera vox, qua Graeci asciam exprimerent, fuit ἀξίη, (unde & ascia nomen invenit, Aeolum more qui pro ξίη dicebant σξήν, & alia in eundem modum) quae & securim & asciam neque significat, eo quod fuisse figura similes (id quod

ponitur, eo inferretur (59): coniungitur enim semper cum illa formula haec altera *monumentum facere* aut *ponere* in hunc modum: *ὁ δεινα τῷ δεῖ-
ναι* PONI. CVRAVIT. aut FACIENDVM. CVRAVIT. ET. SVB. ASCIA. DEDICAVIT. Accedit quod apud Gruterum p. 339, n. 4 *sarcophago condere*, & *sub ascia dedicare*, iunguntur hoc modo: MEMMIA. CASSIANA. CONIVX. (maritum suum paullo ante nominatum) SARCOFAGO. CONDIDIT. ET. S. A. D. hoc est *sub ascia dedicavit* monumentum. Nec vacat inscriptiones percurrere, quibus ea clausula adhibetur, propterea quod de hoc commentario vere hoc mihi videor esse dicturus eum SVB ASCIA DEDICARI: ita raptim & adhuc atramento madens prelo committitur. Quo dabitur, spero, venia toto hoc opusculo secus fortasse dictorum, ac viri docti sint iudicaturi, quorum sententiae lubens subscribam.

XIX Ac de dedicationis notione latissime illa quidem patente, haec habui dicere. Ex quibus plane intelligimus, non templa solum aliaque religionem spectantia fuisse dedicata, sed & profana loca tum publica, tum privata, uti domos, bibliothecas, scholas, monumenta; quinimo & vestimenta, & nihil non eo sensu dedicatum fuisse.

II Templorum & publicorum operum dedicatio ad quem pertineret.

XX Iacobus Gutherius in III de vet. iur. pont. 12 ab antiquis atque temporibus quosdam *duumviros aedis locandae faciundae dedicandae* adstruit: eumque duumviratum aliquamdiu intermissum postea repetitum affirmat. Sed frustra est in exemplis afferendis, quae id tantum probant, fuisse quosdam duumviros aedis locandae faciundae: nam duumviros aedis dedicandae prorsus inauditos reor; & uni, puto, non duobus, negotium dabatur, ut dedicationi praecesset. Nec illud quidem, quod apud Livium libro altero, cap. 42 legitur, Gutherium iuvat: *Castoris*, inquit Livius, *aedes eodem anno idibus Quintilibus dedicata est. Vota erat Latino bello & Postumio dictatore. Filius eius duumvir ad id ipsum creatus dedicavit.* Nam Patavini verba *ad id ipsum creatus* non ad *dedicavit*, quod proxime sequitur, referenda censeo, sed quod creatus unus ex duum-

quod ex asciae forma in monumentis perspicitur) imo & officio: nam *ἀσκία* ab *ἀσπυρί* venit. cuius futurum *ἀσπυρί*, quousiam ad frangendum lapides tam securis, quam ascia comparata fuit. Arque haec quidem verissima est asciae illius, quae in monumentis nominatur atque insculpitur, significatio: quam non eo pluribus confirmavi, quod ea maenopere indigerem (nam mo lo fabricarum fuisse instrumentum conveniat, ceterum *ἀσκία* ne, an calcaria sit ascia intelligenda, mea nihil interest) sed ut Reinesium ab

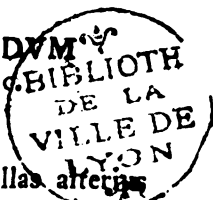
iniusta reprehensione vindicarem.

(59) Secundum hanc illius formulae notionem, Ioseph Christi Servatoris cadavere in novum monumentum illato illud insubie *dedicasse* dicitur: imo cum illud monumentum Lucae xxiii, 53 *ἀσκία* dicatur, quasi si *dicar* existimem. *Asciae* ope excisum, etiam *sub ascia dedicasse* fortasse dicitur. Verum cum illud sepulcrum non recens extructum fuerit, nec in qua si nem, ut ibi Servator conderetur: non tulle illi quadrat haec clausula *sub ascia dedicavit*.

DE DEDICATIONIBVS.

duumviris fuisset aedis locandae faciendae; visum fuit ut unus ex iis duumviris, qui filius eius esset qui voverat, dedicaret. At enim Gu-therius cap. 13 eiusdem libri in veteri marmore duumviratum aedis de-dicandae sibi reperisse videtur. Ea est inscriptio Calinas apud Grut. p. 100, 8 in hunc maxime modum:

M. PAPIVS. M. F. L. MATRIVS. L. F
DVO. VIRI. I. D
SIGNVM CONCORDIAE. EX. S. C. RESTITVENDVM
COERAVERVNT. EIDEMQ. DEDICARVNT &
..... CN. DOMIT. C. ASINIO. COS



Quo in epigrammate labitur pueriliter Gutherius, quod illas alterius lineae singularias I. D. sprete eorum non minus insulsa interpretatione, qui exponerent *inssu Dei*, ita demum interpretatur, *iussi dedicare*. Tamne hospes in priscis marmoribus quisquam, nihil ut de *duoviris iuri di-cundo* inaudiverit? Verum quod de ambobus numero multitudinis dicitur DEDICARVNT, compendii id causa factum, ut utrique non modo curatio sed & dedicatio tribueretur, cum uterque quidem curasset, sed revera alter tantum eorum suo & alterius nomine dedicasset: quemadmodum saepe in Evangeliiis & Actis, ut V. T. omittam, plures aliquem sermonem habuisse dicuntur, cum reipsa ab uno dumtaxat ex iis ceterorum nomine eam orationem haberi oportuerit. Ita, opinor, illa epigraphae capienda: neque insolens in inscriptionibus illud est, rem quampiam suo & aliorum nomine ab uno aliquo dedicatam. Plinius v epist. 12: *Cognovi speciosissimam te porticum sub tuo filiique tui nomine dedicasse*. Fortassis tamen signi dedicatio (quae, ut alibi notatum, eiusdem collocationem significat) a duobus peragi potuit (60).

N 2

XXI

(60) Neque vero in ea solum inscriptione, quam cum Gutherio recitavi, sed & in aliis haud ita paucis binos aut plures dedicasse deprehendi. Apud Grut. inscriptio Spoletina p. 3, n. 9: I. O. M. &c. . . M. Gellius Stephanus iun. cum Stephano patre domo Terziana in dirutione restit. DEDICARVNTQ. & p. 100, n. 70 A-grigentiana epigrapha huiusmodi: Concordiae A-grigentianorum sacrum republicae Lilybaethano-rum DEDICANTIBVS M. Haserio Candido praeco. & L. Cornelio Marcello Q. PR. PR. Itaque p. 103, 6 in Dalmatia: *Victoriae Augg. NN. &c. dedicante Egnatio Vibore Leg. Augg. PR. PR. & Cl. Pisona &c.* Et ne forte excipias Romae quidem obtinuisse, ut uni dedicandi manus demandaretur, non item extra Romam (quod constat ex Plinii epist. ad Traianum in provinciis non eodem dedicandi ritus observatos, ac Romae) ecce tibi Romanam epigrapham apud Grut. p. 307, n. 8, in qua de duobus dicitur:

DE. SVO. D. D. IDEM. DEDICARVNT. Et Romana quoque illa est, quam Reinesius cl. 1, n. 279 refert, qua duo STAT. EX. AERE. S. P. DEDICARVNT. Itemque Romana, quam idem 1, 300 producit, qua tres SIGN. AEN. SVA. PEC. DE DICAVERVNT.

Sed in recitatis elogiis *dedicare* non idem, quod *consecrare*, (quod, ni fallor, uni demandabatur) sed idem quod *synaxallasis*, ut toties admonuimus: & in Reinesianis postremo loco productis illud SVA. PEC. magno est indicio non de *synaxallasi* sed de signi collocatione & liberalitate aliqua in eo dedicando idem collocando exhibita, esse sermonem; id quod luculentissime constat ex 89 classis alterius Reinesianae, ubi plures quoque *dedicasse sua pecunia* theatrum dicuntur, sed non aliter dedicasse quam foenicis ludis THEATRVM, ait inscriptio, ET. PROSCENIVM. REFECERE. LVDIS. SCENI-CIS. BIDVO. DEDICAR. D. S. P.

XXI Sed commentitiis (61) illis aedis dedicandae duumviris valere iussis, scimus olim stante rep. populi iussu, aut plebiscito debuisse praefici, qui dedicaret. Istud quidem & ex Ciceronis epistola ad Ar. IV, 2 constat, ubi ait: *Si neque populi iussu, neque plebis scitu is qui se dedicasse diceret, nominatim ei rei praefectus esset, neque populi iussu, aut plebis scitu id facere iussus esset: videri posse sine religione eam partem arcae mihi restitui: & ex oratione pro domo sua n. 53 legitur, L. Cassio censore de signo Concordiae dedicando ad collegium referente, Ei M. Aemilium Pont. Max. pro collegio respondisse, nisi eum populus R. nominatim praefecisset, atque eius iussu faceret, non videri ea recte posse dedicari. At senatus consecratam aram tollendam ex auctoritate pontificum censuit, &c. Verum hoc aliis iam notatum.*

XXII Sub imperatoribus postquam lege regia populi potestas ad principem translata fuit: princeps solus dedicare poterat, vel is etiam, cui dedicandi fecisset potestatem: id quod modo ex Vlpiano l. 9 de rer. divif. cum didicerim, non gravabor eam legem fere totam huc adscribere, propterea quod alia quaedam praeterea complectitur ad id argumentum spectantia: *Sacra loca ea sunt, quae publice dedicata sunt, sive in civitate, sive in agro. Sciendum est, locum publicum tum sacrum fieri posse, cum princeps eum dedicavit, vel dedicandi dedit potestatem. Illud notandum est aliud esse sacrum locum, aliud sacrarium. Sacer locus est locus consecratus: Sacrarium est locus, in quo sacra ponuntur, quod etiam in aedificio privato esse potest. Et solent, qui liberare eum locum religione volunt, sacra inde evocare. Tum transit ad sancta, de quibus ait: Proprie dicimus sancta, quae nec sacra nec profana sunt, sed sanctione quadam confirmata: ut leges sanctae sunt, sanctione enim quadam subnixae sunt. Ac demum nonnullis interiectis: Res sacra non recipit aestimationem. Ex his percipimus, ad principem proprie pertinuisse publice dedicare. Hinc saepe apud scriptores legimus, imperatores Roma profectos ad aliquid dedicandum, uti cum Tiberius Capreas secessurus, eam causam suae profectioi praetexuit, ut Capuae Capitolium, Nolae Augusti templum dedicaret. Et ex nostri amphitheatri titulo discimus, illud ab Antonino dedicatum, ut sexcenta alia huiusmodi dedicationum extra Romam exempla reticeam. Nonnunquam tamen, ut ex eodem iurisconsulto didicimus, princeps alteri cuiquam dedicandi potestatem dabat: tum ve-*

ro

(61) [Haec quondam; sed postea Livii locis doctior factus fateri cogor Duumvires aedis dedicandae sive potius aedium dedicandarum non esse commentitios; Livius itaque lib. XXIII, cap. XXI: *Et Duumviri creati M. & C. Atilii aedem Concordiae, quam L. Manlius praetor voverat, dedicaverunt. Eodem lib. cap. XXX: Ex ista anni Q. Fabius Maximus a Senatu postulavit, ut eadem Venetis Erycinæ, quam dictator voverat, dedi-*

cere liceret. Senatus decrevit, ut T. Sempronius, ad populam ferret, ut Q. Fabium duumvirum esse iuberent aedis dedicandae causa. Eodem lib. cap. XXXI: Inter eos duumviri creati sunt Q. Fabius Maximus & T. Otacilius Crassus aedibus dedicandis: Monti Otacilius, Fabius Veneti Erycinæ. Itaque vide an in primo exemplo & similibus id dedicaverunt numero multitudinis non idem sit, quod in maiore.]

ro cave putes illum suo nomine dedicasse ; nam imperatoris nomine tum etiam dedicatio peragebatur : cuius rei certissimam fidem facio in hunc modum. Inscriptio Mediolani est apud Gruterum p. 177, n. 4 quae de Antonino dicitur : AQVAEDVCTVM. IN. NOVIS. ATHENIS (idest Mediolano sive potius in Delo insula , uti alibi dictum fuit) COEPTVM. A. DIVO. HADRIANO. PATRE. SVO. CONSVMMAVIT. DEDICAVITQ. Atqui Antoninus, teste Capitolino cap. 7, *nec ullas expeditiones obiit, nisi quod ad agros suos profectus est ad Campaniam, dicens, gravem esse provincialibus comitatum principis etiam nimis parci.* Non ergo ipse per sese Antoninus aquaeductum illum dedicavit ; sed alius quispiam imperatoris nomine. Sed tamen idem imperator (ut obiter admoneam) Campanum amphitheatrum ipse per sese, uti prorsus mihi persuadeo, dedicavit : propterea quod scimus ex eodem Capitolino in Campaniam ad suos agros eum secessisse.

XXIII Quod dedicationes per alios imperatoris nomine saepe peractas diximus : idem nuper (si profanis gentium ritibus sacrosanctas Ecclesiae caeremonias conferre licet) in Metropolitanae Ecclesiae Campanae dedicatione factum. Nam cum amplissimus & immortalis memoriae Cardinalis NICOLAUS CARACCIOLVS, qui quartum iam hunc & vicecesimum annum in Metropolitana hac cathedra sanctissime adsidet, suam Ecclesiam non modo ab inchoato restituisset, sed & laxius ampliasset, exornassetque magnificentissime. hoc unum restabat, ut ab illo pastoralis vigilantiae specimine singulari FR. VINCENTIO MARIA CARD. VRSINO, qui tunc temporis Beneventanam Campanae coniunctissimam planeque germanam Ecclesiam sanctissimis institutis moderabatur, sollempnibus caeremoniis, quod iamdiu promiserat, dedicaretur. Qui tamen interea temporis summa omnium gratulatione, Romanae Ecclesiae hoc est omnium I. C. Ecclesiarum gubernaculis admotus, cum gravioribus curis distentus iter aggredi, atque ipse per sese eam consecrationem transigere haud facile posset : ut fidem tamen liberaret, pulcherrimo excogitato MVNDILLAM VRSINVM Episcopum Melphitanum Archiepiscopum Corinthium fratris filium, sed sanctioris disciplinae cognatione sibi multo devinctiorem, misit, qui veluti procuratorio nomine eam functionem obiret. Ut iure in eo sibi Campani placeant, quod eam dedicationem non tam Mundillae Vrsino, quam BENEDICTO XIII nunquam interituri nominis PONTIFICI MAX. adscribendam putent, & in Ecclesiae tabulariis consignandam. Quod tamen, sicut & cetera eximia ornamenta, quae ex eiusdem clementissimi PONTIFICIS munificentia nuper in nos redundarunt, non alii profecto, quam NICOLAI CARD. CARACCIOLI veteri cum illo necessitudini accepta referimus : & tantis nominibus BENEDICTO & NICOLAO auspiciatissima omnia ex animo adprecamur. Et quoniam huc sermone progressi sumus : sic uti a

Ro-

Romanis imperatoribus longa saepe itinera fuisse suscepta dicebam ad aedem aut opus aliquod dedicandum : eundem morem , olim quidem a summis Pontificibus saepissime observatum , postea iamdiu intermissum , idem BENEDICTVS XIII revocavit : quem iam , vere incunte, Beneventum ad aedem S. Philippi Nerii dedicandam advolaturum auditor . Per eam vero occasionem in itu aut reditu sacri Campani cimeliarchii aram ab eodem consecratam iri nuntiatur : nimirum enim nihil sibi reliquum facit clementissimus PONTIFEX , ut undecunq̄ue novus Campanae metropoli splendor ac dignitas possit accedere .

XXIV Quisquis igitur procuratorio nomine pro imperatore dedicabat , non suum , sed principis nomen titulo inscribebat , uti ex Novarum Athenarum aquaeductu modo collegimus . Quibusdam tamen potestas fiebat suo , non imperatoris nomine dedicandi , & uti suum , non vero imperatoris nomen inscriberent : quae quidem potestas iis plurimum dabatur , qui sua pecunia aliquid fecissent : id quod colligo ex inscriptione , quam supra ex Holstenio protuli , quae M. SILIO EPAPHRODITO posita fuit propterea , QVOD. AMPHITHEATRVM. COL. IVL. FELICI. LVCOFER. S. P. F. DEDICAVITQ. L. D. D. D. Quamquam autem quatuor illae singulares litterae , hoc est *locus datus decreto decurionum* , notant eum non fuisse amphitheatri titulum , sed staturae , credo , subscriptionem : tamen in amphitheatri illius epigrammate fuisse M. Siliii Epaphroditi nomen adscriptum , mihi persuadeo , aliorum titulorum indicio ; quibus eius , qui sua pecunia fecisset dedicassetque , nomen adscribitur : sicuti Neapoli in templi Castorum epigraphae (quod pulcherrimum opus iam pridem me puero corrui) de illo Tiberii liberti legebatur : ΣΤΝΤΕΛΕΣΑΣ. ΕΚ. ΤΩΝ. ΙΔΙΩΝ. ΚΑΘΙΕΡΩΣΕΝ , idest sua pecunia perfectum consecravit .

XXV Ceterum libera republica idcirco tanto ambitu templorum dedicationibus inhiabant , quod dedicanti tribueretur , uti nomen suum inscriberet (62) , etiamsi alius aedificasset . De M. Horatio Pulvillo Dionysius lib. v : *Dedicationem atque inscriptionem (templi Capitolini) absente collega occupavit alter consul M. Horatius* . Deinde diu post Catuli honori concessum legitur apud Val. Max. vi , 9 , *Vt nomen eius in Capitolino fastigio fulgeret* , nimirum quia a Sylla restitutum Catulus dedicavit : qua de re Tacitus III hist. 72 : *Curam victor Sylla suscepit (Capitolini templi post conflagrationem restituendi) neque tamen dedica-*

vit :

(62) [Incredibile enim dictum est quanto veteres inscribendi nomen operibus studio flagrant : id quod non tantum innumeras veteres epigraphae testantur , sed & pulcherrima inde petita translatio a Beatissimo Martyre Ignatio epist. ad Romanos : Οὐτε ὁμῶν , εἰς συνθήκην , καὶ τῶν ἔργων ἔχει ἐπιγραφοῦν : Vetus interpretres : *Neque vos , si tacuisse , meliori operi*

habes inscribi . Nam quia singulis operibus auctoris nomen ad aeternitatem inscribebatur , hinc ἐπιγραφοῦν ad quaecunq̄ue facta vel dicta translatus fuit . Plutarchus : Ὅσοι οἱ μεγάλοι καὶ δαίμονα καὶ τὸ ἄνθρωπος τοῖς κατορθώμασι συν-επιγραφοῦν h. e. *consecrarem laudis faciunt* . Tale & illud est Polybii lib. 3 : τῶν ἐπιγραφοῦν τῶν πραγμάτων λαβῶν .]

vit : hoc solum eius felicitati negatum (Syllae ipsius dictum id fuit , auctore Plinio VII , 43 : Hoc tamen nempe felicitati suae defuisse , &c.) Lutatii Catuli nomen inter tot Caesarum opera usque ad Vitellium mansit : nam sub Vitellio iterum conflagravit. Haec de templi Capitolini dedicatione atque inscriptione .

XXVI Nec solum libera rep. sed etiam sub prioribus Caesaribus eadem dedicandi ambitio viguit : nimirum antequam potestas designandi eius , qui dedicaret , a senatu populoque ad imperatores deferretur (quod nondum sub Claudio contigerat, qui ex S. C. nescio quid dedicavit , ut ex epigrammate percipitur apud Grut. p. 101 , n. 1) & antequam obtinere coepisset , ut posset alius quispiam imperatoris nomine dedicare . Tacitus VI annal. 45 : *Ne publice quidem, nisi duo opera (Tiberius) struxit, Templum Augusti, & scenam Pompeiani theatri : eaque perfecta CONTEMPTU AMBITIONIS, an per senectutem, baud dedicavit.*

XXVII Hadrianus tamen ab ea ambitione suum inscribendi nomen longissime in speciem abhorruit : sic enim de eo narrat Spartianus cap. 19 : *Romae instauravit pantheum, septa, basilicam Neptuni, sacras aedes plurimas, forum Augusti, lavacrum Agrippae : eaque omnia propriis & veteribus nominibus consecravit.* Eandem quoque civilitatem (ut de Augusto taceam , de quo prope idem tabulae Ancyrae commemorant) Severus praefetulit , de quo prodit Spartianus cap. 23 : *Magnum vobis illud . . . quod Romae omnes aedes publicas, quae vitio temporum labebantur, instauravit* (proinde etiam dedicavit) *nusquam prope suo nomine adscripto, servatis tamen ubique titulis conditorum.* Ex quibus Spartiani testimonio intelligimus , Hadrianum quidem nunquam suum nomen inscripsisse , sed veteribus nominibus omnia dedicasse : Severum autem , etiam plurimum eodem quo Hadrianus modo fecit , tamen nonnunquam se suum nomen inscripsisse , & simul conditorum titulos servasse : id quod in Panthei titulo hodieque animadvertitur, ubi servato praegrandibus literis M. Agrippae conditoris nomine , infra suum & Caracalli filii nomen minoribus elementis Severus adscripsit . Quod eo notavi , quod hunc postremum moxem, eumque sane quam honestissimum , utpote & ab affectata modestiae laude , & ab invidiae labe alienissimum , in Campani amphitheatri titulo tenuit Antoninus ; qui cum neque coloniae Capuae aedificati operis, nec patri restituti atque exornati laudem invidisset , etiam suum qui dedicasset nomen adscripsit . Hoc demum illud est

— *medium visiorum, & utrinque reductum.*

Hic est ille medius , ac temperatus sapientiae modulus , quem optimus princeps, tantum non Christianus , in omnibus dictis factisque mirifice tenuit . Nam Hadrianum nihil moror , qui ex ea ipsa moderatione laudem aucupabatur : & scimus illum tanta gloriae cupiditate flagrasse , ut nonnullos , ne suis luminibus obstruerent, per summam crudelitatem oppresserit .

III. *Quo ritu templa, hostium bona, arae, signa consecrarentur: itemque an cetera quoque opera publica sacrari oporteret.*

XXVIII Ex his quae hactenus edisserui satis intelligitur, templorum aut similibus dedicationem ab eorundem consecratione sedulo distinguendam: nam illa nihil aliud proprie fuit quam ἐγκαινισμὸς, idest primus rei usus; haec vero, antequam res in usum traduceretur, certis ritibus formulisque conceptis perficiebatur. Sed tamen quod res essent coniunctissimae, & eodem tempore res sacraretur, & usui dicaretur; idcirco obtinuit, ut *dedicationis* vocabulo ad utranque rem significandam passim uterentur, & ea dedicare idem quod sacrare fuerit.

XXIX Iam quemadmodum in templo dedicando pontifex templi postem teneret, quaeve sollempnia verba praeiret, quae subinde is qui dedicationi praecesset pronuntiaret, ea quia iam multi, atque in primis Briffonius, Gutheriusque exponere iamdiu occuparunt; nihil causae esse video quamobrem actum agam. Quare ad eos lectorem reiicio: ego iaterea spicilegium faciam.

XXX Templi iam perfecti dedicationem ne diu differrent, religione olim tenebantur; id quod Plinius IV, 1 addocet: *Cuius, inquit, (templi) dedicationem, cum sit paratum, differre longius irreligiosum est.*

XXXI Sed & e Plinii historia iam aliis notatum, pontificem verba praecuntem dedisse operam, ut illa ne praepedita aut balbutiente lingua pronuntiaret, ne si verbo aberrasset, consecratio quasi minus rite facta esset instauranda. Plinii verba haec sunt lib. XI, cap. 37: *Maelum pontificem adeo inexplanatae (linguae) fuisse accepimus, ut multis mensibus tortus credatur, dum meditatur in dedicanda aede Opiferae dicere: Opiferam autem equidem Fortunam interpretor (63).*

XXXII

(63) Harduinus illud *Opiferae* in duas voces divellens, *Opis vero* in ipso textu exhibuit; quod in MSS. *sepe pro vero* pingi solet: ita *vero dicere* idem Plinio erit, quod exacte & accurate pronuntiare. Coniectura non displicet: sed non continuo textum (quod vir doctissimus afolet) immutari oportuit ob eiusmodi coniecturas, quas in notis legi satis fuerit.

Viri docti *Opiferam* Iunonem hic intelligunt, quae parturientibus subsidio venit: sed ut fatear Iunonem cum hoc epitheto nondum inveni; sed Dianam tamen, quae interdum cum Lucina confunditur, cum eo attributo reperi apud Grut. p. 41, 8 Tibure in hunc modum: DIANA. OPIFERA. NEMORENSI. &c.

Equidem mihi persuadeo *Opiferam* apud Plinium non fuisse aliud, quam Fortunam: nam certe Tibure apud Grut. p. 75, 9 dicitur quidam C. Iulius SALTVM. FORTVNAE, OPIFERAE, restituisse. Eadem *adiuvrix* appellatur

ap. Grut. p. 73, 7: FORTVNAE. ADIVTRICI. ET. TVTELE. &c. Huc refer etiam *Fortunam obsequensem* qua nihil in faxis frequentius, & quod apud Grut. p. 79, 1 legitur: FORTVNAE. AVGVSTAE. RESPICIENTI. &c. Nullum certe numen Romani impensius colebant, quam Fortunam, a qua in rebus dubiis operam petissimum praescolabantur: unde illud de Traiani victoria Dacia apud Grut. elogium (et si *νοδτικε* suspectum) p. 73, 8: *Fortunae. Aug. omnipotent. Vbi. eras. Rhannusia. ubi. eras. quantum. abfuit. ne. Roma. lugeres. sed. vivis. Traianus. vs. tibi. Decabate. &c.* Verum quid dubiae fidei monumentis opus habeo: cum Plutarchi liber de Fortuna Romanorum abunde doceat ab ipsis ferme urbis incunabilis innumerabilia fana Fortunae existisse sub variis eiusdem Fortunae appellacionibus, ob eam causam, *ὅτι μεγάλη βοήθη μάλλον δὲ ἄλων, ἢ τύχη πρὸ πάντων ἐστὶ τῶν ἀνθρώπων.* Quod magnum momentum imo sum-

XXXII Eandem non modo linguae, sed & mentis constantiam iure pontificio fuisse requisitam, nihil ut perturbata atque emota mente fieret, ex Ciceronis oratione pro domo assequimur: cuius locos lib et adscri-

ma in res humanas vis esset Fortunae. Itaque inter illa Fortunae innumera cognomenta a Plutarcho praetermissa, etiam *Opifera* fuerit. Vide & eiusdem quaestiones Romanas. Et quidem apud Grut. p. 26, 4 *Fortuna cum ope divina*, idest cum ope quam *Fortuna fert* (non vero cum *Ope illa celebri Dea*) coniungitur in hunc modum: OPI. DIVINAE. ET. FORTVNAE. PRIMICENIAE. SACR. Et sic dicitur OPI. DIVINAE. quemadmodum p. 94, 5 VI. DIVINAE. SCARVM. Quo in epigrammate *vim divinam* haud diversam a *Fortuna* statuo; quam idcirco *Forsem Fortunam* a Romanis dictam Plutarchus ibidem affirmat: *ἡ ὀπώρα*, inquit, *καλῶν, ἢ τῆς ἰσῆς ὀπώρας* &c. Sed nihil luculentius Capitolini testimonio in Max. & Balb. cap. 8: *Vnde*, inquit, *mos tractus sit, ut proficiscentes ad bellum imperatores munus gladiatorum & venatus darent, breviser dicendum est. Multi dicunt, apud veteres hanc devotionem contra hostes factam, ut civium sanguine litato, specie pugnarum se Nemesi, idest VIS quaedam FORTVNAE fassentur. Alii &c.* Ergo *opem divinam*, & *vim divinam* nihil aliud quam *Nemesim* seu *vim Fortunae* existimabis: & *Nemesim* ac *Fortunam* duo unius eiusdemque Deae fuisse nomina praeter cetera, etiam ex Grut. p. 80, 1 intelligitur, cuius epigrammatis initium tale est: DEAE. NEMESI SIVE. FORTVNAE. Quamquam, ut fatear, proprie *vis divina* idem prorsus, quod *vis maior*, veteribus fuit. Id quod nuper e l. 25, §. 6 D. locat. affectus, non gravabor eam legem adtexere: *VIS MAIOR*, ait ibi Caius, *quam Graeci Θῆ βίαν, idest VIM DIVINAM* appellans, *non debet conducturi damnosa esse, si plus, quam tolerabile est, laesi fuerint fructus: alioquin modicum damnum aequo animo ferre debet colonus, cui immodicum lucrum non auferatur.* Ergo *vis divina* eadem quae *vis maior*: quid vero porro haec sibi velit, nemini obscurum esse arbitror. Nam l. 15, §. 1 eod. tit. *vis maior* idem est quod *vis cui resisti non potest*. Cicero II de Inven. *Conquestio calamitatis eius, quae non culpa, sed vi maiore quadam acciderit.* Idem in II de nat. Deor. 44: *Nec non dici potest vi quadam maiore fieri, ut contranaturam astra moveantur. Quae enim potest maior esse? resistat igitur, ut motus astrarum sit voluntarius.* Ergo *vis maior* apud iuriconsultos opponitur voluntario. Praecipue autem *vis maior* tempestates significat. Plinius XVIII, 28: *Duo genera esse caelestis iniuriae meminisse debemus. Primum quod TEMPESTATES vocamus, in*

quibus grandines, procellae, ceteraque similia intelliguntur, quae cum acciderint, VIS MAIOR appellatur. *Alia sunt illa, quae silente caelo serenisque noctibus fiunt, nullo sentiente, nisi cum facta sunt. His rubiginem, aliis urentiam, aliis carbunculum appellansibus. Eodem sensu Columella 1. 7 agrum sedulo cultum compendium afferre scribit, nisi caeli maior vis, aut praedonis incisset. Itaque nulli dubium, quin, sicuti vis maior tempestates significat, eadem quoque vi divinae subiecta notio fuerit: praesertim cum, quod de vi maiore Plinius docuit, idem de vi divina diseret tradat Vlpianus l. 24, §. 3 D. de damn. infe. Si violentia, inquit, venturum, vel qua alia ratione, quae VIM habeat DIVINAM. Quare ne dubita, quin in elogio, quod ex Grut. pag. 94, 5 attulimus per vim divinam tempestates sint accipiendae. Epigrapha illa tribus arae lateribus inscripta in hunc modum habet: VI. DIVINAE. SACRVM. C VET. TIVS. C. F. GAVOLVS. Ne cui vero mirum videatur vi divinae seu maiori, hoc est tempestatibus aram positam: sciat iisdem aedem Romae a L. Scipione Barbati F. fuisse excitatam; ut in vetustissima inscriptione apud Sirmundum de illo legitur: DEDET. TEMPESTATEBV. ALDE. MERETO. idest *dedis Tempestatibus aedem merito*. Ovid. vi fast.*

To quoq; Tempestas, morisam delubra facemur,
Cum paene est Coris obruta classis aquis.
Nam Scipio ille Corsicam cepit, ut in eadem inscriptione legitur. Quamquam & illud quoque fatendum est & vim maiorem & vim divinam, & θεομαρτυρίαν & caelestes quasve iniurias ad VIM Fortunae, uti appellat Capitolinus supra mihi in partes vocatus, ex ethnicorum sententia rectissime referri.

Iam vero Metellus iste pontifex diversus omnino fuit a clarissimo illo L. Metello pontifice, cuius ab eodem Plinio VII, 43 fit perhonorifica mentio (e quo Plinii loco Guterus expressam putat epigraphen quam habet p. 377, 4) nam hic optimus orator fuit, ille vero inexplanatae linguae. Itaque is qui aedem *Opiferae* dedicavit, vel fuerit Q. Caecilius Q. F. Metellus Pont. Max. cuius in lapide auspicato apud Grut. p. 39, 5 mentio existit; vel potius aliquis alius, non pont. max. (ob linguae quidem certe impedimentum) sed dumtaxat e pontificum collegio. Et vide an non fuerit ille C. Metellus, cui agnomen Caprario fuerat, qui inter Metelli Macedonici filios ultimus natus fuit; in quem existat amarulentum illud Scipionis dictum in obsidione Numantiae apud Cic.

scribere, propterea quod eos nondum notatos deprehenderim. Ibi n. 54 pontificem reprehendit, quod in sua domo dedicanda mente ac lingua titubante usus esset. Tum & Clodium eiusdem vitii accusat: *Praefertim, inquit, cum iste impurus atque impius hostis religionum omnium . . . ageret illam rem ita raptim & turbulente, ut neque mens, neque vox, neque lingua consisteret. Delatum tum est ad vos pontifices . . . quemadmodum iste praeposteris verbis, ominibus obscenis, identidem se ipse revocando, dubitans, timens, haesitans, omnia aliter, ac vos in monumentis habetis, & pronuntiarit, & fecerit.* Sed & tremebundam manum in poste prensando, credo quod perturbatae mentis esset indicium, nihil egisse, ex eadem oratione n. 52 addidit: *Aut, inquit, si dixit aliquid verbis haesitantibus, postemque tremebunda manu tetigit: certe nihil rite, nihil caste, nihil more institutoque perfecit.* Sane non immerito hodieque Ecclesiae catholicae sacrorum antistites religioni sibi ducunt mysteriorum formulas non mente attendita & constanti, linguae vero accuratae ministerio disertissime enuntiare.

XXXIII Haec de templorum sacrandorum ritu. Sed & cum alicuius bona in detestationem consecrabantur, postem aliquando teneri consuevisse, & verba sollemnia pronuntiarum ex iis, quae modo e Cicerone recitavi, & aliis eiusdem orationis locis conici potest. Sed tum demum, opinor, cum praedia illa non solum consecrabantur, sed & ara, signove posito, alicui Deo dedicabantur; ut Libertatis signum in aedibus Ciceronis Clodius posuit. Et eo spectare putem illa Ciceronis verba eadem or. n. 45: *Ergone, pontifices, putatis, si is postem tenuerit, & aliquid dixerit, domum uniuscuiusque consecrari posse? An istae dedicationes & templorum, & delubrorum religiones ad honorem Deorum immortalium, sine ulla civium calamitate a maioribus nostris constitutae sunt?* Et n. 46: *Ergo si is (M. Drusus) Q. Caepionis inimici sui postem aedium tenuisset, & pauca verba fecisset, aedes Caepionis essent dedicatae?* Nimirum aedes, de quibus disputat Cicero, non solum in detestationem, sed & alicui Deo consecrabantur, idcircoque postis tenendus erat.

XXXIV Ceterum cum bona dumtaxat consecrabantur, tum tantum foculo pro rostris posito, adhibito tibicine, & capite velato, ita demum bona

2 de or. *Si quinquem pareros mater eius, asinum fuisse parituram.* Certe ob ingenii tarditatem Caprarium fuisse appellatum, possumus suspicari. Sed & Plutarchus lib. de Fort. Rom. inter indulgentis Fortunae exempla refert hoc, quod Metellus ille Macedonicus a quatuor filiis consularibus elatus fuerit, quorum ultimus Caprarius recensetur. Nec solum Plutarchus, sed & Velleius 1, 11, Valerius Max. vii, 1, 1, Plinius vii, 44, S. Augustinus 11 de civ. 23, & ante hos omnes Cicero 7 de fin. 78., & I. Tusa. 35 Q. Metelli fortunae felicitatem mirifi-

ce praedicant, quod praeter propria decora a quatuor honoratissimis filiis, quorum gesti honores sedulo recensentur, elatus fuerit: ut celebre in primis olim id abbiandientis Fortunae exemplum fuisse appareat. Id quod magno est indicio & aedem Opiferae a Metello dedicatam, non alterius quam Fortunae fuisse & fortassis ab uno e quatuor iis fratribus per eam indulgentioris Fortunae occasionem fuisse consecratam; ac potissimum a C. Caprario ob eas coniecturas, quas modo exponebam.

bona illa religioni obligabantur. Cicero eadem or. n. 47: *Atqui C. A. Sinius patrum memoria bona Q. Metelli . . . consecravit, foculo posito in rostris, adhibitoque tibicine. Et paullo post: Tu, tu, inquam, capite velato, concione advocata, foculo posito, bona tui Gabinii . . . consecrasti. Sed & tum quoque non sine verbis sollempnibus res transigebatur: Quid ergo, inquit eadem or. n. 48, illa tua sum obtestatio tibicinis? quid preces? quid prisca verba voluerunt?*

XXXV De ritu, quo Deorum signa consecrarentur (idem ferme fuerit de aris intelligendum) nihil attinet magnopere me esse sollicitum: quod eam operam iam videam ab Antonio Vandaleo pro dignitate navatam schediafmate de consecrationibus ethnicis pag. 661, & sequentibus (64).

XXXVI Quid cetera operum publicorum? an ea quoque sollempnibus verbis & caeremoniis sacrabantur? Opera publica quatuor generum existisse mihi persuadeo, alia ut essent sacra, hoc est a principe, vel

O 2

cui

(64) Vandalei schediafma de consecrationibus ethnicis tum demum incidit mihi in manus, cum iam hanc de dedicationibus diatribam absolvissem, imo & hanc quae hactenus praemissa sunt, iam typis commissa essent. Et viro eximio atque erudito Dominico Graeco I. C. magis habeo gratiam, a quo eum librum, quorum habet copiosissimam penum, & indicatum & commodatum habui. Ac sane a Vandaleo putabam iam omnia occupata: sed contra res cecidit. Nam primum is consecrationes, ego dedicationes potissimum propositas habui, quarum in primis notionem eruere e tenebris sum conatus. Tum aliter ille, aliter ego eo in argumento versati sumus, quod is totus est in imperatorum clarorumque virorum, nec non & signorum Diis posteriorum consecrationibus (quanquam & de templis nonnulla delibat aliis iam ferme notata) ego contra quam viam inierim, quis perspicere potest. Itaque cum iis, quae iam pridem Gutherius attulerat, non inutiliter & schediafmatibus illius lectio coniungi poterit, & huius, si cui est otium, diatribae. Ac de Deorum potissimum signis, quo ritu sacrentur, haud contemnenda sunt, quae Vandaleus edidit, quae legi apud illum satius fuerit.

Quanquam quae supra de statuarum dedicatione obiter innueram, nihil mutò: & ea iuvat levi brachio refricare. Dixeram videri arae, aut signi *dedicationem* aliud nihil esse quam eorundem erectionem, sive in sua basi collocationem, & loco dato decreto *decursionem*. Sic ea *dedicabatur*, quia sic demum eorum usus inchoabatur: nam unctiones, coronationes, & si quae aliae caeremoniae, saepe ad consecrationem demum pertinent, quae hic quoque proprie diversa a dedicatione fuit. Sed & donaria quaevis *dedicant* idem quod suspendere fuit. Harum omnium rerum dedicationes *ἀειδίς* aut

ἐπίσις Graeci dicebant, statuas ipsas aut aras *ἀειδίζοντες*, resque huiusmodi omnes *ἀειδίζοντες*, & *ἀειδίζοντες* appellabant: veluti quem Horatius *dedicatum Apollinem* nuncupavit, eum *ἀειδίζοντες* Graeci redderent, aut *ἀειδίζοντες*, sicuti *ἀειδίζοντες τῶν Πυθαιῶν* Plutarchus in Numa dixit. Ex quibus quanquam satis percipitur earum rerum dedicationem fuisse idem quod collocationem aut erectionem: tamen nihil expressius Ciceronis loco quem supra posui, ex or. pro domo n. 46: *Simulacrum aussem*, inquit, *aut aram si DEDICASTI, sine religione LOCO MOVERI potest*: nam *dedicare* & *loco movere* contraria fuerunt. Sicuti e contrario *constituere* & *dedicare* in veteri inscriptione apud Fabretum p. 280, n. 173 synonymus usurpantur. Id epigramma sic habet: *Signa transita ex abditiis locis ad celeritatem, chermarum, Severianarum.* (quarum meminit Spartianus in Severi vita cap. 19) . . . *Audensius Amilianus. V. C. cons. Cap. CONSTITUIT DEDICARIQUE. praecipit. curans. T. Ammanio. Chrysanio. V. P.* Qua in epigraphe *constituit. dedicarique. praecipit.* unam eandemque rem notat, & *κατ' ἐπισημῶν* inscriptionibus horum temporum familiarem idem bis inculcatur. Nego enim illud DEDICARI ad signorum consecrationem, quae unctionibus coronationibusque perficiebatur, referri posse: ea quippe iam olim consecrata oportuit: per translationem vero consecratio non amittebatur: tantum dedicatio, quae *ἐπὶ τῆς ἀειδίζοντες* consistebat, iteranda fuit. Fortassis vero in marmore CONSTITUIT DEDICARIQUE scriptum fuit: sicut & illud a descriptore peccatum fuit, quod CAMP. pro CAMP. in adversaria retulit, cum tamen ille CAMPANIAE, non CAPUAE, consularis existerit. Audentii quoque praenomen, quod fortasse detritum deprehendit, quicumque hoc elo-

gium

cui princeps dedicandi dedisset potestatem, publice (65) consecrata; uti Vlpiano auctore supra expositum fuit (hujusmodi non solum fana & arae fuerunt, sed & theatra, puto, & gymnasia & amphitheatra, & alia fortasse id genus, suis singula numinibus (66) sacra): alia vero non sacra sed

gium excepit, VINIVS fuit, id quod ex altero Campano epigrammate huic consulari posito docebitur, cum omnes nostrates inscriptiones in unum volumen compingentur. Et quoniam semel digressi sumus: illud SIGNA. TRANSLATA. EX. ABDITIS LOCIS. Fabrettus, vir caetera eruditus, postquam ingenue negat se scire quid sibi velit: *aliam*, inquit, *similem, cuius aequae ignorantem profiteor, UT CRUCEM CYRIO SIS FIGAM, hic expono.* Nam in fundo cuiusdam baseos scriptum tradit in hunc modum TRANSLATA (supple statua, opinor, illa, quae huic basi superposita fuerat) EX. OBSCURO. LOCO. CVRANTE IVNIO. GALIENO. &c. Verum figneam (ni potius sambuceam) crucem curiosus fixit vir eruditus. Legisse memini in codice Theodosiano, quem nunc ad manus non habeo, titulum unum (an plures?) de signis aliisque id genus publico-cum aedificiorum ornamentis non transferendis. [Et apud Reinesium pag. 475, Cl. VI, n. XI Praeclarum extat S. C. de non diruendis aedificiis vetustis ad recentiora quoda exornanda (ut apud nos amphitheatrum quotidie deperit): vide & doctum Reinesii commentarium.] Ne contra eas leges peccatum videretur, additum expresse fuit EX. ABDITIS. LOCIS. aut EX. OBSCURO. LOCO. Nam quis vetitum fuisse affirmaverit, e vetusto aliquo ac subterraneo aedificio nullius usus, imo tum primum detecto, signa aut alia huiusmodi ornamenta in alias fabricas transferre? [Can. Cartaginensis in Codice Dionysii num. LVIII petentium ab Imperatoribus decernit, ut reliquias idolorum per Africam iubeantur penitus amputari; itemque ut templa eorum, quae in agris, vel IN LOCIS ABDITIS constituta, nullo ornamento sunt, iubeantur omni modo destrui. Ubi illud nullo ornamento sunt satis declarat licuisse ex locis abditis ornamenta detrabere in alterius publici aedificii usum. Vide etiam an non ABDITA LOCA, & OBSCURVS LOCVS in his inscriptionibus sint quas veteres appellarent favissas; de quibus Gellius, quo signa vetera, & ea quae vetustata erant facta inustitia, ut ait Festus, coniciebant. In Herculanei ruinis signa in cellis subterraneis reperta memini. Romae in Basilicae Vaticanae refectione vetera musiva, signa, &c. in cryptis eius Ecclesiae collocarunt.] Sed postquam fixam a Fabretto errorem refiximus: illud potius scire lubet, in eadem inscriptione cur dictum fuerit AD. CELERITATEM THERMARVM. SEVERIANARVM. Leviusculum hoc quidem. Sed tamen celeritatem thermarum Titianarum aemu-

lari voluisse Severum crediderim; de quibus Suetonius cap. 7: *Amphitheatro dedicato, thermisque iuxta CELERITER aedificatis.* De iisdem Titianis, puto, Martialis: *Hic ubi miramur VELOCIA munera thormas, &c.* Verum haec in transcurso. Nunc illud quod insrat. Apuleius eiusdem rei testis supra productus depictam sabulam domus arvis dedicare pro suspendere usurpavit. Et is locus Quintilianianus decl. quem habet Vandaleus pag. 662 eodem referendus: *Haec, inquit, priusquam dedicationis accipiant summam religionem, opera sunt tantum: dedicatio est illa, quae Deum inducit, quae SEDE DESTINATA LOCAT.* Quoniam hic auctor dedicationis voce, ut saepe fit, & collocationem & consecrationem simul intellexit, quod essent res coniunctissimas. Contra Minucius dedicationem pro sola consecratione posuit: *Quando igitur, inquit, his nascitur (Deus)? Ecce funditur, fabricatur, scilicet. Nondum Deus est. Ecce plumbatur, constructur, erigitur. Nec adhuc Deus est. Ecce ornatur, consecratur, oratur, summo postremo Deus est, cum homo voluit & DEDICAVIT.* Non male Minucius *dedicavit* dixit pro *consecravit*, quod erant res coniunctissimae nec separabiles: illud quoror, quod erectionem a dedicatione & consecratione seiunxit, improprie certe locutus; nam erectio, apud vetustiores quidem certe, consecrationis pars fuit, & erectio & dedicatio idem fuerunt. Hinc Aristophanis Scholiastes in Pace ad illud τῶν τεύχεων ἱερῶν, non solum ollis leguminum statuas collocatas, sive consecrando collocatas ait, verum etiam aliquando suntuosius victimis, id quod dici testatur βῶι ὑδρῶσθαι, ἢ αἰγῶι, ἢ πρόβατῶι, id est *bove aut capra aut ovis collocare*, seu consecrando collocare.

(65) Publice, inquam, consecrata: Si quis autem (ait Iustinianus lib. 11 Inst. t. 1, §. sacras) auctoritate sua quasi sacrum sibi constituerit, sacrum non est, sed profanum. Et Festus: *Gallus, inquit, delius ait, sacrum esse quocumque modo atque instituto civitatis consecratum sit, sive aedes, sive ara, sive signum, sive locus, sive pecunia, sive quid aliud quot Diis dedicatum, atque consecratum sit. Quod autem privati suae religionis causa aliquid earum rerum Deo dedicent, id pontifices Romani non existimare sacrum... Ille locus ubi ea sacra privata faciunda sunt, vix videtur esse sacer.*

(66) Amphitheatra sive Herculi quantum e Vitruvio [qui 1, 7 Herculi, in quibus civitatibus non sunt gymnasia, neque amphitheatra,

sed sancta, veluti urbium muri, quos iurisperiti sanctos, quia sanctio-
ne confirmatos, non item sacros fuisse testantur; alia religiosa, veluti
sepulcra: alia demum nec sacra, nec sancta, nec religiosa, sed mere pro-
fana. Ac plurima sunt opera publica, veluti viae, pontes, aquaeductus,
& tale genus innumera, quae quo referam haud facile dixerim. Portas
urbium negat Plutarchus in quaest. rom. *ἱερὰς καὶ ἀβειβήλας* esse (quod
tamen de muris fatetur) sive quod per eas funera efferrentur, sive quod
in sollempni moenium designatione, ubi ad eas ventum, aratrum sustol-
leretur. Iurisperiti tamen non tantum muros, sed & portas inter res
sanctas, id est sanctione confirmatas recte accensuerunt, ita ut violari ne-
fas esset. Vid. l. 2, D. *nequid in loc.* & alibi.

XXXVII Itaque scire lubet, num omnia isthaec opera publica non
modo dedicarentur, seu eorum usus aliqua celebritate inchoaretur, ve-
rum etiam sollempni ritu consecrarentur, ita ut postem teneri opus esset,
& quaedam sollempnia verba de more concipi. Quam disputationem a
nemine, quod sciam, propositam spissiore caligine obseptam video: neque
id mirum, propterea quod verus illud ius pontificium ne ipsi quidem
Romani vulgo tenebant: eiusque incertitiam ultro vel ipse Cicero or. pro
domo n. 46, & alibi non dissimulat: etsi effluere quaedam e pontifi-
cum disciplina affirmat, quae ad aliorum aures saepe permanent. Cice-
ro quidem tota illa oratione rem saepe tangit, sed ita ut dubitationem
iniciat magis, quam abstergat (67). Graecis vero rei Romanae scripto-
ribus huiusce rei arbitrium si permittimus, nihil non religioso ritu con-
secratum perspicietur. Nam quas Latini historiae scriptores dedicationes,
is plerumque *καθιερώσεις* appellant, quodcumque demum illud sit, quo de
agitur. Itaque Dio non modo de Pompeiano theatro *καθιερώσει* dixit
(quod minus miror, nam ei theatro Pompeius *Veneris aedem*, inquit
Tertullianus lib. de spect. *superposuit, & ad dedicationem edicto populum*

vo-

stra, ad circum templa extrui iubet) licet
suspitari, sive potius Marti, aut Dianae, aut
Iovi Latiali sacra erant: gymnasia quoque Hec-
tuli, vel, qua parte doctrinae studiose addicta,
Apollini *λεχονορία* vel Minervae fuere. Et
puto opera omnia spectaculis destinata inter sa-
era loca fuisse; nam ludi omnes sacri erant &
religionis ethnicae pars. Salvianus: *Calix &*
Honoratur Minerva in gymnasiis, Venus in
theatris, Neptunus in circis, Mars in aranis,
Mercurius in palaestris. Lactantius ex senten-
tia Sinii Capitonis paullo aliter: *Venustiones,*
& quae vocantur muneris, Saturno adscribuntur
sunt: ludi scenici Libero, circenses Neptuno.

(67) Itaque ex illa oratione nihil dum eli-
quere potui, utrum non solum templi, sed &
ceterarum fabricarum postem teneri oporteret,
& sollempniibus formulis uti. Adnectam tamen
haec, si cui forte lux inde affulserit. Ergo,
inquit n. 46, *si is (M. Drusus) Q. Caepionis*

inimici sui postem audire tenuisset, & pau-
ca verba fecisset, aedes Caepionis essent dedi-
catae? Nihil loquor de pontificio iure, nihil
de ipsius verbis dedicationis, nihil de reli-
gione, caeremoniis: non dissimulo me nescire
ea, quae etiam si scirem, dissimularem, ne
aliis molestus, vobis etiam curiosus viderer:
etsi effluunt multa ex vestra disciplina, quae
etiam ad nostras aures saepe permanent. Po-
stem teneri in dedicatione oportere videor au-
disse templi. Ibi enim postis est, ubi templi
aditus est & valvae. Ambulationis postem ne-
mo unquam tenuit in dedicando: Simulacrum
autem aut aram si dedicasti, sine religione
loco moveri potest. Sed iam hoc dicere tibi
non licet, quoniam pontificem postem tenuisse
dixisti, &c. Itaque non satis explicari licet
utrum templorum tantum postem teneri oport-
uisse Tullius existimavit, an vera aliorum vi-
dentur accipiendus.

vocans, non theatrum, sed Veneris templum nuncupavit, cui subiecimus, inquit, gradus spectaculorum) verum etiam Neroniani gymnasii dedicationem *καθιέρωσιν* nuncupavit, & de Tito amphitheatrum & balineum dedicante *ισπώσας* usurpavit. Accedit quod apud Grut. p. 178, 7, & 179, 1 (etsi sunt quarti ineuntis saeculi epigrammata) thermæ non tantum *dedicari* idest in usum traduci, sed & *consecrari* dicuntur. Itaque vix videtur dubitandum, quin si minus omnia, at multa tamen operum publicorum non tantum dedicarentur, sed etiam religiosis caeremoniis sacrentur; unde & *sacra* iure dicerentur. Quare sic statio, prioris generis aedificia consecratione initiari oportuisse, eoque *sacra* fuisse appellata; cetera vero, sive sancta, uti urbium muri, dicerentur, sive ne hanc quidem appellationem nata essent, non consecrari, sed *dedicari* seu *ἐκχρισίζεσθαι* tantum consuevisse.

IV De rerum singularum encaeniis.

XXXVIII Saepe hoc iam admonuimus, dedicationem a consecratione, si proprie & accurate loqui volumus, discrepasse; & consecrationem, (non tantum illam, de qua huius diatribae initio disseruimus, qua hostium aut improborum civium bona in detestationem consecrabantur, sed & illam qua aedes sacrae & alia id genus sacrabantur) religiosis ritibus, & praeis verbis perfici oportuisse: dedicationem vero nihil aliud proprie significasse, uti copiose probavimus, quam rei iam perfectae primum usum & inchoationem. Quare nunc quidem quod attinet, seposita consecratione, rerum singularum dedicationes aggrediamur: & quod initio huius diatribae dixi, dedicationem sic peragi consuevisse, ut aliquid splendidum primo fabricae usu exhiberetur, ex iis potissimum rebus, quarum causa fabrica illa exstructa fuisset; id nunc singillatim demonstrabimus.

XXXIX Ab amphitheatro ordiar, propterea quod per ejus occasionem ad universi generis dedicationes sum digressus. Dio lib. 41 de Tauri amphitheatro haec ait: *Caesare IV cos. Statilius Taurus theatrum quoddam lapideum ad venationes ferarum in campo Martio suis sumptibus absolvit, inque eius dedicatione munus gladiatorium exhibuit.* Flavium autem amphitheatrum a Vespasiano erectum Titus fortasse consummavit, utique *dedicavit*: cumque dedicantis, non eius qui fecisset, nomen inscribi mos esset: hinc erroris ansam Eutropius lib. VII, & Cassiodorus arripuerunt, ut Tito id opus adscriberent, propterea quod huius, ut arbitror, nomen, non vero patris, in operis titulo oculis usurpasset. Quo pacto dedicatum fuerit Suetonius cap. 7 exponit: *Amphitheatro dedicato, thermisque iuncta celeriter extructis, munus edidit apparatusissimum largissimumque* &c. At vero Dio apud Xiphilinum ludos per centum ipsos dies exhibi-

hibitos copiose narrat, in iis gladiatorum munera, omne genus venationes, navale proelium etiam Suetonio memoratum, circenses & alia ludicra. Frustra est autem Petrus Lafena, qui in Gymnasio Neap. p. 172 illud Suetonii *Amphitheatro dedicato* ita interpretatur, quasi dixerit, *diis dicato*; & queritur Suetonium non indicasse, cui potissimum deo sacratum fuerit: non enim intellexit, dedicationem ibi apud Suetonium non aliud fuisse quam *ἐγκαινισμόν*.

XL Ad haec theatra ludis scenicis dedicabantur, uti ex epigraphe Reinesiana cl. 2, n. 89 intelligitur: THEATRVM. ET. PROSCENIVM. REFECERE. LVDIS. SCENICIS. BIDVO. DEDICAR. D. S. P. Vbi *dedicare* pro *ἐγκαινίζειν* dilerte ponitur: quo enim ludi scenici, quo pecunia ad consecrationem? Sed & musicis certaminibus, & gymnics ludis, iisque omnino ludicris, quae theatrum admitteret, in eius dedicatione locus fuit (68).

XLI Gymnasii Neroniani dedicationem idem Xiphilinus exsequitur in hunc modum: *Cuius (certaminis quinquennalis) caussa gymnasium aedificavit: cuius dedicatione equitibus & senatoribus oleum gratis distribuit*. Nihil rei gymnasticae magis proprium.

XLII Bibliothecae oratione habita dedicabantur: id quod ex Plinii

I,

(68) Quanquam autem venationem, in theatro exhibitam nunquam memini; Xiphilinus tamen Pompeii theatrum venatione ibidem data dedicatum narrat. Et Xiphilini narratio fortasse non paucis, Bulengero quidem certe fucum fecit; qui cap. 10 de venatione circi, in Pompeii theatro venationes aliquando habitas affirmat, & inde factum ait ut Plinius xxxvi, 13 illud Pompeii non theatrum, sed amphitheatrum appellaret. Duplitter vero vir eruditus aberrat. Primum quod illo Plinii loco non *Pompeii amphitheatrum* sed *Pompeiani theatri* esse legendum iam pridem Lipsius lib. de amphith. monuerat, & ita in Harduini editione legitur, credo & in aliis. Deinde quod in Pompeii theatro venationes aliquando exhibitas statuit, fallitur tum Xiphilino, a quo id hausit. Graeculi istius locus sic se habet: *Pompeius theatrum dedicavit, in quo (graece ἰ) κὸτῶ supple θεάτρῳ) leones quingenti diebus quinque absumsi sunt, praeterea elephantis decem & octo cum armatis hominibus ceciderunt*. Sed bene est quod Dionis liber xxxix aetatem tulit, unde Momachi indiligentiam possis arguere. Ibi solertissimus scriptor postquam in eodem theatro, quod dedicabatur, musicos gymnicosque ludos exhibitos significasset, monet in circo tum varii generis belluarum praebitas venationes, tum potissimum diebus quinque quingentos leones confectos & elephantos octodecim depugnasse subiungit. Quare venationes quidem Pompeius exhibuit, sed in circo, ubi ante exstructa amphitheatra

id spectaculi genus edebatur, non vero in theatro, uti somniavit Xiphilinus. Cui hoc imposuit, quod Pompeii θεάτρῳ putavit fuisse simile illi, quod Titus dedicavit, quod idem breviter e Dione θεάτρῳ κρηγετικόν appellat: nam amphitheatri vox, ut alibi diximus, quamvis Graeca ferme a Latinis dumtaxat usurpabatur, cuius loco Graeci θεάτρῳ dicere consueverunt. Haec eo dixi, ut perspiciatur, quam nullo iudicio e Dione interdum excerpserit Xiphilinus, ut omittam quod non perpetuam & aequabilem epitomen nobis tradidit, sed quaecumque collibitum fuit, aut quae novitate illum percellerent, in iis se magis diffudit: cetera interim maximi momenti exanguis & exsucca in sua alvearia contulit: ita mera interdum nobis mapalia exhibuit. Sed vel sic tamen maxima est illi habenda gratia, quod qualicumque illa nobis ex nobilissimo historico servavit.

Ceterum nihil mirum in ea dedicatione Pompeium praeter theatra specimina aliorum etiam generum spectacula edidisse: nam theatrum illud quod dedicabat, Veneris templum idem quoque fuit; id quod Plinius, Plutarchus & alii tradiderunt. Et ceteroqui scimus, Dione teste lib. 54, Augusto Marcelli theatrum dedicante, Caium luisse Troiam, & DC Africanas occisas: maioris enim magnificentiae gratia praeter specimina theatra, quae quidem theatri ἱκταίνισμός omnino requirebat, extra theatrum quoque populum oblectari placuit.

1, epist. 8 didici: *Periturus sum enim, inquit, ut rursus vaces sermoni, quem apud municipales meos habui bibliothecam dedicaturus*. Nimirum petiit ab illo rhetore Pompeio Saturnino, ut orationem eam expoliat, quam, cum bibliothecam in sua patria in sapientiae studiosorum gratiam a se paratam dedicaret, olim habuisset, quam publicare deliberabat. Nihil convenientius fieri potuit: & hodieque in academiis in anniversaria studiorum instauratione quam *dedicationem* non inepte appellaveris, huiusmodi orationes habentur.

XLIII Ad haec pontes circensibus editis dedicari solebant. Grut. p. 163, 4: P. BAEBIVS. VENVSTVS. . . . PONTEM. FECIT. EX. H. S. XXC. CIRCENSIBVS. EDITIS. D. D. idest *dedicavit*. Id quod, nisi me memoria frustratur (nam scheda, in qua nuper multas, quae huc facerent, inscriptiones notaram, nescio quo fato evanuit) etiam Gratianus aut nescio quis alter Christianus imperator in ponte dedicando usurpavit. Alioqui Grut. 101, 3, & 4 ob dedicationem, opinor, statuae cum scenicis iidem circenses dantur.

(XLIV In lacus Fucini emissario dedicando (etsi Tacitus XII An. 56 dedicationis voce non utitur, sed rem ipsam satis designat, quia tum primum *apertum aquarum iter*.) insignem naumachiam exhibuit praeter cetera Claudius.

XLV Porro in aedibus quisque suis dedicandis, quae specimina aut quam liberalitatem exhibuerit, non memini. De epulo vix est ut dubites, quod in omni fere dedicatione dabatur. Alexander Donatus III, 7 Neronem, Suetonio teste, dedicasse domum affirmat, qua variis conviviis, qua publicis ludis, sparsisque in populum muneribus. Sed fugit eum memoria; nam nihil horum Suetonius cap. 32. David in suis aedibus dedicandis eum psalmum habuit, qui nobis est undetricesimus, Hebraeis vero tricesimus. Nam quid causae est, quamobrem aliorum eius psalmi titulus accipiatur? Qui *αὐτολεξεί* ex Hebraeo talis est: *Psalmus dedicationis* seu initiationis (heb. *בְּנֵי חַן* *bhanuccharb*) *domus David*. Lxx: *Ψαλμός ᾠδῆς τῆ ἐγκαινισμοῦ τῆ οἴκου τῆ Δαυὶδ*. Quod noster vertit: *Psalmus cantici in dedicatione domus David*. An non fugit eos ratio, qui ad templi dedicationem, sive nescio quo alio referunt hunc titulum? Atque hinc etiam Iudaeorum traditio apud Maimonidem inutilis arguitur, qui Deut. XXI, 5 (quem locum vide huius Diatribae initio) *dedicare domum* idem esse definiunt quod in ea, postquam exstructa est, per annum habitare. Fabulae: in huius enim psalmi titulo, uti vides, dedicatio primorem tantum usum, sive *ἐγκαινισμὸν* designat. [Apud Vignolium De Col. Ant. Pii pag. 142 nummus Divae Faustinae cum epigrapha DEDICATIO AEDIS.]

XLVI Viarum dedicatione gladiatorium munus Claudius iniunxit: sic enim capio illud Suetonii Claudio cap. 24: *Collegio quaestorum pro*
stra-

Strutura viarum (idest viarum ἐργαστηριῶν) *gladiatorium munus iniunxit*.

XLVII [*Dedicare quinquennialitatem est inire duumviratum quinquennalem, eaque gratia ludos edere, aut quid simile. In Romano lapide apud Sponium pag. 68: Collegio pabulariorum C. Cornelius C. L. Iucundianus II. VIR & L. Antonius L. L. Iubentius QVINQVENNALITATEM. S. P. DEDICAVNT.* De quinquennialitate seu duoviratu quinquennali collegiorum, qui quinquennio fiebatur (unde & additur alicubi LVSTRI. LXX. verbi gr.) dixi alibi.]

XLVIII Postremo (nam quid opus est singula morosa diligentia perquirere?) forum epulo dato dedicatum invenio apud Grut. pag. 168, 5. Sed ibi tamen non de fori tantum dedicatione agitur, sed & aedium (hoc est fanorum) quinque, & signorum quinque; & statuarum duarum (69). Et ceteroqui nihil non epulo dato dedicari solebat: cui mori lubet paullisper immorari.

XLIX Itaque epulum, uti diximus, in dedicationibus fere semper dabatur: Plin. IV, 1: *Templum, inquit, pecunia mea exstruxi: cuius dedicationem, cum sit paratum, differre longius irreligiosum est. Erimus ergo ibi (Tiferni, ubi templum exstruxerat) dedicationis die, quem epulo celebrare constitui.* Videtis Gruterum p. 441, 7, & alibi saepissime; itemque Reinesium I, 99. Verum non semper coena recta dabatur: imo saepe epulum dividebatur, idest sportulae dabantur; sic enim accipio illud p. 101, 3 apud Grut. AD. DEDICATIONEM. . . . EPULO. DIVISO. &c. itemque p. 228, 8: DEDICATIONE. STATVARVM. . . . MVLSVM. ET. CRVSTVLA. DECVRIONIBVS. ET. POPV. LO. dantur. Sive ergo coena recta, sive sportulae darentur, semper epulum dari dicebatur. Imo tum quoque epulum appellabatur, cum vice coenae rectae, aut sportularum, nummi (quanquam nummorum quoque dianomen sportulas appellarunt, ut ex Plin. x. epist. 117; & 118 collatis patet) distribuebantur. Grut. p. 434, 1: EARVMQVE. DEDICAT.

P

RV

(69) Quod saepissime mihi in inscriptionibus perlegendis notatum fuerat, hoc inter statuas atque signa [vel simulacra] plurimum interest, quod haec ferme Deorum tantum essent, aut certe Diis dedicatum, illae interdum quidem Deorum, sed saepissime hominum [(quod & Abramius ad Cic. Phil. II. 43 contendit)]; id ex indicato epigrammate luculenter cognoscitur, ubi legitur SIGNA. DEOR. (quod pessime Reinesius in EORum, puta Cimbrensi, mutat: primum cui bono? deinde an putamus tot descriptores, qui in eius inscriptionis calce notantur, fuisse luscitiosos?) QVINQVE. STATVAS. DVAS &c. Hoc igitur, si quod aliud, inter eas voces est discriminis; quod nescio cur Aldo Manutio iuniori (in dissert. IX epistolica de signo & statua to. I thes. Sallengriani p. 816 A) duplicat. Nam quod canephorarum

duarum imagines signa Cicero appellavit, id eo factum, quod non tantum Deorum imagines, sed & hominum imo & brutorum animantium simulacra, quae in templis inter donaria, aut in privatorum sacriis visebantur, signa rectissime dicebantur. Certe discrimen, quod initio posui, innumeris inscriptionibus, imo & scriptorum locis confirmari potest, si id agerem: t unum tantum Capitolini locum adducam Antonini Pii cap. 3, qui omnem litem dirimere videtur: *Cyzici etiam de simulacro dei ad statuam eius (Antonini) corona exornata est.*] Quanquam omnino perpetuum esse [hoc discrimen] non sponderim. Ceterum multiplex illud tricariumque plenissimum discrimen, quod ibi Manutius statuit, vix est ut ulli ardeat.

RVFVS. EPVLVM. DEDIT. DECVRIONIB. SING. H. S. XXX. SEX. VIRIS. ET. AVGVSTALIB. SING. H. S. XII. PLEBI. SING. H. S. IIII. Et p. 63, 1: IDEMQVE. DEDICAVIT. ET. EPVLVM. DEDIT. DECVRIS. N. IIII. Interdum aliis nummi, aliis coena dabatur: Grut. p. 68, 3: QVORVM. DEDICATIONE. SINGVLIS. DECVRIONIBVS. X. III. AVGVSTALIBVS. X. II. ET. COLONIS. CENAM. DEDIT. Interdum etiam nummi quidem dabantur, sed ITA. VT. IN. PVBLICO. VESCERENTVR: ea certe lege apud Grut. p. 84, 1 singulis decurionibus Nemausenibus quaedam summa dedicatione templi distribuitur.

L [Quod dixi modo in omnibus ferme dedicationibus. Sportulas eu denarios dari consuevisse, Plinius X, epist. 117 pulcre confirmat: *Qui virilem togam sumunt* (h. e. qui togam virilem dedicant, ut supra *dedicare togam in funus*) *vel nuptias faciunt, vel ineunt magistratum* (nam & haec dedicationum fuere genera, quod *rogare ad Consulatum*, &c. dicebatur. Vide Vales. ad Ann. 84) *vel opus publicum dedicant, solent totam bulen, atq. etiam de plebe non exiguum numerum vocare binosque denarios, vel singulos dare.*]

LI Nec minus in Ecclesiarum dedicationibus [(quae, nihil aliud erant, quam earum *ἐγκαινισμός* (70))] sollemnes epulas Christiani olim instituebant. Sidonius IV, ep. 15: *Epulum multiplex, & capacissima lectisternia para . . . postquam omnibus tempus futurae dedicationis inclaruit. Nam baptisterium, quod olim fabricabamini, scribitis posse iam consecrari.* Greg. X ep. 711: *Nam ut die dedicationis, vel natalis SS. Martyrum religiosis conviviis sollempnitatem celebrent.* Hae sunt illae agapae, quae tamdiu in Ecclesia perdurarunt, donec, quod in licentiam vergerent, legibus sunt abolitae. Inde factum putat Cangius, ut postea dedicationis vocabulum in malam partem traheretur, ac pro commestatione publica sumeretur; & *faire la duceae* Galli dicerent pro eo, quod est genio indulgere.

LII Verum ad ethnicorum dedicationes ut reditum faciam, hoc amplius de iis notandum, celebrasse gentiles, quemadmodum & Christiani facimus, diem dedicationis quotannis recurrentem. Hinc Kalendas Ianuarias eo nomine celebrat Ovidius I Fast. quod

Sacravere patres hac duo templa die,
nempe Aesculapii & Iovis, quod statim subiungit. Atque hinc est, quod

non

(70) [Ideoque Socrati I, 28 *ἐγκαινισμός* est eiusdem dedicatio h. e. cum primum ad eam Sacerdotibus, ac populis patet aditus, sive cum encenentur; & cum templum Antiochenum prae magnificentia *Dominicum aureum* appellatum a Constantino M. inchoatum, Constantinus junior eius filius absolvisset, ad illius dedicationem an. 341 Episcopus ex toto

orientate coegit: convenere autem, teste Athanasio, Episcopi circiter LXXX, qui ea occasione Concilium, vulgo in encaneni appellatum, celebrarunt, de quo idem S. Athanasius: *Antiochia novam Synodum per causam enceniorum coegerunt*; unde vides dedicationem, & encaneni etiam apud Christianos esse *ἐγκαινισμός*.]

DE DEDICATIONIBVS.

115

non solum quibus consulibus sive aedes sive ara sive quid aliud esset dedicatum, sed & diem sedulo notabant: id quod in vetustis dedicationum titulis nusquam fere non occurrit. [Itaque Dedicatio loco habebatur natalis diei quotannis recurrentis. Quare sicuti imperatores plures quotannis celebrare natales, genitalem annum, delati imperii, alterum, tertium adoptionis (de quo vide Spartianum Hadriano cap. 4) sic dedicationes istae erant tamquam templorum statuarumve natales; hinc *Natalis Salutis* apud Cic. IV, ad Att. 1 est anniversarius dies dedicationis templi deae salutis, quod erat in colle Quirinali.]

LIII Et, quod magis mirabere, sicuti hodieque Episcopi faciunt, quoties aliquam Ecclesiam sollempni ritu dedicaverint, ut anniversarium eius dedicationis festum non semper eadem recurrente die, qua consecrata fuit, sed alia, quam opportuniorem censuerint, celebrandum nonnunquam assignent: idem profecto apud ethnicos ex decreto illo quod habet Gruterus p. 228, 8 sum assecutus, cuius decreti postremam partem, quae huc facit, libuit adscribere: *Item. dedicatione. statuarum. Caesarum. et. Augustarum. mulsura. et. crustula. pecunia. nostra. decurionibus. et. populo. dedimus. perpetuoque. eius. die. dedicationis. duros. nos. testati. sumus. QVEM. DIEM. QVO. FREQUENTIOR. QVOTANNIS. SIT. SERVABIMVS. VI. IDVS. MARTIAS. QVA. DIE. T. CAES. PONT. MAX. FELICISSIME. CREATVS. EST.* Non enim vi id. Martias statuae fuerant dedicate: sed hic dies ad anniversariam celebritatem vilis est magis idoneus, quod eo Tiberius pontificatum maximum esset assecutus.

CAPVT QVARTVM.

*In alterum amphitheatrale epigramma per eadem
haec tempora repertum. De Campano
apodyterio, catabulo, & ludo
gladiatorio.*

I Deteksi huius epigrammatis fatum. II Gens Satellia. III Epistylum quid? Lexicorum aberratio. IV Inter apodyterium & spoliarium an quidpiam interesset. V Usus apodyterii. VI Quid apodyterium Polluci? VII Porta Irbiniensis. VIII Apodyterium Amphitheatri prope aliquam portam fuit. IX Quas vestes novii inducerent. X Quid porta sanavivaria? an Sandapilaria? XI Quid portae posticae? XII Catabulum quid? XIII Prore Amphitheatrum ludus. XIV Prore Fl. amphitheatrum ludus magnus. Caesaris ludus Ravennae & Capuae. XV Capuae ludus gladiatorum celeberrimus. XVI Servilis belli narratio ex Plutarcho. XVII Quid Γαλάττι κκι Θράκις apud eundem? XVIII Pasanii aberratio. XIX Augusti ludus Alexandriae.

PAUCIS ante mensibus, quam Campani amphitheatri titulus in lucem prodiret, eodem ferme loco lapicidae, dum aggestos consepultosque lapides in varios usus effodiunt, hanc alteram epigraphen candido marmori insculptam altera parte mutilam detexerant, quae sic habet:

SATELLIA. M. F. ANVS.

APODYTERIVM. AD. NOVITATEM. R . . . estituit.

EPISTYLIS. CETERISQVE. MARMORIBVS. O . . . rnavit.

Quod equidem, simul ac rescivi, e saxo ipso, quod domum suam marmorarii asportaverat, sed domo tum forte aberat, descripsi. Statueratque vir non minus eruditione quam generis nobilitate clarissimus Iosephus a Capua Capycius, cuius potissimum hortatu commentariolus hic scribitur, visendo urbis loco illud cum amphitheatri titulo coniungere. Cum ecce nuntiatur corruptum iam marmor non amplius exstare, atque ipsius lapicidae confessione expressum fuit tria quatuorve mortaria fuisse inde confecta. Sed huius quidem marmoris fatum minus doleo, quod descriptum id iam habebam. Illud vero dolendum, quod plurima quotidie elogia ex amphitheatri ruderibus emergentia litterarum pestis illa terribilis ad monumentorum interitum nata, marmorarii, multos ab hinc annos comminuere per summum scelus non destiterunt: nec porro desissent, nisi severissimis poenis coërceantur: quando nec blanditiis allici

pos-

possunt, nec praemiis, ut a veneranda antiquitate manus ablineant. Verum non hic naeniis locus.

II Ad rem quod attinet, gens SATELLIA neque e Gruteri, nec Reinesii inscriptionibus nota, in Fabretti tantum capite nono, quo novas gentes ille complectitur, duabus in urnis prope montem Politianum detectis reperitur p. 645, n. 380, & 381, quarum priore legitur: A. PAPIRIVS. A. F. SATELLIA. (nempe matre) NATVS. In altera: SATELLIA. C. F. VELIZZA. Et quandoquidem eodem loci utraque urna effossa fuit, Satelliam Velizzam Papirii matrem fuisse oportuit. Itaque altera demum haec nostra est Satellia, cuius cognomen ANVS semel tantum reperi apud Grut. p. 398, 11, ubi recte legitur SVLPITIA. L. F. ANVS. non vero, ut habent Pighii schedae, SVLPITIANVS.

III Iam vero quid sibi hoc vult, quod haec femina apodyterium a se refectum *epistylis* ceterisque marmoribus ornasse dicitur? Nam si quidem *epistylia* sunt columnarum capitella, quemadmodum apud latinorum lexicorum auctores omnes invenies: an columnis apodyterii lignea aut lateritia capitella imposita ante fuerant, quae Satellia postea marmorea effecerit? Verum id ne fando quidem auditum, columnis marmoreis non etiam marmorea capitella fuisse superposita: quanquam cetera ornamenta, veluti quem *architrabem* vulgo appellant, zophorum, coronam non raro opere caementario constitisse, quamvis columnae essent marmoreae, satis sciamus. Quae cum ita sint, Latini lexicographi quo pacto non errant, qui *epistylum* capitellum interpretantur? Quanto melius architectonices scriptores *epistylum* definiunt id, quod vulgus *architrabem* appellat. Atque haec demum notio vocabuli huic inscriptioni quadrat. Ante Satelliam columnis marmoreis cetera non marmorea superponebantur. Ea demum Satellia confecit e marmore. Sed nemo accuratius in eam vocem inquirat H. Stephano in thes. qui & e Graecis scriptoribus & e Vitruvio planissime evincit non aliud ea voce significari, quam quod posui; negatque exempla inveniri, quibus *epistylum* pro capitello usurpetur. Id etiam accurate a Stephano demonstratur apud Graecos quidem ἐπισύλιον intelligi sive sit marmoream sive ligneam: Vitruvium vero ita distinguere, ut *trabem* appellet, quoties e materia conficitur, si vero e marmore, *epistylum*, idque a Stephano comparatis Hagetoris Byzantii & Vitruvii locis firmatur, quae apud illum vide si lubet. Et allatis a Stephano locis haec etiam accedat inscriptio, ex qua luculenter colligitur *epistylia* non fuisse nisi marmorea: alioqui si lignea aut lateritia recte *epistylia* appellari consuessent, inepte illud subiungeretur CETERISQUE. MARMORIBVS. [Quamquam hanc distinctionem perpetuam non esse apud scriptores percipio ex veteri commentatore Horatii, qui ad illud Od. II, 18:

Non

*Non trabes Hymettiae
Premunt recisas ultima columnas
Africa*

ait: *Hymettiae: trabes marmoreae ex Hymetto monte Atticae excisae*; & Strabo lib. IX. laudat Hymettium marmor. Errat ergo Meursius Reliq. Attic. cap. X, qui in dicto Horatii loco trabes e materia ex Hymetti nemoribus excisa interpretatur.] Quod vero CETERIS sine diphthongo scalpitur, ea rectissima scribendi ratio est in elogiis aurei saeculi usurpata, ut sit ab ἑρεπῶ , aspiratione in C transeunte, ut ab ἑκκῶν fit *centum*, quod alii notarunt.

IV Verum id quod maxime ex hoc titulo commodi assequimur, non solum balnearum gymnasiorumque fuisse apodyteria, verum etiam amphitheatrorum. Nam quamvis id *apodyterium* graece significet, quod latine *spoliarium* (& sane in glossis Graecis ἀποδυτήριον voci huic *spoliarium* respondet) tamen sic haecenus viri docti distinxerunt, ut *apodyteria* in balneis & gymnasiis admitterent (71), ubi loturi sive certaturi vestes deponerent: in amphitheatris vero *spoliarium* ponerent, testibus Seneca & Lampridio, apud quos exstat de *spoliario* amphitheatrali mentio. Sed falluntur dupliciter, primum quod & in re balneari *spoliaria* usurpantur in veteribus glossis Latinis, in quibus *spoliaria* esse dicuntur *inferiores cellulae in balneis*: deinde quod amphitheatris *spoliarium* etiam *apodyterium* Graeca voce diceretur: id quod nunc primum hac inscriptione docemur. Etsi autem suspicio iacesserat, huius inscriptionis apodyterium ad Campanum gymnasium pertinere potuisse: quod gymnasium in amphitheatris vicinia existisse deinceps sum demonstraturus; eum tamen mihi scrupulum lapicida evellit, qui in ipsius amphitheatris extimis ruderibus eum titulum delituisse testatus fuit.

V Ac sicut nomen cum balneis & gymnasiis commune fuit, sic officium. Non enim quibusdam assentior, qui vix alium spoliarii in amphitheatris usum agnoscunt, quam ut mortui gladiatores eo reciperentur, ac spoliarentur: sive ut semivivi, quorum curatio frustra susciperetur, ibi conficerentur. In eum potissimum finem *spoliarium* extruebatur, ut esset ubi gladiatores aut bestiarum vestes sive ornamenta deponerent: idque apodyterii vox amphitheatro cum gymnasiis balneisque communis satis declarat: Etsi non eo inficias, quia is quoque postea usus accesserit, ut eo mortui aut paene mortui unco traherentur: unde mortuo Commodo illae acclamationes senatus apud Lampridium: *Par-*
rici-

(71) Utitur ea voce in re balneari Cicero III ad Q. Fr. 17: *In balneariis assa in alcerum apodyterii angulum promovi*. Plin. v, ep. 6: *Inde apodyterium balinei luxura & hilare excipit calla frigidaria; in qua bapsisterium amptum atque opacum*. Et infra: *Apo-dysorio Superpositum est sphaeristerium &c.* ut appareat

de re gymnastica ea in epistola Plinio esse sermonem. Graecorum scriptorum, quorum ea vox est, testimonium nullum affert H. St. in thesauro; utitur tamen Plato in Euthydemo. Aristides serm. sac. I, & Pollux, quorum loca videtis apud Spanhemium ad Iuliani or. I, p. 17, & 18.

ricida gladiator in spoliario lanietur . . . gladiatorem in spoliario. Qui senatum occidit, in spoliario ponatur. Qui senatum occidit, unco trabatur. Seneca ep. 94: *Nunquid aliquem esse tam cupidum vitae putas, ut iugulari in spoliario, quam in arena malis?* Nimirum enim semimortuū gladiatores, quorum desperata curatio, in spoliario trucidabantur. Idem de provid. cap. 3 translate dixit: *Id enim proscriptionis Syllanae spoliarium est.* Mitto alia testimonia, quae Lipsii Sat. I, 18 collegit diligentia.

VI Sane ἀποδυτήριον a Polluce IIT, 30, & IX, 5 inter loca exercitationis athleticæ recensetur: ubi non solum vestes certatores exsuebant, verum etiam perfuncti laboribus frictione exerceri ac recreari solebant. Vtrum idem fuerit in amphitheatri apodyterio circa gladiatores factitatum nescimus: multa tamen his cum athleticis instituta fuere communia.

VII Hoc vero maxime inter balnearum gymnasiolorumve apodyterium & hoc amphitheatrale interfuit, quod in illis apodyterium uno eodemque sive balnei sive gymnasii ambitu contineretur (neque enim refert, quod in veteribus glossis Latinis *spoliaria* definiuntur *exteriores cellulae in balneis*: non refert, inquam, quia exteriores istae cellulae non seiunctae a balneis erant, sed continentes), contra vero amphitheatri apodyterium non continens amphitheatro fuit, sed contiguum, nec illius pars, sed seiunctum aedificium. Id quidem vetus inscriptio Praenestina docet: **LVDV. ETIAM. GLADIATORIV. ET. SPOLIAR. SOLO. EMPTO. SVA. PECVNIA. EXSTRVCTVM. PVBLICE. OPTVLE. RIT.** Quin & Tertullianus quoque de cor. mil. c. 13 ab amphitheatro spoliarium distinguit: *Ceterum, inquit, a saeculo coronantur. & lupanaria & latrinae & pistrina & carcer & ludus & ipsa amphitheatra & ipsa spoliaria.* Verum quid his locis per alios iam ceteroqui collectis immoror; cum noster apodyterii titulus extra amphitheatrum, et si proxime illud erutus fuerit? Nam, quantum e lapicida didici, prope illud amphitheatri latus ea inscriptio detecta fuit, quod orientem hibernum spectat. Ea parte amphitheatri porta libitinenfis appellata omnino fuerit, per quam gladiatores aut bestiarum mortui efferrentur, si vera sunt, quae Lipsius docet, spoliarium portae amphitheatri libitinenfi obiacuisse.

VIII [Certe prope aliquam portam fuisse Spoliarium percipio ex actis SS. Perpetuae, & Felicitatis n. 18, ubi legimus SS. Martyres prope portam coactos fuisse suis exsui vestibus, atque aliis indui, quas addicti poenae induere solerent, idque illos facere detrectavisse. Id quod de apodyterio portae alicui (utique Libitinenfi) vicino est intelligendum: is enim locus deponendis vestibus, uti diximus, erat destinatus.]

IX Sed praestat verba ipsa ex praestantissimis iis actis adducere, ex quibus quas potissimum vestes noxii inducerent, intelligemus: *Et cum*
de-

delati essent in portam, & cogerentur habitum induere, viri quidem Sacerdotum Saturni, feminae vero Sacrarum Cereri; generosa illa in fidem usque constantia repugnavit. Dicebant enim: Ideo ad hoc sponte pervenimus, ne libertas nostra abduceretur: ideo animas nostras addiximus, ne tale aliquid faceremus: hoc vobiscum pacti sumus, &c. Ex quibus prima omnium intelligitur Afrorum amphitheatra Saturno (quem olim Afris humana victima placari crediderant) & Cereri venatrici sacra fuisse: ab eaque est causa, quod noxii illa vestimenta induerent, nempe viri Sacerdotum Saturni, feminae vero sacrarum Cereri. Saturni Sacerdotes coccineo pallio usos testatur Tertullianus de pallio cap. 4: *Latiores*, inquit, *purpurae ambitio*, & *galeatici ruboris superstitio Saturnum commendat*. Et lib. de testim. animae cap. 2: *Pallio Saturni coccinata*, &c. Itaque noxios coccinatos fuisse exhibitos non dubito: hodieque in Hispaniis coccinati cum tauris (quae venatio magna illic infania celebratur) committuntur, more ab Afris propagato, quibuscum Hispani multa habere communia. Sacrarum vero Cereri vitta prae ceteris insigne fuit. Tertullianus ibid. *Et vitta Cereris redimita*, & *pallio Saturni coccinata*, &c. Adde praeter vittam ceterum corporis candidum amictum. Idem Tertullianus de pallio cap. 4: *Cum ob cultum*, inquit, *omnia candidatum*, & *ob notam vittae*, & *privilegium galerei Cereri initiantur*.]

X Fuisse & alteram quoque portam ex adverso Libitinensis positam, eiusque nomen ignorari Lipsius cap. 28 affirmat. Eius vero portae nomen ex iisdem actis SS. Perpetuae & Felicitatis monstrare se putat Petrus Possinus paralipomenis ad eam passionem: idque Graevius quoque sequitur praef. ad tom. ix thes. antiq. Rom. Ea in passione sic legitur: *Et coepi ire cum gloria ad portam sanavivariam*. Et infra: *Et ambae pariter steterunt, & populi duritia devicta, revocatae sunt ad portam sanavivariam*. Sic enim dictam illam portam Possinus arbitratur, per quam vivi & victores & pugna educerentur; sicut Libitinensis, per quam mortui efferrentur, appellabatur. Coniecturam quidem minime asperior: de qua tamen amplius cogitandum [praesertim cum duobus iis locis etsi prior de Perpetuae victoria certaminis agat, posterior tamen locus de Perpetua & Felicitate male in amphitheatro habitis loquatur. Quem autem vocis illius barbaries non offendat, in actis praesertim tertio ineunte Christi saeculo conscriptis?] Itaque videndum an non ea vox iam mendo cubet [(nec desunt in iisdem actis plurimae dictiones corruptionis manifestae, ut *diadema* pro *diastema*, *tegnon* pro *secnon*, *oromate* pro *boramate*, & similia)] & antiqua eius vocis scriptura fuerit *sandapilaria*, ita ut porta *Libitinensis* eadem *sandapilaria* quoque appellata fuerit, quod per eam sandapilae, quas damnatorum & plebeiorum fuisse feretrum ait Planciades, agerentur. Martialis VI II, 75:

Sti-

Stipataque tollitur alte

Grandis in angusta sarcina sandapila.

XI [Verum quid sibi vult AMPHITHEATRVM. CVM. PORTIS. POSTICIIS. ET. OMNEM. FABRICAM. ARENAE. &c. quod in syntagmate Gudiano LXXIV, 3 Velitris in iscriptione posita sub Valentiniano, & Valente legitur? Quid portae posticiae? an *posticae*? an quod vulgo a *posticio* dicimus? Prius malb.]

XII Atque haec de amphitheatrali apodyterio. Venio nunc ad alterum aedificii genus in amphitheatri usum, & quidem in proximo positum. Errant qui subterraneam amphitheatri specum ad alendas beluas comparatam arbitrantur: id quod nuper Campani amphitheatri cavernam contemplatus mecum statui. Alius prope amphitheatrum locus fuit *catabulum* appellatus, ubi ferae detinerentur: imo & ad crudelitatem in bestiarios erudirentur. Papias: *Catabulum est clausura animalium, ubi desuper aliquid iacitur*: nam respicit vocis originem a *κατάβαλλω* *deorsum iacio*, unde *catabolum* dici deberet: sed per v scriptum invenitur aequae, ut in antiquis marmoribus & libris *epistula* per V plurimum scribitur. Quanquam autem *catabulum* pro iumentorum stabulo in actis S. Marcelli Papae & martyris positum putatur: unde *catabulenses* Casiodoro dicuntur, qui stationibus cursus publici destinabantur: tamen fuisse prope amphitheatrum *catabulum* ad bestias coërcendas, ex loco prope Campanum amphitheatrum, & prope aedem S. Mariae gratiarum, qui hodieque *catavolo* dicitur, docemur, ubi & veteris fabricae reliquiae perseverant. [Quamquam non diffiteor fieri posse, ut in Campano *catabulo* equi circenses detinerentur, cum ea demum sit magis vulgata *catabuli* significatio: Circenses vero Capuae fuisse celebratos dicam proximo capite. Et certe locus, ubi ferae in usum venationum coërcabantur, vivarium proprio vocabulo dicebatur, uti ex inscriptione anno 1710 prope Castrum praetorium Romae reperta animadverti, quam H. Brenemannus in appendice ad Fastos cons. Relandi a Paulo Alex. Maffeo sibi communicatam affert in hunc modum: *Pro. S. M. Antoni. Gordiani. Pii. Felicis. Aug. et. Tranquillinae. Sabinae. Aug. Venatores. immun. cum. custode. vivarii. Pont. (i. e. Ponticus) Venus. mil. cob. VI. pr. Campanius. Verax. mil. cob. VI. pr. Fuscus. Crescentio. ord. (fort. ordinarius) custos. vivarii. cobb. praett. et. urbb. Diana (rescribe Dianae) Aug. D. S. EX. V. P. Dedicata. XII. Kal. Nov. Imp. D. N. GORDIANO. Aug. & Pompeiano. CS. (72) Ex hac vero epigraphe hoc praeterea addidimus per eam aetatem milites praetorianos venationibus addictos fuisse, & ob id munus IMMVNES factos.]*

XIII Demum ludum gladiatorium (quem Suidas *μονομαχοστροφειον*, He-

Q

(72) [Ad haec inscriptionem de vivariis adde quae habet Maffei initio pag. 213 ex Proco-

pio & Paulo Maffei in insignem inscriptionem tom. 22. ephemer. Venet.]

Herodianus in Commodi & Maximini vitis *μονομαχων κηχηγωγιον*, & Eutropii metaphraftes Paeanius in rebus Commodi *μονομαχικον σαιδιον* appellant) ubi & degerent gladiatores, & erudirentur, haud procul amphitheatro fuisse mihi persuadeo, indicio Praenestinae inscriptionis apud Grut. p. 489, 12, in qua legitur: LVDVM. ETIAM. GLADIATORIVM. ET. SPOLIAR. SOLO. EMPTO. SVA. PECVNIA. EXSTRVCTVM. PVBLICE. OPTVLERIT. Ex qua epigraphe intelligimus CN. VOESIVM initio eius epigrammatis nominatum *solo empto* ludum gladiatorium & spoliarium exstruxisse, contiguas utique fabricas; quare cum spoliarium amphitheatro adhaesisse supra docuerimus, etiam gladiatorum diversorium in vicino positum oportuit. Multae sunt in amphitheatri nostri vicinia veterum aedificiorum reliquiae: sed ubi *κηχηγωγιον* illud fuerit quis divinaverit?

XIV Romae sicut plura fuere amphitheatra, sic & ludi complures, ex quibus hi tantum innotuere, *ludus magnus*, *Dacicus*, *Gallicus*, *Aemilius*, *Matutinus*, & *Mamertinus*. Quisnam eorum prope Flavium amphitheatrum fuerit, a nemine proditum invenio: nam & nemini de amphitheatri & ludi vicinia ante suboluit. Prope illud omnium maximum amphitheatrum Flavium quis convenientius quam *ludus magnus* collocabitur? Et tertia urbis regione tum amphitheatrum, tum ludum magnum Rufus & Victor posuere, nec non & Dacicum ludum: qui duo ludi *magnus* & *Dacicus* coniunguntur apud Grut. p. 389, 7. Tamen nihil impedimento est, quo minus alii ludi procul amphitheatro fuerint, nam & extra Romam olim Romani ludos quosdam habebant. Strabo lib. v Ravennam a caeli salubritate commendans ait: *Saluber locus, ut illic gladiatores alii atque exerceri viri principes voluerint* (73). Caesar certe cum Ravennae substitisset: *formam*, inquit Suetonius cap. 31, *qua ludum gladiatorium erat aedificaturus, consideravit*. Sed Capuae in primis insignem ludum Caesar habuit, in qua colonia quadraginta aut eo amplius gladiatorum millia secundum a me initas not. 13 rationes idem Iulius detinebat. Ac de ludo testis ipse Caesar I Civ. 14: *Capuae, inquit, primum sese confirman et colligunt (Pompeiani) delectumque colonorum, qui lege Iulia Capuam deducti erant, habere institunt; GLADIARIA*

(73) Mirabitur aliquis quid Straboni venerit in mentem Ravennae caeli salubritatem ex eo potissimum colligere, quod ibi gladiatores suos Romani alerent. Causa promptissima est, quia gladiatoribus largissime edere ac bibere sinebatur, ac dabantur velut in *saginam*: quae vox non minus gladiatorum quam athletarum propria fuit. Hinc praeter victus rationem ex medicorum praescripto (nam MEDICVS. LVD. GALLICI. & MEDICVS. LVDI. MATVTINI, in inscriptionibus legitur, non secus atque athleticis medico obtemperandum fuit, teste Arriano) etiam aëris clementia in primis quaesita fuit.

Id quod & ex allato Strabonis loco intelligimus, & ex eo etiam, quod Capuae potissimum, cuius urbis ab aëris temperie & salubritate fuit praecipua commendatio, insensitam gladiatorum multitudinem Romani habuerint, uti statim dicitur. Quod autem noxii ad spectacula sive gladiatoria, sive venationem destinati saginarentur, testatur Quintilianus Declam. 9: *Albas devorum corpus gravior omni fama sagina*. S. Cypr. ep. 2: *Impletur in succum cibus fortioribus corpus, et arvinas toris membrorum molles robusto pinguescit, ut saginatus in gannam cavius perat.*

DIATORESQUE, QVOS IBI CAESAR IN LVDO HABEBAT, in forum productos Lentulus libertati confirmat, atque iis equos attribuit, & se sequi iussit, quos postea monitus a suis, quod ea res omnium iudicio reprehendebatur, circum familias conventus Campani custodiae causa distribuit.

XV Sed & ante Caesarem Capuae ludus gladiatorum celeberrimus fuit, e quo tanquam ex equo Troiano, duces illi, qui anno V. C. DCLXXX bellum servile conflagrant, prodire. De quo bello sic breviter Velleius lib. 1, 30: *Dum Sertorianum bellum in Hispania geritur: LXIV fugitivi e ludo gladiatorio Capua profugientes, duce Spartaco, raptis ex ea urbe gladiis, primo Vesuvium montem petiere: mox crescente in dies multitudine, gravibus variisque casibus affecere Italiam. Quorum numerus in tantum adolevit, ut, qua ultimo dimicavere acie, XL hominum se Romano exercitui opposuerint (hoc amplius apud Appianum invenies, ad CXX millia eos aliquando coaluisse.) Huius patrati gloria penes M. Crassum fuit, mox Romanorum omnium principem. Quod ex eo ludo LXIV gladiatores profugisse ait, rescribendum fortasse fuerit LXXIV; qui numerus Livianae epitomae, Eutropii, & historiae miscellae codices infedit: nam ceteri inter sese diversi abeunt: Florus triginta eoque amplius numero fuisse tradit, Appianus septuaginta, Plutarchus octo & septuaginta. Ac Livius de eo bello libro xcv exorsus, per duos etiam sequentes prolixam satis narrationem instituerat, quorum librorum restant tantum epitomae; quarum quae est xcv, in ea haec leguntur: *Quatuor & septuaginta gladiatores Capuae ex ludo Lentuli profugerunt, & congregata servorum & ergastulorum multitudine &c. Quis ille Lentulus fuerit, qui Capuae gladiatores aleret, ob Livianas decadas amissas, nihil propius fuit, quam ut nesciremus, nisi Plutarchi vitae commodum suppetias ferrent, qui haec habet in Crasso: Δέντλη τινός Βατιάτη μονομάχης ἐν Καπύη τρέφοντι &c. ubi male Xylander interpretes Lentulus, inquit, ΒΑΤΙΑΤΥΣ Capuae gladiatorum familiam alebat, &c. Quis unquam Batiati agnomen, horridum illud quidem, & a Latinis auribus abhorrens vel fando audivit? Vitanda interpreti fuisset Graeci nominis insolentia, & suum Lentulo huic agnomen restituendum. Non enim dubito, quin intelligi oporteat Cn. illum *Lentulum VACCIAM*, de quo apud Ciceronem 11 ad Q. Fr. 3 fit mentio. Ac de Cn. praenomine historiam miscellam hic consentientem habemus. Quamquam in ea, quam modo designavi, epistola ad Q. Fr. Cn. *Lentulum Vatiam*, pro eo quod vulgo legitur *Vacciam*, esse rescribendum persuasum habeo; tum propter Plutarchi auctoritatem, qui Βατιάτη, non Βακκιάτη habet; tum etiam, quod is, cuius in historia est frequens mentio, P. Servilius Vacia Isauricus, is, inquam, in fastis Capitolinis apud Grut. p. 294 & 297, col. 3 non *Vacia*, ut in libris appellari solet, sed *VATIA* cognomi-**

minatur; ut omittam quod idem quoque cognomen occurrit apud Grut. p. 1098, 3. [Huic Plutarchi emendationi consensit deinde mecum Bismardus V. C. col. 4 D. in com. I Thef. Inscr. Muratorii; ultima autem Βατίχης syllaba erit artic. τῆς, aut τούς].

XVI Quando autem e Plutarcho haurire coepimus, libet eius narrationis saltem initium latinitate donare: *Lentulo*, inquit, *Vatia gladiatorum familiam Capuae alente, quorum plerique Galli & Thracetes erant; cum ii nullum ob scelus, sed emtoris iniuria in artes gladiatorias auctoritati coërcerentur: ducenti eorum de fuga consilium inierunt. Qua a quibusdam molitione detecta, duodecimginta, quibus ea suboluit, fugam arripere occupantes, cultris verubusque ex quadam popina correptis, exsiliaverunt. Nactique in itinere plaustra, quibus arma gladiatoria in aliam civitatem inferebantur, iis arreptis sese obarmarunt. Ita satis firmo ad sese tuendum loco occupato, (hic mons Vesuvius fuit) e suorummet numero duces legere tres. Eorum primo Spartaco nomen fuit, natione Thraci, e Nomadum genere, qui cum robore virium spiritus ingentes iungens, simul prudentia modestiaque supra suam conditionem pollebat, & super haec cultior quam pro sua natione Iam primum omnium iis, qui Capua ad se persequendum venerant, fugatis, bellicisque eorum armis potiti, iis se libenter induerunt, illa vero gladiatoria, quippe indecora ac barbarica, abiecerunt &c. Ceteram Plutarchi narrationem non opus est huc afferre, (non enim id agimus) quam si quis volet, quanti est laboris nobilem scriptorem adire? Simul etiam Appianus legi poterit, qui satis diffuse lib. 1 τῶν ἐμφυλ. eius belli historiam persequitur: a quo hoc discimus, postquam debellatum de fugitivis fuit, sex millia eorum in potestatem redactos per totam viam, qua in Urbem itur a Capua, ex intervallo dispositos pependisse.*

XVII Verum ad Cheronensem ut redeam, fuit, cum verba illa initio eius narrationis posita, ὡν οἱ πολλοὶ Γαλάται καὶ Θράκες ἦσαν, sic interpretarer, ut *Myrmillones atque Threces* verterem (quam deinde coniecturam a viro docto occupatam deprehendi) itaut non tam fugitivorum istorum nationes, quam qua in classe gladiatorum censerentur, Graecus scriptor indicare voluerit. Scitum illud est *Samnitas* in re muneraria non tam nationis, quam generis gladiatorum, nomen fuisse; itaut opinio sit Lipsii aliorumque, quicumque id armorum genus ferrent, & ubicumque demum nati essent, *Samnitas* gladiatores appellatos: id quod de Thracibus sive Threces quoque intelligi posse, not. 76 exponam. Iam vero *Myrmillones* eosdem etiam Gallos appellatos, Festus testatur: *Retiario*, inquit, *pugnanti adversus Myrmillonem cantatur NON TE PETO, PISCEM PETO, QUID ME FVGIS GALLE?* quia *Myrmillonum* genus armorum Gallicum est, ipsique *Myrmillones* ante Galli appellabantur, in quorum galeis piscis effigies inerat. Quae Festi verba

Iuvē-

Iuvenalis scholiastes ad sat. 8 descripsisse videtur. Ac Salmasius exercera in Sol. a *mormyre* pisce, cuius fit ab Ovidio apud Plinium xxxii, ii, mentio, Myrmillones appellatos putavit: de quo tamen vide Vossii etym. Ad rem vera nostram quod attinet: non absurde nos quidem Γαλάτας καὶ Θρακας Myrmillones & Threcas verti posse putabamus; re enim vera Myrmillones nonnunquam quidem cum retiariis, plerunque autem cum Threcibus committebantur: itaque verisimile est non tam nationem hominum, quam gladiatorum genus Plutarcho scribenti fuisse observatum. Accedit his, quod apud Florum in huius belli historia expressa est Myrmillonum mentio: *Tandem etiam*, inquit, *totis imperii viribus contra Myrmillonem (Spartacum) consurgitur*. Verum ut ut gladiatores illi maximam partem Myrmillones Threcesque existerint: vix tamen putarim aliud illis verbis, quam eorum servorum nationem Plutarchum notare voluisse. Quare tutius feci, ut *Gallos & Thracas* in interpretatione ponerem. Nam, si cui sit libido, liberum est *Gallos* illos & *Thracas* ad artificium referre, quippe cum Myrmillones iidem Galli olim dicerentur. Itaque sic quoque in tuto res erit. Tamen, uti dicebam, nationes, non studia ibi historicus indicavit: nam revera eos fugitivos ortu partim Gallos partim Thracas fuisse, ex Plutarchi sequente narratione percipitur: *Cum enim*, inquit, *opes Romanas opprimere se posse (Spartacus) diffideret; movit cum exercitu versus Alpes, censuitque iis superatis, domum cuique suam, aliis in Thraciam, aliis in Galliam, abeundum*. Ad haec Crixum & Oenomaum genere Gallos fuisse in historia miscella legi. Demum Spartacum ortum in Thracia omnes consentiunt: & tamen hunc, quem genere Thracem scriptores affirmant, artificio non Threcem, sed Myrmillonem fuisse verbis supra recitatis Florus affirmat: itaut, nisi iste nos fallit, nec qui e Thracia genus ducebant eos continuo etiam artificio tales fuisse necesse fuerit, nec qui e Gallia, eos omnino Myrmillones; & nationes, non instituta hominum unice Cheronensis spectarit.

XVIII Antequam vero manum de tabula: Paeanius is, cuius exstat Graeca Eutropii metaphrasis, quod *effracto Capuae ludo* Eutropius dixit, is ὀρυζηνπς τὸ μονομαχικὸν δέκτρον posuit: quae si vera esset interpretatio, iam Campani amphitheatri veterem tandem testem invenissemus. Sed toto aberrat caelo is Graeculus non secus, atque ubi in Commodi rebus *μονομαχικὸν σάδιον* appellat, quod *μονομαχικὸν κατὰ γῶγιον*, ut Herodianus vocat, vertere debuisset. Ac de Lentuli ludo, quem fugitivorum eruptio apud posteros celebravit, iam satis. Ceteroqui Caesaris ludus multo frequentior fuit.

XIX At vero *ludus familiae gladiatorum Caesaris Alexandriae ad Aegyptum* cuius mentio fit in Neapolitano elogio apud Grut. p. 376, 3 non ad Caesarem patrem, sed ad filium Augustum est referendus, cui

qui primum Alexandria paruit, cuius etiam Augusti infra in eadem inscriptione mentio existit (74).

CAPVT QVINCTVM

De Campanorum studio in omne genus ludos, praecipue gladiatorios.

I *Ludi a Lydis. Campanorum latus. Eorundem circenses.* II *A Campanis gladiatores ad mensam adhibiti. Samnitium gladiatorum origo a Campanis.* III *Nicolaus Damascenus lux.* IV *Gladiatorum in Campana Colonia multitudo.* V *Campaniae victores.* VI *Qui isti victores?* VII *Inscriptio cum Plinio conciliata.* VIII *De Campanorum variationibus.*

Ludorum originem imo & nomen a Lydis esse arcessendum, qui duce Tyrrheno in Tuscia confederunt, ibique ludos quos in Lydia agerent, instituerunt, ex Tertulliano & Herodoto iam pridem viri eruditi demonstrarunt (75). Quare nulli mirum, si Campani, cum Tu-

(74) Inscriptio sic se habet: L. BOVIVS. L. F. PROCVR. LVDI. FAMIL. GLAD. CAESARIS. ALEXANDRAE. AD. AEGYPTVM. ADLECTVS. INTER. SELECTOS AB. IMPERATORE. CAESARE. AVG. &c. Ergo ludus Alexandrinus Caesaris, non Iulii fuit, sed Augusti. Hinc illud apud eundem Grut. p. 389, 7 PROC. CLAVDI. ALEXANDRINE. &c. corrigendum prorsus puto ac reponendum PROC. GLAD. LVDI. ALEXANDRINI. qui error supra quoque eadem inscriptione irrepperat, ubi pro PROC. CLAVDI. DACIC. rescribo PROC. GLAD. LVDI. DACIC. Nec aliter in marmore fuisse oportet: nam ludus Alexandrinus e superiore Neapolitano marmore notus est, ludus vero Dacicus e Rufo & Victore notissimus, & insuper cum ludo magno in hac inscriptione coniungitur. Et descriptori parum exercitato pronissimum fuit pro GLAD. LVDI. excisis litteris intermedii, CLAVDI. nobis obtrudere: saepe isto modo in lapidibus ac libris describendis peccatum fuit. Integra inscriptio, quam circa Puteolos e Mazzellae antiquo. Puteol. Gruterus ponit, talis est: TI. CLAVDIO. ILO. PRAEFECTO. CLASSIS. PRAETOR. MISENI. PVB. (istud PVB. ante cognomen est traiciendum, ut tribum PVBilium, quae saepius POBilia dicitur, notet, aut, si P in marmore fuerit, PVPiniam) PROC. LVDI. MAGNI. (Nescio quid venerit in mentem Gudio in notis ad Grut. al legare illud huc Taciti XIII ann. 32: *Cura ludorum, qui a Caesare parabantur, Arruntio Stalio permittitur: aliud enim cura ludorum,*

aliud procurator ludi seu scholae gladiatorum fuit) PROC. CLAVDI. (rescribo, uti dixi, GLAD. LVDI) DACIC. PROC. XX. (id est vicefima) HEREDITATIVM. PRAEFE. VEHICVLORVM. PROC. CLAVDI. ALEXANDRINE. (repono, uti monebam, GLAD. LVDI. ALEXANDRINI.) PRAETORIAE. (istud PRAETORIAE, nescio quo pertineat: ac stultum est de aliqua classe Alexandrini praetoria cogitare) TRIB. LEG. VII. CLAVDIAE. PIAE. FIDEL. PRAEF. COH. II. GALLORVM. PRAEF. COH. II. BOSFORANORVM. Vltimam vocem puto in marmore per P scriptam fuisse BOSFORANORVM.

(75) Tertullianus lib. de spectac. c. 3: *Ludorum, inquit, origo sic traditur. Lydoi ex Asia transuenas in Etruria confedisse, ut Timaeus refert, duce Tyrrheno. . . . Igitur in Etruria inter ceteros ritus superstitionum suarum spectacula quoque religionis nomine instituerunt. Iudo Romani arcessitos artifices mutuauerunt, tempus, enuntiationem; ut ludi a Lydis vocantur. Herodotus lib. II: Lydi ipsi atque se ludos inuenisse, qui etiam nunc apud Graecos cum illis communes sunt: simul autem haec inuenisse & in Tyrrenium colonas deduisse. Sed & quos ludios aut ludiones Romani appellabant, id est pueros quosdam ἀρχαίς, eosdem & ludios scribi consuevisse, haud aliter quam Syrus & Iurus olim scribebatur o veteribus libris Vossius in etymol. probat: nam Lydi optimi saltatores fuerunt, quod inquit Hesychius in ἀδελφῶν. Miror autem Vossium non Appiani*

ſci eſſent origine (Tuſcos autem ſeu Tyrrhenos e Lydia veniſſe nemi- ni obſcurum) in omne genus ludos propenſiſſimi fuerint . Accedebat caeli temperies , tum luxus , otium , deliciae , quibus (quod toties veteres ſcriptores expoſtulant) Campani diſfluebant , in tantum ut vel ipſos Sybaritas ea parte a Campanis ſuperatos ſcribatur apud Athenaeum : quae omnia ludicrarum artium incitamenta ac fomites exſtiterunt . Itaque nul- lum genus ludicri fuit , cuius non illi artifices celebrarentur . Et ludorum genera quatuor apud Romanos fuere , circenſes , ſcenici , gladiatores , ve- natio : mox & ſub Caefaribus introducta gymnalia . Scenicis voluptatibus quantopere Campani indulgerent , ſorſum fortaſſe dicetur . Et gymna- ſium Capuae fuiſſe , tum qua potiffimum urbis regione fuerit , deinceps non obſcuris indi- ciis demonſtrabo . De circenſibus Campanorum fidem facit Gratiani lex 2 , C. Theod. lib. xv , t. 10 de equis curulibus : quam proderit hic ſubtexere : *Imp. Gratianus , Valentinianus & Theodoſius AAA. ad Valerianum P. V. Equos voluptatibus profuturos (qui in ſtabulis urbis Romae alebantur) nequaquam Campanorum populus adſequatur , quam ſi duo millia modiorum fabae per ſingulas factiones ſtabulorum (ea ſunt octo millia modiorum , nam ſicut agitatorum quatuor factiones fuere , ita & equorum ſeu ſtabulorum) in urbe venerabili (Roma) neceſſaria antiqua & ſolemni praeſtatione conſulerint . Dat. x Kal. Maii , Aquil. Syagrio & Eucherio Coſs. Qui eſt annus aerae CCCLXXXI .*

II Sed ad gladiatorios potiffimum ludos Campani ab antiquiſſimis uſque temporibus proni fuerunt : ac tanta in id ſpectaculi genus fereban- tur infania , nulla ut menſa ſatis apparatus cenſeretur , ad quam non ali- quot gladiatorum paria committerent ; illaque ſe tanta immanitate oble- ctarent . Teſtis Strabo lib. v : *Eo , inquit , luxus proſeſti ſunt (Campani) ut convivas vocarent ad paria gladiatorum ; quorum numerum pro digni- tate cuiuſque convivii augebant minuebantve .* Livius lib. ix , cap. 40 : *Campani ab ſuperbia & odio Samnitium , gladiatores (quod ſpectaculum inter epulas erat) eo ornatu armarunt , Samnitiumque nomine appellarunt .* Vnde hoc etiam intelligitur , genus illud gladiatorum , quibus *Samniti- bus* nomen fuit , a Campanis excogitatum anno ferme V. C. CCCCLXIV . Ac de Samnitibus iſtis mitto dicere (76) . Verum , quod huc attinet , diu

potiffimum auctoritate uſum , cuius locum ex Punicis p. 35 in Scipionis triumpho libentiſſime adſcribam , quod eo Voſſii etymon mirifice con- firmari intelligam : *Ipfum imperatorum praeco- dunt liſtores paludati , & chori , cithariſtarum & ſaxorum Etruſco more cinthorum , ornato- rumque coronis aureis , qui paviter incedunt ordine cum canu & tripudio : Lydii ipſi vo- cant , ideo , opinor , quia Etruſci Lydiorum coloni ſunt .* Poſtrema haec verba , ne quis forte addubitet , graece ſic habent : *Αὐτὸν δὲ κλάσιν , ὅτι (οὐμῖ) τυρρηνικοὶ Ἀδων εἰσὶναι .* [Hali-

carneſſeus lib. II , p. 97 paullo aliter : *Καὶ εἰ σὺν ἡτοῖ τῆς κομῆς ἢ μὲν κλάσιν τοῖς αὐτοῖς ἐπὶ τῆς κλῆρας τῆς ὑπὸ Ἀδων εἰσὶν ὄκλιον Ἀδωνίους : & pompae illius duces a Lydo , cuius inventores Lydi crediti , Lydiones vocantur .* Melius Appianus , & quidem ἀγῆστος , quia Etruſco ritu ornati eſſent , iccirco Lydos appellatos putat . Huc pertinent etiam verba Herodoti lib. I , cap. 94 .]

(76) De gladiatoribus iis , quibus *Samniti- bus* nomen fuit , vide Lipſium II Sat. 11 . Et ex Livii verbis intelligitur gladiatores *Samnitas* ,

ααα

diu ante id tempus (nam Livius tanquam de re iamdiu usitata loquitur) familiare Campanis erat inter dapes pugnas gladiatorum conferere. Silius quoque *olim*, idest diu ante Punicum bellum eum morem apud Campanos obtinuisse testatur; sic enim canit lib. XI, 51:

*Quin etiam exhilarare viris convivio caede
Mos olim, & miscere epulis spectacula dira
Certantum ferro, saepe & super ipsa cadentum
Pocula, respersis non parco sanguine mensis.*

itaque bene ex his colligit Lipsius Sat. I, 6 Romanos, apud quos etiam ille mos efferatus invaluit, a Campanis potissimum id imitatos.

III Sed turbat Nicolaus Damascenus apud Athenaeum IV, 13, qui a Tyrrhenis hausisse eum morem Romanos affirmat. Verba hoc libentius adscribam, quod mutila a Lipsio ibidem recitantur: *Gladiatorum spectacula*, inquit Damascenus, *non per ferias tantum populique frequentia, & in theatris* (sic enim Graecorum more vocat amphitheatra. Vid. not. 79.) *Romani exhibebant, A TYRRHENIS INVECTO MORE, sed & in conviviois. Quin & ad coenam saepe amicos vocare soliti cum ob alia, tum ut bina aut terna parva gladiatorum viderent: quos exsatiati iam vinoque madentes advocabant; atque ille quidem iugulabatur, isti tanquam in re laeta plausum dabant.* Non video quid caussae Lipsio fuerit verba illa omittendi *παρά Τυρρηνῶν παραλαβόντες τὸ ἔθῳ*, idest *a Tyrrhenis accepto more*, nisi forte hoc, quod cum paullo ante ipse dixisset Romanos a Campanis eum morem hausisse, Damascenus contra a Tuscis id acceptum affirmare videretur. Sed nihil ab iis Damasceni verbis timendum fuit: nam Campani *ἀνέκασθεν* Etrusci fuerunt: & cum ab Etruscis id haustum Nicolaus Damascenus affirmat, nae is Etruscos Campanos, quorum in more id positum fuit, non vero Etruscos Transiberinos intellexit, de quibus nusquam id legi puto. Quanquam verba illa *a Tyrrhenis accepto more*, non ad convivales tantum gladiatores retulit ille historicus, verum etiam ad amphitheatrales & qui ludis publicis producebantur. Et attulit ea verba Lipsius Sat. I, 8, (& si vir magnus memoria fretus, opinor, paullo diversa posuit) ut fidem faceret, universe gladiatores ab Etruscis Romam permanasse. Sed malim, uti dixi, ab Etruscis Campanis Romanos universum id ludicri genus accepisse, quam ab illis Transiberinis,

de

non natione tales existisse, sed ita dictos quod eorum armaturam referrent, quae, Livio teste IX, 40, huiusmodi fuit: *Forma*, inquit, *erat frons, summum latus, qua pectus atque humeri teguntur, fessigio aequali, ab imum cuneior mobilis causa: spongia pectori cingulum, & sinistrum crus aerea scutum: galeae cristatae.* Et vide apud Fabretum de col. Tra. cap. 8, p. 238 Batoniensi monumenti sculpturam, in quo ad Samnitici ornatus effigiem gladiator insculpitur: nisi quod scutum infra non vaneatur. Ac de Samnitibus istis adeantur Tur-

nebi adversaria, Salmasius ad Sol. alique. Post Augustum putat Lipsius Samnitium nomen inauditum fuisse, & in *hoplomachos* transisse.

Quod de Samnitibus dixi non natione tales fuisse, sed armatura; id de Threcibus quoque intelligendum (quantum e Festo, & Suetonio in Tito cap. 8 colligi potest) qui a Threcidica armatura, idest parma & harpe, quam gerebant, Threes dicebantur. Itemque Myrmillones, qui cum Threcibus plerumque committebantur, eisdem *Gallos* quandoque appellatos invenies, quod Gallicum armaturae genus adherent.

de quibus nondum quidquam legi, quod ad gladiatorum spectacula pertineret. Fortassis & Athenaei non nihil auctoritas facit, qui cum IV, 13 dixisset: *Campanorum quidam inter convivium singulari certamine pugnant*, tum Damasceni locum subiungit, quem, credo, Athenaeus non de aliis Etruscis, quam nostris Campanis interpretabatur.

IV Atque haec quae dixi haecenus, ad caecos illos Campanos pertinent. Venio ad coloniae tempora, de quibus non est mihi magnopere laborandum, quod superiore capite Caesaris verba recitarim de ludo gladiatorum, quem Capuae Caesar habebat. Eumque fuisse sane quam frequentissimum oportet: ita ut cum eos ludus non caperet, per domos distribuendi fuerint. Nam ea est sententia M. Tullii ad Att. VII, 14: *Gladiatores, inquit, Caesaris qui Capuae sunt . . . sane commode Pompeius distribuit, binos singulis patribus familiarum. Secutorum in ludo 100 fuerunt.* Itaque praeter secutorum (nomen id gladiatoribus fuit iis, qui plerumque cum retiariis committebantur) 100, innumerabiles alii fuere per familias distributi, quorum summa ad XL saltem millia gladiatorum fuerunt, quemadmodum supra notatione 13 ratiocinabar. Nec fieri potest, quin Campani ei studio addictissimi suorum etiam maximam aluerint multitudinem. Nec minus sub Caesaribus ingens eorum manus in ea colonia fuit. Spartianus in Iuliano: *Sed postea sponse sua gladiatores Capuae iussit armari per Lollianum Titianum.* Et vetera epitaphia duo Campana in schedis habeo gladiatoribus posita, in quorum uno rudes insculptas invenio. Ac praeterea anno MDCXLVII e ruderibus huius amphitheatri eruta fuit sequens inscriptio, quam in Paulli Vecchionii MSS. voluminibus a se repertam vir eruditus Canonicus Franciscus Pratillus mecum olim amicissime communicavit, quae sic habet:

L. VETTIVS. TRIBVNVS
 A I D. Q. I I E R A V I T
 M V N V S. G L A D I A T O . .
 I D E M. P O P V L O. C A
 M O D I O S. B I N O S. D E D . .

Ex qua intelligimus, sicuti Romae munus edere aedilium fuit (unde Cic. II de offic. *Crassus, inquit, functus est aedilicio maximo munere*) sic & in coloniis ad AIDiles potissimum eam editionem pertinuisse; quam etiam L. Vettius ITERAVIT (sic enim altero versu indubie legendum) idemque populo CAMpano modios binos dedit. In quadam etiam Io. Petri Paschalis e S. I. scheda eadem refertur inscriptio, sed

R

magis

magis aliquanto mutila: praesertim primo versu deest vox TRIBVNVS, quam vocem equidem suspectam habeo; nisi forte cognomen fuerit. Narratque idem Paschalis eam epigraphen praegrandi & ornato lapidi sculptam fuisse, ac primo versu litteras habuisse palmares (& palmos Neapolitanos intelligit) ceteris deinceps versibus litteras decrevisse.

V Sed iam a suscepto itinere aufert animum *victorum* Campaniae recordatio, quos Neapolitana (an Hydruntinam appellem? nam Hydrunto olim Neapolim eam tabellam allatam Gruterus p. 374, 5 refert) inscriptio indicat, quam nuper ex ipso marmore, quod in S. Mariae Liberorum prostat, diligenter descripsi, ut facile sit lectori tum versuum dispositionem, tum alia quaedam minutiora errata in Grutero emendare. Nam apud Capacium p. 264 mendosior exhibetur. Inscripção vero sic se habet:

M. BASSAE O. M. F. PAL
A X I O

PATR. COL. CVR. R. P. IIVIR. MV
NIF. PROC. AVG. VIAE. OST. ET. CAMP
TRIB. MIL. LEG. XIII. GEM. PROC. REG. CALA
BRIC. OMNIBVS. HONORIB. CAPVAE. FVNC
PATR. COL. LVPIENSIVM. PATR. MVNICIPI
HYDRENTINOR. VNIVERVS. ORDO. MVNICIP
OB. REM. PVBL. BENE. AC. FIDELITER. GESTAM
HIC. PRIMVS. ET. SOLVS. VICTORES. CAMPANI
AE. PRETIS. ET. AESTIM. PARI. GLADIAT. EDIDIT
L. D. D. D

VI In cuius inscriptionis singulas partes inquirere hoc quidem loco sit importunius: itaque extremis tantum duabus elogii lineis nonnihil immorabor: cetera in subiecta notatione (77) seposita habebis. Nam dici-

(77) Ac primum M. hunc Bassaeum domo Capua fuisse ex iis potissimum verbis mihi persuasit OMNIBVS. HONORIB. CAPVAE. FVNC. Quae verba in Gruterianis inscriptionibus nusquam non occurrunt, ac fere in eum modum: *Omnibus honoribus in colonia sua, vel in rep. sua, aut in patria sua functus*. Hic autem, quod ea inscriptio alibi posita esset, idcirco nomen CAPVAE exprimi visum fuit.

Ad haec M. Bassaeus IIVIR. (quod tertia linea legitur) Capuae, an Hydrunti, ubi inscriptio posita, sit accipiendus, haud definitio. Et si quidem IIVIR. MVNIC. (quemadmodum Gruterus exhibet) in lapide legeretur, haud dubium, quia de Hydruntino municipio, effect

cipiendum: nunc MVNIF. me oculato teste, in tabula scribitur. Itaque Capuae IIVIRum malim intelligendum: primum quod OMNIBVS. HONORIB. CAPVAE. FVNCTus fuerit, quorum maximus duumviratus: deinde quod Hydruntinorum duumviratus haud magnae dignationis fuit, minoris quidem certe, quam eorundem PATRONUM appellari, quod septimo versu ponitur; & tamen in inscriptionibus a maioribus sensim ad inferiores dignitates sit plurimum gradus: demum quod IIVIR. MVNIFICENTISSIMUS idcirco appellatur, quod eximium illud munus ediderit, de quo ima tabella loquitur.

Sic enim animadverti, haud raro *munificentiam* cum respectu ad munus gladiatorum usur-

pari

dicitur M. ille Bassaeus (quem domo Campanum fuisse ex eo licet inspicari, quod OMNIBVS. HONORIB. CAPVAE. FVNCTus esset) primus & solus victores Campaniae praesii & aestimatione paria gladiatorum

R 2

rum

pari. Apuleius lib. x de Thyasi quinquennialitate: *Es ut splendori capessendarum responderes fascium, munus gladiatorum eriduanis spectaculis pollicetur, lasius MVNIFICENTIAM suam protendebat.* In celebri Neapolitana inscriptione L. Egnatio posita: *Hic, obliuata. muneris. spectacula. impetrata. editione. ab. indulgent. max. principis. diem. gladiatorum. et. omnem. apparatus. pecuniam. sua. edidit. coloni. et. incolae. ob. MVNIFICENTIAM. eius. &. D. D. D.* Ad haec inscriptio est Suesiae apud Grut. p. 475, 3, & 4 posita C. TITIO. CHRESIMO. AVG. II. Quo loco male Reinesius AVG. LIB. rescribit: quis enim Augustus ex gente Titia fuit? Nec illud melius quod AVG. VIVIR. reponit; nam *Seuiri Augustales*, non *Augustales Seuiri* dicebantur. Atqui AVG. II non nunc primum in inscriptionibus legitur, valetque *Augustalis iterum*. Verum hoc obiter. Ea in inscriptione honos bisellii & aquae digitus Chresimo ob edita munera deseruit: tum in averso latere caussa haec adscribitur OB. MVNIFICENT. &c. iam vero quid causae est, cur inscriptionem Allisanam apud Grut. p. 409, 3, quae huc maxime facit, praeteream? Ea sic habet:

L. FADIO. PIERO. II. VIRO MVNIFICENTISSIMO. CIVI QVI. OB. HONOREM. DECVR EODEM. ANNO. QVO. FACTVS. EST. GLAD. PARI. XXX. ET. VENATION BESTIARVM. AFRICANAR. ET. POST PAVCOS. MENSES. DVVMVIRATV SVO.ACCEPTIS. A REPHS. XIIIKN.VENAT PLENAS. ET. GLADIATORVM. PARI. XX EDIDIT. ITEM. POST. ANNVM. LVDOS SCAENICOR. P. S. F. AVGVSTALES

L. D. D. D

Et in hac quidem inscriptione L. Fadius MVNIFICENTISSIMus appellatur ob utriusque muneris tam gladiatorum quam venationis (nam hanc quoque munus fuisse sub Caesaribus appellatam, supra nota 47 demonstratum fuit) splendidissimum apparatus. (Tabula prima apud Maffieum de amphitheatris, & pag. 343 numisma maximi moduli Gordiani Pii, in cuius aversa parte exhibetur in amphitheatri arena venatio cum epigraphe MVNIFICENTIA. GORDIANI. AVG.) In nummis vero Antonini, Commodi & Elagabali inscribitur MVNIFICENTIA. AVG. cum respectu ad munus venationis, & elephas in iisdem sculptur ad significandum elephantorum ab iis Augustis fuisse praebitam venationem. Antonini nummus cum ea, quam dixi, sculptura & epigraphe, est maxime obuius: Commodi vero & Elagabali cum eadem inscriptione &

effigie numismata vide apud Gish. Cuperum libro de elephantis, (quem haud ita pridem in thes. Sallengriani to. 114. editum habes) exercit. 2, cap. 9, p. 208. Et tamen vir doctus cum eo libro ita materiam exhauserit, nihil ut reliquum aliorum fecerit ingenie, hanc actionem tamen vocis MVNIFICENTIA cum ceteris ignoravit. Atqui sic se res habet: MVNIFICENTIA in iis nummis ponitur ad munus apparatusimum elephantorum ab iis editum designandum. De Antonino res est clarissima ex Capitolino cap. 10: *Edita MVNERA & in quibus ELEPHANTOS & corocossas &c. exhibuit.* Et de Commodo legitur apud Xiphilinum lib. 72 non solum elephantos ab eo exhibitos, sed & unum ex iis ab illo bestiaro principe descendente in arenam fuisse occisum. Ab Elagabalo eandem venationem aliquando praebitam est coniciendum. Et tamen idem Cuperus cum quid MVNIFICENTIA in iis nummis sibi velit, nihil pensi ducat, tamen de commentitia altera inscriptione est mirifice anxius. Nam pag. 209 oggerit nobis minime obuium imo fictitium ex Angelono nummum, in quo Elephas quidem insculpitur, sed cum hac epigraphe MAGNIFICENTIA AVG. COS. III. Qui quidem nummus rarior est, quam ut usquam inveniri putem. Et habeo Antonini Pii nummum cum elephanto, in quo diserte inscribitur MVNIFICENTIA AVG. COS. III. Et alios non paucos vidi in eundem modum. Itaque suspicabar in nummo, quem contraxit Angelonus, duo priora inscriptionis elementa fuisse detrita in hunc modum . . . NIFICENTIA, illum vero MAGNIFICENTIA de suo supplevisse. Sed vera quod isto modo in nummo apud Angelonum legatur, non huius, sed sculptoris error fuit: nam idem vir doctus in eius nummi explanatione MVNIFICENTIA non MAGNIFICENTIA habet: etsi fallitur, quod ad aliquam liberalitatem ab Antonino exhibitam id vocabulum refert, cum ad munus idest venationis elephantorum unice sit referendum. (Hinc porro etiam actis graecis passionis S. Ignatii, quae primum omnium edidit Ruinartus lux mira affunditur. Ibi num. 4: *Κατεπαύετο γὰρ ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν ὁ Χριστοφόρος θάλασσαν τῆς ΦΙΛΟΤΙΜΙΑΣ ἐν τῇ μεγάλῃ Ρώμῃ, ἵνα . . . θάλασσαν ἀγρίους παραδόξως, &c. Vegebatur enim a milibus Chrisifer us munificentiam magnae Romae auerteret, ut belluis ferocibus . . . traditus, &c. Paucisque interiectis: Μελλούσης ἀγγεῖ τῆς ἀκαθάρατος ΦΙΛΟΤΙΜΙΑΣ, οἱ μὲν στρατιῶται ὑπὲρ τῆς βραδύτητος ἠπαλλόν. Cum finis foedae MVNIFICENTIAE immineret, milites ob mortem indignabantur. Rursumque num. 5 μελλούσων κατεπαύον τῶν φιλοτιμιῶν. Cum mox esset destituta MVNIFICENTIA. Omnibus his locis veteri*

rum edidisse. Quinam sunt isti gladiatores victores? Lipsius Sat. II, 16 hac inscriptione producta & Plinii loco quem statim ponam, addubitat, utrum isti γενικώς, & ab effectu sic dicerentur, an cognominē certo & discernendi causa. Sed utrumque verum est, & ab effectu sic appellatos, quod plures iam palmas numerarent, & insuper certo cognomine, & discernendi causa, postquam institutum, ut victores isti insigni mu-

nifi-

teri illi interpreti Vsseriano aqua haesit: *Vigebatur enim*, inquit ille, *a militibus Christo-phorus occupare HONORES in magna Civitate, ut . . . bestiiis feris proiecisset*, &c. Rursumque: *Debent finem accipere MUNDI INANI GLORIA, milites quidem pro sarditate offendebantur*. Ac demum: *Debentibus*, inquit, *quiescere GLORIFICATIONIBVS*. In quem locum nescio quid Vsserio suboluit; ait enim: *Armundi inani gloria, de qua antea dictum? an gladiatoribus? circenses enim ludos cum gladiatoribus & venatione sive θηριομαχία Saturnalibus dari solemne erat*. Quare apposite Ruinartus omnibus his locis *spectaculis*, propius etiam rem Clericus *muneris* vocabulum usurpavit. Neque enim Clericus ignoravit in Glossis φιλότημιον non esse tantum *liberalitatem* sed etiam *munus*, & in iisdem *munerarium* dici φιλότημιον. Et tamen significationis huius originem non est affectus. Munificentia, uti iam docuimus, de utroque munere proprie (sub Caesaribus quidem certe) dicebatur: hinc quia munificentia Graecis φιλότημιον appellatur, obtinuit, ut φιλότημιον quoque pro utroque illo munere poneretur. Nec quidquam causae erat cur (not. 14) idem vir doctus a Demosthenis nescio quo incerto loco vim huius significationis arcefferet, quae potius, uti dixi, a Latinae linguae, qualis sub Caesaribus usurpabatur proprietate dependet. Neque enim solis Ignatianis haece actis ea vocabuli notio reperitur, verum etiam apud alios. Herodianus lib. VI in Alexandri rebus: *Καὶ τὸ μὲν παρὰ τῆς ἀρχῆς βίου διὰ μῆκος ἔχουσι ἡγύμνοι, ἀκροῖς πὲρ δὲ, τὰς προαναλωμένους φιλότημιον*. *Et tam longum principatum gravatim minus iam lucrosam omni munificentiam pridem consumpsit*. Vbi male H. Steph. *ambitionem* verterat. Eusebius lib. de martyrib. Palaest. cap. 6: *αὐτοῦ δὲ τοῦ τυράννου Μαξιμίου παρόντος, καὶ θύει τοῖς πάσι φιλότημιον*. . . . *πλεῖν τι καὶ παρδοξὸν καὶ ὑπερβαίνει τὰς φιλότημιαις*. *Praesente tyranno ipso Maximino, ac munus multitudini exhibente . . . magnificentiis aliquid, & admirabilius solito in MUNIFICENTIA inesse oportere*. Aeschines contra Ctesiphontem post secundam legum recitationem: *μὴ ἀρτὰς τὴν φιλότημιον*, &c. h. e. *Ne rapio munificentiam*; ubi male Hieronym. *Wolfius ne rapio istud decus* interpretatur. Cum enim orator contenderet, Demosthenem non ideo a referendis rationibus eximendum, quod aere suo Aethnarum muros restituisse iacebat, cum ad

eam rem decem talenta a Republica accepisset; illud subiunxit: *μὴ ἀρτὰς τὴν φιλότημιον*, quasi diceret, *haec munificentia rapina est*. Atque haec de *munificentiae* notione, quam postea animadverti occupatam a Spanhemio de usu, & praest. num. ad nummum Gordiani in quo amphitheatrum, & elephas sculptur.]

Sed redeo in viam. M. Bassaeus HVR. MVNIFICENTISSIMUS eo dicitur, quod munus splendidissimum e victoribus Campaniae, Capuae utique, ediderit: ex quo colligo non Hudrenti sed Capuae HVRum esse intelligendum; ob quam munificentiam in eo magistratu exhibitam credibile est ab iisdem Campanis & PATRONUM suae Coloniae fuisse cooptatum, & CVRatorem R. P.

Adhaec ex eo quod via CAMPANA in hoc epigrammate cum OSTIENSIS coniungitur: hinc Fabrettus in notis ad inscriptiones sexti capitis p. 481 viam Campanam inter Appiam & Ostiensem, eamque a *Porta* quadam *clausa* derivat. Ante Fabrettum Holstenius, Bergierius & plerique omnes a porta Caesimontana inter Latinam Labicanamque vias Campanam direxerant: sed contra eam opinionem disputat, suamque firmat Fabrettus p. 481, & 482 quem vide; nam longiorem de re cererogam obscura disputationem contexere non est otium.

Illud HVDRENTINORVM rectissime scriptum puto (est ne enim credibile municipes Hudrentinos, a quibus ea inscriptio posita, in suo perscribendo nomine aberrasse?) & sic potius scribendum, quam quod in Plinii & Livii editionibus *Hydruntum* per V legitur: nam sic est ab Ἰδρυς Hudrentum vel Hydrentum, quemadmodum a Πυξυς Buxentum, & alia fortasse non pauca, quae perquirere non vacat [Favent finitimarum Hudrento urbium Tarenti, Vxentique ομοιοπλαστοι appellaciones, quamvis illud Ταρως graece dicitur, hoc Ptolemaeo Ουξυτος: item Σαλυντος in Sicilia oppidani appellantur Ciceroni III Ver. cap. 43 *Salentini* secunda vocali; eaque est omnium librorum scriptura.] Demum formulam illam PRIMVS. ET. SOLVS. memini me legisse in celebri Arundelliano marmore ap. Rein v, 20 ubi legitur: *κιδε φ' ὁ μόνος καὶ πρῶτος τῶν αὐτῶν νικῆσας τὰς ὑπογραμμίμους ἀγῶνας*, &c. inter quos agonas Puteolana & Neapolitana certamina prae ceteris recententur. Et est, opinor, sollemnis acclamandi formula istud PRIMVS. ET. SOLVS. MONΟΣ ΚΑΙ ΠΡΩΤΟΣ. quemadmodum *πρωτόξος* & similia.

nificentia invicem committerentur. [Qui mos petitus ab athleticis certaminibus, quibus qui victores evasissent, inter se rursus committebantur. De quo vide Lucianum in Hermitimo, & Valesium ad V. Euf. I pag. 88 ad finem col. 2.]

VII Sed enim quo pacto mendacii non accusabitur inscriptio, quae M. Bassaeum, qui certe (ut ex quarta linea constat) sub Caesaribus vixit, *primum & solum* victores produxisse iacet, cum tanto ante & extremis reip. temporibus C. Curio in illo compactili ac stupendae artis amphitheatro (quod duo maxima ac versatilia e ligno theatra, statim ut libitum fuit coeuntia, efficiebant, quae simulatque averfa discederent, rursus theatra erant) eos exhibuerit? Qua de re tanquam maxime memorabili Plinius xxxvi, 15 scriptum reliquit: *Raptisque e contrario repente pulpitis, eodem die VICTORES e gladiatoribus suis produxit*. Sed dupliciter ille titulus ab ea criminatione absolvitur, primum quod quam Curio Romae munificentiam exhibuerat, eandem Bassaeus Capuae primus ac solus usurparit: deinde quod Curio e gladiatoribus suis, Bassaeus Campaniae victores produxit, & ille, in quo caput est, adhuc, opinor auctoratos, hic exauctoratos iam *pretiis & aestimatione paria gladiatorum edidit*. Hoc ergo potissimum inter Curionis ac Bassaei editionem interest, quod ille victores quidem, sed adhuc auctoratos nulla mercede conductos (quippe non opibus insignis, ait ibidem Plinius, *ut qui nihil in censu habuerit praeter discordiam principum*) inter se se commiserit: noster autem quandoquidem pretiis & aestimatione cum Campaniae victoribus transegit, est id certissimo indicio, cum non modo victores, sed *spectatos satis & donatos iam rude... iterum antiquo includere ludo* quaesivisse. Atque haec de Campaniae victoribus satis: non enim Campanos tantum, idest qui e Capuae ludo prodierant, sed ex universa Campania pretiis & aestimatione victores excivit, quo eorum frequentia apparatus munus existeret. Et notabis interim veteres ferme non consuevisse vocem *Campanus* pro eo quod ad universam Campaniam pertineret usurpare, alioqui *Campanos victores* epigrammatographus posuisset: sed id vocabulum urbis Capuae fuisse derivativum.

VIII Ac de ludis gladiatoriiis tantum. Nec tamen in venationem minus propensos fuisse Campanos, fidem facit tam ingens amphitheatrum ab ipsa sibi Capua constructum: nam venationis potissimum causa amphitheatra fuisse exaedificata, deinceps demonstrabitur. Nec fieri potuit, quin in hanc quoque insaniam raperentur, quippe cum sciamus Campanos Dianae cultui tanquam patrii & *εργασίας* numinis impensissime addictos fuisse, & Dianae Tifatinae aedem fuisse percelebrem. Venationem vero non illam rusticam solum, sed & istam ludicram in Dianae fuisse tutela quis ignorat? Tertullianus de spect. cap. 10: *Martem & Dianam utriusque ludi (gladiatorum & venationis) praesides novimus*. Claudianus paneg. de conf. Manlii: *Am.*

Amphitheatrali faueat Latonia pompæ.

Hinc Martialis lib. de Spect. epigr. 14. Dianam pro venatione posuit :

Inter Caesarea discrimina sacra Dianæ.

Et sequenti epigr. de sue, quæ ex vulnere peperit :

Experta est numen moriens utriusque Dianæ.

Cassiodorus v, 42 de venatione ait: *Spectaculum tantum fabricis clarum, sed actione terribilissimum, in honorem Scythicæ Dianæ repertum, quæ sanguinis effusione gaudebat.*

CAPVT SEXTVM.

Campani amphitheatri descriptio.

I Campanum amphitheatrum in dies ruit. Peregrinii de hoc amphitheatro opusculum perit. II Hodierne amphitheatri vultus. Ima saltem amphitheatri pars Tuscanica. III Costa olim Capuam & amphitheatrum integrum delineavit. IV Eiusdem pedatura, & aspectus interior, V sum & circumferentia, VI & spissitudo, VII & singulorum membrorum dimensiones. VIII, IX Exterior amphitheatri facies. X Interior amphitheatri porticus tenebrosa. XI In arenae medietate aræ, & sacella. XII Portulæ. Specus cui usus? XIII Podium. Orchestra. Equestris. Popularia. Ima, media, summa cavea. Media cavea, quam summa honestior. Partitio caveæ verisimilior quam vulgaris. XIV Praeinctiones. XV Aditus seu vomitaria non alibi quam in praeinctionibus patentia. XVI, XVII Aditus. Cunei. XVIII Casbedra. XIX Vilici amphitheatri quid? XX De amphitheatris in montibus excavatis. XXI Apollinis *ἑστιαρίου* protome.

AD eam nunc huius commentarii partem acceditur, quam, nisi amicissimorum hominum studia intercessissent, silentio obvolverem, duabus maxime de causis: primum quod ea res, si quidem pro dignitate sit pertractanda, exquisitam accuratamque architecti ἀριβεινῶν potius, quam philologicam exercitationem requirit: deinde admirandi olim operis, nunc tantum umbræ & cadaveris, & magis magisque in dies non tam temporis quam hominum iniuria pessum euntis angit summo-pere recordatio. Quis enim non indignissime ferat, ad insternendas vias, ad publica privataque aedificia construenda, non modo, quod tamen vix esset tolerandum, laceros ac diruptos illius egregii operis artus tamdiu consepultos inquietari, ac stupendas saxorum moles veluti per ludibrium frangi & comminui: verum etiam (*ebri posteri negabit!*) aegro ipsi ac debilitato corpori manus violentas offerri; & quem post tot accepta vulnera trahit tamen vix adhuc miserum & anhelantem spiritum, eundem exigi per vim crudelissime atque evelli, ferrumque adigi per ipsa adhuc viscera palpitantia? Et indignamur Vandalos, Saracenos, & si quas alias pestes hic debacchatas accepimus, pessime de hac civitate orbis terrarum imperio dignissima meritis: quando quas illi ex tanto incendio reliquias ope-

(operisne maiestatem reveriti , an firmitatem non assecuti ?) posterius transmiserunt , nos multis itineribus efferatioris flamma atque ferro convellere tamen pergimus ? In paucorum , inquis , teterrimorum hominum audaciam ea tota culpa est reicienda . Nam quid iis impune est ? cur non illata antiquitati iniuria vindicatur ? Sed nae ego dolori meo nimium indulgeo . At cum tamen dolorem ne tantae vastitatis memoria refricaret , invitus feci , ut amphitheatri huius paucas vix lineas *παχυτέρον* ducerem . Et hoc sane labore Camillus me Peregrinius *ὁ τάνυ* liberasset , nisi quae de hoc amphitheatro seorsum conscripserat , cum ceteris Campanis antiquitatibus (alienatane ob morbi violentiam mente , an a plagiariis sibi cautum iturus ?) flammae mandasset , atque aeternum sui desiderium posteris reliquisset . Vid. Camp. Fel. p. 723 , ubi de amphitheatro scripturum se pollicetur , & pag. 117 ad idem opus lectorem reicit , cum diceret amphitheatra , uti & nostrum , ab austro in arcton porrigi consueviffe , ut aestivo soli minus essent exposita , matutinis , opinor , horis vespertinisque .

II Quare si quis iam aequa nunc eius sit aedificii facies cognoscere aveat , tabulam adeat ; ubi illius operis vultus , uti quidem nunc habet , maxima sui parte mancus , situque ac macie horridus statim sese offert : vasta ibi omnia , & pauca ipsa quae restant membra sine articulis resoluta ac fatiscientia vides : & ex pulcherrimo illo potissimum ac sumtuosissimi operis exteriori ambitu duo vix fornices trunci lacerique superfunt . Sed quod iidem tamen probe inspecti ad universam extimi orbis structuram colligendam veluti manu ducerent : is , cui ob navatam in amphitheatro depingendo operam plurimum debeo , Sanctulus Cyrillus (qui ad exquisitioris graphices studia tanto impetu animi , nullo sibi praecunte , incitatur , ut summorum iam nunc artificum gloriae succrescat) eam extimi ambitus particulam seorsum diligentissime delineavit : quam seorsum quoque , uti cernis , in aes incisam exhibemus . Nec enim fuit illud pulcherrimi operis frustum negligendum : primum quod ex eo intelligatur ad ordinem potissimum Tuscanicum illud opus ex parte saltem esse referendum (78) : deinde quod non alio , ut opinor , quam duplicis

(78) Antonius Sanfelicius in illa pereleganti descriptione Campaniae , quam senatui populoque Campano dicavit , nostrum amphitheatrum opere Dorico constructum affirmat . Ad haec Caesellinus Guicciardinus in Mercurio Campano operis fuisse Corinthii imperitissime statuit . Demum e Io: Petri Paschalis lefuitae scheda , quem Canonicus Galeottus Iunianus & nobilitate & mira in poetica facilitate eximius comiter mecum communicavit , didici , illud Capuae lumen Io: Baptistam Attendolum . (cuius pater Ambrosius callentissimus architectus , Capuae Capuae munitis , aliisque operibus illustris , amphi-

theatri molem , ut ibidem narratur , dimensus fuerat , credo etiam delinearat) sic statuisse , & quatuor columnarum ordinibus , quibus haec fabrica surgeret , infimas ac solo citimas fuisse Tuscanicas , proximas bis Doricas , tum sequentes Ionicas , ac demum supremi ordinis quadratas columnas ad Corinthiam dispositionem pertinuisse . Ac de ima columnarum serie nihil est dubitandum , quin sint Tuscanicae , uti statim demonstrabitur . Alterius item seriei columnas fuisse Doricas non abnuerim : nam & columnae unius Capuae , qui ferme adhuc est integer , procerior est quam pro structura Tuscanica : & capitulum , quod

plicis illius fornicis indicio olim Costa usus fuerit ad universi amphitheatri faciem delineandam.

III Nam fuit illud tempus, cum eruditissimus Capuae Archiepiscopus Caesar Costa Caesaris Baronii *in iure civili publice interpretando olim*
in

quod supra subiectam coronam collapsam hodieque visitur, videtur ad Doricum ordinem pertinere: & in quo caput est, Attendolorum aetate alterius seriei reliquias multo fuisse integrioris tonitruo, ut rectius de ea iudicium ferrent. Reliquas series ad eos spectasse ordines, quos modo memoravi ex *αὐτοψία* diiudicasse Attendolos non est credibile: neque enim putarim ante centum quinquaginta annos exteriorum amphitheatri orbem multo fuisse erectiorem, quam nunc conspicitur. De superioribus ergo columnis mera ea est coniectura: non spernenda tamen, & vero proxima, quippe quam Flavii amphitheatri structura confirmat, in quo, si a Tusco discesseris, omnes alii ordines sese produnt: sunt enim ibi columnae (teste Alexandro Donato *xxx, 7*) Doricae imae, Ionicae mediae, summae Corinthiae, tum continuatus parvis interlocatis opere composito quadratis columnis distinguitur.

Sed missis coniecturis, imam columnarum seriem non Dorica, sed Tuscanica dispositione consistere quis statuet, modo architectonicem vel primoribus labris attigerit. Nudus quippe hic praetenditur zophorus sine triglyphis & guttulis dependentibus, sine metopis: nulli praeterea denticuli: eaque omnino omnia hinc exfulant ornamenta, sine quibus non potest Doricum opus consistere, quaeque Dorico si ademeris, in Tyrhenicum statim degenerabit. Non negarim tamen esse quaedam nequaquam ad canones Tuscanici ordinis, qualem architectonicem magistri definiunt, exacta. Nam primum columnae scapum etsi aliqua sui parte aggestis ruderibus subsidit, videtur, ni fallor, aliquanto procerior quam pro brevitate Tuscanica, I qualem recentiores architecti definiunt. Philander, ex gratia, ad Vitruv. lib. III, cap. 2. Tuscanicae columnae scapum altum sexies, quam quantum in ima parte est crassus, statuit: Doricae vero columnae scapum septies altum, quantum crassus est imus scapus. Sed aliter Vitruv. lib. IV, cap. 7 de tuscanis rationibus scribens, ait: *Haecque (columnae) sunt imae crassitudine altitudinis parte septima*. Miratur Philander ad hunc locum. Quid si nostri amphitheatri columnas multo proceriores Vitruviana proportione conspexisset? I sed & capitulum & basis multo altius uno modulo, imo duobus circiter modulis affurgunt, & quaedam sibi adsciunt ab aliis Tuscais capitulis & basibus plane diversa. Quo enim illa in basi supra torulum firma? Videtis basis una cum subiecto gradu, cuiusmodi olim effossam aiunt, deformationem, quam inter fornices illos duos exhibui. Vt omittam quod tam capituli abacus, quam in basi plin-

thus quadratae sint, cum tamen in Tusco ordine cylindricae fieri debuissent. Sed, ut fatear, veterum opera secundum architectonicos canones examinare si satagas, miram offendes inconstantiam (ex qua variantes recentiorum architectorum sententiae profectae videntur) multa enim architecti olim pro sua maxima voluntate variabant: ac difficillimum definitu est, quanam ita sint necessaria, ut abesse impune non possint.

[Ad haec praeter Tuscanici ordinis characteres, qui in ima columnarum serie deprehenduntur, ipsum etiam structurae genus ad Etruscae architectonicas ingenium, atque indolem exigi posse mihi videtur: quippe cum non extimus tantum ambitus, sed & quoddamque in interiore fabrica marmoreum est, quod est sane plurimum, e tam grandibus vastisque saxis, seu verius rupibus compactum fuerit, ut nemo sit, qui non obtutu obtupefcat. Atqui eum structurae modulum Etrusci observarunt, quantum quidem e Leone Baptista Alberto discimus; qui praegrandibus quadratis lapidibus uti in publicis operibus vetusta consuetudine Tuscos consuevisse lib. VII, cap. 2. suae architecturae docuit exemplo ductus murorum urbium Etruriae nonnullarum, veluti Volaterrarum, Fesularum, &c. Idque confirmat Livius ad an. V. C. 378 ubi ait: *Vt tribus novum senus contraberetur in murum a Censoribus locatum saxo quadrato faciendum*, ut bene animadvertit Marlianus lib. I, cap. 4, & 9 suae topographiae Urbis Romae.]

Cum autem Tyrhenicus ordo sit simplicissimus, ac vix ullius elegantiae: quid causae esse potuit, quamobrem eum potissimum in hoc tam sumtuoso opere Campani adhiberent? Primum quod imae columnae Tyrhenicae fuerint, non continuo totum amphitheatri opus evadet Etruscum: & Attendolo assentior, aliis etiam ordinibus suam hic fuisse locum. Deinde in colossae amphitheatri mole quis ordo infimae columnarum seriei Tusco convenientius adhiberi potuit, cuius maxima omnium firmitas existit? Et habet quoque suam mascula & incomta soliditate maiestatem. Ad haec ex superiorum comparatione columnarum, quibus sua inerant ornamenta ad suos quaeque ordines pertinentia, mira totius operis symmetria proficiscatur; cum paulatim ex incomta ad ornatum illam Doricam soliditatem, tum ex his ad Ionicam Corinthiacamque elegantiam fieret gradus. Demum, si lubet, non temere hoc est, quod Tusco etiam ordini, etsi raro ab aliis usurpato, suum esse locum Campani voluerunt, nam Tuscos sese esse origine probe norant.

in urbe praeceptor (utor enim ipsius Baronii verbis ad an. 968) Campanarum antiquitatum idem non indiligens perscrutator : fuit, inquam , cum Romani nescio cuius architecti, quem ad sesquiannum secum detinuit (quemadmodum in quodam MS. codice memini me legisse) opera usus, & veteris Capuae ichnographiam, & amphitheatri, quale olim integrum exstitisset, orthographiam in maioris aedium Archiepiscopaliū coenaculi parietibus depingenda curaret. Quod etiam doctissimi Archiepiscopi monumentum cum publico communicandum putavi, paucis quibusdam mutatis, in quibus sive architectus, sive pictor erraverat. Illud plane miror, quid causae fuerit, quamobrem illud amphitheatrum extra urbis pomerium Costa depingi curaverit, cum tamen Flavium amphitheatrum *urbe media*, teste Suetonio, exstructum fuerit; quamquam non nego Placentinum amphitheatrum *situm extra muros* fuisse, teste Tacito in II hist. cap. 21.

IV Praeterea & eiusdem aedificii interiorē aspectum, & e regione ichnographiam posui: quae duae icones satis esse possunt ad universam eius molis structuram perspicendam. Et internam illam quidem faciem, quam ferme unius generis in omnibus fuisse mihi persuadeo, e Lipsio magnam partem sum mutuatus, non paucis tamen mutatis, quae sive ratio & veterum auctoritas, sive accurata nostrae caveae inspectio, mutanda suaderet. Ichnographiam vero talem exhibui, qualem e singulorum membrorum autopsia & dimensione potui colligere.

V In dimetiendo autem amphitheatro de circumferentia parum sollicitus fui, quod eius dimensio ex utraque diametro cognita facile geometricis rationibus colligatur. Et tamen fornicis unius **IN FRONTE** (uti veteres loquebantur) dimensiones adnectam, unde etiam extimam circumferentiam assequi possis. Itaque inter singulos imi ordinis fornices palmos (nostrates Neapolitanos semper intelligo, quorum terni deni ex sententia Donati Gallarani doctissimi architecti decem antiquos pedes conficiunt) quindecim, uncia minus reperi: pilas vero ipsas in fronte palmos octo uncia minus latas singulas comperio. Ita singulis fornicibus palmos tres & viginti, duabus unciis minus imputabis: qui sunt pedes ferme $17\frac{3}{4}$. Quam summam si septuagies octies multiplices (totidem enim fornices in ambitu numerantur) atque insuper duarum portarum meridianae & borealis menturas adicias (quae quidem portae cum adiacentibus pilis sesquialtero eoque amplius, quam singuli fornices patentiores existunt) iam totius extimi orbis dimensionem habebis.

VI Atque haec quidem **IN FRONTE**: **IN AGRO** vero, seu **RETRO** totius fabricae spissitudinem colliges in hunc modum. Ab extimo ambitu, idest ab extrema columnarum parastaticis adhaerentium proiectoria ad primorem arenam, seu ad podii murum quaquaversum palmi $174\frac{2}{3}$, idest pedes $134\frac{1}{3}$ colliguntur. Arenae vero ipsius maior axis

in palmos usque 294 protenditur, qui sunt pedes $226\frac{2}{3}$, minor vere axis palmis 176 idest pedibus $135\frac{3}{4}$ patet. Itaque totius iam amphitheatri longitudo maxima palmos 643 hoc est pedes $494\frac{2}{3}$ colligit: in maxima vero universae molis latitudine palmi 525 numerantur: ii sunt pedes $403\frac{1}{4}$.

VII Accedo nunc ad singulorum membrorum mensuras non IN FRONTE, sed IN AGRVM seu RETRO, uti veteres inscriptiones loquuntur. Extimi ambitus pilae singulae, computata etiam columnae proiectione, palmos habent $8\frac{2}{3}$. Tum prima omnium porticus palmis $16\frac{1}{2}$ patet. Deinde quae sequuntur pilae, singulis palmi $6\frac{2}{3}$ cedunt. Quas altera porticus excipit palmis $14\frac{1}{2}$ lata. Muris, qui sequuntur, singulis palmi $63\frac{1}{2}$ sunt imputandi. Tertia dein porticus palmos $13\frac{1}{2}$ habet. Tum alter fabricae ambitus palmis $24\frac{1}{2}$ crassus occurrit. Post intima porticus palmis $13\frac{1}{2}$ in latum extenditur. Tum ad extremum intimus aedificii orbis, qui hinc quarta porticu, illinc podii muro concluditur, palmis $13\frac{1}{2}$ continetur. Et eas summas in ichnographia quoque maioris perspicuitatis gratia libuit adnotare. Quas collige iam: palmi $174\frac{2}{3}$ consistent. Nec illud te concutiat, quod initio dixi ab extimo ambitu ad podii murum palmos $174\frac{2}{3}$ numerari: hic autem e singulis partibus palmos $174\frac{2}{3}$ colligi vides. Nam mihi quidem, cum prius totam simul fabricae spissitatem dimensus essem, tum eandem per partes explorassem, tantulum hoc discriminis non tanti visum fuit, ut decempedatorem ad integrandam *διμετρῆσιν* adigendum putarem. Et vel haec mediocris, quam attuli, diligentia ad aedificii structuram intelligendam satis futura videbatur.

VIII Iam vero ad amphitheatri descriptionem propius accedamus. Tota moles exteriore pavimento quadratis magnae molis silicibus intrato circumambitur: tum gradu uno amphitheatrum conscenditur. De pavimento & gradu docuit me lapicida, cui ea res potest esse exploratissima, quod multos iam annos in eruendis lapidibus vitam tolerat. Exterior aspectus prope idem, qui Flavii amphitheatri fuit. Tota moles immanibus construetæ saxi, triplici ordine porticus, fortasse & quadruplici in orbem erigebat. Affixae parastaticis columnae, duabus tantum sui partibus exstantes, plurium segmentorum scapo: quarum Tyrrenicae imae, Doricae mediae, tum quae sequuntur fortasse Ionicae: postremo supra continuatum parietem, quadratis opere fortasse Corinthiaco columnis & fenestris ex intervallo dispositis, corona circum attollebatur. Supra quam foramina deorsum patentia in orbem disponebantur, per quae antenae demitterentur, quibus funes ad sustinenda vela & opacandos clivos vinciebantur: qui mos inducendi theatri umbram a Campanis primum ortus ad Romanos postea traductus est, ut alibi dicam. Praeter cetera ornamenta, fuere & imagines humerorum tenus summis for-

fornicibus adhaerentes. Sed quoniam & umbilicatae imagines quaedam ex amphitheatri ruderibus olim erutae Capuae in praefecti iuri dicundo sedibus conspiciuntur: iis summo in pariete pictor locum fecit: alibi si quis magis apposite locaverit, non repugnabo: nihil enim impedimento est, quo minus summis in arxibus superiorum ordinum locari illae poterint, quibus insunt adhuc fornicis adhaerentis indicia; aliae vero maiores alibi.

IX In Lipsii descriptione inter secundam tertiamque porticus bini fornices depressores hinc & inde depinguntur: quos, quia in nostro amphitheatro non erant, eliminandos putavi; & eorum loco parietem perfrangi, quo scalarum se decussantium structura conspiceretur.

X Illud vero hic admonere haud inutile fuerit, interiores porticus fuisse tenebricosas, praesertim illam tertiam, quae fere aequaliter ac duae extimae attollebatur: id quod & structurae genus aperte demonstrat, & nuper ex Herodiano didici, qui & ἀμφιθεάτρῳ vocabulo haud passim Graecis usitato utitur (79).

S 2

XI

(79) Herodianus in Commodi vita de Quintiano, quem Quadratus summiserat ad occidentum Caesarem. ait: Οὗ ὄνομα ἐν τῇ τῷ ἀμφιθεάτρῳ ἀσπίδι (Ζεφύρος δὲ αὐτῶν, καὶ λῆξ ὄνα: ἡλτίον) ὡς μὲν τὸ ἐξιδίον &c. Ille in aditu amphitheatri subsistens. (quippe obscuro loco facile se occultum fore sperabat) nudato confestim pugione &c. Amphitheatri ἑσόδον non primorem tantum aditum, qui illustris erat, sed totum id, qua incendendum principi tuit, ut ad tribunal sibi in podio positum perveniret. intelligit: cuius ἑσόδῳ pars illa, quae ad tertiam maxime porticum pertinebat, Ζεφύρος erat.

Quem locum eo libentius adscripsi, quod praeter morem ceterorum auctorum elegantissimus ceteroqui scriptor Herodianus amphitheatri vocem usurpavit. Nam ceteri Graecorum sic consueverunt, ut sive ab ea voce abstinerent, θεάτρῳ dicentes αὐτῇ τῷ ἀμφιθεάτρῳ; sive certe amphitheatri voce non sine aliquo temperamento uterentur. Itaque optimus dicendi auctor Dio Cassius haud fere aliter quam θεάτρῳ κρηστικῶν ἀπέκρινεν sive cum de Caesare dixit, θεάτρῳ τῆ κρηστικῆ ἑσόδου, eodemque modo de Statilio amphitheatro locutus; sive cum de Tito ait, τὸ δὲ δὴ θεάτρῳ τὸ κρηστικὸν ἑσόδου, quod paulo post θεάτρῳ sine alio additamento dixit. Herodianus ipse in rebus Caracalli, πρῶτον, ait, καὶ ἑσόδον κρηστικῶν κατὰ τὸν αἰῶνα. Et θεάτρῳ sine ullo additamento pro amphitheatro a Graecis usurpari plurimis exemplis ostenderem. si id opus esset, quorum aliqua obiter alibi notata: veluti cum Nicolaus Damascenus apud Athenaeum gladiatorum specacula ἐν ἑσόδῳ apud Romanos exhibita testatur: frequentissime vero apud Xiphilinum,

sive cum sub Nerone θεάτρῳ τῷ Τειχῶν combustum ait, sive cum aquam ab eodem principe ἐν τῷ θεάτρῳ inductam narrat; aut cum navim solutilem, cui matrem Nero imposuit, fuisse ei similem, quae ἐν τῷ θεάτρῳ erat; sive demum cum receptaculum omnium ferarum ἐν τῷ θεάτρῳ instar navis exstructum in Severo affirmat. Hinc venatio ludicra, quatenus a rustica distinguitur, venatio theatralis passim in cod. Theod. appellatur: non enim venatio in theatris dari solita, ut not. 68 contra Xiphilinum & Bulengerum diximus; sed in iis legibus Graeca consuetudo servatur: quemadmodum novel. 105. θεάτρῳ κρηστικῆ & θεάτρῳ κρηστικῆ ἐν eadem amphitheatralis venatio appellatur: sic quoque & sequiore aetate Erchempertus copias in Campano amphitheatro stativa habentes scaram theatralis nuncupavit. Sed & Spartianus Hadriano theatrum pro amphitheatro appellaverat: Theatrum, inquit, quod ille (Traianus) in campo Martio posuerat, contra omnium vota destruxit. Nam thesaurum istud a Traiano positum, amphitheatrum fuisse Pausanias in Elaeorum priori cap. 12 silem facit, ubi inter Traiani opera, καὶ θεάτρῳ μίγξ κικλοτρῆς περὶ τοῦδ' ἐν recenset. Vbi altera occurrit amphitheatri circumscriptio ab orbiculari ambitu petita; cui simile illud Dionis lib. XLIII de C. Iulii Caesaris amphitheatro: θεάτρῳ τῆ κρηστικῆ ἑσόδου, ὃ καὶ ἀμφιθεάτρῳ, ἐκ τῆ πρῶτῆς κρηστικῆς ἑσόδου ἀπὸ σκαλῶν ἔχει, προσεβέβη. Theatrum, inquit, quoque ad venationes aptum sabulosis instrumentis, quod quia undequaque fossilia habet, itaque cavet, Amphitheatrum est appellatum. Itaque nobilissimus scriptor sum & vocis etymon detexisset, tamen abstinendum sibi ab ea voce duxit: hoc ideo, quia ea vox, in qua

XI [Praeterea Lipsius in arenae meditullio aram Iovi Latiari, aut Plutoni sacram fuisse docet. Favetque Prudentius contra Symmacum v. 397, ut alios locos a Lipsio productos praeteream. Verum aliquid amplius acta S. Ignatii innunt: οὕτως θηρῶν ἀμοῖς παρὰ τῷ ΝΑΩΙ, παρεβλάστο; Sic crudelibus bestiis apud **TEMPLUM** obiciebatur (Ignatius). Nimirum enim non ara tantum, sed & sacellum aliquod in arena fuit, sive Dianae, sive Iovi Latiari, aut Plutoni sacrum. Vnde Prudentius contra Sym. 380 :

*Respice terrifici scelerata SACRARIA Ditis,
Cui cadit infausta fusus gladiator arena.]*

XII Age vero interiorem iam amphitheatri faciem, totamque curationem lustremus: Sed ante omnia quid illae in arenae ambitu portulae sibi volunt? Per eas ferae e subiectis specubus emittebantur. Quamquam nostri amphitheatri aream ad summum usque podium terra opplevit; nec ulla proinde ostiola sint conspicua: tamen Veronensis amphitheatri exemplo depingenda curavi. Praesertim cum ingressus nostri amphitheatri subterranea specus (quam subter meridianam amphitheatri portam ingressus ad aliquot tantum ulnas a meridie versus arcton pervasit: non enim ultra progredi licuit, quod ex perforata superne testudine ruderibus obstructam offendissem) ad eas portulas pertinere, ad emittendas

ceteroqui nihil non Graeci fuit, tamen non in ipsa Graecia, sed in alieno solo nata, idest in Latio a Romanis formata fuerat: id quod Graeci averfati, satius sibi duxerunt circumfcriptione uti. Aut, certe scubi ἀμφιθέατρον p. fuerunt, non sine additamento τὸ καλόμενον ē verunt, quo vocis insolentiam emollirent. Itaq; e metaphrases ille Eutropii Paeanius, cum Eutropius dixisset amphitheatrum Romae a Tito sed. ficatum τὸ καλόμενον ἀμφιθέατρον appellavit: cumque idem Eutropius dixisset Commodum eo insaniae procelisse, ut in amphitheatro dimicaret, ille eodem modo vocem emollivit, ut diceret, κατὰ τὸ καλόμενον ἀμφιθέατρον. [Praeterea in actis SS. Tarachi ec. apud Ruinarum pag. 446, n. 20 amphitheatrum appellatur τὸ παλαιόν sine alio additamento, idque rursus bis appellatur τὸ κρηθημα. In genuinis S. Ignatii actis: ἀπὸ τῆς μετὰ σπυδαὸς ἐκ τὸ ἀμφιθέατρον: cum contra in actis Metaphrastis semper θέατρον sine ullo additamento ponatur. Et in Historia Miscella Titianum amphitheatrum appellatur theatrum: an quia e Theophane, an quo alio scriptore Graeco traducta?]

Quod tamen Herodianus ἀμφιθέατρον sine ullo temperamento usurpavit, id exemplo non caret; nam [nec Strabo eam vocem repudiavit lib. V, pag. 236, ubi de magnificis Romae operibus: καὶ θέατρα τοῖα, καὶ ἀμφιθέατρα, &c; turpe enim fuisse post θέατρα τρία, iterum θέατρον τὸ κρηθημα καὶ ingerere.] Et disertissimus scriptor Iosephus ἀμφιθέατρον μέγιστον Hierosolymis con-

structum narrat; itemque Caesareae, quod appellat ἀμφιθέατρον πολλὸν ὄχλον ἀνθρώπων δευροῦσας δυναμῶν. In epistola quoque ecclesiae Lugdunensis apud Eusebium v. hist. eccl. 1 Attalus ob Christ. nae fidei crimen dicitur παρεχθεῖς κύκλῳ τῷ ἀμφιθέατρον. Nec alii porro deerunt.

[Ex haecenus dictis facile pleraque eorum, quae Massius de Amphith. lib. I, cap. 7, & 8 ad amphitheatrorum (per orientem praesertim) paucitatem adstruendam congerit, convelluntur: cum certum sit plerumque Graecos θέατρον vocabulo etiam amphitheatra complexos. Et sane de Iconiensi amphitheatro meminit Am Marcellinus lib. 14, pag. (mihi) 9. lin. 5. Parmensis sit mentio in Excerptis ex Agathia tom I script. Italiae lib. I, pag. 385, col. 2, litt. D, in quo auctoritas in qd homines spectantes populo depugnare cum bestiis solentur. Quo in loco credo Agathiam interpretandum esse de praeteritis temporibus, quibus ea exercitatio delectationi erat: mirum enim si Iustiniani aetate venatio amphitheatralis in usu esset. Socrates VII, 22 meminit venationis a Theodosio iunior Constantino-poli in amphitheatro, (quod κρηγιον, Cynegium appellabatur, ut docet Caugius lib. 2 Constantinop. Christ. p. 108) editae. De Anazarbeni, Caesarensi, & Cretenis apud Hierapytnam, mox dicam in fine huius capituli. Nec dubito quin quamplurima occurrant alia rimantibus, quae adversus Massium testimonium reddant.]

das opportune bestias, debuisset. Mira autem eius antri immanitas, ita ut ingentia foeni plaustra per illud agi potuerint; nisi qua testudo ex intervallo coarctatur, quam rursus deinceps laxari videas: sicque per vi- ces modo satis amplam se crypta praebet, modo arctiore obiecto lateri- tio fornice angustatur. Falluntur autem quicumque apud Lipsium de amph. cap. 8. cloacas huiusmodi esse sunt suspicati. Si ita sit, nemo mihi iam amplius urbis Romae cloacarum iactet amplitudinem. Estne cre- dibile unius amphitheatri exsurgendis sordibus tam vasta receptacula exstru- cta fuisse? Et vidi alios lateritios ductus minutiores sive ad aquas per- ducendas, quarum plurimus hic usus fuit, sive ad sordes egerendas. Nam specus ille maximus, de quo agimus, pro cuniculo fuit, & ad subitum sive ferarum sive munerariorum & egressum & receptum comparatus. Arguit id & fabricae genus non totum lateritium, cuiusmodi cloacae aut aquaeductus requirerent: nam soli illi angustiores ex intervallo for- nices, quos modo descripsi, e praegrandibus lateribus sunt compacti: ce- tera fabrica est caementitia.

XIII Sed antro istoc egressi podium conscendamus columellis in or- bem circumseptum. Hic imperatori, si quando affuisset, suggestus fige- batur: hic & magistratum sellae curules: ibidem & in superioribus ali- quot gradibus, qui omnes orchestrae nomine intelliguntur, senatores, quorum loco decuriones in coloniis cenlebantur, adsidebant. Tum supra colonicum senatum equitibus gradus quatuordecim assignati (80): unde *sedere in quatuordecim* ad equestrem dignitatem significandam usurpaba- tur. Supra *equestria* reliqui deinceps gradus plebi ceterae additi erant, & *popularia* vocabantur, quae erant omnium maxime diffusa. Et, ut semel dicam, tres in partes tota illa sublielliorum acclivitas tribuebatur, in imam, mediam, & summam caveam: ima, quae omnium honestis- sima, in orchestram & equestria rursus dividebatur: media & summa cavea ad popularia pertinebat: sed ita tamen ut media cavea multo, quam summa, haberetur honestior; ab eaque est causa, quod sanxit Augustus apud Suetonium cap. 44, *nequis pullatorum media cavea sede- ret*. Eoque queritur Calpurnius ecl. VII sibi ob paupertatem non licuis- se media in cavea aliquando propius imperatorem adsidere:

○ uti-

(80) At enim cui usui, inquires, in colonico amphitheatro gradus equestres quatuordecim? est ne verisimile tantam equitum R. copiam in colo- niis fuisse, ut quatuordecim iis gradus, aequae ac Romae, seponerentur? Verum praeter equites R. quorum p. magna fuit extra Romam ubique copia, fuere & equites coloniarum peculiares. Quem quidem equestrem ordinem municipalem alio in opere, quod adfectum in forulis habeo, copiosissime mihi adfertum vix est ut in dubium revoces. Interea ne adhuc quis fluctet & animi pendeat: ecce tibi ad equestres illos quatuorde-

sim gradus etiam extra Romam confirmandos luculentissimum Pollionis Asinii locum x epist. fam. 32: ibi Balbus Cornelius iunior prope eadem Gaditano in municipio fecisse narratur, quae Caesar dictator Romae pro sua voluntate fecisset; atque hoc in primis: *Ludis, inquit, quos Ga- dibus fecis, Horatium Gallum histrionem sum- mo ludorum his anulo aureo donatum in qua- tuordecim sessum deduxit: tot enim fecerat ordines equestris loci. Nec equestri tantum or- dini, sed & tribunis militaribus in equestribus huius locus fuit.*

*O utinam nobis non rustica vestis adesset ;
Vidissem propius mea numina : sed mihi sordes ;
Pullaque paupertas , & adunco fibula morsu
Obstiterunt .*

Et apud Senecam de tranquill. *verba ad summam caveam spectantia* sunt ad gustum imae plebis . Quanquam , ut fatear , si quis forte imam mediamque caveam paullo aliter , ac Lipsius , disposuerit , non video cur sit magnopere reprehendendus . Quid enim impedimento est , quominus imam orchestra tantum definiamus , mediae vero caveae inferiorem partem , quae orchestrae propior , equiti , superiorem plebei's , quibus & summa cavea vacabat , assignemus ? Ita summa subfelliiorum partitio existet in *orchestram* , & *popularia* , tum haec rursus in *equestria* , & *popularia* stricte accepta tribuentur (81) .

XIV Et quaedam fuere *diazomata* , seu *praecinctions* , quas alii *baltors* appellarunt (idest gradus quidam latiores , fere ut in scalis retractiones) ad popularia tum inter se bifariam , tum ab equestribus ,
tum

(81) Popularibus etiam equestria contineri multis docere possum . Ac primum Germanorum legati cum in *popularia* deducti dicuntur Suetonio in Claudio cap. 25 equestria intellige , quae popularibus continebantur : *Germanorum* , inquit , *legatis in orchestra sedere permisit . Simpliciter & fiducia eorum motus , quod in POPVLARIA deducti , cum animaduertissent Parthos & Armenios in senatu sedentes , ad eadem loca sponte transferant . Vbi popularia pro equestribus* , hoc est totum pro parte , Tranquillus usurpavit : neque enim est verisimile tam parvipensos a diffidatore eos legatos fuisse , ut ad popularia stricte accepta delucerentur , quo nullo deducente sponte ire licuisset ; praesertim cum Parthi & Armenii in orchestra sederent . Hinc summam caveae divisionem apud Maronem , Iuvenalem , Martialem reperio in orchestra & populum . Virgilium :

*Hunc plausus hiansem
Per cuneos (geminatur enim) PLEBIS-
QVE PATRVMQVE*

*Corripuit . Iuvenalis :
Aequales illic habitus , similemque videbis
ORCHESTRAM ET POPVLVM .*

Equestria nulla his locis commemorantur , quod ea populo seu popularibus continerentur . Ab eadem est causa quod Martialis VIII , 78 ait :

*Omnis habet sua dona dies , nec LINEA dives
Cessat , & in POPVLVM multa rapina cadit .*

Dissentio enim a doctissimo Graevio , a quo in praef. ad to. ix antiquitatum Roman. *lineam divitum* pro orchestra simul & equestribus accipi memini . Equidem sic interpretor : omnis dies sua habet missilia . tum quae in orchestra (quam ob exiguitatem lineam appellat) caderent ; tum etiam quae in popularia , hoc est ceteram omnem cuneationem , quae equiti simul plebique vaca-

bat . Hinc demum est quod Tertullianus lib de spect. ait : *Vias enim vocant cardines bilicorum per ambitum , & discrimina popularium per proclivium* . Vbi viarum nomine non tantum scalaria (de quibus infra dicetur) Tertullianus complectitur , veram etiam ipsas praecinctions , quas vocat *cardines baliorum* . Verum illud Lipsium torquet , quod scalaria appellavit *discrimina popularium* ; *excludere enim* , inquit Lipsius , *aperse equestria & orchestra videtur* . Tum sic nodum solvit : *Sed* , inquit , *popularia large sortisse acciperit scriptor Asius pro omni POPVLI concessu* . Non inopta ratio , sed dubito an vera ; quandoquidem iam usu receptum fuerat , ut *popularis* pro plebis . itemque equitum concessu , non vero totius populi R xxxv tribuum sumerentur . Mihi sane videtur Tertullianus *popularia* cum *equestribus* tantum miscuisse , non etiam cum orchestra , quam ob exiguitatem tacuit , itaque Poeno scriptori nihil de orchestrae scalaris , quae utpote brevissima vix animadversione digna erant , sollicito , ea sola scalaris animo observabantur , quae equestrem & plebeam caveam scindebant in cuneos . Ea vero *discrimina popularium* potissimum appellavit , nulla equestrium mentione facta quod popularibus equestria quoque continebantur .

Atque his quidem locis omnibus popularia ea notione accipiuntur , ut equitem complectantur . Profero demum Suetonii locum Domitiano cap. 4 , quo popularia stricte sumuntur , quatenus ab equestribus distinguuntur . *Et quia pars maior* inquit . *intra POPVLARIA deciderant . quinquagenas scissas in singulos CUNEOS EQVESTRIS ac senatorii ordinis pronuntiavit* . Vides cuneos equestrii ordinis diversos a popularibus presse acceptis .

tum demum haec ab orchestra determinanda. Tres Vitruvius in theatro praecinctiones exstruit, unde & totidem in amphitheatro fuisse oportuit. Quas quidem sic statuendas puto: prima erit praecinctio, quae orchestram ab equestribus seiungit (82), altera quae equestria a popularibus, tum tertia, quae mediam totam caveam a summa dispescuit.

XV Venio nunc ad *aditus* seu *vomitaria* sive (ut alii apud Macrobbium rescribunt) *vomitoria*; quae nihil aliud sunt, quam ostiola, per quae populus ab exterioribus porticibus veniebat ad sedes suas. Hos aditus in praecinctionibus positos mihi prorsus persuadeo: non enim commode mediis in ipsis gradibus adiri ostia potuissent: areola aliqua opus fuit, quae ante huiusmodi aditus explicaretur, ubi turba consisteret. Itaque nihil verisimilius fingi potest, quam si vomitaria in praecinctionibus locentur. Apud nos paullo supra podium in dimidiata caveae parte, quae orientem spectat (nam occidentalis cuneatio corruptior existit) sex omnino huiusmodi aditus referantur: tum supra longissimo intervallo altera ostiolorum series fuit, quorum unum ad orientem aestivum, tum supra portam, tam quae meridiem, quam quae boream spectat, singula hodieque se produnt. Cum ergo duae tantum ostiolorum series nostra in cavea compareant, maximo intervallo invicem determinatae, mediam praecinctionem aditibus caruisse putabam; nec aliter fieri potuisse, si interiorum scalarum, quae ad ista vomitaria pertinere debuerunt, structura cernatur (83). Verum postquam accuratius nostrae caveae

(82) Lipsius vir summus in notis, quas de formationi amphitheatri subiecit, n. 4 primam praecinctionem ipso in podio collocat & queritur sculptorem tres alias superiores praecinctiones scalpsisse, ita ut quatuor evaderent. Sed viri magis pace dixerim, nihil sculptor offendit, quin ipsum potius Lipsium, cetera lyncem, hic ratio fugit. Nam sive vim vocis *διαζωμ* inspicias, facile aliquid intelligis, quo unum ab altero dispescitur; orchestra autem nihil infra se habet, a quo per istam praecinctionem sit dirimenta: sive rem ipsam intueare, cui quaeso usus ista in podio praecinctio? Sunt ergo praecinctiones nihil aliud, quam interiectae gradibus areolae seu retractiones, & quasi transversa cingula divisionesque ordinum sedendi. Quare cum quatuor huiusmodi ordines in amphitheatro fuerint, orchestra, equis, tum media & summa cavea: tribus illa praecinctionibus (nec plures Vitruvius admittit) a se invicem frangebantur. Quarum si unam cum Lipsio in ipso podio statueris, tum vel orchestra cum equestribus, vel media cum summa cavea coeat necesse fuerit.

Verum quid iam ratiocinatione opus habeo, cum Vitruvius rem planissime demonstrat? *Canon*, inquit is lib. v, cap. 6, *sp. Ascultorum in theatro ira dividantur, uti anguli trigonorum, qui curvati circa curvaturam circumscriptionis, dirigant*

ASCENSVS SCALARVMQVE inter cuneos AD PRIMAM PRAECINCTIONEM. Supra autem aeternis itineribus superiores cuneos modis dirigantur. Si per scalaria, de quibus infra dicitur, ad primam praecinctionem dirigebantur ASCENSVS & ex hac rursus per alia scalaria ad superiora loca conscendebatur: annon vides inepte in ipso podio primam praecinctionem constitui? Et eadem prope habet architectus v, 8: Gradationes, inquit, scalarum inter cuneos & sedes dirigantur ad primam praecinctionem: ab ea praecinctione inter eos iterum medias dirigantur. Non in extrema ergo ora caveae & in podio statuenda est prima praecinctio, quandoquidem & inferiora scalaria excipiebat, & sursum alia dirigebat.

(83) Nam vide quo artificio interiores scalae constructae fuerint. Quae in tertia porticu gradationes introrsus alturgentes ex intervallo occurrunt (vide ichnographiam) iis procul dubio ad primam ostiorum seriem conscendebatur. nam iis ostiis directe respondent ternae hinc, ternaeque inde scalae: binae vero illae in medio, seu ad orientem aequinoctialem versus scalae, iis cum nulla ostiola in prima praecinctione respondeant, ad podium, credo, ipsum & ad utrumque, quo suggesti latus lenior ascensus *aditus* patebat, quo aditus duo patefacti hodieque apparent. Videtur

caveae cuneationem perlustrassem, fallum me deprehendi, & quamvis tenuissima, non incerta tamen ostiolorum ad secundam praecinctionem pertinentium vestigia sum conspicatus (84).

XVI Et quidem adituum proba constitutio ad rectam viarum & cuneorum deformationem unice confert. *Viae* seu *isina*, aut *scalaria* (his enim modis omnibus appellata comperiuntur) sunt graduum angustiorum ac depressiorum series, non sessilium quidem, sed ad ascendendum comparatorum, per quos ad suum quisque cuneum perveniret. Portiones illae inter bina scalaria interceptae a figura, quam referunt *cunei* appellantur, quia deorsum paullatim cuneantur. Triplicem viarum, itemque cuneorum interceptorum seriem Lipsius & ceteri passim conlittuunt. Equidem antequam secundae praecinctionis vomitaria detexissem, duplicem tantum scalariorum seriem fuisse suspicabar (85), nunc vero

labor

dehis & confer interiores gradationes in ichnographia notatas cum imis ostiis in interiore caveae aspectu conspicuis. Inter duos illos in podio aditus imperatori tribunal erigi apposite potuit. Reliqua est illa scalarum series longe pulcherrima, quae ab altera porticu B, tertiaque C pariter descenduntur, unaque coeunt in E: & cum ad communem quaternis scalis retractionem E perventum est, tum per unam tantummodo scalas ad superiorem porticum F ascenditur. Ex superiore autem porticu F ad tertiae praecinctionis vomitaria per totidem scalas exitus patebat, ut ex intuitu tabulae tute statuere potes. Ita nullas esse scalas quibus ad secundam praecinctionem perveniretur, eoque alteram praecinctionem ostiis caruisse putabam. Verum postquam secundae praecinctionis aditus deprehendi: simul etiam perspexi his non suas singulis scalas, sed depressiorem quandam retro porticum respondisse, uti sequente notatione dicam.

(84) Obscurissima ea vestigia sunt ob eam causam, quod ea cuneationis parte reperiuntur, qua caveae acclivitas penitus interrupta visitur; quae rursus acclivitas post aliquod intervallum nonnullis in locis sursum versus continuatur, ibique tertiae praecinctionis quaedam vomitaria videntur. Atque ea quidem ostiolorum ad secundam praecinctionem pertinentium vestigia in orientali tantum amphitheatri latere, qua parte cuneatio existit integrior, adhuc supersunt, unum proxime portam meridianam, tria septentrionalem portam versus: esque, si quaeris, paullo supra tertiae porticus C fornicem respondent; ita ut mediam praecinctionem paullo supra eum fornicem fuisse oporteat. Cumque prope portam septentrionalem tria non amplius adituum indicia comperiantur, totidem ad alterum portae eiusdem lateris fuisse necesse est, ita ut duodecim omnino in universo amphitheatri orbe fuerint; quemadmodum & imae praecinctionis vomitaria totidem numerabantur. Et quidem non in directum cum imis ostiis illa intermedia diriguntur, neque ta-

men medio florum interstitio exacte respondent; sed ita disponuntur, ut paullo propius portas, quam inferiora, accedant. Suprema autem tertiae praecinctionis ostiola directe aditibus arenae citimis respondebant, ut ex uno eorum, quod adhuc versus orientem aestivum comparet, intelligitur. Demum hoc inter illa, de quibus loquimur, secundae praecinctionis vomitaria, & cetera tum imae seriei tum tertiae interest, quod haec quidem scalas in postico obiectas habent, per quas *quarta* ad ea descenditur; illis vero intermediis ostiis nullae retro ascensionis obiacent, sed humillima quaedam porticus retro iisdem praetendebatur, cuius quidem porticus supra meridianam portam adhuc pusilla pars superat.

(85) Praesertim cum Vitruvius l. b v, cap. 6 & 8 (cuius verba not 82 sunt recitata) duas non amplius ascensuum series in theatro agnoscat: nec sane plures in Veronenis theatri delineatione visuntur. Ipsa etiam *cunei* vox meam coniecturam iuvabat; sessilium enim portiones inter bina scalaria interceptae non ob aliam causam *cunei*, & Vitruvio *trigona* appellantur, quod triangularem figuram oculis referrent. Nam quamvis quatuor lateribus proprie concluderentur: tamen quod una latera longe brevissima praeter alios essent, trigonis similiora, quam quadrilateris figuris videbantur, praeter iis trigonis, quorum extremus apex deperisset. Nunc vero, si tres scalariorum series adstruuntur, nihil trigonis simile invenietur, ac trapezoidem quam vocant figuram verissimè repraesentabunt. Quis enim non videt, uti longissima scalariorum itinera fuerint, ita ea maxime divaricatum iri superne, sensim vero inferne coitura, ac triangularem figuram accessura?

His accedebant ii scriptorum loci, Suetonii, Virgilii, Iuvenalis, Martialis, Tertulliani, quibus supra evicimus *popularibus* etiam equestris intelligi consuevit: nam quod iisdem cuneis, iisdemque intercurrentibus vis seu f. laris plebs cum equite sederet, eo factam putant, ut *popula-*

labor ut quadruplicem statuam (86) ita uti in tabula exsculpendum curavi. Quae quidem scalaria non in directum inferiora cum superioribus continuabantur, sed alternabant eo modo, quo in tabula conspicias: id quod Vitruvius v, 6, & 8, cujus verba not. 82 sunt recitata, diserte affirmat.

XVII Supremae autem praecinctionis aditus, sicuti & itinerum strigas, quae ad eos aditus diriguntur, multo plures, quam intermedios, aut imos, fuisse verisimile arbitror (87) atque in eum modum in tabula exhibui.

XVIII Demum sese *catbedra* offert, quam obscurissime, uti solet, Tertullianus definit in hunc modum: *Catbedra vocatur ipse in anfractu ad confessum situs*. Quem locum haud probe intellexisse videtur phoenix ille ingeniorum Lipsius (88), qui praeterea non tantum feminas,

T sed

pularium nomen equestris quoque complectetur.

Tamen cum Suetonius Domitiano cap. 4 *cuneos equestris ordinis* fecernat a *popularibus*: *cuneos* Veronenfis amphitheatri cavea, uti quidem illa vulgo exhibetur, plures quam duas ascensionum, cuneorumque series repraesentet, nos quoque plures delineandas curavimus: praefertim postquam secundae praecinctionis vomitaria nostro in amphitheatro detexerant. Nam ad vomitaria in praecinctionibus patentia dirigi ascensus necesse fuit.

Nam illud profecto quis ferat, quod mediis in ipsis subfelliolorum gradibus scalariorum initia sineque Lipsius (an pictori potius ad vitio vertendum?) exhibuerit? Omnino enim a praecinctione ad praecinctionem dirigi ascensus oportuit, auctore Vitruvio, cuius verba vide not. 82.

Viderint tamen viri eruditi, utrum ex Vitruvii auctoritate (cuius verba not. 82 sunt posita) & Veronenfi theatro, in quo duas duntaxat ascensionum series depictas vidi, recte sit conclusendum, saltem in theatro duas non amplius huiusmodi itinerum dispositiones existisse: indeque *cuneorum* ac *trigonorum* (ob triangularem figuram quam referrent) orta vocabula, etiam in amphitheatris eadem posita obtinuisse; in quibus tamen, propter plures scalariorum series exogitatas, triangularis figura parum esse consueta.

(87) Quatuor scalariorum series in hunc modum constitui. Prima seu arcae citima orchestrae totam pervasent ad usque primam praecinctionem ac patentia ibidem ostiola: altera a prima ad secundam praecinctionem, & ea ostia, quae nuper ibi deteximus, fiuntur: tertia ab altera praecinctione ad tertiam & supra omnium vomitaria proficiuntur: quarta demum a praecinctione tertia ad fornices summæ porticus diriguntur. Sane cum scalaria alternis itineribus disposita Vitruvius lib. v, cap. 6 & 8 dixerit, sic

quoque ea nos disposuimus. Quarta vero haec itinera, contra quam viri docti fecerunt, adstruximus ob eam causam, quod tertiae seriei scalariis ostia summæ praecinctionis occurrentia inaedimento essent, quominus ad summos usque fornices continuarentur.

(87) Suprema ostiola plura numero fuisse oportuit; tum ne plebes, quae pars populi maxima fuit, ingrediendo aut egrediendo se plane comprimeret; tum etiam quia illius praecinctionis multo laxior orbis plures aditus admittere debuit. In dimidiata amphitheatri cavea octo equidem depingendos curavi: neque id temere; totidem enim scalas illas sese invicem decussantes, quas modo not. 83 describebam, in ichnographia vides: nam his scalis totidem, opinor, in superiore porticu scalae respondebant, quibus ad summæ praecinctionis vomitaria conscenderetur. Et quia (ut posui in ichnographia) prope portas scalae ad superiorem porticum ferentes duplicantur: hinc non immerito supra portas etiam suum cuique ostiolum responderet; ita ut in universo summæ praecinctionis ambitu duodeviginti, opinor, vomitaria numerarentur, totidemque subiecta scalaria. Nec plura aut pauciora ea scalaria fuisse puto, quae hinc ad summæ porticus fornices alternis itineribus dirigebantur. Ita sicut x & triginta mediae summæque caveae scalaria. Quibus si duodena orchestrae, itemque duodena equestrium adicias (totidem enim ostia in prima, alteraque praecinctione numerari diximus) sexaginta in universum totius cuneationis scalaria existant.

(88) In recitato Septimii loco *anfractum* interpretatur Lipsius *superum locum, ubi clivos subfelliolorum desinunt, & murus incipit, qui porticum fieri, clivosque illos veluti FRANGIT. Nam pleni aliquid, ut idem subiungit, spatii ibi fuisse videatur, unde catbedris possis spectarens. Qua in oratione nihil admodum mihi aridet. Nam quod anfractum murum frangentem clivos intelligit: nonne pronus fuerat*

sed & pullatos hic collocasse videtur, haud bonus hic quidem certe designator: nam pullati in summa cavea, feminae in ista cathedra, idest porticu (id enim cathedra apud Textullianum significat) seorsum spectabant (89).

XIX [Antequam manum de tabula scire libet, quid sibi velit ille **HYACINTHVS. VILICVS. MAPHITHEATRI** (h. e. *amphitheatri*) apud Fabrettum pag. 3, n. 13. Vilicos apud veteres eos fuisse, quos nunc *exatores* appellamus, ex vulgata versione Evangelii Lucae XVI, 1, & a-

rat *circenicum* interpretari? qua significatione Tullius in part. or. dixit: *Oratio circumscripta longo anfractu*, idest circuituione. Quidquid id fuit, quod supremos gradus excipiebat, orbiculare id fuit, & anfractu quodam in sese reductum. Illud deinde quis ferat, quod extra murum qui porticum facit (ut is loquitur) pullulium arcae complanarit, ut ibi sub dio matronarum cathedras poneret? vel Calpurnius ecl. vii, cuius is carmina adnectit, docere debisset, tectum id fuisse, ubi feminae constitissent:

*Venimus ad sedes, ubi pulla sordida veste
Inter femineas spectabas turba cathedras:
Nam quaecunque posens sub APERTO
libera caelo*

Aut equos, aut nivei loca densavere tribuni.
Sub tecto igitur, non sub *aperta caelo*, feminae versabantur, nec alibi sane, quam in summa porticu suffulta pilis opere arcuato.

Ac de ista quidem porticu, quam in eum, quem descripsi, modum supra summam caveam delineandam in tabula curavi, Vitruvius lib. v non obscure addocet: **TECTVM**, inquit, **POR-TICVS**, quod futurum est in summa gradatione. Eadem intellexisse videtur Calpurnius eadem ecloga vii:

*Bateus engomnis, en illisa porticus auro
Cerasim radians.*

De eadem quoque capiendus fortassis & Dio apud Xiphilinum in rebus Neronis, ubi narrat, ut elephas *ἐς τὴν ἀνωτάτην τῶν θεατρῶν ἀψίδαν* sublatu fuerit, ibique seforem ferens in tunc ambulaverit.

Eam vero porticum idcirco *cathedram* Afer appellavit, quod ibi matronae cathedras suas ponerent, easdem, opinor, cathedras seu fellas velatas, quibus per urbem ingrediebantur, de quibus Martialis XII. 38:

*Hunc qui femineis noctesque diesque cathedris
Incedis.*

(89) Libet hic prius totum Suetonii locum, qui ad sedendi ordinem apprimae facit, adscribere: tum seorsum virum magnum aggrediar. *Spectandi*, inquit ille in Oct. viio cap. 44, *con-suetissimum ac solusissimum morem correxis ordinis*: motus iniuria senatoris, quem *Pauculis per celeberrimos lutos confessu frequentis nemo receperat. Facto igitur decreto patrum,*

ut quoties quid spectandum usquam (non tantum Romae, sed ubiubi) *publice aderetur, primus subselliorum ordo vacaret senatoribus: Romae legatos liberarum sociarumque gentium venit in orchestra considerare; cum quosdam etiam libertini generis missi deprehendisset. Militem secevit a populo. Maritis e plubo proprios ordines assignavit: praesensasis Conneum suum, & proximum paedagogis: SANXIT-QUE NE QVIS PULLATORVM MEDIA CAVEA SEDERET. FEMINIS NE GLADIATORES QUIDEM.* quo promiscue spectari sollemne olim oras, *NI SI EX SUPERIORE LOCO SPECTARE CONCESSIT. SOLIS virginibus Vestalibus locum in theatro separatim, & contra praetoris tribunali, dedit &c.* Hunc in modum spectandi ordinem digessit Augustus, quibus multa qui postea sunt consecuti Caesares addiderunt, quae referre non est otium.

Quod vero pullatorum seminarumque loca considerit Lipsius, eumque fecimus Vestius etymol. in voce *cavea*, id neque τὸ πρῶτον, nec Suetonii verba pertinetur. Equis enim non indignissimum putet inter fordidam turbam honestissimas matronas versari? Quasae Augustus ex universa cavea submovit, eae ut cum faece vulgi pariter subsellia ponerent? Itaque scite Casaubonus sic ea verba, quae maioribus litteris posui, distinguenda putavit: *Feminis . . . spectare concessit SOLIS. Virgibus Vestalibus &c.* Deinde, quod attinet Suetonium pullatos, quos ille princeps e MEDIA CAVEA excisavit (ut sollemni in hac re formula utar) eos utique in ultima cavea est passus consistere: at vero feminas *EX SUPERIORE* tantum *LOCO spectare concessit*. Quare immerito vir ille doctissimus utroque confundens ait: *Nam feminae & pullati non nisi ex superiore loco spectabant ex Augusti decreto.* Aliud enim summa cavea, ubi pullati spectarent, aliud superior locus, ubi feminae subsisterent.

Sed illud, opinor, doctissimo Belgae imperavit, quod Calpurnius in illa ecloga de ludis Carini pullatos cum feminis permiscuerit. An sub postremis principibus pessum in se omnia dicemus? An potius quod ludi essent longe magnificentissimi, tantus concursus equitum tribunorumque ex universa Italia fuerit, ut quando

& aliunde compertum habeo. Itaque videntur *vilici* in amphitheatris instituti, ut pecuniam a spectatoribus exigerent; id quod tertio saltem saeculo usurpatum fuisse Cyprianus ep. ad Donatum docebit: *Et spectaculi licet pretium largior muneris apparatus amplifcet; ut moeroribus suis mater intersit, hoc, prob dolor, mater & red'mit.* Hinc factum, ut editores vilicos adhiberint, qui stipem illam colligerent. Verum cum ex Frontino didicerim vocem *vilici* esse aquaeductuum maxime propriam, & in alia inscriptione apud eundem Fabretum pag. 103, n. 26 VILICVS. AQVAE. CLAVDIAE legatur, non repugnabo, quominus amphitheatrales vilici pro aquariis accipiantur. Et sane in nostri amphitheatri vicinia plumbeas fistulas aliquando effossas audivi.

XX Nunc illud restat, ut moneam, quod pro miraculo tradit Lipsius amphitheatrum quoddam in visceribus montis excavatum, id in oriente frequens fuisse oportere. Tale Anazarbi in Cilicia *ἀμφιθέατρον* fuisse, ubi feris expositus S. Tarachus cum sociis colligitur ex eorum actis apud Ruinarum num. X, pag. 445, ubi sic legitur: *ὡς ἔν, ἰδοὺν τοίτους ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν (εἰς τὸ ἀμφιθέατρον) φερομένους, προπεθόντες ὀλίγον ἀνίημεν ἐν τῷ πλησίον ὄρει μετὰ σπουδῆς, καὶ καθίσκντες κατὰ τῶν πετρῶν ἠσυχάζομεν.* Vetus interpres a Ruinaro editus sic vertit: *Quos ut vidimus a militibus (ad amphitheatrum) adduci, accedentes modicum in proximo gradu montis, cum festinantia posuimus nos in media fissura petrarum, & quievimus.* Apud Maffeiū ad finem cap. 7, lib. 1 de Amphitheatris memoratur ex Honorio Bello apud Hierapytnam in insula Creta quoddam amphitheatrum inter duos colles excavatum. Unde conici potest familiare hoc Graecis fuisse amphitheatra ἐν τῇ πετρῇ λατομένῃ (sicut de sepulcro Domini loquitur Matthaeus XXVII, 60) ubicumque ὑπὸ πετρῶν solum nancisceretur. Item theatrum Polanum olim, teste Serlio apud Maffeiū pag. 323 gradus in colle excisos habebat: uti hodie quoque pars cuneationis amphitheatri Polani item in colle excavatur.]

XXI Haec dum scribimus, praegravidis & pulcherrima iuvenis ciniti ac laureati protome, fornicis parti adhaerens, detecta fuit, quam quidem, tum ob coloticam molem, tum etiam quod inter portae meridianae rudera repta fuit, supra illam portam profutisse oportuit: eamque ob causam prope amphitheatri titulum sexviri Campani collocandam

T 2 dam

mediam si iam fumumque caveam inhaesissent, plebes (quam raro aliter quam *pallatam* deest perulatum per ea tempora prodidi: notissimum est) ad porticum feminis destinatum sese repperit? Nihil dubito quin ea fuerit Calpurnii mens:

*Venimus ad sedes, ubi pulla sordida veste
Inser feminas spoliabas iurba cathedras:
Nam quacunq; patens sub aperto libera*

caelo

Aus equos, aus nivesi loca densavere cribuni.

Cum praeter morem cuneos omnes eques & tribuni densassent, quid propius fuit, quam ut illi penulati matronarum confessui sese insererent? Nisi id praeter morem cecidisset, quid causae fuerat, quamobrem porta rationem eius facti afferret?

dam statuerunt. Ac mea quidem sententia Apollinis προσηπία imago fuisse videtur (90).

CAPVT SEPTIMVM.

De Campano amphitheatro per sequiora saecula.

I *Variae eiusdem appellationes. II Amphitheatri Campani per sequiorem aetatem historia.*

I *Amphitheatri huius per Langobardorum aetatem nomina. II Colossus, aut coliseum. III In eius explanatione nominis doctorum allucinatio. Ab excelsitate fabricae vera est origo. IV Altera appellatio Berelais sive Berolais. V Summationi amphitheatrali sub Gothis honos. An a berta Berelais VI Berelais non tam arenae, quam arcis appellatio fuisse videtur. Hungarico sermone quid significet. VII Berolais iam quod ΠΑΛΙΤΟΛΙΣ. Vetus Capua quando subuersa funditus. Nova Capua quando exaedificata. VIII Schisma inter Landulfum & Landolfum. Landulfus episcopus Berolais. IX Cur interdum Berelais pro arena possum videtur? Dari ad cohabitandum, ad convivendum quid? X Vox Berolais, qua ΠΑΛΙΤΟΛΙΣ significat, unde adscenda. XI Campanum amphitheatrum a Gothis illesum & Saraceno urbis incendio superstes. XII Sub Comitibus Campanis in munimenti usum interpolatur. XIII Ex Erchemperto excerpta ex amphitheatro. Berelais Landonis Segnis portio XIV Duo A. h. n. si motibus dissimillimi. Berelais ab Athanasio infestatur. XV, XVI De Campano gymnasio. XVII Ab infestanda Berolais Athanasium Papat deterret, cuius ille detestans imperium excommunicatur: statimque absolutus, non tamen respicit. XVIII Berelais Athanasio paruit per sexennium. XIX Berolais obsidio. XX, XXI Aenulfus victoria ad S. Carsum, & Berelais recuperatio. Guaiteris Colossienis exitium. Annus recuperatae Berelais.*

I *Variae eiusdem appellationes.*

I **A**mphitheatri nostri veterum scriptorum qui meminerit neminem adhuc nancisci potui: posteriore autem aetate Erchempertus monachus Benedictinus natione Langobardus, qui nono exeunte saeculo, & qui-

(90) Apollinis προσηπία seu praesidis meminit Euripides Elect.

Κλύεις αὐτῆς φῆβε προσηπίας.

Apollinem supra portas sive templorum sive publicorum aedificiorum collocari consuevisse memini alicubi me legisse: [(Gaspar Saggittarius de Ianuis vet. cap. 34 ait a Macrobio Saturn. I. q fieri mentionem Apollinis Θυραίου, & ex Helladici Besantini auctoritate probat Apollinem Αοξίτυ prae foribus cultum. Vide IV Reg. XIII. 11)] id, si verum, τῆς ἑξ ἑποσηπίας ἐπισημῆς mirifice quadrat. Et colonias plerasque Apollinem praesidem adscivisse mihi persuado: in nummis certe tum Graecis tum Latinis Campaniae & vicinarum regionum nihil frequentius, quam Apollinis laureati caput, visitur. Adhaec coloniae

Capuae peculiaris causa, cur Apollinem sibi praesidem adoptaret, ea esse potuit, quod Campani in Dianae Tifatinae (quam Πολιτερον idest urbium praesidem Apollonius I. I vocat) tutela essent: cuius frater Apollo. Fortasse quemadmodum supra meridianam amphitheatri portam, quae Cumanum Phoebi χρυσαιδον spectabat (& scimus aliquandiu Cumas in Campanorum potestate fuisse) Apollinis simulacrum fuit: ita supra borealem, quae Tifatinae Danae sanum aspiciebat, huius Deae simulacrum cernebatur: quam ceteroqui Deam amphitheatralis venationis praesidem existisse, alibi diximus; sicuti & Apollinem ἀγροταίον appellat Euripides. Vtut est: hanc certe qua de aemus, Apollinis fuisse pro-
tomen, vix est ut dubites, cum & pulcherrimi

quidem Capuae, ut videtur, suam Langobardicam scripsit historiam (quam olim ab Antonio Caracciolo, iterumque emendatiorem a Camillo Peregrinio editam nuper cl. Muratorius tomo secundo scriptorum Italiae inferuit) saepe huius molis iniicit mentionem; a quo modo *Be-relais* modo *colossus*, alibi *amphitheatrum* aut *arena* appellatur. Itaque priorum potissimum duorum nominum causas rimari libet: nam *arena* cur dicta fuerit, in promptu est ratio, quia in eius area arena internebatur, in qua pugnae committerentur; & hodieque amphitheatra omnia ubiubi exstantia arenas communi vocabulo nuncupari Lipsius de amphitheatris quae extra Romam cap. I testatur.

II A *colossi* vocabulo ordiar, cuius haud difficilis investigatio existit, quippe ob eandem causam, qua Flavium amphitheatrum *colisaeum* vulgo appellatur, nostrum quoque *colossus* dici placuit. Neque enim *colisaei* vocabulum nostra primum aut patrum nostrorum aetate de Romana cavea exaudiri coepit. Iam dudum illa vox omnium est sermone tritissima; & ex sequioris aetatis scriptoribus nonnulla exempla in Cangii glossario reperies (91).

III Verum undenam Flavium amphitheatrum id nomen invenerit, quis haecenus expedivit? Lipsius de amph. cap. 2 in margine hanc attulit causam: *Quia*, inquit, *Neronis cum capite colossus in vicinia*. Id quod a Lucio Fauno hausisse videtur, qui lib. III de antiq. urb. Rom. cap.

juvenis & *ἄφρηδόν*, & non solum intonsi, seu *ἀκροκόμιον*, verum etiam *κοσμητάκος* (quemadmodum in anthologia appellatur) imo etiam calamistrati, cincinnis hinc & inde dependentibus, speciem exhibeat.

Verum quid illud est, quod urna sinistro in latere cernitur? De hoc nihil memini me legisse: nisi forte id spectat Apollinem vatem & *πυθιάστιν*. Vidi nuper apud mihi amicissimum Franciscum Ciccarellum, cui amphitheatrici tituli facta testis debet posteritas, elegantissimum anaglyptum; quo prope Phoebi cortinam Pythia virgo cernitur, manu altera lyram, altera pelvium, in quam virgo altera alata liquorem nescio quem alte ex urceo effundit: de quo anaglypto alias fortasse differetur. [De anaglypti Ciccarelliani pelvi divinatoria vide adnotata ad Genes. XLIV, 5, & Plinium lib. XXX, initio cap. 2, ubi de divinatione per aquas & pelvium.]

Aliis, si e capita humerorum tenus, quae imae dispositionis arcibus adhaerebant, sive umbilicata simulacra quae superioribus fornicibus affigebantur, & olim innumera, & quotidie deteguntur; cuiusmodi sunt Iovis Ammonis & Mercurii umbilicatae imagines exteriori praetorii parieti cum aliis nonnullis affixae, & alibi aliae.

(91) Ac primum exstat Bedae vaticinium in excerptis seu collectaneis eiusdem Bedae in hunc modum: *Quandiu stabis Colyseus, stabis & Roma: quando cades Colyseus, cades & Ro-*

ma: quando cades Roma, cades & mundus. Sed & ex Anastasio in Stephano II haec affert Cangius: *Dum ad Coliseum advenissent* &c. Quae quidem verba in Stephano II seu potius III (nam Stephanus secundus is fuit, qui initio vitae Stephani III triduo aut quadriduo in pontificatu vixisse narratur) vita non reperi. Demum Vegetionus de *coloseo*, ut is appellat, putida fabella narratur de dispositis ibi arte necromantiae omnium provinciarum imaginibus, ex quibus Romani pernoscerent, si quid in aliqua provincia turbatum interveniret. Quam fabulam vide apud Cangium in *Coliseum*. [Atque haec abs re non erit monere Periegetam Latinum a Iac. Gothofredo editum nova loquendi consuetudine *Colosseum* (Romanum credo) *Basium* appellasse: nam cum sciret praegrandes, statuas appellari colossos; quod colosseum vulgo dicebatur, id homo latine balbutiens, *Basium* nuncupavit. Namque *Rhodum insulam & civitatem maximam* (Romam intellige quae *μυκρόταται* tertio & quarto saeculo passim appellabatur, ut ad Apocal. XVI, 39 adnotavimus) *quae prophetae Sibyllae ab ira Dei esse perituras. Est autem in ipsam civitatem STATVA, quam omnes COLOSSEVM nominant, novum mirum magnitudinis, dolus enim in ipsa suis seu odum prophetiam Sibyllae, &c.* Quae cum Bedae vaticinio, quod supra ex Cangii glossario attulimus, mire consonant.]

cap. 12 eandem ante Liphium eius appellationis originem attulerat : idque ceteri caeco impetu potius quam certa ratione secuti sunt . Quid enim ea sententia habet, quo probari possit ? (92) Vera eius vocis origo non ab aliquo in vicinia colosso petenda est , sed e colossaea amphitheatri ipsius excelssitate , quam *aegre* , ut ait Ammianus , *visio humana conscendit* : praesertim cum non procerissimas tantum statuas , sed & quidquid in immensum surgeret , tali aliqua appellatione donatum inveniam (93).

IV

(92) Nil certe ineptius fingi potest , quam a vicino colosso amphitheatrum appellatum esse *colossaeum* . Prae hoc quidem commento tolerabilior illa fabula fuerit , quam assert Suidas in voce Κολοσσαῖος , Colossenses illos , ad quos Paullus scripsit epistolam , non alios fuisse quam Rhodios , a celebri nimirum colosso ita appellatos : cum tamen constet a Phrygiae non obscuri nominis civitate Colossenses cognominatos Verum fabulae istae factae . Flavium amphitheatrum per sequiorem demum aetatem Colossaeum dici coepit , cum non amplius colossam illum vicinum haberet , postquam diu antea Imperator Hadrianus alio colossam istum transfulisset , uti narrat Spartianus ; qui *stantem atque suspensum per Decianum archisacrum* translatum in Hadriani vita prodidit . Vel veterum scriptorum aliquem proferant , qui politiore latinitatis saeculo sic Flaviam illam caveam appellatam doceat . Postremo per eadem posteriora saecula Campano etiam amphitheatro id nomen quaesitum fuit , cum nullum tamen in vicinia aditum colossam haberet : tantumque abest , quin ab adiacente aliquo colosso id nomen sibi adseverit , ut ipsum potius amphitheatrum *colossus* ab Erchemperto vocetur .

(93) Et Romanum amphitheatrum *colossaeum* , & nostrum *colossus* sine controversia non aliunde , quam ab immanitate atque excelssitate molis sunt appellata . Κολοσσαῖος , inquit Helychius , ἀδιδιανθῶσκια , καὶ τὸ εἰς ὑψὺ ἀναστῆναι . Quidquid ergo praeter morem subiectum conspiceretur , *κολοσσαῖος* Helychio teste dicebatur . Et saevet huic notioni in rifice *colossi* etymou quod Etymologus assert : Κολοσσός , inquit ille , παρά τὸ κολῶν (ὃ ἐστὶν ἐκείνου) τὰ ὄσσε (κατέτι τὸν ὀρθοκλαμῆς) διὰ τὸ εἰς ὑψὺ ἀναστῆναι ὡν τῶν ὀρθοκλαμῆς ὄσσε . Putat igitur dictum colossam ab *imminuendis* & *decursandis* oculis , qui minores se esse sentiant , quam ut obtutu possint assequi excelssitatem . Quam Etymologi sententiam Papinius sive eam . I non parum iuvat , ubi comparatione inita inter colossam Domitiani equum , & alterum e regione templi Veneris positum , longe illum excelssorem affirmat ; itaque ait :

Vix LUMINE FESSO

Explores , quam longus in hunc despectus
ab illo .

[Idem etymon insinuat Vitruvius III 9 : *Quo enim* , inquit , *altius oculi scandis acies , non facile persequas atriis crebritatem : dilata saepe altitudinis spatio , & VIRIBUS EXALATA , incertam modulorum renuntias scribis quantitates . Quare semper adiciendum est rationis suppletentum in symmetriarum membris . ut cum fuerint in altitudinis locis occurrat , aut etiam ipsa COLOSSICOTERA (ut recte scripsit Philander , cum antea Colossi cetera legeretur) certam habeant magnitudinum rationem .] Quare quidquid ita in altum erigetur , ut oculorum aciem fatigaret . Et id sive colossus . sive colossam ex Helychii & Etymologi sententia dicebatur : nihil vero magis quam amphitheatrum illud Flavium , de quo haec habet Ammianus Marcellinus , quae Etymologi verbis paria ac germana censebis . *Amphitheatri molem* , inquit lib. XVI , cap. 17 , *solitasam labidie Tiburrini compage , ad cuius SUMMITATEM AEGRE VISI HUMANA CONSCENDIT* . Par altitudo & immanitas nostri tuit ut merito *colossus* diceretur . Demum sicut *colossicum* signum Plinius [& *Statuum Colossicum* Vitruvius II , 8 , (non dubito enim ita restituentium quod vulgo legitur *Statuum Colossi* ineptissime . Locum enim sic habet : *In summa arce media Marvis forum habens statuum colossi , quam ἀρχαῖοι dicunt , nobili manu Tolocharis factam)] & alii passim dicebant , sic amplissima quaeque *colossica* dici potuisse Vitruvii auctoritas docet , qui *κολοσσαῖος* praeter onera dixit lib. X , cap. 4 in hunc modum : *Sin autem colossicoteris amplitudinibus & ponderibus onera in operibus fuerint , non erit siculise committendum .]* Postremo eadem notione Strabo lib. I ad finem pag. 13 *Κολοσσαῖα ἔργα* dixit , quod interpres Xilander minime assecutus i *genies statuas* interpretatur , cum potius *ingenis aedificis* vertere debuisset . *Καὶ τὸ γὰρ καὶ ἐν τῷ κολοσσαῖοις ἔργῳ , ὃ τὸ κατ' ἐπεσον ἀεὶ βεβήθησαν . καὶ τοῖς καθόλου προτέχμασι μάλιστ' ἐστὶν καλὸς τὸ ἔργον . &c .* *Quemadmodum vero in ingenibus aedificis , uti in singulis particulis exactis quaeritur subtilitas , sed id magis perpendimus , totum ne opus recte sic confectum .* Profecto enim in maximis aedificis id verum est , in toto accuratiorum quaeri magis , quam in singulis partibus , non item in statuis ; quae quoque**

IV Venio nunc ad alterum Campani amphitheatri nomen *Berelais* five *Berolafis* (94) quod ad hunc usque diem omnium sermone usurpatur (nec enim alio nomine , quam *Vorlasci* docti indoctique caveam illam hodieque appellant) cuius inquisitionem longe difficillimam puto ob septentrionalium linguarum inscitiam , unde hoc vocabulum manasse indubie oportuit : cum eo primum tempore orta ea vox fuerit , cum illa septentrionalium populorum colluvies in Italiam inundavit .

V Et quidem Erchempertum , qui nono exeunte saeculo Langobardorum Capuae dominantium scripsit historiam , pervolutanti vix dubium esse videatur , quin vox *Berelais* amphitheatrum significet : nam cap. 41 de Guaiferio ait : *Adveniens Berelais , hoc est amphitheatrum &c.* Adhaec idiptum quod ab eo *Berelais* appellatur , alibi *arena* , five *colofus* , five *amphitheatrum* dicitur : vix ut dubitandum videatur , quin alia nulla , quam amphitheatri notio ei vocabulo subiecta esset . Quod si res ita se habet , nec aliud ea voce quam amphitheatrum notatur , per Gothica maxime tempora eam vocem orram oportuit : quippe cum sciam sub dominatione Gothica amphitheatralem venationem adhuc fuisse frequentatam , ac potissimum tempore Theodorici regis , uti constat ex Casiodoro v var. 42 , qua Maximum hortatur ad liberalitatem in bestiarios exhibendam , & multus est in variis venatorum artibus ad eludendas bestias describendis . [Idem Theodoricus in excerptis Chronicorum , quae Valelius ad Ammiani calcem edidit , dicitur *exhibens ludos Circaensium & Amphitheatrum* ; h. e. venationem , quae sola tunc in Amphitheatris , abolitis gladiatoribus , dabatur . Ibidem paullo post de eodem Theodorico legitur : *Item Ticenum palatium , tbermas , amphitheatrum , & alios muros civitatis fecit .*] Etymon vero quod attinet , dubitabam sane utrum arcessendum a vocabulo *bersu* esset , quod locum five saltum undique circumseptum , nequis feris egressus pateat , ad exercendas venationes significat : & *bersare* idem fuit quod intra eas bersas venari , & *bersarii* iidem , quod id genus venatores : de quibus vocabulis Cangii glossarium consulatur . Accedebat , quod & iam olim initio non ob aliam causam , quam ad venationes exhibendas exstructa amphitheatra fuerint (unde

βία-

quo maiores sunt , tanto exactiorem in singulis membris requirunt diligentiam . Quis enim negat multa in puillis simulacris non exprimi , ac ne posse quidem , quae in coloficis signis negligere citra inscitiae notam non liceat ? Ergo *βία* Straboni sunt amphitheatra , ac *βίαιες* fabricae .]

(94) Apud Erchempertum non aliud frequentius amphitheatri nomen occurrit , quam *Berelais* : quam vocem non uno modo scriptam in libris Peregrinus in var. l. & affirmat , nam & *Berelais* & *Berolafis* , & *Berolafis* inveniri testatur . Sed magis est ut *Berelais* , ut in editioe Erchemperti exhibetur , legatur , quo modo

& apud Iohannem abbatem Casinensem Capuae olim Archidiaconum in chronico legitur . In duabus tamen epistolis Iohannis VIII , quas deinceps producam , *Berolafis* , five ut in Harduini editione habetur , *Berolafis* , appellatur . Demum in Anonymo Casinensi *Berelais* quoque inveniri Michael Monachus in Sanctuario Capuano pag. 228 affirmat , a quo & Vghelius eadem descripsit , & Cangius ab Vghello . Sed fugit memoria Monachum : nam in toto Anonymi illius chronico (quod olim Antonius Caracciolus inter quatuor chronologos , superque Muratorius ediderunt) semel iterumque a capite ad calcem pervolutata frustra eam vocem quaesivi .

θεατρα κωνηγετικά, ut alibi dictum, Graecis appellabantur) & per Gothica tempora, delitis iam ab Honorii ulque aetate gladiatoribus, non aliis usibus, quam venatibus seruebant, uti modo ex Cassiodoro v. var. 42 demonstrabam. [Quin diu etiam post Theodoricum venationum spectacula adhibita Canon LI Trullanae Synodi sub exitum saeculi septimi coactae docet, quo inter cetera venationum spectationes cum Clericis, tum laicis interduntur, illis depositionis, his segregationis poena proposita.] Sed tamen vix est ut vox *Berolafis* a *berfa* adsciscenda videatur, quod una tantum syllaba utrique vocabulo sit communis (quemadmodum vix etiam a *bero* quod Belgis ursum significare dicitur, quod genus animal in amphitheatris frequens exhibebatur) &, quod totius rei caput est, si a Gothis id nomen fuisset impositum, cur ante nonum saeculum nusquam ea vox occurrit? Cur Flavium amphitheatrum & cetera per Italiam non eodem nomine appellata?

VI Itaque illa quoque suspicio subiit, utrum *Berelais* sive *Berolafis* arcem significaret, quippe qui ex Erchemperti historia nossem nostrum amphitheatrum nono exeunte saeculo propugnaculi loco fuisse, de quo deinceps dicitur. Cumque de ea re virum optimum ac doctissimum Thaddaeum Omulrian Augustalium in hoc regno copiarum tribunum militum consuluissem, quod is non solum Hibernicam, unde domo profectus, Anglosaxonicam, Italicam, sed & Francicam, Germanicam, Belgicam, Slavicam, Hungaricam aliasque septentrionales linguas apprimè callet: is pro sua humanitate sic *Berolafim* est interpretatus, ut *castrum Italicum* significare diceret: ut sit vox ex duabus Hungaricis conflata nominibus, *Var* quod arcem notat (95) & *Olasz*, quod Italiam signi-

(95) Plurima sunt per Hungariam oppida quae ex voce *Var*, quae arcem significat, aliquo praeposito aut postposito epitheto nomen invenerunt: ut *Ovar*, idest vetus arx, *Vivar*, nova arx, *Temesvar* ex *temes* quod rivulum valet, & *var* conflato nomine, quod ad cuiusdam rivuli utramque ripam id castrum conditum iam ab initio sberit, quod in celebrem postea urbem evasit; & *Feiervar*, idest alba arx, quae olim *Alia Iulia* & *Apulum*, nunc Germanis *Weissenburg*, ac demum *Carlsbad* a nostro invictissimo CAROLO VI AVG. appellata. Alia innumera castrorum aut oppidorum nomina per Hungariam, Transylvaniam, Serviam, quae eadem analogia postposito *Var* formantur, quae idem doctissimus Omulrianus mecum amicissime communicavit, comportare huc superfedeo. Sed & *Var* interdum praepositum (ut propius ad nostrum *Berolafis* accedatur) ut *Varadin*, idest arx melopeponum. Cognationem vero V & B litterarum cui inauditam putem, ut mirari possit ex *Var Berolafim* fieri potuisse? Aut quis ignorat A & E ceteraque vocales in linguis frequentissime per-

mutari, & consonarum potissimum habendam esse rationem?

[Quin etiam *Harum* apud Langobardos ipsos *Arx* dicebatur. Testis mihi Paulus Diac. l. 26 *In castro Caeni quod Harum appellatur*. Is locus mire adhuc torset eruditos dum alii alud substituunt. Nuceus (mihi pag. 163) *Arx* legi iubet: prorsus inepta lectio; ineptum est enim *in Castro quod arx appellatur*; neque enim *Arx* nomen proprium, sed appellativum. MS. codices non uno modo habent. Est ubi legatur *Bacrum* (in variis lectioibus apud Paulum Diac. in Muratorio p. 4. 1), alii apud Nicetium ibidem *Baurum* habent. Vera lectio *Borum* vox Langobardica arcem significans; unde pronuntiat in *Harum* depravatio, quippe B & V consonans permutantur: V vero seu digammatis AEolici in H facilis mutatio. Atque hinc orta Baronum vox potius, quam unie arcifit Cangius. Sane feudorum res tota a Langobardis est, unde & nomen Baronum inde venisse est verisimile.

Accedit altera illius castri appellatio *Mello*. Sciendum Langobardos biblico sermone fuisse addi.

significat (96). Ab Hungarico sermone nemo miretur si vir doctus vocabulum arcessiverit: nam Hunnos, a quibus Hungari propagantur, in Pannoniam primum, postea in Italiam irrupisse nemo est qui ignoret. Et habeo viro docto gratiam; tum quod sane probabilem mihi interpretationem suppeditarit; tum etiam potissimum quod facillimus mihi inde gradus fuerit ad alteram firmandam coniecturam, quae iam tum, cum huic commentario manus admovi, animo obversabatur.

VII Sic enim, ulu vocis *Berolasis* apud scriptores ipsos etiam atque etiam perpenlo, mecum certissime semper statueram, videri ea voce non aliud Langobardos significare voluisse, quam *καλλιπολις*, seu veterem civitatem. Etenim ante nonum medium saeculum nusquam alibi ea vox occurrit, ac tum primum orta est, cum anno circiter 840 vetus illa Capua, quae ubi nunc oppidum, quod *S. Maria* dicitur, latissima in planitie explicabatur, Saraceno incendio conflagravit. *Cum his* (Saracenis), inquit ignotus monachus Casinensis Muratorii to. 2, p. 266, C, *Radelchis totam devastavit Siconolfsi regionem, CAPVAMQUE PRIMARIAM redegit in cinerem*: Neque statim post eam conflagrationem *Berolasis* audiri coepit: etiam tum cum Sicopoli, quam in monte Trifisco condiderant, Campani degerent, tamen veteris urbis reliquiis Capuae nomen inhaeserat (97). Demum postquam anno 856 incensa Sicopoli, nova haec altera Capua *ad pontem Caselini* est aedificata: tum demum & prior Capua eo nomine appellari desit, ne cum altera confunderetur, & *Berelais*, sive *Berolasis* nomen inaudiri coeptum ad veteris utique illius Capuae reliquias designandas. Hinc apud Erchempertum cap. 40 mortuo iam Landulfo episcopo & comite Capuae anno 879 eius nepotes *in unum collati*, inquit scriptor ille, *diviserunt inter se sub iurciurando Capuam* (idest comitatum Capuanum) *aqua distributione. Pandonulfus urbem Teanensem & Casamirtam; Lando* (non ille senior, cui olim Capua vetus obtigerat, sed alter iunior, & *segnis* cognominatus, Pandonulfi filius, pater Landulfi qui postea episcopus *Berelais* fuit, uti postea dicitur) *BERELAIS & Sueffam, alter Lando Calinium & Caiaziae* &c. Ridicula sane Landonis *segnis* portio fuisset,

V

si ei

addictissimos, vix enim alium librum in manus furebant. Hinc cum Mello nomen arcis in lib. Regum legissent, ea appellatione libenter usi. Frustra sunt qui aliter explicant. Sicuti ergo sermone Biblico Arcem Casini Mello appellarunt, sic vernaculo *Barum*, seu *Varum*, quod arcem significat.]

(96) *Olasz* Hungaris esse Italiam his exemplis conficit idem Omulrianus: nam *Olasz orszag* Italicum regnum significat: *nem sudom elaszii*, hoc est *non scio Italica*.

(97) Nam anno 842, *Subtracto*, inquit Erchempertus cap. 21. *ex hac luce Landulfo* (illo seniore) *Capuano comite . . . quatuor reliquis*

liberos . . . ex quibus Lando CAPVAM, Pando Mavephais Suram, Landonulfus Teanum regeret &c. Quo loco *Capuam* procul dubio veteris Capuae reliquias intelligit: nego enim Sicopolim eo nomine intelligi posse; nam praeter nominum diversitatem, Sicopolis communiter ab omnibus fratribus inhabitabatur, eoque nemini eorum assignata fuit. Quemadmodum apud eundem Erchempertum cap. 40 cum nepotes Landulfi Episcopi vita functi comitatum Capuanum inter se partirentur, nemini eorum altera haec ad pontem Caselini recens exstructa Capua obtigit, quia communiter haec ab omnibus ite fratribus incolabatur.

si ei amphitheatrum tantum cessisset. Atqui *Berelais*, quae Landonem contigit, non aliud profecto fuit, quam quod ex vetere Capua superfuera: & sermone Langobardico *Berelais* idem quod *παλαιπολις* fuerit.

VIII Accedit quod post eiusdem Landulfi episcopi mortem, exorto inter Landulfum Landonis *segnis* filium, eiusque patrum Landonulfum schismate: sic demum utcunque res est compolita, ut Landonulfus nova in Capua sederet, Landulfus vero *Berolasim* idest (ut equidem interpretor) veterem Capuam, quae Landoni patri obtigerat, regeret. Et exstat Iohannis VII epistola conscripta anno 881 quae sic inscribitur: *Omibus episcopis Caietam, Neapolim, CAPVAM, BEROLASIM & Amalpbim, Beneventum & Salernum incolentibus.* Vbi pontifex *Capuam a Berolasi* ita distinguit, tanquam si Capuam novam & *παλαιπολις* dixisset. [Reuera Constant. Porphyrog. apud Peregrinium in Camp. pag. 170 dictam eam, quae hodie exstat, ait *Καπάντην*; quod V. Cl. mutat in *Καπάνων* quasi *Καπάνη γάαν.*] Age vero fac *Berolasim* pro amphitheatro positum, quis risum tenere possit, audito vix tantum episcopo amphitheatri? Sedes autem episcopi Berolasis in ecclesia S. Stephani fuit, cuius etiamnum haud procul amphitheatro vestigia visuntur. Constat id ex Erchemperto cap. 46: *Egressus, inquit, ex urbe (Capua nova Landulfus) episcopalem ad sedem propriam B. Protomartyris prosperavit, quo possit quietam ducere vitam.* Sed & ecclesiam *S. Mariae Suricorum*, quae nunc collegialis est, cathedralis ecclesiae loco fuisse constat ex altera Iohannis VIII epistola, qua idem Landulfus *episcopus Suricorum* appellatur.

IX Neque illud incommodat quod apud Erchempertum *Berelais, amphitheatrum, colossus & arena* tanquam synonyma usurpantur: nam cum veteris civitatis reliquiae amphitheatro potissimum adiacerent, ab eoque tanquam arce praesidium sibi adsciscerent: hinc factum ut *Berelais*, etsi ceteroqui *παλαιπολις* significaret, tamen ad vitandam *ταυτολογίαν* (nam mirum in barbaro quamvis illo scriptore Erchemperto variae dictionis studium) aliis nominibus sive *arena* sive *amphitheatrum*, a potiore nimirum sui parte, appellaretur. Et tamen vel tum etiam cum amphitheatri voce utitur Erchempertus, non obscure tamen significat, se *παλαιπολις* intelligere, veluti cum cap. 50 ait: *Dato AMPHITHEATRO eidem Athanasio: & ille Guaiserio ad cobabitandum tradidit &c.* Non enim amphitheatrum *ad cobabitandum* datum fuit, sed id universum quod ex urbe vetere superabat, quod a potissima sui parte *amphitheatrum* dicebatur. Frequens est apud sequioris aevi scriptores illa locutio, qua oppida alicui procerum *ad cobabitandum, ad habitandum, ad convivendum* dari dicuntur: qua quidem loquendi ratione non aliud quam oppidi illius dominatio, aut certe administratio designatur.

X Satis iam, opinor, superque demonstratum fuit, *Berelaim* seu *Berolasim* idem quod *παλαιπολις* significasse. Nunc origo vocis perscruta-

tanda esset: quae quoniam a septentrionalibus, uti saepius dixi, linguis est arcessenda (nam inde Langobardi profecti Italiam infederunt), idcirco viris doctissimis, qui in iis diu multumque sint volutati, eam inquisitionem integram relinquo. Tamen non inepte mihi videtur *Berolafis* ex Hungarica voce *Var* & Germanica *Alt* posse derivari. De *Var* iam supra dictum fuit, qua non solum arx, sed etiam civitas significatur, ut ex innumeris Hungaricis oppidis, quorum nomina in *Var* desinunt, (quorum aliqua not. 95 recensui) aestimari potest: quibus accedit quod *Varos* apud eosdem Hungaros non aliud quam civitatem significat. *Alt* autem, sive (ut Germani pronuntiare solent) *Olt*, idem est quod vetus: unde vox *Old* ad Anglosaxones manavit, quod idem significat, ut *Oldcastel* (quod cuiusdam Iohannis Wiclefianarum in Anglia partium quintodecimo ineunte saeculo cognomen fuit) idem Anglice valet, quod castrum vetus. Itaque ex duabus iis vocibus *Var* sive *Bar*, & *Olt* vocabulum *Berolafis* conflari potuit, ut idem hoc plane fuerit, quod *παλαιόπολις*. Et vox Germanica *Olt* fieri potest ut olim per Langobardica tempora *Olas* diceretur. Sed rimentur ii felicius, qui arctos dialectos norunt, quo pacto *Berelais* aut *Berolafis* veterem civitatem Langobardico idiomate notarit: modo illud constet, non aliam notionem ei vocabulo, quam *παλαιόπολιν*, fuisse subiectam. [Eodem anno 1727, quo haec edidi, prodiit medii aevi Italia: in appendice ad tom. 2 script. Italiae, *Berolafis* veteris Capuae appellatio fuisse dicitur, sed nulla ratione allata. Laetor in eadem nos incurrisse vestigia.]

II *Amphitheatri Campani per sequiorem aetatem historia.*

XI Ac de barbara nostrae huius caveae appellatione satis. Nunc quid eidem per eadem illa infelicia saecula contigerit, porro exsequamur. Ac Genferico primum Capuae vastitatem afferente, num quid infortunii huic moli acciderit, quis facile assequetur? Et si quid a Genferico iniuriae passum, a Postumio Lampadio consulare Campaniae resectum puto, cuius olim inscriptio in amphitheatro reperta, quae nunc Capuae visitur, sic habet: POSTVMIO . LAMPADIO . V. C. ET . INLVSTRI . CONS. CAMPANIAE . RESTITVTORI . PATRIAE . ET . REDINTEGRATORI . OPERVM . PVBLICORVM. cetera lege apud Grut. p. 459, 1, de qua inscriptione alibi dicitur. Per Gothica certe tempora nego ullam ei illatam iniuriam: cum adhuc amphitheatralis venatus in pretio & honore esset, ut ex Senatore v var. 42 colligimus, ubi multus est in amphitheatrali venatione describenda. Adhaec Langobardica dominatione obtinente, quo tempore Radelchis Beneventi princeps Campanis, quod hi Siconolfo Salerni principi studerent, insensissimus, Saraccenos sibi adiunxit, *Capuamque primariam* (ut verbis utar

V 2

igno-

ignoti monachi Casinensis apud Murat. to. 2, p. 266) *redegit in cinerem*: vix fieri potest, quin maximum tum amphitheatro vulnus inflatum fuerit. Sed aedificii firmitas hostili, opinor, facile furori restitit, ne plane everteretur.

XII Demum sub extrema comitum Capuanorum tempora longe alia huius amphitheatri fortuna fuit; nam e ludicri spectacula teatro in arcis usum ii traduxere: id quod & ex Erchemperti historia palam fiet, & ex quibusdam novitii operis substructionibus non uno equidem loco deprehendi (98). Et eam quidem cum multis per Europam amphitheatris fortunam communem habuit (99).

XIII Quando autem Erchemperti saepe facta est mentio: non erit inutile quaecunque ad nostram hanc arenam spectant ex eius historia decerpere. Ac primum omnium cap. 40 haec leguntur: *His quoque diebus Landulfus jam satus praesul* (primus is novae Capuae episcopus, idemque comes) *percutsus interiit* (anno 879) . . . *Videntes autem nepotes illius depositionem, in unum collati dividerunt inter se sub iureiurando Capuam* (id est comitatum Capuanum) *aequa distributione. Pandonulfus urbem Teanensem & Casamirtam* (hodie Casertam) *Lando BERELAIS & Sueffam; alter Lando Calinium* (quae nunc Carinola dicitur) *& Casiaziae. Atenulfus coepit aedificare castrum in Calvo. Landulfum autem adolescentulum Landonis filium . . . unanimiter pontificem constituerunt. Sed segnitie proprii genitoris* (Landonis cognomento segnis) *qua natu-*

rality-

(98) Atque eo referendas puto quasdam in amphitheatri rudibus sepulcrales inscriptiones interdum repertas: neque enim putandum est, licuisse olim in amphitheatro sepeliri. Quis unquam sibi hoc persuaserit? Verum posterioribus saeculis ad novas ibi substructiones molendas quoscunque lapides ad manus habuissent, etiam si tituli sepulcrales existerent, iis usi sunt. Vel dum haec scriberem, unus ex his sepulcralibus cippis novitio parieti inaedificatus sese prodidit, qui sic habet:

VICTORIA HAVE

B V

De statuarum vero aliufve generis inscriptionibus longe aliud esto iudicium. Clarissimorum enim virorum memorias in huiusmodi publicis locis poni nec apud Romanos, nec apud Graecos insolens fuit. Cic. IV. tam. 12: *Posteaque curavimus, ut iidem Athenienses in eodem loco* (nimirum Academia) *monumentum ei* (Martello) *marmoreum faciendum locarent*. Itidem Capuae clarorum virorum aut de colonia benemeritorum statuas & elogia in amphitheatro posita, testes eae epigraphae sunt, quas non raro ibidem detectas novimus. Prae ceteris Postumii Lampadii elogium, quod Capuae visitur, cum sua statua, qua quid factum sit nescio, in amphitheatro olim fuisse repertum in quodam MS. codice

memini me olim legisse. Sed cum id epigramma Capuae, inquam, profert: cur a Grutero p. 459, i Romae ponitur, & Capuae ex aedibus Michælis Peipignani Romam traductum refertur? An plures eodem exemplo inscriptiones Capuae repertae?

(99) Non Campanum tantum amphitheatrum praesidii loco usurpatum fuit. Nani Rotherius Episcopus Veronenfis de Veronenfi amphitheatro haec habet apud Cangium in *Arenae*: *Ipse, inquit, in circum quod Arena dicitur ob custodiam manserat*. Almoinus lib. III, cap. 12: *Treviris in arenis civitatis praesidio locato conatibus eius resistere*. De eodem amphitheatro historia Trevirensis p. 208: *Civium pars aliquanta in arena civitatis id est amphitheatro, quam munierunt, liberata est*. In historia Wambae regis: *Intra arenas* (Nemaufenses) *quae validiori muro antiquioribus aedificiis cingebantur, se muniendo includunt*. Charta an. 1179 apud Cangium ibidem: *Fortitudinem de arenis* (Nemaufensibus) nominat. Ac de arenis Nemaufensibus exstat & Roderici Toletani testimonium apud Lipsium, quod pro munimento a Gothis fuerit usurpatum. Vide apud Cangium ibidem *arenarum Petrocoricensium excelsum turrin*; nec non *castrum arenarum Massiliae*. Nihil autem dubium quin his locis omnibus *arenae* sint amphitheatra.

valiter torpet, detentus, non est mox sacratus &c. Mox cap. 41 fratrum discordes animi in apertum bellum proruperunt, aliis Guaiferio Salerni principi, aliis Guaiderisio se adiungentibus. *Quibus, inquit Erchempertus, ex diverso sine mora per Caiaziam Sicopolimque adventantibus, ab occasu iuxta urbem Capuanam resederunt. Guaiferius autem e contra ab ortu solis adveniens BERELAIS, HOC EST AMPHITHEATRUM, applicuit cum suis, & vallata est civitas (Capuana) hostibus.*

XIV Tum cap. 44 narratur quemadmodum Pandonulfus cum Athanasio, non illo sanctissimo episcopo Neapolitano, sed altero iunioris illius, uti testatur Iohannes Diaconus, nepote, sed a patruo moribus dissimillimo, episcopo item Neapolitano, & duce Neapolis, foedus iunxit. Tum subiungit: *Sequenti vero anno generaliter motionem faciens (Pandonulfus) cum suis, Neapolitibus, & Saracenis (quos nimirum Sarcenos Athanasius pessimo totius Campaniae foederatos habebat) super COLOSSVM, quo filii Landonis debebant, insedit: prius tamen illos, qui residebant in TERMIS iuxta ARENAM, pecuniata deposuit, & Capuam remisit: illis vero, videlicet filiis Landonis, in AMPHITHEATRO circumseptis pacem cessit, accipiens ab eis Liburiam (quae ante Laboriae dicebantur) sub sacramento.*

XV Atqui in *termis iuxta arenam*, quas verbis modo recitatis memorat Erchempertus, paullisper subsistere operae pretium fuerit. Nam & ex his thermis, & ex cryptoporticu, quae in hunc usque diem haud procul ab amphitheatro visitur, non modo Capuae gymnasium exstitisse, sed & eiusdem locus non obscure designari mihi videtur. Tamen ne festinanti moras iniiciam, quae huc faciunt, ea in subiectam notationem (100) in cupidorum commodum conieci: quae facile fastidiosi transilient.

XVI.

(100) Fuisse Capuae sub prioribus ipsis Caesariibus gymnasium ex Suetonio in Caligula cap. 18 non obscure percipio: *Munera, inquit, gladiatoria passim in seipsis aliquot edidit: quibus inseruit castruas Astorum Campanorumque pugilum ex utraque regione clarissimorum.* Quamquam aliquandiu dubitavi, utrum illud Campanorum ad universam Campaniam pertineret, & Neapolitani Puteolanique potissimum essent capiendi, apud quos artes palaestricae maximo in pretio fuere. Verum difficile est Suetonii aetate Campanos dici eos potuisse, qui ex quocumque Campaniae oppido orti essent: & in inscriptione M. Bassaci, quam cap. V produxi, *victores Campanias* potius quam *Campanos* dici placuit. At sequitur, inquit, apud Suetonium *ex utraque regione*. Quasi vero necesse sit regionem pro provincia usurpari. Atqui Cicero, pro tractu Arpinate posuit or. pro Plancio: *Torus, inquit, illa tractus celeberrimus Venusianus, Allifanus,*

tota denique nostra illa aspera & montuosa & fidelis & simplex & favorix suorum regio.

[Nisi vero pugiles Campani sunt gladiatores. Certe Lipsius I Sat. 12 illud Ammiadi XIV, 7 *vetitis certaminibus pugilum*, de gladiatoribus accepit, quos Constantinus veterat; sic etiam Lindenbrogius ad eum Ammiani locum. At Valefius ibidem *πύργος & πυργίωτες* Graecos de gladiatoribus dicere, ultro falsus, negat Latinis gladiatores *pugiles* appellari. Et ut est apud Suetonium non videntur pugiles esse gladiatores; nisi pro *infernis* legamus *conseruis*, aut pro *conseruis*, seu *commiseris* accipiatur.]

Nunc quod instat agamus. Nam Erchemperti locus supra recitatus non tantum gymnasium Capuae fuisse docet, sed & eiusdem locum designat prope amphitheatrum: *In thermis, inquit, iuxta arenam: thermas enim, quas hic scriptor prope amphitheatrum fuisse prodit, ad gymnasium pertinuisse mihi persuadeo.* Et *thermae* quidem

XVI Haec quae ex Erchemperto modo recitavimus, acciderunt anno 881, Erchemperto ipso testante, qui eodem cap. 44 captum se per id tempus bonisque exutum narrat, & ad urbem Capuanam exsulem evectum x Kal. Septembris, inquit, anno domini DCCCLXXXI.

XVII

Gymnasia partem fuisse nemo ignorat, in tantum ut saepe gymnasia non aliter quam thermæ appellarentur. Testis mihi locupletissimus Herodianus, qui quas vulgo *thermas Commodianas* appellant, ipse gymnasium nuncupavit: *Idem*, inquit, (Cleander) *GYMNASIVM quoque maximum exaedificaverat, publicatis etiam balneis, ut eo modo populum inesceret.* Ad haec Dilectiani thermæ, quae hodieque toti vico *Termini* nomen a *thermis* utique corruptum indiderunt, quid aliud, quam gymnasium, idque amplissimum existerent? Merito Ammianus de thermis Romanorum ait: *Lavacra in modum provinciarum exstructa*: intelligit enim laxissima aedificia, ita ut non tantum cellae ad lavandum ibi essent, sed & xysta, & platanones, & spatiosissimae porticus, diaetae, exedrae, ephebae, sphaeristeria, conisteria, elaeothesia, & alia id genus. Neapoli regio illa, qua gymnasium fuit (ubi nunc *Fureilla* dicitur) regio *thermenfis* dicebatur, teste Petro Lafena in *gymn. Neap. cap. 10.* Illud quoque simile inter Neapolitanum Campanumque gymnasium fuisse comperio, quod utrumque amphitheatro vicinum fuit (ut omittam quod Flavianum quoque amphitheatrum thermas seu gymnasium sibi adhaerens habuit, testante id Suet. Tito cap. 7: *Amphitheatro, inquit, dedicato, thermisq. iuxta celeriter exstructis*) nam de Campano, uti dixi, testatur Erchempertus, qui thermas, hoc est gymnasium, prope amphitheatrum statuit: de Neapolitano vero addocet Fabius Iordanus in haec verba: *In vestustis quoque, inquit, Sancti Sebastiani tabulis amphitheatri, & vici amphitheatri regionis thermenfis nomen saepenumero legimus: quo arbitrabar quandoque inter Capuanam Nola-namque viam in loco Don Petri dicto natum thermas, sed aliud quoque amphitheatrum existisse. Sed . . . apud alios sit huiusce rei iudicium.* Verum Petrus Lafena tantum abest quin prope gymnasium alterum amphitheatrum fuisse putet, ut etiam cap. septimo, p. 135 neget inter doctos esse numerandos, qui omnino Neapoli, utpote Graeca civitate ullam amphitheatrum fuisse arbitrentur: quasi vero non sub Caesaribus in Graecis etiam passim civitatibus amphitheatra aedificarentur, uti L'p'ius demonstravit. Frustra est ergo Lafenae interpretatio qua amphitheatrum in regione thermenfi positum non aliud quam stadium fuisse contendit. N. c. tamen necesse est duplex cum Iordano Neapoli amphitheatrum adstruere. Multo erit satius regionem thermensem eo usque protendere, ubicunque demum Neapolitana cavea fuerit.

Et nostrarum quidem thermarum seu gymnasii

fit mentio in quodam inscriptionis fragmento, quod apud Casampullam in suburbano Camilli Peregrinii legitur in hunc modum:

... VS. T. F. QVIR. NEPOS

... LAM. CALDARIAM. A. . . .

ubi *ō dāx* QVIRina tribu cognomento NEPOS cellam CALDARIAM (quam Vitruvius *caldarium* appellat, sed Plinius v. epist. 6 *caldarian cellam* peraeque habet) a fundamentis, opinor, sive aedificasse sive refecisse dicitur. Sed quoniam ubi id fragmentum inventum fuerit ignoratur, incertum quoque est, de thermisne prope amphitheatrum, an de aliis sit capiendum. Quis enim dubitat, quin sicuti Romae prope innumerabiles, ita & in frequentissima ac deliciis diffuente illa Capua plurimae huiusmodi fuerint?

Quae si cui forte parum firma videbuntur ad Campanum gymnasium eiusque positum indicandum, ad haec certe, quae de Campana cryptoporticu, Plinio praecunte, sum dicturus, ne hicere quidem audebit. Nam cryptoporticum gymnasii partem fuisse ex utriusque Plinianae villae descriptione didici, tum Laurentinae XI, ep. 17, tum alterius in Tuscis v. epist. 6. Campanum ergo gymnasium haud procul amphitheatro fuit, & ibi omnino, ubi in hunc usque diem visitur *cryptoporticus*: quo sane nomine etiam Sanfelicius usus fuit ad triplicem illam porticum designandam, quae ante viginti ferme annos in regionum stabulorum usum traducta fuit.

Et libet huc Plinii verba afferre, ex quibus intelligatur nostram cryptoporticum Plinianae fuisse non dissimilem. *Hinc cryptoporticus, inquit lib. II, epist. 17, probo publici operis, extenditur. Primumque fenestras, a mari plures, ab horro singulas & altius pauciores. Haec, cum serenus dies & immodus, omnes; cum hinc vel inde ventus inquietus, qui venti quiescunt sine iniuria patens. Ante cryptoporticum xystus violis odoratus. Teporem solis insus percussu cryptoporticus auget, quae ut tener solem, sic aqilonem inhibet submovereque: quantumque caloris ante, tantum retro frigoris. Similiter africanus sistit, atque ita diversissimos ventos alium alio a latere frangit & finit. Haec iucunditas eius hieme, maior aestate . . . Ipsa vero cryptoporticus tunc maxime caret sole, cum ardentissimus culminis eius insistit. Ad hoc patensibus fenestris favorios accipis transmissisque, nec unquam aere pigro & manante ingravescit.* Ad haec lib. v, epist. 6 in hunc modum habet: *Nec procul a balneo scalae quae in cryptoporticum ferunt, prius ad diatras vias. Harum alia areolae illi, in qua plerumque quatuor, alia praeter, alia vi-*

visit

XVII Et ad eundem annum referenda est epistola Iohannis VIII (quae est 113 in Harduini collectione) ad Athanasium episcopum Neapolitanum , data prid. Id. Martii indict. XIV, idest anno 881 . Ea in epistola Athanasium acriter reprehendit, quod nondum foedus cum Saracenis fregerit, uti promiserat, hortaturque uti quantocius id rumpat, & ut tandem resipiscat, Apostolicae excommunicationis sententia alioqui proscindendus. Vbi sub finem epistolae hoc legitur: *Nullam seditionem, nullam commotionem, nulla discrimina, vel laesionem cum his qui in BEROLASSI commorantur (quod erat in Landonis segnis potestate) aut facias aut facientibus omnino consentias* . Verum cum Athanasius neque Apostolicis adhortationibus excitatus, neque minis perterrefactus ab inceptis destitisset, sequenti mense excommunicatur. Constat id ex epistola 116 eiusdem Iohannis VIII data mense Aprili indict. XIV, quae inscribitur: *Omnibus episcopis Caietam, Neapolim, Capuam, BEROLASIM & Amalsim, Beneventum & Salernum incolentibus* . Qua in epistola Athanasium memoratis eius sceleribus & contumacia, iure a se excommunicatum significat. Verum eodem aut sequenti anno (nam non ultra annum 882 Iohannes pontifex advixit) Athanasius ab excommunicatione absolvitur, uti patet ex eiusdem Iohannis epistola 126 ad Athanasium, in qua nulla est nota temporis. Rediisse tamen statim ad ingenium Athanasium ex iis, quae de eo narrat Erchempertus, colligitur; a quo iam scriptore pergam, quae nostrum spectant amphitheatrum, delibare.

XVIII Ergo anno 882 inita non sine Athanasii fraude inter Capuanorum Comitum subolem pace, amphitheatrum in Athanasii ditione mansit. Tunc, inquit Erchempertus cap. 50, *omnes fratres in unum adunati Capuam adierunt, dato prius AMPHITHEATRO eidem Athanasio, & ille Guaiferio (non Salerni principi qui biennio antea mona-*

na-

ois imminet, diversasque caeli partes ac prospectus habet. In summa cryptoporticu cubiculum ex ipsa cryptoporticu excisum, quod hypodromum, vineas, montis insuatur. . . . A latere aestiva cryptoporticus in ediso posita, quae non aspicere vineas, sed sanguere videtur. In media triclinium saluberrimum afflatum ex Apenninis vallibus recipit. . . . Subest cryptoporticus subterraneae similis, aestivo infuso frigore riget, constantique aere suo, nec desiderat auras nec admittit: post utramque cryptoporticum, unde triclinium desinit, incipit porticum, ante medium diem hiberna, inclinatio die aestiva, &c. Non inutile erit Sdonii quoque haec pauca adtexere lib. II, epist. 2 ad Domitium: *A parte, inquit, vestibuli longitudo tecta intrinsecus patet, modis non interpellata parietibus; quae . . . cryptoporticus meo mihi iure vocabitur*. Difficile quidem est Plinianas cryptoporticus structuram nostrae accommo-

dare, quae adiacentibus exuta aedificiis, nulatum undique praebet latus: tamen & ab aestu & algere satis haec quoque munita fuit, & subterraneae similis (non enim olim subterranea fuit, antequam aggesto undique solo subderet) utramque inclementiam devitabat. Flexuoso hinc atque inde itinere, ad arcendum externum aërem, me puero, adibat, antequam stabulorum usui cederet. Et evanidas quasdam summa in testudine picturas memini me olim deprehendisse. Sed de cryptoporticu tantum. Ex quibus intelligis ibi thermas ab Erchemperto memoratas, Campanumque gymnasium profutisse. Et in eadem quoque vicinia theatrum fuit, de quo proximo capite differetur: ut merito Statius Neapolitanum gymnasium cum teatro coniungens dixerit:

Et geminam molem nudi restigui theatri.
Quem locum ingeniose Lafena gym. Neap. cap. 5 de gymnasio & teatro interpretatur; quem vide.

nachus obierat, ut ex cap. 48 patet, sed alteri cuidam) *ad cohabitandum tradidit ad perpetuum Capuanorum iurgium* (101). Hinc iste Guai-ferius, uti deinceps intelligitur, modo *colossensis*, modo *praefectus arenarum* Erchemperto appellatur, modo & *proconsul*: nimirum enim Athanasius, uti & ceteri Neapolitani duces, iidem *consules* quoque inscribebantur. Fuit autem per sexennium sub Athanasii potestate Amphitheatrum (id quod de veteris quoque Capuae reliquiis amphitheatro adstitis est intelligendum, uti supra diximus) hoc est ab anno 882 usque ad 888, quo iterum ab Atenulfo Capuae comite receptum: quod quemadmodum gestum sit, id iam ex Erchemperti historia demonstratum imus.

XIX Nam primum omnium Ajo Beneventi princeps ab Athanasio laceffitus, cum tria millia militum raptim Abellinum submisisset, audito Capuam ab Athanasii exercitu devastari, illuc celeriter advolavit. Cumque Athanasii copiae cursu praecipiti Neapolim se recepissent, Ajo coniunctis cum Atenulfo copiis Liburiam, quae ab Athanasio tenebatur, igni ferroque vastavit, abactoque pecore ac mortalibus quos reperisset, puteisque obstructis, *AMPHITHEATRVM*, inquit idem historicus cap. 71, *profectus est; quo residens per aliquot dies, machinis & diversis telis fortiter expugnavit*. Vbi *expugnandi* verbum pro *impugnandi* positum scito: nam adhuc in Athanasii potestate tunc mansisse amphitheatrum fidem facit commissa paullo post inter Atenulfi Athanasique copias ad Clanium pugna, e qua Atenulfus facile superior discessisset: *Sed superveniens*, subiicit Erchempertus cap. 72 *scara* (idest copiae) *THEATRALIS a tergo, & in medio circumsepti* (Capuani) *devicti sunt, partim capti, partimque gladiis extincti sunt*. Ex quo & ingentes spiritus sumsit Athanasius, & Atenulfo rem non segniter gerendi ardor iniectus.

XX Quare instaurato *ultra rivulum Lanii* (hoc est Clanii) *iuxta Sanctum Carsium* in agro Averfano maximis utrinque viribus proelio; Atenulfus fractis primo impetu hostibus, *pertrivit eos*, ait scriptor idem cap. 73, *usque ad ultimam perniciem, occisis ex eis plurimis, multisque*

ca-

(101) Bene hoc nosser dixit *ad perpetuum Capuanorum iurgium* amphitheatro inhaesisse Guaiferium: id quod ex sequentibus statim percipitur. Ait enim cap. 51: *Guaiferius autem COLOSSO residens suavis ab Athanasio, imo & Athanasius ab illo coactus, bellum coepit inferre diis fratribus, atque cum Saracenis nimium eos affligebat &c.* Mox cum passim omnes Capuani vindemiae tempore in agris versarentur: *Ille vero* (Athanasius) , inquit Erchempertus cap. 58, *suggerente hoc vel maximo Guaiferio COLOSSENSE, ex abditis Graecos, Neapolites, una cum THEATRALIBUS* (idest amphitheatralibus) *viris, & depraedavit totam Capuam, apprehensis in ea multis & praestantissimis viris, pecuniisque non paucis &c.* Ad haec Atenulfo iam Capuam tenente, Coepit,

inquit idem cap. 70, (Athanasius) *occasionem quaerere adversus Atenulfum, & obsides ab eo, seu & pacem innovare, decurrantibus inter alterutros missis . . . Quos Athanasius ad AMPHITHEATRVM ire praecipit, simulque Atenulfum illic adesse voluit, quatenus firmato foedere una cum Guaiferio consule filium suum cum aliquantulis Capuae obsidem mitteret . . . Sed Atenulfus & filium suum infra urbem clausit, supradictos viros misit ARENAM, egressusque statim Graecorum cuneus supradictos apprehendit viros cum aliis, & depraedavit totam Capuam graviter: moxque sine dilatione cunctum equitatum & pedestrem exercitum mittens, omnia sata Capuae succidit exterminarique fecit funditus.*

*taptis, reliquos oppido fugere compulit; victorque triumphans ad castra onustatus ac laetus cum suis omnibus repedavit: de suis autem praeter unum amisit . . . Ab hoc sane die coepit iam quasi potens esse Atenulfus, & Athanasius impotens. Hinc inchoavit omnia fata eorum, qui in COLOSSO morabantur, diripere, cunctaque bona eorum vehiculis diversis ad urbem trahere. Tum cap. 74 narrat, quemadmodum Guaiferius PRAEFECTVS ARENARVM, qui paene omnia mala quae facta sunt in diebus eius, is opere suo gessit, fecitque patrare &c. & exitium & finem accepit . . . Nam subito superna inspirante gratia, a qua omne bonum procedit, in illum excitati illi, a quibus ille putabatur salvari, mutata mente (102) in eum surgentes apprehenderunt, bonaque ipsius diripientes vinxerunt, revertentes nihilominus ad solum, de quo nunquam diabolice abscissi sunt: ipsumque proconsulem (Guaiferium) despicabilem Capuam, Atenulfo consentientes, remiserunt pane tribulationis, & aqua angustiae sustentatum . . . Tunc coepit cohors Bardica triumphans regnare super eos, quos semper armis subegerant. En igitur post sexennium idest anno 888, quo pugnam ad S. Carsium consignat Peregrinius, Berelais ab Atenulfo comite Capuano recepta fuit. Eaque consignatio temporis certissime confirmatur ex Iohanne Abbate Casinensi exarchidiacono Capuae in chronico apud Peregrinium, & Muratorium to. 2, p. 273, A. in haec verba: *Inditione VI post dies undecim (a pugna ad S. Carsium, de qua proxime dixerat) capitur BERELAIS a domno Atenulfo. Is est annus aerae 888.**

XXI Post pugnam ad S. Carsium idest post annum 888 ad nostra usque tempora, quid Campano amphitheatro factum fuerit, nihil dum inveni: nisi quod celebriora novae Capuae aedificia ex eius ingentibus faxis fuisse compacta, nemo est qui non videat. Et tamen quanta religione & abstinentia duobus ab hinc saeculis aggestos in ruderibus lapides Campani decuriones usurparent, ex Ioh. Antonio Manna, qui per illam aetatem nostras res litteris commendavit, existimari potest. Nunc demum dies ille appetiit antiquitati fatalis, quo iugulus ipse a stolidissimis parricidis petendus erat: nimirum

*Aetas parentum peior avis tulit
Nos nequiores, mox daturos
Progeniem vitiosorem.*

X

CA.

(102) Qui sunt isti, a quibus Guaiferium captum narrat Erchempertus? Haud alii profecto quam Saraceni, quibus characteres omnes ab Erchemperto hic descripti apprime conveniunt. Illi, inquit, a quibus putabatur salvari: nam Saracenos semper foederatos habuit Athanasius, eiusque praefectus arenarum Guaiferius. *Mutata, inquit, mens: sed non tunc primum mutata;*

nam in pugna ad S. Carsium, apud eundem cap. 77, Saraceni immoti steterunt, cederet utri victoria, observantes. Accedit illud: *Reversentes ad solum, a quo nunquam diabolice abscissi sunt.* Noluit tamen noster Saracenos diserte nominare, ut invidiam declinaret, quod eos dixerit *Atenulfo consentientes.*

CAPVT OCTAVVM.

De Campanorum scenicis, eorumque theatro.

I Campanorum in scenicos ludos studium. II De
Campano theatro.

I Naeuius domo Campanus. II Mos inumbrandi theatra a Campanis inuectus.
III Pagorum Capuae scenici ludus. IV Legis Herculanensis sententia, & interpretatio.
V, VI Eiusdem legis plenior explanatio. VII Theatri ruinae. VIII Theatrum quan-
do aedificatum. IX Sanfelicio lux. X Quis Capuae theatrum a fundamentis extrui
curavit. XI Theatri aetas. Augustales aut decuriones grauius. Quid exactor operum
publicorum. XII Campani profcenii redemptor quis? Anaglypti explanatio.

I Campanorum in scenicos ludos studium.

Dixi Cap. VI in omne genus ludicra Campanos fuisse intentissi-
mos: superest ut de scenicis quoque pauca dicam. Neque enim
non huic quoque voluptati plurimam eos operam dedisse oportuit: cum
Atellanarum Oskarumque fabularum gratia Romae in tantum increbuis-
set, ut merito Titinnius expostularet:

Qui Opse & Volse fabulantur, nam Latine nesciunt.

Itaque praeter ceteros, qui Romae fabulas conscripserunt, cum primis
celebrabatur is, qui bello Punico primo stipendia fecit, Cn. Naevius
homo Campanus, qui alter post Livium Andronicum fabulam docuit;
qui tanta in scribendo libertate usus fuit, ut nobilium factione, praeci-
pue Metelli Roma pulsus, Vticae tandem diem suum obierit. Quanto
vero is in pretio fuerit, vel epitaphium quod ipse sibi conscripsit, te-
statur apud Gellium I, 24, quod tale fuit:

*Mortalis immortalis flere si faret fas,
Flerent diuinae Camoenae Naevium poetam.
Itaque postquam est orci traditus thesaura,
Oblitei sunt Romae lingua Latina loquies.*

Quanquam autem epigramma Naeuii plenum superbiae Campanae, quod
testimonium esse iustum potuisset, nisi ab ipso dictum esset, Gellius crimi-
natur: tamen suo sibi merito tantos sumisse spiritus, antiquorum de eo
poeta existimatio fidem facere potest.

II Illud vero maxime Campanorum in id ludicri genus effusissi-
mum studium declarat, quod apud eos primum excogitatum id fuerit,
ut theatra velis, sive ad aestum, sive ad frigus arcendum, inumbrarentur.
Quem Romani morem, quandiu apud eos vetus illa severior disci-
plina mansit, adeo sunt averfati, ut etiam theatra, si qua subitatio
ope-

opere lignea compingerentur, disicerent. Itaque cum censores duo, a quibus obrepenti licentiae iri obviam oportuisset, M. Valerius Messalla & C. Cassius anno V. C. 599 theatrum in urbe posuissent: *Auctore*, inquit Valerius Max. II, 4, 2, P. Scipione Nasica, omnem apparatus operis illorum subiectum bastae venire placuit: atque adeo S. C. cautum est, ne quis in urbe, propiusve passus mille subsellia posuisse, sedensve ludos spectare veller, ut scilicet remissioni animorum iuncta standi virilitas propria Romanae gentis nota esset. Idem legitur in Livii epitoma XLVIII. Tantum abest quin umbracula velis instruerent, ut sessus etiam casto illo reip. aevo vetaretur. [Hinc Propertius IV, 1:

*Nec sinuosa cavo pendebant vela teatro,
Pulpita sollemnes non oluere crocos.*

Ovidius de Arte lib. I prope iisdem verbis:

*Tunc neque marmoreo pendebant vela teatro,
Nec fuerant liquido pulpita rubra croco.*

Lucret. IV, 73:

*Et vulgo faciunt id lutea, rufaque vela,
Et ferrugina, cum magnis intenta theatris
Per malos vulgata trabesque tremantia pendunt.
Namque ibi confessum caveat subter, & omnem
Scenam speciem patrum, matrumque, Deorumque,
Inficiunt coguntque suo fluitare colore: &c.]*

Itaque sero admodum & lascivientis iam reip. temporibus omnium princeps Q. Catulus pessimo exemplo vela theatris induxit. *Postea*, inquit Plinius XIX, 1, in theatris tantum umbram fecere (vela) quod primus omnium invenit Q. Catulus, cum Capitolium dedicaret. Id ubi semel admissum, statim & ad amphitheatrum vela perreperunt. Verum quod Plinius Q. Catulum primum omnium id invenisse tradidit, cave aliter quam Romae illum hoc principem usurpasse accipias, quod diu iam antea in more Campanorum positum fuerat, illorum, inquam, veterum Campanorum, qui a luxu & lascivia omnium maxime infames fuere. Nec fallit nos Valerius Max. II, 4, 6: *Religionem*, inquit, *ludorum crescentibus opibus mox secuta lautitia est. Eius instinctu Q. Catulus, Campanam imitatus luxuriam, primus spectantium confessum velorum umbraculis texit.* Ammianus XIV, 14: *Nonnulli velabris velorum theatralium latent: quae Campanam imitatus lasciviam Catulus in aedilitate sua suspendit omnium primus* (103).

III Quid vero mirandum Capuae in urbe desidiolissima tantopere ludos scenicos celebratos, cum in ipsis eiusdem civitatis pagis maximo eosdem opere frequentatos intelligam? Non una est Capuae epigraphae ve-

X 2

tu-

(103) [Ad hunc locum Valefius optimis rationibus negat id in aedilitate contingere potuisse, Gellio II, 10 curator restituendi Capitolii dicitur, cam curattonem aedilitatem Marcellinus appellat.]

tustissima centum ipsos & amplius ante Christum natum annos insculpta, ubi LOLDORUM paganorum, ut opinor, fit mentio. Sed unam inter ea quantivis pretii nec hactenus editam libentissime adscribam, quam Capuae in suis aedibus habet vir nobilis, & tum humaniorum omnium litterarum, tum huius generis cimeliorum studiosissimus Iosephus a Capua Capycius, qui ante hos paucos dies Campanorum sexvirum primus est renunciatus. Ea, si quaeris, inscriptio in pago *Recale* Campani agri antea visebatur in praetorio Patrum Societatis Iesu, priusquam idem vir praestantissimus nuper Vindobona reversus ab iisdem religiosissimis viris eam dono habuisset. Lapis ipse non magnus est, quaqua versus sesquipedalis, cuius inscriptio minutis characteribus, ac saepe coeuntibus dictionibus, ita ut raro puncta compareant, in hunc maxime modum concipitur:

PAGVS. HERCVLANEVS. SCIVIT. A. O. X. TERMINA...
 CONLEGIVM. SEIVE. MAGISTREI. IOVEI. COMPAGEI. S..
 VTEL. IN. PORTICVM. PAGANAM. REFIENDAM
 PEQVNIAM. CONSVMERENT. EX. LEGE. PAGANA
 ARBITRATV. CN. LAETORI. CN. F. MAGISTREI
 PAGEIEI. VTEIQVE. EI. CONLEGIO. SEIVE. MAGISTRI
 SVNT. IOVEI. COMPAGEI. LOCVS. IN. THEATRO
 ESSET. TAMQVASEISEILVOOS. FECISSENT
 L. AVFVSTIVS. L. L. STRATO. C. ANTONIVS. M. L.
 NICO. CN. AVIVS. CN. L. AGATHOCLES. C. BLOSSI
 M. L. PROTEMVS. M. RAMNIVS. P. L. DIOPANT
 T. SVLPICIVS. P. Q. PVL. Q. NOVIVS. Q. L. PROTEM
 M. PACCIVS. M. L. PHILEM. M. LICCVLEIVS. M. L.
 PHILIN. CN. HORDEONIVS. CN. L. EVPHEMIO
 A POLLIVS. P. L. ALEXAND. N. MVNNIVS. N. L.
 ANTIOCVS. C. COELIO. C. F. CALDO
 .. DOMITIO. CN. F. AHENOBARB. COS

IV Quo elogio lex pagana, seu (quis enim sic appellare vetat?) *pagiscitum* pagi Herculanei continetur; cuius haec maxime est sententia. Duo fuere pagi inter sese finitimi, quorum alteri Herculaneo, alteri Iovo nomen fuit: qui sive per omnia, sive saltem in iis quae ludos spectarent, communiter administrabantur; unde merito ille alter *compagus* ab Herculaneensibus appellatur: sicut & Herculaneum vicissim ab Iovien-sibus compagum audisse mihi persuadeo. Cum autem tempus paganarum quarundam feriarum appeteret, quo ludi in pagi Herculanei teatro instaurandi erant: placuit Herculaneensibus magistris, ea demum lege magistris Iovien-sibus locum in teatro futurum, si hi porticum Herculaneensis theatri pecunia sua reficerent. Id si perficerent tum iis locum in teatro futurum aequae, ac si ipsi Iovientes suis expensis ludos facerent; qui ceteroqui ludi Herculaneensium fiebant impendiis. Habes eius legis sententiam. Li-
bet

bet iam & interpretationem subiicere. *Pagus Herculaneus sc̄iuit ante diem decimum terminalia* (is est dies XIV Februarii) *uti collegium sive magistr̄i Iovi compagi pecuniam* (quam apud se habebant) *consumerent in reficiendam partium paganam* (quae in pagi Herculanei teatro erat, non vero in compago Iovo) *ex (hac) lege pagana* (idque facerent) *arbitratu Cn. Laetorii Cn. F. magistr̄i pagi eius (Iovi)* & *uti ei collegio, sive magistr̄i sunt* (idest sive magistr̄is) *Iovi Compagi lacus in theatra* (Herculaneensi) *esset tam, quasi si ludos* (ipsi magistr̄i Iovi compagi) *fecissent*. Tum nomina duodecim magistr̄orum Herculaneensium subiiciuntur, qui ei decreto interfuerunt.

V Ex ea vero inscriptione colligimus fuisse in pagis ipsis vel tenuissimam quandam reip. imaginem, quam qui moderarentur, *magistr̄i* appellabantur. Quanquam nolim hinc de omnibus omnino pagis fieri coniecturam, quorum fortasse non eadem omnium conditio fuerit. Et cum haec inscriptio in Campanae praefecturae tempora inciderit, antequam ulla Capuam colonia deducta esset: praeter ludos aliasque minoris momenti curationes, cetera maioris alicuius momenti a praefecto, qui Roma Capuam mittebatur, administrata fuisse oportuit. Plura de hac epigraphe si quis volet, adeat subiectam notationem (104), in quam, ne extra cho-

rum

(104) IN LEGEM PAGANAM PAGI HERCULANEI COMMENTATIO.

PAGVS.) Quae de *pagi* notione & etymologia viri docti tradiderunt, notiora sunt, quam ut iis immorandum videatur. [Nam plerique omnes Festum & Servium sequuti pagos ἀγῶν τῶν παγῶν Dorice παγῶν deducunt. Itaque S. Augustinum, qui in X de Civ. 10 Areopagum vertit *Mareis pagum*, nec non Sedulium, qui lib. I dixit: *Athenensi paedorem lingue pagi*. postremo Bedam, qui ad cap. XVII Actorum & in libro de nominibus locor. in *Athens* eodem modo interpretatur, errasse putat Vollius in *Areopagus*, quod existimasset hoc Graecis notasse vocem παγος, quod *pagus* Latinis; cum tamen Graece παγος collem significet, & *Areopagum* fuisse ἀπορῶπον Ἀθῆναι ex Stephani excerptis liqueat. Quidni igitur quos Latini pagos, eosdem Graeci παγος dixerint ab eam causam, quod primis temporibus in collibus securitatis causa struxerint redificia, uti testatur Dion Halicarn. lib. IV? Huc etiam pertinet altera significatio vocabuli huius, qua totam aliquam praefecturam, sive Nomum interdum notat; unde Helvetiorum gens tota quatuor in pagos divisa Caesari De bello Gall. I, 12 dicitur. In Glossis: *pagus παγος; χωρὰ, πομῶς*. Quae sane divisio ad conventuum, conciliorumque distributionem pertinet.]

HERCVLANEVS.) Est in hunc diem in agro Campano *pagus Hercules* appellatus. Inne *pagus Herculaneus* fuit? an ille potius, cui nunc

pagus Recali nomen manet, ubi & lapis ille prostabat? Hoc certe propius fidem est: tum quia vox ipsa *Recali* ab Herculaneo omnino detorta videtur: tum etiam, quod non est credibile ab hominibus harum rerum incuriosis ab usque duobus tribusve passuum millibus, quot *pagus Hercules* abest, eo advectum non aliam ob causam, quam ut villae auro silicibus insternendo adhiberetur.

SCIVIT.) Ultima littera ad morem Graeci gamma caret sinistro cornu, quadratarum magis errore, quam certo consilio. Ex hac autem vovula SCIVIT vides non immerito legem, qua de commentatur, *pagiscium* posse appellari: & revera *pagi scitum* repertum apud Grut. p. 1007, 7, ubi legitur: EX. SITV. PAGI, sed testificandum indubie SCITV; nec aliter habet *Figonius*. Prodegit autem totam eam inscriptionem adtexere, quae ad sacra paganica non parum allucet. Pederianae in ditione Eriana eam ponit Gruterus, quae talis est: IOVI (nimirum PAGANICO, ut legitur apud Grut. 11. 11.) M. POMFONIVS. M. S. PRIMIVS. C. POMFONIVS. M. F. ARAS. SEPTEM. PAGANICO. (supple deo) PAGI. FERRATIO. (id deo huius paganico nomen fuit) EX. SCIVV. PAGI. PAGANORVM. FERRATICANORVM. . . . PROPTER. MAGISTERIVM. PAGI. ET. VACATIONEM. IN. PERPETVVM. SIBI. ET. FILIO. CIVIBVS. CREMONENSIVM. D. P. S.

A. O. X.) Bis in hoc epigrammate O loco 75 D sculptum invenitur: semel hic, iterumque linea octava, ubi LVOOS pro LYDOS. ponitur.

Quod

rum saltare videar, ea omnia contuli, quae ad illius marmoris illustrationem conducere videbantur: sibiuit enim qualemcunque hanc operam viro

Quod utrum inter marmorarii *σφαλιερα* referas, an ad quandam scribendi consuetudinem, nihil pensi duco. [Huius autem consuetudinis suspicionem movit horum elementorum in inscriptionibus non infrequens alternatio. In S. C. de Bacchanalibus anno V. C. DCLXVII facto, quod nuper ex aenea tabella edidit Aegyptius DQVOV. TOD pro OCCVLTO: D pro O. Apud Guttherium de iure manium pag. 457, IO pro ID.]

Ante Diem X TERMINALIA) Eruditissimus Norfius ad cenot. Pis. a pag. 341, ad 346, copiosissime demonstrat idem esse A. D. VIII Kal. MARTIAS, quo die in illis cenotaphiis mors Caii Caesaris consistitur, ac si diceretur *Ὁσῶο Κηλεῖς Μαρτίας*: ita ut C. Caesar die xxii Februarii, hoc est prid. Terminaliorum diem suum obierit. Inter exempla, quae ibi copiose cumulet Norfius, digreditur ad l. 132. *Anniculus* de verb. signif. qua in lege interpretanda, nec non & loco Lactantii de mort. persec. et cum Baluzio quaedam non ignobilis velitatio effertur, nimirum utrum hae duae locutiones *ante diem decimum Kalendarum*, & *post diem decimum Kalendarum* idem significant, uti Norfius putavit, an vero altera illa locutio dies, qui Kalendarum consequuntur, numerari iubeat, quemadmodum verisimilius existimavit Baluzius.

Et quidem Iosephus Scatiger in libris de emend. temp. locutiones istas A. D. IV. Eid. itemque Ex A. D. IV. Eid. hinc natas existimat, quod cum dies vulgaris ab exortu solis ad occasum, dies vero naturalis, seu *ἡμέρας φυσικῆς* apud Romanos a media nocte ad alteram decurreret, hinc *ante diem*, vel *ex ante diem* nihil aliud notare putat, quam *ὑποήμερον*, non dies vulgares esse numerandos. Contra vero Petavius in 11 de doct. temp. 72 *ante diem* idem esse putat in iis locutionibus, quod *ante diem consecutum*.

Rum vero nostram quae spectat: non est dubium, quin *ante diem X TERMINALIA*, sive *TERMINALIORUM* idem profus fuerit, quod *decimo Terminalia*. Quare et in Terminalia in xxiiii Februarii olim inciderint; sequitur diem in inscriptione designatum non alium fore, quam xiv eiusdem mensis.

Non aliud vero monumentum, puto, inveniat, quo ista dierum notandorum consuetudo reperitur, ut dies ante Terminalia computentur: quate vel hac tantum particula marmor hoc viris eruditus se commendabit. Quo circa quid Terminalia sibi velint, operae pretium fuerit paucis hic docere. Terminalia festi cuiusdam in honorem dei Terminali nomen fuit: quod festum extremo anni die (nimirum ut ille deus Terminali non tantum agros, sed & annos finiret) id est xxiiii Februarii peragebatur; eoque is dies Terminalia appellabatur. Varro v de L. L. 3:

*Terminalia, quod is dies anni extremus constituitur. Duodecimus enim mensis fuit Februarius: & cum intercalatur, inferiores quinque dies duodecimo demuntur mense. Cave vero putet Varronem Terminalia a terminando deduxisse: quin potius a deo Terminali deducere in animo habuit; quia initio capitis si proposuerat: Dicam prius, qui deorum caussa, tum qui hominum sine instituit. Quamquam fortasse Terminali festum in eum diem relictum credidit, ut annum terminare diceretur. Semper autem Terminalia, quantum e veteribus intelligitur, in xxiiii Februarii incidebant, nunquam vero in xxii eiusdem mensis; quod interdum evenisse Scaliger sibi persuaserat: sed Scaligeri commentum Petavius in 11 de doct. temp. 72 copiose refellit. Cumque annus intercalaris veterum Romanorum xxiiii Februarii die terminaretur: hinc quinque reliqui Februarii dies usque ad xxviii, veluti appendices atque extra anni metas decurrebant, saltem in intercalari anno. Nam minor equidem Puteanum & alios viros doctos universae pronuntiare & constituere, quolibet anno Terminalia postremum anni diem fuisse habitum, ita ut quinque reliqui dies extra anni curriculum putarentur. Non assentior, Nam Varro, cuius modo verba sunt recitata, intercalari tantum anno quinque ultimos Februarii dies extra eum mentem decurrisse testatur: ex quo & illud sequitur, alternis tantum annis, id est cum intercalabatur, tum demum Terminalia pro ultimo anni die habitum. Terminalia, inquit, quod is dies anni extremus constituitur. Quod vero Terminaliorum dies extremus esset, duobus conficit rationibus, primum quod Februarius ultimus anni mensis esset: *duodecimus enim, inquit, mensis fuit Februarius*: deinde quod Terminalia in postremum eius mensis diem inciderent, propterea quod quinque insipientes dies ad eum mensum nequaquam pertinerent, idque anno tantum intercalari: & *eum, inquit, intercalatur, inferiores quinque dies duodecimo demuntur mense*. Ergo, (nisi vero nos togatorum eruditissimus fallit, cui sua potissimum tempora obscura esse non poterant) cum non intercalabatur, nec inferiores quinque dies duodecimo mense demebantur, nec proinde eo anno Terminalia ultimus anni dies putandus erat. Idem ex Macrobio colligo, cuius verba paullo post dabo.*

Itaque ante Iulianam correctionem alter quinque annus intercalaris erat, eoque anno inter Terminalia id est xxiiii Februarii, & Regifugium, quod xxiv Februarii diem perpetuo obsidebat, mensis intercalariis infindebatur; qui mensis *μηνὸς ἑπταήμερος* aut *μηνὸς ὀκτώμερος*, Plutarcho teste in Numae & Caesaris vitis, a Romanis dicebatur. Etymon eius nominis obscurissimum est: & vide ad non vox Etruscae originis fuerit: certe enim ipsa

Etr.

viro clarissimo, quem maximi facio, eius marmoris possessori gratificari.
VI Ad rem vero nostram: si in pagis ipsis & erant theatra, & ludii
in

Etrusca (an Osca ?) inscriptione, quae penes me est, Etruscis, sive Oscae littera MĒKK. scriptum reperitur; id quod & in veteribus quibusdam Kalendaris notatur. Post elapsam hunc Merkedonium quinque reliqui Februarii dies statim pertexebantur. Merkedonius vero ipse, si quaeris, alternis bienniis modo XXII, modo XXIII diebus constabat. Iis iam, quae diximus, veterem unam alteramve auctoritatem libet subiungere. Cum intercalatium mensis, inquit Censorinus, viginti duorum vel viginti trium dierum alternis annis addi placuisse, ut civilis annus ad naturalem exaequaretur: in mense possimum Februario inter Terminalia & Regifugium intercalatum est. Macrobius 1 Sat. 12: Romani non confecto Februario, sed post ultimum tertium diem eius intercalabant, Terminalibus scilicet iam peractis. Deinde reliqui Februarii mensis dies, qui erant quinque, post intercalationem subiungebant. Ita Romani ante Iulianam correctionem unius Merkedonii beneficio annum suum lunarem CCCLV dierum cum solari conciliabant. Mensis quidem iste intercalaris ab Iulio Caesare ut inutilis sublatus fuit: sed ita tamen ut etiam is dies, qui per singula quadriennia intercalari iussus fuit, post XXII Februarii, ut antea Merkedonius, infereretur, & XXV eiusdem mensis diem ita insideret, uti bis sexto Kal. diceretur, unde & bissexti nomen manavit. Non enim assentior Iuvenio Celfo, qui 2 98 de verb. sign. ait: Cum bissextum Kal. est . . . id biduum pro uno die habetur: sed POSTERIOR dies intercalatur, non PAIOR. Quod Celsi dictum laudatur etiam ab Vlpiano l. 3. §. minorem, de iur. iur. Mihi sane Celsi, qui ducentis post Iulianam correctionem annis scripsit, auctoritas non est tanti, ut putem Caesarem relicta veterum consuetudine tertium diem post Terminalia post intercalari habuisse, id est eum diem, qui Regifugium pone sequeretur, cum antea postridie Terminaliorum & ante Regifugium mensis μβίσξιμος insideretur. Quare mea sententia prior dies, non posterior, intercalarius Caesari fuit: quidquid postea iureconsultus ille censuerit. Accedit, quod ex praesca Ecclesiae consuetudine dies sextus S. Mat: hae apostoli, qui in XXIV Februarii incurrit, anno bissexti ab intercalario die summotus in XXV eiusdem mensis reicitur. An non hinc patet priorem in eo biduo, non posteriorem ex veteri Ecclesiae instituto intercalarium haberi? Verum, ut initio dicebam, apud nullem adhuc scriptorem, nullo in veteri monumento dierum isto modo computandorum rationem repperit licuit, ut scuti a Kalendis, necis, eidiibus, sic ab extremo anni die id est Terminalibus dies numerarentur: eamque rationem, absque hoc e programmate esset, neicemus. Quartus decimus autem Februarii dies primus eorum dierum

fuit, qui isto modo annuntiarentur. Non enim sicuti quartus decimus dies A. D. X TERMINALIA dicebatur, sic tertius decimus eiusdem mensis ante diem XI Terminalia dici poterat, quod in hunc diem eidus incidere, et eoque sidiibus Februarii dicendum fuisset.

Atque haec quidem dierum a Terminalibus computandorum ratio intercalariis tantum annis mihi videtur fuisse usurpata; propterea quod eo tantum anno Terminalia ultimus anni dies haberetur, uti supra demonstravi. Revera consoliibus is, qui hoc in marmore describuntur, fuisse intercalatum facillime colligo in hunc modum. Annus confusionis, qui est ab V. C. DCCVII, quo C. Caesar III, M. Aemilius consul processerunt, certissime intercalaris fuit: ergo C. Coelio, L. Domitio Cos. id est anno ab V. C. DCCIX, eo quod hic annus solis bienniis ab illo altero DCCVII distaret, intercalatum quoque fuisse oportuit. Quare annis non intercalariis, quarto decimo Februarii die dicere non licuit A. D. X. Terminalia, sed dicendum fuit, A. D. XVI. Kal. Martias.

Fuit quoque altera horum dierum enuntiationum ratio, quae intercalariis tantum annis usurpabatur, in quos Merkedonius mensis incurrisset. tum enim post eidus Februarii Kalendae intercalares numerabantur hoc modo. Quartus decimus Februarii dies XI Kal. intercalares dicebatur, & sic deinceps, ita ut ipsis Terminalibus pridie Kal. intercalares diceretur. Quae quidem putandorum dierum ratio ex Ciceronis or. pro Quin cognoscitur, ubi n. 25: Ante v, inquit, Kalendas intercalares. Et paulo post pridie Kalendas intercalares. Nam sine controversia errant, quicumque Kalendas intercalares apud Tullium sive Februarias sive Martias Kalendas interpretantur; nec dubium esse potest, quin Merkedonii Kalendas orator aspexerit: uti iam viri docti notarunt. Quae cum ita sint, quae causa esse potuit, quamobrem non ante diem XI Kal. intercalares potius, quam A. D. X. TERMINALIA in inscriptione scalperetur? An liberum fuit utramvis numerandorum dierum rationem sequi? An vero, quod Terminalia inter paganicas teras longe essent celeberrima, paganorum peculiaris illa putandorum dierum ratio fuerit; eoque nunquam eadum in scriptoribus occurrit? [Ac ne cui invidiam fortasse videatur, quod a Terminalium festo, ac non a Kalendis, numerare isti pagani maluerint, similis prorsus computandi ratio Joh. XII, 1 occurrit; Ηοὶ δὲ ἐμύσαν τὰ Πάσχα. Nimirum quod hoc celeberrimum erat Iugaeorum festum, ab hoc numerare satgebant. Vide ibi dicta.]

Et quoniam Kalendarum intercalarium feci mentionem; quid illud est, quod M. Cicero ad Ligarium VI tam. 14 scribit? Ego idem tamen, inquit, cum ad V Kal. intercalares priores vo-

gave

in his agitabantur: ecquid urbem ipsam Capuam otio & deliciis diffluentem non eorundem scenarum studio perditissime inflammata censebimus?

II

gatu fratrum tuorum venissem mane ad Caesarem &c. Dicam quid in hunc locum viri docti animadverterint. Hanc epistolam anno ipso confusionis scriptam oportuit: quo anno Caesar, ut in posterum menses ad suas rationes reverterentur, vide quid excogitavit. Praeter Mercedoniam, qui forte eo anno post Terminalia immitendus fuit, duos alios menses inter Novembrem Decembremque inseruit; ita ut ille annus quindiesim menses haberit. Quare post idus Novembres is qui sequebatur quartus decimus dies ita enuntiatus fuit, ut diceretur xviii Kalendas intercalares prioras, & ita deinceps: itemque post eisdem mensis intercalaris prioris Kalendae, opinor, intercalares posteriores numerabantur. Verum de his iam satis.

CONLEGIVM. SEIVE. MAGISTREI) *Magistrare*, inquit Festus, *moderari*: unde *magistri non solum doctores artium, sed etiam PATORVM, societarum, vicorum, COLLEGIO. RVM, equitum dicuntur, quia omnes hi magis ceteris possunt: unde & magistratus, qui per imperia potentiores sunt, quam privati.* De magistris collegiorum Aconius in Ciceronem: *Solent*, inquit, *magistri collegiorum iudos facere, sicut magistri vicorum faciebant compitalitios praetextati.* Magistri vero pagorum occurrunt non raro in inscriptionibus, veluti ap. Grut. p. 26, 9, CERERI. AVGVST. . . . L. BENNIA. PRIMVS. MAG. PAGI. BENNIA. PRIMIGENIA. MAGISTRA. FECER. & pag. 3007, 7: MAGISTERIVM. PAGI. legitur. Apud Siculum quoque Flaccum de condit. agr. p. 23 *magistri pagorum* reperiuntur. Eisdem posteriore aetate *praepositi pagorum* sunt appellati, uti ex C. Th. & Eusebio adnotat Salmastius ad Treb. Poll. cap. 24. Nostra aetate in hoc regno *glebi universitatis* nuncupari solent. Taceo de magistris sodalitorum, seu corporum. Vide de his omnibus indicem Gruterianum magistratum, ubi occurrunt magistri anni primi, anni V, anni VI, anni LXXXII, anni CV. Fuere & faustorum magistri. ut in quodam Campano marmore legitur: Q PETICIO . . . MAG. FANNI. DIANAEE. Hodieque in hoc regno sacellorum sive sodalitorum annui rectores *magistri* appellantur.

IOVEI.) Vbi is pagus fuerit, incertum: in Herculanensi certe vicinia fuit. Et existit eiusdem pagi mentio in altero vetustiore Campano epigrammate, quod habet Grut. p. 59, 8. Ibi post magistrorum nomina subiungitur: HEISCE. MAGISTREIS. VENERVS. IOVIAE. MVRVM. AEDIFICANDVM. COIRAVERVNT &c. Vbi VENERVS pro VENERIS ἀρχαίων usurpatur, ut in aliis duobus Campani titulis CERERVS legitur, & in Puteolano celebri marmore AD. AEDEM. HONORVS. *Veneris autem*

Iovia non a Iove, uti plerique sibi persuadent, sed a pago Campano *Iova* nomen certissime invenit. *Porricus* verb *Iovia*, quae est apud Grut. p. 111, 6, cum a Diocletiano Iovio nomen habeat, nihil illa huc attinet.

COMPAGEI) Vox *Compagus* inaudita haec tenus, ex hoc tantum elogio nota, lexicorum penum deinceps augebit; quae mitum quantum e vetustis titulis amplificari possint. Miror doctissimum Facciolum id vocabulum ad taligae genus referre, auctore Trebellio Polione in Gallien. Sed apud Trebellium non *compagos*, sed *campagos* ab omnibus legitur, etiam a Dempstero, ad quem relictus nos Facciolatus. Sed fuerit hoc viri eruditi *σφάλμα μαθητικόν*: nam de *campagis*, quae viri eruditi notarunt. sunt porro trinitima. [A *Compagus* est COMPAGANVS, quod reperitur in Grut. 209, 1, ubi INTER COMPAGANOS. PRIVILARENSIS ET. VAL. FAVENTINAM.] Nostra vero quod interest: *compagos* sese invicem duo hi pagi appellabant, ob ludorum, fortasse & sacrorum, convivorum rerumque id genus communionem. Est enim scitissimum claris quandoque urbibus id usavenisse, binas ut civitates communibus legibus, iudiciis, magistratibus rebusque ceteris administrarentur; ita ut unus populus duabus urbibus habitare diceretur. Ac ne peregre abeam, domestico uno exemplo contentus ego. Livius lib. VIII: *Palaeopolis fuit haud procul inde, ubi nunc Neapolis sita est: duabus urbibus populus idem habitabat.*

S. . .) Elementum S, quod extrema linea nec integrum, contracto silice, videtur, pertinet ad integram vocem SVNT; quae hic, uti & initio septimi versus *επιπλοει*. Vide quae ibi dicturi sumus.

VTEI. IN. PORTICVM PAGANAM. REFICIENDAM) Eam capio porticum, qua theatri Herculanensis subsellia praeterebantur & fulciebantur. Vide porticus, quas cap. VI in amphitheatri descriptione delineavimus: nam theatrum dimidium amphitheatri fuit. Aut certe illa porticus intelligi potest, quae postico scenae praetendebatur. Ut ut est, porticus certe theatri fuit: nam & apud Reinesium clas. 2, n. 30 porticum theatricam invenio in hunc modum: T. Turranius L. F. Claud. Rufus. ob honorem. aedilitatis. PORTICVM LONG. P. C. LAT. P. XX. ET. SCENAM. LATRAEGIA. curans. L. Turranius. Frontone Fil. fecit. [Spartianus Hadriano cap. 8: *Theatrum, quod ille (Traianus) in campo martio posuerat, contra omnium vota destruxit. At P. Victor in descriptione Urbis: Traiani porticus in campo martio. Credo quod theatri Vulpii porticus tantum remanserit, destructo visorio.] Theatrum autem Herculanense ligneum, non*

II De Campano theatro.

VII Exstant in hunc usque diem Campani theatri ruinae prope cryptoporticum, & prope turrin S. Erasmi, quam nostri homines, ut

Y

obi-

caementitium aut lapideum fuisse necesse est: primum quod in ipsa Roma ante Pompeium Magnum nullum nisi e materia theatrum fuit: deinde cum ludi, de quibus inscriptio loquitur, Terminalibus ipsis essent exhibendi, uti deinceps dicam, quis unquam sibi persuaserit, paucis ante Terminalia diebus eius porticus refectionem, nisi opus e materia totum compingebatur, fuisse ag-gressuros?

PEQVNIAM.) Sic non raro in veteribus cippis, quoties Q ante V ponitur. Quid enim altero V opus fuerat? Et ceteroqui PEQVNTIA pro PECVNIA non insolens in vetustis titulis scriptio est.

EX. LEGE. PAGANA.) pagi Herculanei: nimirum hac ipsa, quae hoc marmore describitur. Fuit & illa *lex pagana*, quam habet Plinius lib. xxviii, cap. a: *PAGANA*, inquit, *LEGE in plevisque Italicae praediis cavetur, ne mulieres per itinera ambulantes torquens fufos, aut omnino desectos ferant; quoniam adversetur id omnium spei, praecipueque frugum.*

ARBITRATV. GN. LAETORI.) Frequens hoc in vetustis titulis, ut quoties quidpiam sit faciendum, simul adiungatur, cuius arbitratu transigendum id sit. Plaut. rud.

Videsis cuius arbitratu rem nos facere vis. Vlpianus de verb. sign. *illa verba: Arbitratu L. Titi fieri: ius significans, & in iurum non cadunt.* Tale est quoque illud apud Horatium, 11 serm. sat. 3: *Arbitrio Arri.*

GN. F.) Maior, uti vides, dignatio pagi Iovi fuit, in quo inter magistris iste ingenuus erat (imo in altero pagi Iovi marmore, quod habet Grut. p. 59, 8 duodecim magistri ingenui omnes annumerantur) quam Herculanei, cuius magistri infra omnes libertini homines recensentur.

PAGEI. EI.) puta Iovi.

EI.) Genitivus *ei* pro *eius* haud alibi, quod legerim, quam in hoc saxo reperitur. Illud quod apud Lucretium legitur lib. 11, 1135:

Nec facile in venas cibis omnis deditur EII, dandi casu: non gignendi est positum, & ad producendam syllabam I duplicatur, sicut etiam apud Plautum Curc. 4, 3 11. *Ei* autem gignendi casu non alibi, uti dicebam, quam in hoc marmore legitur. Quamquam illa Prisciani praecipio istud EI quoque complectitur. *Vetustissimi*, inquit is grammaticus lib. vi, *solent omnium genitivum in IVS terminantium & in I dativum, etiam in I genitivum & in O dativum in genere masculino & nostro, in feminino vero secundum primam declinationem*

in AE diphthongum proferre. Itaque quemadmodum a recto EA est casus patrius EAE apud antiquos, quod iam pridem grammatici notarunt, & dandi casus pluralis EABVS: sic masculinum ac neutrum EI genitivo casu fieri potuit. Sed tamen ante hoc marmor cum exempla *IVS EI* non suppetere, nil mirum si nihil de eo casu expresse traditum reperitur. Dausiquius, qui pag. 94. multa exempla genitivorum *alii, al. eri, illi, ipsi, isti, nulli, neutri, cui, soli, costi, uni, ulli* cumulavit, ne EI quidem omisit, si quidem in hoc saxum incidisset. Quanti vetusta marmora, quae immutata ad nos pervenerunt, ad rem grammaticam sunt momenti! Hinc etiam liquet in EIVS & CVIVS medium I non consonam esse litteram, sed vocalem, aequae ut in aliis his omnibus *illius, unius* &c. Nam sicuti in prisca genitivis EI, CVI ultimam litteram vocalem esse intelligimus, quidam etiam in hodie usitatis EIVS, CVIVS? Tamen difficile est a recepta typographorum consuetudine recedere, qui illud I longiusculum consonans depingere solent.

VTEIQVE. EI. CONLEGIO. SEIVE. MAGISTRI. SVNT. IOVEL. COMPAGEL.) hoc est *& uti ei collegio sive magistris Iovi compagi:* nam *IVS SVNT* $\pi\alpha\rho\lambda\alpha\iota$, uti supra ad alteram lineam monebam. Cuiusmodi est illa formula sepulchralis singularis notata litteris H. M. S. S. E. H. N. S. *istud hoc monumentum, sive sepulcrum est, veradem non sequitur.* Et variante quamvis per obliquos casus priore vocabulo, tamen illud *sive sepulcrum est* immutatum manet: veluti *huic monumento, sive sepulcrum est* &c. quae non raro in epitaphiis reperi.

LOCVS. IN. TEATRO. ESSET.) De Herculaneensi theatro est sermo.

TAM. QVASEI. SEI.) Diphthongus, qui in QVASEI adhibetur (non solum hic, verum etiam in fragmento agrario apud Grut. p. 202. lin. 21. ubi QVASSEI legitur, itemque pag. 628, & 619,) syllabam natura longam designat: itaque non nisi elisione prioris vocalis E eadem saepe corripitur, id quod in diphthongis Graeci non raro faciunt. In eundem modum sunt illa in monumentis NISEI, VBEL, SIBEL &c. quae priore vocali expuncta a poetis breviantur.

Iam vero illud si post particulam *quasi* elegantissime adhibetur non hic solum, verum etiam in tabula aenea apud Grut. p. 628 SIREMPSQVE. EIS. VIATORIBVS. . . IVVS. LEXQVE. ESTO. QVASEI. SEI. EL. VIATORES. &c.

obiter dicam, Capitolium fuisse aiunt; quibus vero iudiciis ibi potius, quam alibi Campanum Capitolium adstruant, ignoro. Multo maiora me ad-

&c. Et paullo post pag. 629. SIREMPSQVE. EIS. PRAECONIBVS . . . IVVS. LEXQVE. ESTO. QVAESEI. SEI. EI. PRAECONES. &c. LVOOS.) De O loco *tu* D posito monui supra.

LVDOS. FECISSENT) In spectaculis apud Romanos optimo semper & honestissimo loco ii suere, qui ludos facerent. Itaque aediles, praetores, censores, aut quicumque spectaculum exhiberent posito tribunali in podio spectabant. Ita magister Iovienibus honestissimus locus instruitur, quando editoribus aequiparantur, seu ita habendi esse dicuntur, quasi si ipsi ludos fecissent, qui tamen per Herculaneenses magistros fiebant.

Quos ludos pagatim celebrari consuetos haec inscriptio memorat, scito eos per paganicas ferias sive paganalia (id rusticorum sacris nomen fuit) a rusticis in suorum deorum honorem quotannis rite instauratos fuisse. Nam singuli sane pagi suos habere deos ex Ser. Tullii institutione: unde de Iove *Paganico*, & de Genio *pagi Vigorini*, nec non & de aris *Farratio deo paganico* positae exstant apud Gruterum inscriptiones: & in pago nostro Iovo *Venus Iovia*, uti supra dictum fuit, colebatur. De Ser. Tullii instituto, quod attigi, libet Dionysii verba adnectere lib. IV: *Vt etiam*, inquit, *rusticanae multitudinis facilius iniri posset numerus, per singulos pagos aras iussit dedicari diis tutelariis, quotannisque ibi conventum fieri & sacrificium, (festum hoc . . . vocatum Paganalia) simulque eorum sacrorum ritus, qui nunc quoque servantur, conscripsit. Ad id sacrificium, eumque conventum omnes paganos iussit in singula capita conferre certum numismatis genus, sed aliud viros, aliud mulieres, aliud puberes: quibus connumeratis per sacrorum praesides, apparatus hominum numerus per aetates ac sexus distinctus.*

Atque hic quidem libet ex paganis feriis duas potissimum describere, pagorum lustrationem & Terminalia: tum ad utrum horum festorum ludi isti paganici sint referendi, quibus facile diiudicabit.

Praecipua inter paganicas ferias fuit pagorum lustratio, de qua Ovid. I. fast. 669:

*Pagos agas festum, pagum lustratis coloni,
Et date paganis annua liba foecis.*

*Placensur matres frugum Tellusque Ceresque
Ferre suo, gravidas visceribusque suis.* Magistorum cuiuscunque pagi fuit eos lustrare, eaque lustratione agros omaes finesque agrorum circuire: ita ut Siculus Flaccus eo usque territorii limites trahendos dicat, quatenus illi lustrarent. Verba sunt paululum involuta, sed attentibus clara; sic enim habet lib. de cond. agr. p. 25: *De quibus (pagis) non puro quaestio-*

nem surarum, quorum territoriorum ipsi pagi sint, sed quasenus territoria. Quod tamen intelligi potest, magistri pagorum quoad pagos lustrare soliti sunt uti trahamus, vel ex hoc quasenus lustrarent. Atque eam sane lustrationem mense Maio [fieri solitam colligere ex Epistola S. Vigilii Tridentini de SS. MM. Sifinnio, &c. apud Ruinarum pag. 611, num. 2, ubi eius sacri pulchra descriptio, in qua diversarum pecorum pompis fuit suovetaurilia: in mensem, inquam, maium ambarvalia illa inciderunt, quia IV. Kal. Iunias martyres interfecti fuere. Eodem mense Maio eam lustrationem] consignat vetus Calendarium rusticum Farnesianum apud Grut. p. 13 & diem, qui in Calendario nullus certus praestituitur, suspicabatur Holstenius fuisse v idus, indicio cuiusdam inscriptionis, quam cum Holsteani commentario profert Reinellus in appendice n. 8. Sed scitissime idem Holstenius sese recipiens ex Varrone docet paganalia duntaxat fuisse stativa, paganicas vero ferias, inter quas lustratio, conceptivas fuisse. Quid quod mensis quidem Maius certus fixusque ei lustrationi fuit? Reperio enim alibi nonas Iunias ei ritui assignatas. Id quidem cum ex quadam paganica agrum Beneventani epigraphae apud Fabretum p. 232, n. 610 collegerim, eam inscriptionem in medium afferendam duxi: M. Nasellius, M. P. Pal. Sabinus, praef. coh. 1. Dalmatar. or. Nasellius. Vitalis. pater. Aug. 11. quinq. paganis communib. pagi. IVOVL. (vide an non in marmore scriptum sit IOVI aut IOVEL, ut idem fuerit ac pagus Campanus Iovus, aut ei certe cognominis) porticum. cum. apparatus. or. compitum. a. solo. pecun. sua. facerunt. et. in. perpetuum. VI. id. Iun. die. natale. Sabini. epulantiibus. hic. paganis. annuos. x. (idei denarios) cxxv. dari. iusserunt. ea. condicione. VT. NON. IVN. PAGVM. LVSTRENT. ET. SEQQ. DIEBUS. EX. CONSVETVDINE. SVA. CAENENT. isem. VI. id. Iun. natale. Sabini. epulantur. quod. si. factum. non. eris. sum. hic. locus. ut. supra. scriptum. est. cum. annuis. x. cxxv. in. perpetuum. ad. collegium. medicor. et. ad. libertos. N. (hoc est nostros) persineas. ut. II. VI. id. Iun. die. natale. Sabini. hic. epulantur.

Sacrificium quod ea lustratione fiebat ambarvale dicebatur. Vide quae de hoc sacro viri doctissimi notarunt, eiusque descriptionem apud Viug. I geor. 343. Ad quem locum Servius, id sacrum saepe de porca secunda & gravida fieri consuevisse scribit, id quod & Ovidius modo in partes vocatus testatur. Bene Servius saepe sic factum ait, non perpetuo: nam fuit cum apratius id sacrum instrueretur, & suovetaurilia sive, ut alii malunt, solivetaurilia circum agerentur, teste Catone de r. r. c. 141, ubi ritus descri-

adolescente eius theatri vestigia superabant : nam memini ante amplius viginti annos magnam illius hemicycli partem fuisse disiectam , non
Y 2 aliam

scribitur , & legitima verba sic concipiuntur : *Y-
num Iovemque vino praefasi sic (dicebant)
Mars pater se precor quaeque , uti sis vo-
lens propitius mihi , domo familiaeque nostrae,
quoque rei ergo agrum , terram fundumque
meum solitaurilia circumagi iussi : ut tu mor-
bos visas invisisque , viduamque vastitudi-
nemque , calamitates inemperantiaque prohi-
bessis , defensas averruncasque , utique tu fru-
ges , frumenta , vineta virgultaque grandira ,
beneque evenire sinas : pastores pecuamque salva
servassis , duique bonam salutem valitudinem-
que mihi , domo familiaeque nostrae Harumce
verum ergo fundi , terrae agrique mei lustran-
di , lustrique faciendi ergo , sicut dixi , ma-
hisce solitaurilibus laesentibus immolandi esto.*
Quae quidem formula privatorum lustrationibus
accommodata , paulo aliter a magistris pagorum
publice eum ritum peragentibus concipi potuit :
& loco Martis , cuius Romae & in agro Roma-
no praecipua veneratio fuit , suum cuiusque pagi
numen *εὐπιον* invocatum puto. Eodem perti-
net illa apud Festum in *pestifera* formula : *Aver-
sas morbum , mortem , labem , nebulam , im-
petiginem , pestiferam* , idest pestilentiam.

Sed finis non sit , si de agrorum lustratione
& ambarvalibus porro disputare perrexero . Quin
potius Terminalia aggredior , quae inter pagani-
ca festa magnopere celebrabantur ? Ea vero sic
dicta fuere , quod deo Termine , sive Iovi Ter-
minali eo die (puta XXIII Februarii) sacra
fiebant ex Numae institutione , auctore Diony-
sio . quem loquentem hic facere non pigebit :
Numa , inquit lib 12 , *ut consensu propriis alie-
na non concupiscerent , raris lege de termi-
nandis praeditis . Cum enim iussisset vovum-
quemque agrum suum circumscribere , atque in
finibus statuere lapides . hos sacros Iovi Ter-
minali esse voluit : iussisque ut quotannis sta-
ta die res divina eo loco in paganorum coetu
fieret , sacro cum primis nobili festo in ho-
norem deorum , qui terminis tutelares praesi-
dens . Id Romani vocant Terminalia , sicut
lapides ipsos terminos , quos nostri variantia
una littera τερμῶνες : quos si quis transferre
ausus fuisset aut tollere , lege terminali caput
eius his diis devovit . inersitōri idius , tan-
quam sacrilegi , impunitate promissa & puri-
tate a sceleris . Et ex Numae instituto non ho-
stiae Terminis caedebantur , quod nefas esset eos
lapides cruentari , sed liba & frugum primitiae
offerebantur , ut ibidem auctor est Dionysius .
Sed postea teste Plutarcho , obtinuit , ut ani-
malia eo quoque festo immolarentur , veluti por-
ca aut agnus . Horatius :*

Vel agna festis caesa Terminalibus .

Praeter ceteros Ovidius horum sacrorum ritus in
secundo fastorum accurate describit .

Quorum vero haec tam multa de paganis
feriis ? Nimirum ut intelligatur ad aliquod eo-
rum festorum ludos Herculaneenses pertinuisse :
ludi quippe pars non ultima religionis festorum
fuit . Potissimum vero ad Terminalia , quae iam
appeterent , ut ex initio epigrammatis constat ,
eos ludos spectasse crediderim . Cetera nunc por-
ro exsequamur .

L. AVFSTIVS. L. L. STRATO .) Ma-
gistrorum nomina subnectuntur , omnino duode-
cim . Suspexabar duodenarium magistrorum nu-
merum in nostris hisce pagis fuisse observatum
ex prisco Etruscae gentis instituto , quae , ut in
Etruscis originibus demonstrabitur , duodenario
numero summo perit est delectata , in tantum ut
quamcumque insiderent regionem , dudens eam
urbibus incolerent , ut cetera omittam . Et auge-
bat suspicionem , quod in finitimo pago Iovo
duodecim quoque magistri essent , ut patet apud
Grut. p. 39 , § , item in altero pagano epi-
grammate , quod Capuae prostat , (non vero
Casini , ubi id per incogitantiam statuit Fabret-
tus p. 626 , n. 225 .) duodecim quoque magistro-
rum nomina recensentur . Tamen , ne hisce ar-
gutationibus nimis indulgeam , facit quod in eo
Campano elogio , quod idem Fabrettus habet p.
633 , n. 298 , tredecim magistrorum nomina (si
modo id epigramma est paganicum) adscribun-
tur : ubi post magistrorum nomina subiungitur :
HEISCE MAGISTREIS CERERVS MVRVM
ET. PLVTEVM. LONG. P. LXXX. ALT. P.
XXI . FACIVND. COIRAVERE . EIDEMQ.
LOID FEC. ATILIO Q. SERVILIO COS.
Is murus cum superstructo *plussio* (idest corti-
nula , *σπαξις* , ac veluti podio) ad spectandum
ludos aedificatus fuit . Quare , ut obiter moneam ,
non e materia tantum apud nostros loca ad spe-
ctandum antiquissimis temporibus construebantur ,
sed etiam mansura , & stabilia .

Adscribam porro *επιγραμμάτων* ea tantum no-
mina , quae inexpertum lectorem memorari pos-
sint : C. BLOSSIVS. M. L. PROTEMVS. M.
RAMNIVS. P. L. DIOPANTUS (idest Diophan-
tus) T. SVLPICIVS. P. Q. (idest *Publii* ,
Quinti supple *libertus*) PVL. (non *Publii*
interpretandum videtur ; sed Graecum aliquod
cognomen a *πυλ.* aut *πυλ.* syllaba incipiens li-
bertino homini videtur potius afferendum , quae
sexcenta esse possint) Q. NOVIVS. Q. L. PRO-
TEMVS. M. PACCIVS M. L. PHILEMATIO. M.
LICCVLEIVS. M. L. PHILINUS. A. POLLIVS.
P. L. ALEXANDER. Numerius MVNNIVS. &c.

C. COELIO. C. F. CALDO . . DOMI-
TIO. CN. F. AHENOBARB COS) idest an-
no V. C. DCLIX. Supplentur hinc fragmenta
Capitolina , quae habent . . . CALDVS L. DO-
MITIVS. C. . . Et ex his vicissim fragmentis
Lucii praenomen , quod in nostro marmore deper-
iit

aliam puto ob causam, quam ut figulinae ibidem exercendae patentior area explicaretur. Supra theatri cuneationem quaedam surgunt novitii operis caenacula, in quibus ante centum & triginta fere annos Camillus Peregrinus senior, poeta celeberrimus, huius Cathedralis Ecclesiae primicerius rusticabatur (105).

VIII Hoc theatro, quod sub Caesaribus aedificatum postea docebo, fueritne aliud Capuae antiquius, ignoratur. Cum Romae primus omnium Magnus Pompeius non sine bonorum reprehensione lapideum theatrum (idque cum Veneris aede ita copulatum, ut tantum se Veneris templo gradus addidisse cauffaretur) exstruxerit: vix videntur ante id tempus theatra in Italia, nisi lignea, existisse. Si quis tamen Campanorum id luxui tribuendum velit, ut ante Pompeiani theatri tempora lapideum aliquod nostri habuerint, non contendam: modo stante Campanorum rep. id fabricatum affirmant. Verum quid magnopere in istiusmodi ariolationibus operae pretii? Hoc certe, cuius adhuc supersunt vestigia, sub Caesaribus fuisse a Campanis constructum mihi paullo post demonstrabitur.

IX Nam hoc primum omnium statuendum puto, quod haecenus indicavi aedificium, id revera theatrum fuisse, non vero aut alterum amphitheatrum, aut quidvis aliud. Quo labore superfederem, nisi vir summus Antonius Sanfelicius, non theatrum illud fuisse, sed alterius amphitheatri reliquias existimasse videretur. Malim tamen aliorum illius orationem accipere, (106) quam quidquam secus de viro clarissimo

co-

nt, alteri consuli Domitio vindicatur. Apud Senatorem & Obsequentem eodem ordine C. Coelius, L. Domitius sine cognominibus hoc anno consules eduntur: sed Asconius in Cornelianna ἄσπον ἠπόσπον: L. Domitio, inquit, C. Coelio conf. S. C. factum, nequis Cretensibus musuam pecuniam daret. Qui ordo in emuntiandis consulibus haud raro permutatus reperitur.

(105) Inter manu exarata eiusdem Peregrinii senioris poemata, quae is, quem toties honoris causa nominavi, Iosephus a Capua Capycius a viro nobili Alexandro Peregrinio sibi humanissime commodata brevi est editurus, exstat elegans capitulum ad quendam Iohannem Camertinum Capuae olim Vicarium. Eo capitulo dum universae vitae suae rationem poeta exponit, se iam chori ministerio exauctoratum ait: tum haec subiungit:

*E son' uscito ancor dalla cissade,
Ma no sto in villa in lieta spiaggia aprica
Senza ricchezza e senza poversade.
In cui riviro dove fu l'antica
Capua, e voggio ch'ov' ebbe alsi palagi,
Or sropca el rozzo matitor la spica.
Ove son dico la delixio, e gli agi
Da' miei Campani eroi? ove i Perollis?
Ove i Pacuvii? ove i Guibelli e Magi? &c.*

*Qui vivo in parte lieto, e dolce inganno
Faccio a me stesso al fin della mia vita,
Che gid m'appresso al sessantesimo anno.
Stommi in una casetta orna e romita
Sopra un TEATRO antico fabricata,
Ove ogni vento ha libera l'uscisa. &c.
Saper volere come si dispensa
Da me la vita? Levomi a l'aurora
Di letto a ben' oprar con voglia accansa.
Passeggio un miglio, e poco men tal'ora
Sin dell'ANFITEATRO alle ruina
Che stanno in pio con meraviglia ancora.*

(106) Dum Campanae magnificentiae reliquias describit Sanfelicius: *Exstant ex iis*, inquit, *duas amphitheatri moles opere Dorico* &c. Duone veteris Capuae amphitheatra adstruit, ita ut hoc quod modo indicavimus theatrum, vir eruditus pro amphitheatro altero habuerit? anne vero Calpurnium imitatus, qui ecloga VII sic pulchre amphitheatrum circumscribit:

*Et GEMINIS medium se MOLIBVS al-
ligas ovum:*

eodem ille sensu *duas amphitheatri moles* dixerit? Ita profus. Et accedit quod in sequentibus de uno evidenter aedificio loquitur: *Duae*, inquit, *amphitheatri moles opere Dorico, tam vastae, haque architectura, ut nemo sit, qui*

cogitare. Quidquid tamen ille senserit, danda est venia, quod ea aetate nondum detectus esset in huius, de qua differimus, fabricae ruinis is lapis, qui nunc ad S. Eligii prostat, quo quidam Lucceius Peculiaris REDEMPTOR. PROSCENI fuisse dicitur: de quo saxo infra dicitur.

X Nam aliud mihi marmor prius illustrandum suscipiam, quo marmore quis demum ille fuerit, qui theatrum hoc a fundamentis excitari curavit, aperitur. Itaque ab amphitheatri titulo non fuit disiungendus is lapis, ex quo tum theatri aetatem assequi licebit, tum eius operis EXACTOREM. Exstat id elogium Capuae ab *Ebulensi* regione occidentem versus pergenti sinistro viae latere in hunc modum:

D. M. S.
Q. ANNIO. IANVARIO
EXACTORI. OPERVM. PVBL
ET. THEATRI. A. FVNDAMENTIS
HVIC. ORDO. DECVRIONVM
OB. MERITA. EIVS. HONOREM
AVGVSTALITATIS
GRATVITVM. DECREVIT
VIXIT. ANN. LXXI. VIVOS
SIBL. FECIT. POSTERISQVE
SVORVM

Et refertur hoc quidem a Grutero p. 304, 7. Sed primum alio positus linearum, deinde Lxx anni Q. Annio tribuuntur, cum in saxo sint LXXI; demum quarta inscriptionis linea, quae maximi est ad rem nostram momenti, mutila exhibetur hoc modo, ET . . . MENTIS. Et, fateor, litterarum vestigia ita fugientia ea cippi parte offendi, ut, nisi in schedis cuiusdam Silvestri Ayossae, quae quasdam nostrates epigraphas oscitanter descriptas habent, eum versum integrum reperissem, vix divinando eum assequi potuissem. Non sic tamen oblitterati sunt characteres, quin postquam iis schedis doctior effectus ad marmor rediissem, non illico singulas litteras probe agnoverim.

XI Ea in inscriptione cum Augustalium mentio fiat, qui rarissime Augusto vivente, & non nisi extra Romam, post Augustum vero tempora passim audiri coeperunt, omnino post Augustum theatri opus exaedificatum oportuit. Ac de Augustalium ordine nihil hic me attinet dicere, quod eam tractationem alibi susceperim. *Honor augustalitis gratuitus* ita hic dicitur, uti apud Grut. 393, 5, itemque 475, 3, & 4 HONOREM. DECVRIONATVS. GRATVITVM. *Augustales vero gratuiti* reperiuntur apud Grut. 172, 13: 432, 3, & 454, 7; necnon apud

primo EIVS aspectu non obstupescat &c. Quid quod hoc, quo de agimus, theatrum iam dudum extimis ornamentis nudatum nulla operis Dorici adicia de se dara Sanfelicio potuit? Ea tamen

ambiguo Sanfelicii dictio Maximiliano Missonio fecit, opinor, officias, qui in itinere per Italiam Gallice conscripto *les vestes de deux amphitheatres* Capuae superesse narrat.

apud Fabretum p. 403, n. 304. Non alii porro sunt decuriones aut augustales *gratuiti*, quam gratis & sine ulla impensa ob aliqua sua merita in eos ordines allecti: unde apud Fabretum p. 744, n. 530 diserte legitur AVGVSTALI GRATIS CREATO. Nam ceteroqui quicumque decurionatum aut augustalitem consequerentur, aut pecunia iis eroganda erat, aut opus publicum faciendum, aut munus edendum, aut tale aliquid, ut ex innumeris inscriptionibus constat. Q. autem Annius Ianuarius ob theatrum sua cura a fundamentis erectum gratis in Augustalium ordinem fuit a Campanis decurionibus cooptatus. Quid vero sibi velit EXACTOR. OPERVM. PVBLICORVM, ne longum faciam, consule substratam hic notam (107).

XII

(107) DE EXACTORIBVS OPERVM PVBLICORVM, REDEMPTORIBVS, ARBITRATV, PROBATIONE

SCHEDIASMA.

Nomen hoc magistratus, quem qui gerent, *exactores operum publicorum* dicerentur non alibi, quod sciam, invenias, quam in recitato Campano epigrammate, & in veteri inscriptione apud Fabretum pag. 94, num. 204 EXACTORI OPERVM, & in alia apud Fleetwood pag. 47, 2. EXACTORI OPERVM DOMINICORVM. Sed e veteribus tamen scriptoribus facile eius vim vocis assequemur. Nam *exigere opus* is dicebatur. ad quem operis curatio pertinebat. Et *exactor operis* habet respectum ad *redemptorem*: hic opus *probatum tradere*, ille *exigere* dicebatur. Itaque postquam vim huius vocis *exigo* scriptorum exemplis illustravero, tum de *redemptoribus*, *arbitratu*, *probatione* praeterea agam.

Exactio operum publicorum praeter cetera apud Ciceronem pro Domo occurrit: *Quid*, inquit, *operum publicorum exactio? quid inscriptio nominis tui?* Columella I, 7: *Nulla est autem maior vel nequissimi hominis custodia, quam operis exactio.* Ovidius in epistolis:

*Ipsa necis superem nostrae spectator adesces,
Auctorisque oculis exigetur opus.*

Plinius X, Epist. 85 paullo explicatius ac plena locutione *exigere rationem operis* dixit: *Exigendam esse*, inquit, *a Dione rationem operis, antequam reipublicae traderetur, quod aliter fecisset ac debuisset.* Ad haec Papyrius iureconsultus l. 9, Dig. De admin. rerum ad civ. pertinentium: *Anoninus*, inquit, *& Verus rescripterunt operum exactionem sine cautione non oportere committi.* Et ex eiusdem legis initio percipimus quem EXACTOREM OPERVM PVBLICORVM nostra inscriptio appellat, eundem ac *curatorem* fuisse. *Impp.* ait ibi Papyrius, *Anoninus & Verus rescripterunt, pecunias, quae apud CVRATORES remanent, usuras exigent*

das: eius vero, quae a redemptoribus operum exigi non potest, foreis dumtaxat periculum ad CVRATORES pertinere. Nulli dubium quin exactor operum publicorum idem qui *curator* fuerit; qua voce nihil est magis in inscriptionibus obvium. Nam ubi quaeso hoc non invenies? *Curator operum publicorum* (quod est tritissimum); item *operum maximorum*; itemque *adium sacrarum, operum, locorum publicorum*; nec non *alvei Tiberis, & riparum, & cloacarum urbis; aquae deducendae; pontis Augusti in Moesia; viarum sternendarum.* &c. de quibus vide indicem Gruterianum Magistratum. Cum *Curatores* operum tam saepe in inscriptionibus inveniantur, mirari subit, cur hoc tantum Campano titulo *Exactor operum publicorum* appelleretur: praesertim cum haec ipsa ceteroqui locutio scriptoribus, uti modo demonstrabam, sit sane quam familiarissima. Esti sequiore aevo non inusitata fuit ea magistratus appellatio; & duo huiusmodi exempla apud Cangium reperio. In his Chronicon Fontanellenae cap. 16: *Exactor operum regalium in Aquisgranii palatio regio sub Heinardo Abbate a Domino rege constitutus est.* Et Iohannes Tzetzes Chil. V. cap. 17:

Ἐφ' ἡ γαμβρῶν ἔξακτορα γεωργῶν ἐχρηκί,
Πολλὰς ἀρχὰς ἀνύσαντι πρῆκοικαὶ ἐμύκτων.

Venio ad *factorum testorum exactionem*: quam quidem procuracionem in urbe Roma propriam censorum fuisse non uno ex Livii loco doceri potest. Lib. XLII, 3: *Censorem*, inquit, *mori- bus regendis creatum, cui facta sacra exigere sacris publicis, & loca suenda more maiorum traditum esset.* Et de Gracco & Claudio censoribus lib. XLV, 15 ait: *Perentibus, ut ex insituto ad facta sacra exigenda . . . anni & bimestris tempus prorogaretur.* Interdum tamen eam procuracionem *senatus* consulibus aut praetori mandabat, quod in C. Verris praetura evenit. Itaque non erit inutile ex libro primo in Verrem nonnulla huc adtexere: *Quapropter*, inquit n. 40, *ita modo praesuras (C. Verris) criminibus auditis, ut ex utroque genere & iuris dicendi & factorum testorum exigendum ea postulatis, quae maxime digna sunt eo.*

000

XII Habes exactorem operis hujus: de eiusdem theatri, aut saltem eius partis, quae proscenium dicebatur, redemptore nunc accipe, nempe eo,

170. Tum n. 30 haec quoque ait: *Asdem Caestoris, iudices, P. Iunius habuit tuendam L. Sulla, Q. Metello Censoribus. Is mortuus est: reliquis pupillum parvum filium. Cum L. Octavius, C. Aurelius Cos. aedes sacras (tuendas) locavissent, neque posuissent omnia sacra secta enigere; nequa ii praestores, quibus eras negotium datum, C. Sacerdos & M. Caesius: factum est S. C. quibus de sacris sectis cognitum & iudicatum non esset, uti C. Porres, P. Coelius praestores cognoscere & iudicare. Quem ad locum Alconius: Huius rerum cura propria censoribus datur, i. e. sacrorum sectarum exigendorum. Verum haec suari & procurare, cum ceteris scem cum publicis sum privatis operibus, aedilium cura est annua. Praestores, nisi senatus decreverit, de hac re minus laborant. Sed aliter, puto, censores, aliter aediles his de rebus cognoscebant: hi a redemptoribus tantum ratonem operis exigebant; illi autem non a redemptoribus tantum, sed ab ipsis, opinor, etiam aedilibus: id quod & Alconii verba attendenti inuunt: & censorum vero potestas quam late protendebatur, quis ignorat? Sicut vero censorum, consulum, praetorum, aedilium, etsi varium forsasse respectu; exigere fuit, ita redemptorum tradere opus. P.ullo post eum locum Cicero: Quaevis (Verres) quis aedem Caestoris sacram sectam debere tradere. Nec post multa: Quaevis eequid sis, quod a pupillo traditum non sis, quod exigere oporteat. Tu quoque sequuntur n. 51 magis etiam extinctionis huius vim notionemque declarant: ibi Verres cum omnia in aede Caestoris nova atque integra deprehendisset, nec fore suis latrociniis locum, eo se demum convertit: Nam mehercule, inquit, sic agamus: columnas ad perpendicularem exigantur. Vide porro quae adversus illam motosam praetoris praedae diligentiam habet ibi Tullius.*

Etsi quae de exactoribus hucusque differui, satis etiam quid sibi redemptor velit ostendunt: de hoc tamen etiam vocabulo in anaglypti (de eo notatione sequenti fusius agam) gratiam, quo quidam LVCCCEIVS. PECVLIIARIS. REDEMP-TOR. PROSCENII Campani dicitur, aliungere non erit inutile: Redemptores, inquit Festus, proprie atque antiqua consuetudine dicebantur, qui, cum quid publico faciendum, aut praebendum conduxerant effecturansquo, tam domum pecunias ACCIPIEBANT: nam antiquitus EMERS pro ACCI-PERE ponebatur. At si nunc dicantur redemptores, qui quid conduxerant praebendum usendumque. In re tam trita exemplorum nubem densare putidissimum fuerit. In veteribus glossis legitur in hunc modum: Redemptor ἐπυκαῖος; & apud veteres iureconsultos redemptores ii

sunt, qui suis caementis, suoque labore aedificant, constituto pretio: Redimere autem, sicut & locare aedes sacras apud Cic. Lib. I in Verrem, num. 30, & seq. etiam qui aedium sacrarum facta secta redimerent aut locarent dicuntur. Et redemptoris quidem vocabulum ad curatores seu exactores operum publicorum, aut quoscumque locatores a quibus utique opus faciendum conducebant, refert Cic. V in Verrem: Eundemque se memini censorias quoque leges in sacris sectis EXIGENDIS tollere, & commutare, ne is REDIMERET, cuius res esset.

Illi quoque a redemptoribus opus exigere dicebantur, quorum arbitratu res esset facienda. Itaque saepe hoc in inscriptionibus deprehendas, quoties aliquid fieri iubetur ARBITRATV TŪ dicitur ut fiat. Ne longe abeam, in Herculaneensi epigrammate quod supra (pag. 164) recitavimus, ARBITRATV. CN. LAETORI porticus reficienda iubetur. Plautus Rud. Videssis cuius arbitratu rem nos facere vis. Vlpianus de verb. sign. Illa verba ARBITRATV L. TITII FIERI ius significans, & in servum non cadunt. Horatius Serm. II, 3:

*Heredes Scaberi summam incidere sepulcro:
Ni sic facissent, gladiatorum dara centum
Damnati populo paria, atque opulum arbitrio Arri.*

Sane apud Ciceronem Orat. pro dom. n. 37, & Orat. post redit. in sen. n. 7, atque in Pisoniana n. 9 arbitria funeris Hottomannus mercedem libitinariorum interpretatur: quod inde factum puto, quod funeris expensae alicuius arbitratu ut fierent caveri testamento solebat.

Demum operis probatio, comprobatio, improbatio ad eosdem operum exactores seu curatores pertinuit. Ac fuit, sat scio, victimarum probatio, de qua videatur Brissonius in Formul. p. 17. Fuit & equorum probatio, quae quandoque in veteribus kalendaris occurrit, de qua vide Argolum in Panvin. De lud. circ. I, 12. Adde bovum probationem de qua Varro De R. R. I, 20: Primo, inquit, est probatio qui idonei sint boves. Columella quoque boves probare dixit, & vetus Evangeliorum interpres Luc. XIV, 19. Adde mensurarum probationem, de qua Modestinus l. 39, D. ad l. Corneliam de falsis dixit: Mensuras vini & frumentis publice probatas corrumpere; quae probatio ad aediles pertinuit, ut in quadam lege in pandectis memini legisse, & ad eosdem ponderum probationem pertinuisse existimo, qui per SACOMARIOS, quorum mentionem in inscriptionibus deprehendi, pondera exigere. Accedit pecuniae probatio, de qua Mela l. 39, D. solut. ait: Si solutus tibi pecuniam eam apud nummularium, quoad probaretur (i. e. ad obrussam exigeretur) deposuerim. Accedit tritici probatio, quae in castris qui-

eo, qui proscenium faciendum conduxit, aut eo quidem certe, qui eiusdem proscenii facta testata suscepit. Fuit autem is, qui in veteri anaglyptici operis marmorea tabella reperitur in hunc modum: LVC-CEIVS. PECVLIAVIS. REDEMTOR. PROSCENI. EX. BISO. FE-CIT. Atque eius quidem anaglypti delineationem in tabula excusam habes,

quidem ex l. 12 D. de re milit. ad tribunos pertinuit, urbe vero sive a praetore ea probatio imperabatur, ut Lib. III in Ver. n. 30, & 31; sive, opinor, ab aedilibus, maxime si de frumento publico ageretur. Praeterea armatum probare apud Cic. Orat. pro Caecina est, si probe memini, explorare num armatus sit. Mitto alias innumeras probationes, quae apud veteres Scriptorum possint occurrere; ut est illa, qua Alexander Severus dicitur a Lampidrio cap. 40 Pur-puras clarissimas venalis gravissimus exactor fuisse; i. e. id opus ut optimum fieret non seganter instituisse. De aedificiorum vero probatione brevem hanc tractationem institui propterea quod nihil frequentius in operum publicorum titulis legitur, quam hoc: ὁ δὲντα FACIUNDVM. CVRAVIT. IDEMQ. PROBAVIT: sive ubi est sermo de pluribus: FACIUNDVM. COERAVERVNT. EIDEMQ. PROBAVERVNT. quod Livius utpote compendio studens, sic contraxit IV, 22: Censores villam publicam in Campo Martio probaverunt.

Probare autem in his talibus probum ne iudicare significet, an examinare & tamquam exigere ad obruffam, an utrumque disputat Graevius ad Lib. III in Ver. n. 30, & 31, ubi de tritici probatione est sermo; ac levi quadam cum Scioppio concertatione utitur, dum ille negat probare in his talibus aliud esse quam probum iudicare: hic contra & experiri & probum aestimare recte interpretatur. Equidem sic rem transigi posse existimaverim, ut praesenti quidem tempore id verbum modo explorandi modo comprobandi vim habeat, praeterito vero tempore plerumque idem sit, quod rem exploratam atque inspectam comprobare, ita ut utraque simul notio & explorandi & comprobandi ei verbo subiciatur, cum dicitur FACIUNDVM. COERAVERVNT. EIDEMQ. PROBARVNT i. e. inspexerunt, & inspectum comprobarunt. Id perinde se habet, ut Romani vixisse eos dicebant, quos vita functos significare vellent, teste Plutarcho in Cicerone de Catilinae coniuratis: ἔθαν, εἶπον (ὁ Κικέρων) ὅτι οὐδὲ Ρωμαίων οἱ διασφαινοῦν μὴ βυλόμενοι τὸ τελευτᾶν σημαίνει. In eundem modum probasse & operis explorationem notat, & simul, id quod explorationem, tamquam mors vitam, consequeretur, probationem.

Sed missis huiusmodi ἀκριβῆαι, probare, comprobare, improbare ad exactores operum pertinuit, seu ad quoscumque locatores, aut quo-

rum arbitrato res fieret. Itaque eam curam Frontinus De aequed. Lib. II ad censores & aediles refert, quorum & exigere fuit: Eorumque, inquit, operum probandorum curam fuisse constat per censores & aediles. Livius XLV, 15 isdem censoribus & exigere & probare tribuit: Perentibus, ut ex instituto ad facta testata exigenda, & ad opera, quae locassent probanda, anni & bimensis tempus prorogaretur. Contra redemptores dicebantur ii quidem probare aut approbare, verum non absolute, sed locatori, cui etiam opus approbatum tradere dicebantur. Cicero Lib. I in Ver. 54: Locator opus id quod mea pecunia reficiatur: ego me refecturum offedio. Probatio futura est tua, qui locas: praedibus & praedibus populo cautum est. Rursus eadem Ver. n. 55: Quid ista? ne visisum opus fieret? ut arat probatio tua. Et pro Fonteio n. 4: Obiectum est etiam, quaesitum M. Fonteium ex visum munitionis fecisse: ut aut ne cugerei munire, que id, quod munisum esset, ne improbares. Si & coacti sumus munire omnes, & multorum opera improbata sint, certe utrumque falsum est, & ob vacationem pretium datum, cum immunitis nemo fueris: & ob probationem cum multa improbata sint. Vitruvius IX, 3: Auream coronam votivam immuni pretio locavit faciendam, & aurum ad sacoma appendis redemptori. Is ad tempus opus mansuetum subsitit regi approbavit, & ad sacoma pondus coronae visus est praestitisse. Ex μελέταις Hadriani Sophistae Tyrii (quas edidit Allatius in Excerptis variis Graecorum Sophistarum: Romae an 1641, 8) secunda hoc habet argumentum: Μισθοφόροι τὸν πονηρὸν τῶν τοῦ λαοῦ ἐπιτηγῶν, καὶ ἀπειροὶ τῶν μισθῶν τὰς ἀκριβῆαι ἰοκμαζόμενοι. Illud δοκιμαζόμενοι neglexit (an minus intellexit?) interpres: verte sic: Mercenarii milites. Summo in hostes (quo obruerentur) diducto, cum opus suum (exactori sive locatori) approbassent, mercadem exigunt in iudicio Amphithyonum. Ita vero domum redemptores approbant, cum magistris opificiorum ex inspectione opus esse probum & recte factum pronuntiarent: id fuit opus approbatum tradere. Fuit tamen, cum arbitrato domini, qui locaret, ex lege dicta operi faciendō res esset approbanda. Paulus l. 24 D. locati haec habet: Si in loco locationis comprehensum sis, ut arbitrato domini opus approbetur: parvum habetur, ac si viri boni arbitrium comprehensum fuisset. Cur autem opus probatum

habes, quam vide: eiusdem vero explanationem, quam post tot clarifimos viros eam rem aggressos potui, me te amplius detineam, in eam-

Z

quam

tradere redemptor diceretur, Macer l. 7, §. 1 de leg. lul. rep. declarat his verbis: *Illud quoque cavetur, ne in acceptum feratur opus publicum faciendum . . . sacra secta tuenda, ansequam PERFECTA, PROBATA, PRAESTITA LEGE erunt.* Quatuor requirebantur, antequam in acceptum ferretur opus, ut perfectum, ut probatum, ut praestitum sive traditum, utque id ex lege dicta operi faciundo; cuiusmodi lex operi faciundo concipitur in veteri Neapolitano marmore: QVOD. EORVM. VIGIN. TI. IVRATI. PROBAVERINT. PROBVM. ESTO. QVOD. IMPROBAVERINT. IMPROBVM. ESTO. Huiusmodi legis saepe fit in pandectis mentio: ut in hac ipsa re, qua de agimus, Labco ait l. 60, §. 3, D. locat. *Legedicta domus facienda locata eras, ITA VT PROBATIO AVT IMPROBATIO LOCATORIS AVT HEREDIS EIVS ESSET: redemptor ex voluntate locatoris quaedam in opere permittaveras: respondit opus quidem ex lege dicta non videri factum: sed quoniam ex voluntate locatoris permittatum esset, redemptorem absolvi debere.*

Magni vero intererat primo quoque tempore opus approbatum tradere, quod interea periculum redemptoris esset. Idem Labco l. ult. eodem titulo ait: *Si rivum quem faciendum conduxeras & feceras, antequam eum probares, labe corruptis, tuum periculum est.* Sed ita demum, ut ibidem Paullus distinguit, si operis vitio accidat; nam si soli, locatoris erit periculum. Quod autem apud Labconem redemptor probare dicitur, supplendum est locatori (nam ceteroqui locator tantum aut arbiter absolute probare non item redemptor dicitur) quemadmodum plena locutione dixit Iavolenus l. 37, eodem titulo: *Si prius, inquit, quam LOCATORI opus probaretur, vi aliqua consumptum est: detrimentum ad locatorem ita pertinet si tale opus fuit, ut probari deberet.* Idem Iavolenus l. 51, §. locavi, eodem titulo quaedam habet eodem pertinentia, utrius nempe periculum fit, antequam bonitas operis locatori a conductore approbaretur. Eodem quoque spectat erudita Florentini sententia, quam non possum non huc afferre, etsi est paullo prolixior: *Opus, inquit is l. 36, eodem titulo, quod AVERSIONE (i. e. quod vulgo dicimus a corpo non a misura, in epudi, in xot: o, quasi si averfi negotium contrahamus, επιπρότερον το προσωτων: vide Modestinum l. 62, §. ult. de contrah. emt.) locatum est; donec adprobetur, conductoris periculo est. Quod vero ita conductum sit, VT IN PEDES MENSURASVE PRAESTETVR: eatenus conductoris periculo est, quatenus admensum non sit. Et in utraque causa nociturum locatori, si per eum sta-*

toris, quominus opus adprobetur, vel admensuratur. Si sament VI MAIORE opus prius intercidit, quam adprobaretur, locatoris periculo est, &c.

Sed redeo in viam. Specimina illa, quae (ut in Diatriba De Dedicacionibus IV dictum fuit) in operis dedicatione seu ἐγκαινισμῷ edebantur, si quidem ἀμύνη fabricae fuissent (i. e. ex eis potissimum rebus, quarum causa opus exstructum fuisset, veluti eam in teatro dedicando fabulae dabantur, & cetera in eundem modum) ad probationem instituendam initio fortasse introducta fuere: non enim celebritatis tantum causa adhibebantur, verum etiam ac potissimum, ut exploraretur utrum fabrica recte se haberet comparate ad id, cuius gratia exstructa fuisset: etsi procedente tempore obtinuit, ut in enceniis non tantum ἀμύνη aedificio spectacula exhiberentur, sed alterius quoque generis ad celebritatem concursusque ciendos. Hinc quorum cura fuit opera publica exigere, censorum, consulum, praetorum, aedilium, eorum quoque publica spectacula ecere proprium fuit. Celeberrimum sane illud ac sumuosissimum emisarii lacus Fucini opus quondam improbatum est, nisi cum illud Claudius celebritate maxima dedicaret? Et libet hic Taciti narrationem adtexere XII An. 56, quae in hunc maxime modum habet: *Sub idem tempus inter lacum Fucinum amnemque Lirin perrupto monse, quo magnificentia operis a pluribus viseretur, lacus in ipso gavale proelium adornatur.* Sequitur descriptio proelii longe illius quidem instructioris, quam pro ludicro spectaculo ἐν τοῖς ἐγκαινισμοῖς edi solito, quo proelio undeviginti hominum millia pugnare. *Sed perfectio, inquit, spectaculo aperum aquarum iter, & incuria operis manifesta fuit haud satis depressi ad lacus ima vel media. Ecce tibi operis improbationem. Eoque, inquit, tempore interiecto, alius effusis specus: & contrahendae rursus multitudini (ad dedicationem probationemque redintegrandam) gladiatorum spectaculum edisur, inditis pontibus pedestrem ad pugnam. Quin & convivium effluvio lacus appositum magna formidine cunctos affecit; quia vis aquarum prorumpens proxima trabebat, convulsis ulseribus, aut fragore & sonitu exterritis. Simul Agrippina crepidatione principis usa, ministrum operis Narcissum incusatus cupidinis ad praedarum. Vides ut iteratum ἐγκαινισμῶν probationemque iterata quoque improbatio consecuta fuerit: neque enim refert quod propria eius rei vocabula, dedicacionem, probationem, improbationemque is scriptor non usurparit, modo rem teneamus. Contra vero domum suam Nero princeps quando nam comprobavit? tum quoque cum eam dedicaret. De eo Suetonius cap. 31: *Biusmodi,* inquit,*

quam hic subnexui notationem (108) conieci. Anaglyptum illud centum prope ab hinc annos e theatri ruderibus erutum postea sexviri Cam-

inquit, domum (qualem multis Tranquillus descriperat) cum absolutam DEDICARET, haec Menus COMPROBAVIT, ut se diceret quasi hominem tandem habitare coepisse. Non temere comprobandi verbum a nobili biografo adhibitum, sed quod sollempne ac proprium eius rei esset. Vides profecto ἔγκλινα non inepte cum probatione coniuncta, & hanc illis subsecutam; & probationem in eius, opinor, iudicio plerumque positam, qui dedicaret, qui eo temporis articulo pronuntiaret, rectene se opus illud haberet. Et ab ea fortasse est causa, quod iis in inscriptionibus operum publicorum, quibus probationis mentio existit (veluti quod saepissime legitur FACIENDVM. COERAVERVNT. ELDVMQ. PROBAVERVNT) nihil de dedicatione adiungitur: alias saepe dedicatio memoratur, probatione praeterita. Neronis vero iudicium de tam laevis aedibus ἀποστέλλων fuit, eoque ab historico notatum. Putasses illum operis magnificentiam demitaturum. Verum is haecenus comprobavit, ut se diceret quasi hominem tandem habitare coepisse. Ac de exactoris & probatione operum tantum: quae ad veteres scriptores inscriptionesque intelligendas non inutilia fore speravi.

(108) IN CAMPANI PROSCENII ANAGLYPTVM EXERCITATIO.

I. De singulis eius anaglypti imaginibus.

Primus omnium qui hanc anaglypticam tabulam, etsi parum exacte delineatam evulgaverit, fuit Ioh. Petrus Paschalis, commendatione ille quidem dignissimus, quod illud monumentum publice ut collocaretur cum Campano magistratu egerit, nisi etiam perexiguo edito libello eo demum evasisset, ut illas Palladis, Iovis, Cupidinisque (sic enim pharetratae illam imaginem interpretatur) effigies ad Trinitatis mysterium detorqueret.

Sed & vir eruditissimus Ioh. Mabilionius suo illo per Italiam itinere cum marmor oculis delibasset, dignissimum duxit, quod cum eruditus viris commune faceret (etsi parum accurate delineatum, quod illud e Paschali descripsisset) brevi etiam explicatione adiecta, quae non potest sine piaculo praeteriri. Sic enim ait: Ioh. Petrus Paschalis e Soc. Iesu exiguo libello has figuras explicavit, ita ut prima figura machinam versatilem ad sustollendas lapides grandes, secunda sculptorem vel architectum, tertia Palladem, quarta Iovem sedentem, quinta Cupidinem, sexta senasorem qui impensas operi suppeditabat, septima denique Volturnum fluvium significari existimat. De quatuor pri-

mis explicationibus vix ulla difficultas: alias non facile admissuri sunt viri eruditi. Nam & quinta Apollinem refert molius, quam Cupidinem, qui nudus pingi solat: sexta sacrificum, qui Genio theatri sacrificat, dextra craterem effundens in aram, sinistra flores in cornucopiae gestans. Nam Genio res sacra feras marmo & floribus ex Varro & Censorino. Apud Oiselim Tab. XLII Genio Augusti eodem modo sacrificatur. Porro Genium serpentis imagine aliquando significatum fuisse, praeter Rosinum, Virgilius auctor est Aeneid. lib. v. Unde septima figura sine dubio exhibet Genium theatri, ut sicutulus superpositus indicat. Sic apud Grut. p. 111 Genius theatri Pompeiani, apud Reinensium p. 183 Genius theatri Augusti legitur. Sed haec viderint alii.

Demum Raphael Fabrettus in volumine inscriptionum p. 78. Mabilionii, explicatione in medium allata, hoc tantum a viro erudito dissentit, quod quem Apollinem putat Mabilionius, is Dianam a se succinctam esse verissime affirmat. Maliebris quippe, inquit, est ille vestitus: & omnino similem cum arcu, pharetra & venabulo (quod Sali usquam appictum non memini) nummi octavus & undecimus tab. I. apud Oiselim exhibens, ut marmora praetermissam. Verissime id, inquam, nec est cur de eo quisquam addubitet: & accedit, quod nomen Capuae πῆτριον non aliud quam Diana fuit; quod ex templo per celebri Dianae Tifatinae, & ex aliis constat monumentis. Sed tamen post Mabilionii & Fabretti doctas animadversiones & conatus de integro hunc lapidem volvere aggredior.

Ac primum de sacrificio & serpente non usque adeo certa sunt quae Mabilionius statuit, quin potius imaginem illam, cui crater in manibus, Genium fuisse putem, serpentem vero interpreter Capuae διακριτικόν simulacrum. Quare singulas iam lustrabo imagines a postrema exorsus. Non enim, uti dixi, serpens ille cristatus pro Genio theatri esse accipiendus videtur, sed ad vetustissimas fortasse Capuae origines alluditur. Nam Campani initio Opici fuere: Opicos vero a serpentibus sic appellatos, testatur Stephanus in Οἱ πικιοὶ in haec verba: Οἱ δὲ, ὅτι Οἱ πικιοὶ ἀπὸ τῶν ὀφίων. Alii vero, inquit, Opicos, quasi Opheicos, a serpentibus appellatos putant. Servius ad illud Aen. vii, Oseorum, quo manus sic commentatur: Capuensis dicitur, qui ante Opici (fortasse legendum Opici, aut certe Opici) appellati, quod illic plurimi abundaverunt serpentes: nam graece ὀφίς dicitur serpens. Porro qui antea Opici a serpentibus dicebantur, postea contractius Opici & Opici sunt appellati; uti iam viri docti demonstrarunt. Quare serpens ille videtur Capuae διακριτικόν
signum

Campani in fornice S. Eligii collocandum curarunt; ibidem nimirum, ubi hunc amphitheatri titulum, quem hoc qualicumque commentario

Z 2

illu-

ignum fuisse, uti Capricornus Augusti, & alia id genus, quae huc congerere non est opus. Accedit, quod in hunc usque diem nostra haec civitas duo sibi insignia usurpet, unum iustitiae, quo crux depingitur, alterum, quo septem serpentes in cratere surrecti exculpuntur. Peregrinum sane memini in Camp. Fel. (quanquam locum reperire non potui) negare pro satis antiquo habendum esse illud insigne crateris cum serpentibus: sed illud quoque memini novitatem eius stemmatis nullo modo a laudato viro probari. Et ceteroqui etiam scio, cum primum ista insignia usurpari coeperunt, ad veteres origines saepe alludi placuisse: in tantum ut non pudeat hodie Gaditanos, quamvis Christianos, in publico sigillo Herculem exhibere cum hac inscriptione *Hercules Gadium fundator dominatorque*, id quod didici ex to. xx biblioth. selectae Clerici p. 111. Quid ergo impedimento est, quominus, cum primum hoc sibi insigne nostri cives asciverunt, ad veterem de serpentibus narrationem spectarint? Nam quod in cratere eos angues assurgentes effinxerint: id eo spectat, quod nostra haec Campania, quam Opici initio inhaeserunt, *Crater* olim appellabatur, quod eius pars litoralis in crateris formam sinuatur. Strabo de Campania loquens sic ait: *Ansiobus ab Opicis habitasam fuisse eam regionem narrat, qui iidem & Ausones appellarentur: at Polybius significat se pro duobus diversis gentibus eos habere; ait enim Opicos & Ausones servam quae est circa CRATEREM incoluisse.* Potest igitur non inepte serpens iste ad eam, quam dixi, narrationem referri: nam quamvis opinio sit quandoque veteres Genium sic depinxisse, ut anguem exculperent: tamen nihil magis in proposito marmore quis Genius theatri fuerit declarat, quam superposita inscriptio. Nunc epigrapha illa GENIVS THEATRI non supra serpentem, sed supra praecedentem figuram scalpitur, quemadmodum in tabula vides. Fugit enim virum magnum memoria, qui supra serpentem eam inscriptionem statuit.

Neque enim dubium esse potest, quin is qui dextra pateram, sinistra cornucopiae gerit, is demum Genus theatri sit habendus. Docet id tum ei superne respondens epigramma, tum etiam quod Genius eo demum habitu a veteribus depingatur, uti Traiani & Hadriani numismata testantur. Nec alia specie, opinor, visebatur Genus populi R. qui regione urbis octava aureus stabat. Certe Genii publici, qui Luciano ad imperium evecto per quietem apparuit, non alia deformatio fuit. *Noctis tamen*, inquit Ammianus xx. 12. *quae declarationis Augustae praecessit: dixit... per quietem aliquem visum, ut FORMARI GENIVS PUBLICVS SOLET.* Qualis vero illa species fuerit lib. xxv,

cap. 5 declaratur: nam sub tentorio degens imperator, *vidis squalidus... speciem illam Genii publici, quam cum ad Augustum surgeres culmen conspexis in Galliis, velato capite, cum cornucopia, per aulea vestibus descendens.* Haec dum scribo grandiusculos duos Constantii Chlorig nummos licuit contrahere: in quorum averfa parte GENIO POPVLI ROMANI inscripta Genius sic exhibetur, dextra ut pateram effundat, sinistra cornucopiae ferat, capiti vero calathum insistentem habeat. Et calathum, quem Genii vertici haec numismata superimponunt, ne a nostro quidem anagypto supra Genii caput abfuisse suspicor: quamvis enim ea parte marmor contractum cernatur; tamen intervallum quod inter utramque superpositae inscriptionis dictionem intercedit, nonnulli est indicio surrectum aliquid supra Genii caput existisse, quod epigraphen interrompiti cogeret. Verum de calatho quidem res est incerta: sed tamen capite velato, quemadmodum Ammiani verba modo recitata declarant, hunc nostrum fuisse, ex lacinia a capite in sinistra humerum dependente palam fit. Non est ergo haec penultima imago sacrificis aliquis, sed ipse Genius theatri sacrificantis ritu exhibitus. Quae cum ita esse certissime demonstrarim: illud quoque sequitur serpentem, de quo supra differbam, quidvis potius, quam Genium fuisse. [Anguis eodem positu quo haec, visitur in altero anagypto apud Spon. Sect. 2, art. 7, pag. 31 in quo in medio tres nymphae Naiades aquam ex urna fundunt, hinc serpens erectus & in spiram revolutus cernitur, illinc adolescens sacris operatur. Inscriptio subternitur: NYMINI. NYMPHARVM. AQVAR. AVGVSTALIS. AVGGG. LIB.].

Sed si tamen eum anguem pro Capuae symbolo accipere forte detrectas, & ad Genium referre mavis: sic transigi res poterit, non ut ille coluber Genius fuerit, sed Genii tantum *ἄμφιθεατροῦ σφαιρίωμα*. Neque enim temere hoc est, quod Virgilius v Aen. 95 post serpentis accuratam descriptionem subiecit,

Incertum Geniumve loci, famulumque parentis

Esse putet.

Ad quem locum Servius nullum locum Genio carere dicit, qui per anguem plerumque ostenditur. Isidorus in xii orig. 4. *Angues autem apud gentiles pro genis locorum erant habitii semper: unde & Persius:*

Pingo duos angues, pueri, sacer est locus.

Vide quae Casaubonus ad Persii locum notavit, ex quibus intelligas deos quosvis topicos sive locorum Tutelas per angues fuisse designatos; unde & Propertius lib. iv, elegia 8 de dracone:

Lanuvium annois vetus est Tutela draconis.

Tutela autem & Genius una eademque res fuit,

ut

illustravimus, in eum modum, quem supra posui, suppletum statuer-
dum iusserunt. Utinam vero eandem diligentiam sexviri ceterique Cam-
pani

uti patet ex Gruteriano epigrammate p. 105, 2: DEO. TVTEL. GENIO. LOGI. Apud Am-
mianum quoque XXI, 28 sic reperio. *Et puta-
batur Genius quidam tutelae salutis appositus
aut reliquisse. Cetera porro, quae apud eun-
dem sequuntur, sunt scitu iucunda: Ferunt e-
nem, inquit, theologi in lucem editis homini-
bus cunctis, salva firmitate fatali, huiusmodi
quosdam velut actus vestura numina sociari,
admodum tamen paucissimis visa, quos multi-
plices auxere virtutes. Idque & oracula &
auctores docuerunt praesolari: inter quos est
asiaticus Menander Comicus, apud quem hi se-
narii duo leguntur:*

Ἄγχι δαίμων ἀδρι συμπερίστανι
Εὐδὸς ὑπομένει, μισχυρόδ τῆ βίῃ.

Talesque fuisse ait Pythagorae, Socratis, Nu-
mae, Scipionis, Marii, Octaviani, Trimegi-
sti, Apollonii, Plotini genios. Quanquam quae
viri docti de genio five daemone ex ethnico-
rum doctrina collegerunt, vel si summam deli-
berare velim, dies me citius, quam sermo defi-
ciet (nec actum agere tanti erit) tamen vel
ex his paucis, quae dixi, intelligis eorum ple-
raque ex vera Angelorum bonorum malorumque
doctrina ad ethnicos mansisse. Nam malum etiam
unicuique genium veteres assignarunt: *Cum na-
scimur, inquit Servius ad VI Aen. 717, duos
Genios sortimur; unus est, qui hortatur ad bo-
na, alter, qui depravat ad mala. Et apud
Florum IV, 23 memini legisse, atram quandam
imaginem Bruto per noctem oblatam, & quae
esset, interrogatam, suus, respondisse, MALVS
GENIVS. Per bonos genios & desideria nostra,*
inquit Apuleius, *& merita ad Deos commens.,
qui ultro citroque portant hinc positiones, in-
de suppetias, seu quidam utrinque interpre-
tes & salutigeri. Eisdem omnino non modo
actarum testes, verum etiam cogitatorum appel-
lat: eosdem ait post mortem trahere veluti cu-
stodiam suam ad iudicium, acque illic in
caussa dicenda assistere; si qua committatur
arguere; si qua vera dicas, asserere; pro-
sus illius testimonio ferri sententiam. Ac ne
illud quidem a nostra religione magnopere ab-
horret, quod non tantum hominibus, sed &
urbibus & locis genios praesidere putabant: un-
de Prudentius ad Sym. lib. 11, 444:*

*Quanquam cur genium Romae mihi fugicis
unum,*

*Cum portis, domibus, thermis, stabulis solentis
Assignare suos genios, perque omnia membra,
Vrbis, perque locos genitorum millia multa
Fingers?*

[Euseb. de martyrib. Palaestinae cap. XI
fin. Ante diem III. Non. Martias, qua die
natalis Genii publici, ut gentiles existimant,
apud Caesarem celebratur. Natalis Genii pu-

blici idem videtur esse ac natalis illius Civitatis.]
Hinc in nostro hoc marmor & alibi GENIVS
THEATRI legitur. Hinc apud Grut. 75. 2
GENIVS. CONSERVATOR. HORREORVM.
GALBIANORVM. Et sexcenta huiusmodi.
Illud quoque ex inscriptionibus constat, quod est
fane trititimum, qui in maribus Genius, in fe-
minis Iunonem audisse. In una eademque in-
scriptione apud Fabretum p. 73, n. 71 GENIO.
ET. HONORI. MAGI. GERMANI. . . ET.
IVNONI. CISSONIAE. &c. Hinc illas occur-
runt apud Gruterum dedicationes Iunonibus *Claudi-
diao, Iuniao Torquasao, Genias Albasas, Iu-
liae Aufidenae* &c. Ac de genio plura iam;
quam oportuit.

Iam vero tres illae in medio anaglypti figu-
rae nihil dubium, quin Iovem, Palladem, &
Dianam exhibeant. Iupiter quidem cum dextera
fulmen habet, non alius erit quam Iupiter To-
nans, qui in Capuae Capitolio aequae ac Roma-
no colebatur. Romae in aede Iovis Capitolini
tres fuere cellae ex ordine, inquit Dionysius,
a laeribus communiore parietum clausae:
*media Iovis, utrinque altera Iunonis, altera
Minervae, sub eodem laqueari solempne se-
da. Eandem trium Deorum curvatur communionem
in coloniarum Capitolii imitabantur: ab eaque
est causa quod Arnobius ait: Nonne vides in
Capitolii omnibus virginales esse species Mi-
nervarum? Idem Campanae aedis Capitolinae
Dii σὺνναοι fuere, nisi quod pro Iunone Etru-
scorum patrio numine Diana a Campanis Etru-
scis colebatur, (ut alibi mihi demonstratum)
& Diana ceteroqui eadem, quae Iuno fuit. Ergo
tres isti Dii Iupiter Tonans, Minerva, & Diana.
qui in medio marmoris depinguntur, Campa-
ni Capitolii Dii σὺνναοι fuerint; [& Aldhelmus
apud Monachum in recognit. pag. 7. meminit
Dianae in Capitolio]. Apposite autem tribus
hisce σὺνναοι Diis Genius loci seu theatri coniu-
gitur, quemadmodum apud Reinesium cl. 1. n.
29. I. O. M. IVNONI. REGINAE. MINER-
VAE. ET. GENIO. LOCI. T. FL. PERE-
GRINVS. . . V. S. L. M. Sed in nostro, uti
dicebam, anaglyptus Diana pro Iunone pingitur
ob causas mihi modo memoratas.*

Et quidem eodem positu hic Iovem, Mi-
nervam, Dianam exulptos puto, quo in aede
Campani Capitolii visabantur. Minerva ac
Diana stantibus Iupiter sedet: sic quoque in
Capitolio. Porphyrius apud Eusebium in III de
praep. 3. Iovem sedentem facit, superne nudum,
inferne tectum, ut hic vides. Adhaec diadema-
tus quoque nostro in marmore conspicitur: dex-
tra fulmen gerit (& Iupiter, inquit Minucius,
cum Capitolinus dicitur, sine geris fulmina)
sceptrum vero sinistra. Ac de sc. pro Iovis Ca-
pitolini Augustinus XV de civ. 9 ait: *Ipsam e-*
nim

pani decuriones adhibuissent in iis statuis, columnis, aliisque ornatmentis servandis, quae elapso saeculo ex eiusdem theatri ruinis ab Hieronymo

*aim deorum omnium, deorumque regem esse voluit: hoc eius indicat sceptrum, hoc in alto colle Capitolium. Quanquam & extra Capitolium Iupiter cum scepro effingebatur, cuiusmodi est Iovis simulacrum, de quo Pausanias in Atticis σκεπτρον inquit ἔχει &c. Et Eliacorum prior cap. II de Iove Olympio ait: τῷ δὲ αἰετ-ρα τῷ θ-ῦ χάριον ἐστὶ σκεπτρον μεταλλοῖς τοῖς κῶ-σιν ἡ-δισμῶνον. Laeva elegans sceptrum habet omnium metallorum varietate distinctum; ad notandum, ut opinor, diversum pro hominum ingenii supremi numinis esse imperium, probos scepro aureo regi, in refractarios ferreo animadverti: quo spectare puteum illud ex altero psalmo, quod ἀν-ολεξῆ ex Hebraeo sic habet: *Pasces, seu reges eos scepro ferreo.* Et sceptrum quidem in nostro marmore crassiusculum vides, cuiusmodi olim fuisse mihi persuadeo. Nam profecto Homerus Od. XVII, v. 195 & seq. βόταλον & σκεπτρον synonymas ponit: & Il. β 265 Vlysses Therfitae convitia ructantis*

Σκεπτρον δὲ μετασφραγῶν ἦεν κ' ὤμων Πηλεΐδῃ.

unde & vibex ei cruenta in dorso extumuit. Et sane quidem caput, seu globulus ille quo sceptrum in nostra tabella praefixum vides, ad percipiendum non parum momenti habuit. Proprium autem ac peculiare Iovis sceptrum fuisse docet Servius ad Aen. XII, 106: *Ut autem, inquit, scepra adhibeantur ad foedera, haec ratio est, quia meliores semper simulacra Iovis adhibebant: quod cum saeculosum esset, praecipuo quando stabant foedera cum longo possessis gentibus: inventum est, ut sceptrum tenerent, quasi imaginem simulacri redderent Iovis. Sceptrum enim ipsius est imperium. Ab Iove reges sua scepra, tanquam insigne imperii, obtinere credebantur. Hom. II. β:*

Εἰς βασιλῆος φ' ἰδὼκε Κρόνῳ κατὰ ἀγκυλομένῳ Σκεπτόντ' ἢ δ' ἰδόμενος, ἵνα σφίσι βασιλῆα.

De Diana, quae supra ex Fabretto recitavi satis esse possunt. Minerva vero talis hic ferme sculptur, hastata, galeato & cristato vertice, cum Medusae capite in pectore, qualem Pausanias depingit in Atticis cap. 24: *In galeae, inquit, cono Sphinx eminet. . . utraqueque galeae partem gryppes tenent. . . Minervae ipsius signum (σῆμα) ἐστὶν ἐν χερσὶ τοῦ ἄρου, καὶ οἱ κατὰ τὸ σῆμα ἡ κεφαλὴ Μεδούσης &c.) v. Sto statua est, cum tunica velari: in eius pectore Medusae caput ex ebore factum. . . manu hastam tenet. access ad pedes statuum, &c. Quid vero causae est, quamobrem dexteram manum machinae adnotam habet Minerva? non enim hoc significatione vacat. Sine ulla controversa spectari puto ad Palladem cognomento Μαχανίτιδα, de qua haec apud eundem Pausaniam in Arcadicis cap. 39. invenio: Ἐστὶ δὲ Ἀθηνῶν ἱερὸν εἶ-μα*

κλήσιν Μαχανίτιδος, ὅτι βουλόμετων εἶναι ἢ θεῶν παντοῖων καὶ ἐπιτελεσμάτων εὐρί-ται. Minervae etiam illic Machinatricis delubrum: hoc deae cognomen inde est, quod ipsa excogitatorum omne genus & machinationum inven- tris exiibat. [Porro Minerva μαχανίτις eidem Pausaniae in Attic. XXIV. Ἐργάνη quoque cognominatur, itemque in veteri inscriptione Romae prope rupem Tarpeiam reperta, quam ex Gu- dianis avertit Petrus Relandus in Fastis consularibus pag. 19, quae inscriptio talis est: MINERVAE. ERGANAE. SACRVM. QVINQVENNALIT. . . . CORPVS. DENDROFORI. TEGNARI. CASSARI. SCRINIARI. SELLVLARI. SCABILLARI. CARPENTARI. KAL. MART. L. AELIO. COMMODO. ET SEX. SEXTILIO. LATERANO. COS. Favorinus Ἐργάνη ἢ Ἀθηνῶν, &c. Homerus hymno in Venerem 12 de Minerva ait:

Πρώτη τέκτονας ἀδρυεῖ ἐπιχθονίοις ἰδίδαιε: Terrigenas prima edocuit fabrilis fabros. Item inter Homericam hymno in Vulcanum, de hoc dicitur:

Ὅς μὲν Ἀθηνῶν γλαυκῶπιδος ἀγλαὰ ἔργα Ἀνθοῦπος ἰδίδαιε.]

Quod si Pallas hic exsculpta Μαχανίτις fuit, quidni etiam Iupiter & Diana eodem pertinebunt? Testis mihi idem Pausanias in Corinthiacis cap. 22, ubi cum de cippo quodam Dianae, Iovis, Minervae simulera sustinente dixisset, subiicit: *Αχίνας δὲ ἢ ἐποίησε Μαχανίτις τὸ ἀγάλμα ἀναὶ Διὸς. Lyceas versibus παρὰδαις, signum illud esse Iovis cognomento Machinatricis. Si Iupiter ille Μηχανίς fuit, etiam σύμβολοι Diana atque Pallas Μαχανίτιδος fuerint oportet: idemque de anaglypto nostro dicendum erit.*

Sequitur iam altera imagnicula humi cubans cum malleo & scalpro in opus nescio quod incumbens. Demus hoc Paschali, fuisse hunc Lucetium, non architectum, ut is quidem appellat, sed redemptorem, quomodo in marmore appellatur. Inter architectum enim & redemptorem interfuit sane plurimum. Tacitus 2 hist. 27: *Libertus Onomastus nuntias expectari cum ab architecto & redemptoribus. In veteribus glossis redemptor est ἐργολάβος sive qui opus faciendum conduxit, aut qui facta tecta tuenda suscepit.*

Demum machina illa versatilis quodnam instrumenti genus fuerit, quodve eius nomen, neque Mabillonius, neque alii indicaverunt. Fuit procul dubio tympanum, cuius exstat apud Vitruvium x, 9 & apud Lucretium mentio. Tympanum erat machina rotunda ad rotae similitudinem, (nisi quod rota ex radiis, tympanum solidis e tabulis contexebatur, teste Iunio Philargyro ad georg. 11, 444) qua a calcantibus hominibus versata, sustolliebantur pondera, aut demittebantur. Lucretius lib. 14, 903:

Mul,

nymo Vva, aliisve, ad quos illa possessio, quae turris S. Erasmi dicitur, transit,educta fuere, ac Romam, Neapolim, alioque aucta ;
uti

Multaque per trochleas & tympana pondera magna

Commover, atque levi sustollit machina nisu.
Trochleam, quam tympano adhibet Lucretius, in nostro anaglypto expressam summo in carcheio vides, & per trochleam ductarium funem, qui circum tympanum advolvitur. Id vero quod supra pondus depingitur, alterane trochlea fuit, ut disparton appellare liceat; an vero ferreus forfex Vitruvianus, quo pondus prehenderetur? Omnino trochlea. Vel hac autem parte hoc anaglyptum viris eruditis sese est commendaturum, quod expressim hic habemus tympani architectonici formam cum duobus eam versantibus tympanotribis, si modo sic eos appellare licet: nam ceteroqui Plautus Truc. II, 7, 49, *tympanotribam* pro tympani pulsatore accepisse videtur.

II. De huius tabellae usu divinationo.

Dixi iam de singulis tabellae imaginibus. Verum quem, inquit, ad finem exsculpta fuit? Nihil de eo Mabilionius. Ac de eo antequam conicere aggredior, monendum, quod Mabilionius & ante eum Paschalis ad subvehendum pondus eam machinam, quam tympanum appellari diximus, adhibitam hinc fuisse putarunt, cum tamen ex positu hominum per eam machinam gradientium, demitti pondus, non subvehi videatur. Verum hinc oritur difficultas, ecquid opus fuerit cippum seu columellam illam & trochlea dependentem deorsum ferri; non enim columnae nisi supra terram eriguntur. Quare subierat mihi sane suspicio, fuisse aliquod lapidis auspiciati genus in proscenii fundamenta a Luceio illo redemptore coniecti. Nam quod hodie in templorum & id genus operum fundamenta sacri lapides sollemnibus caeremoniis demittuntur: id veteres quoque consuevisse, lapis apud Grut. p. 39, 5 Romae erutus in ruinis templi Dianae in Aventino fidem facit, qui lapis talem inscriptionem praefert:

LAPIS. AVSP. S.Q. CAECILIO. METELLO.
PONT. MAX. SOLLEMNI. CVM
PRAECATIONE. PAL. POP. ROM.
CONIECTVS
IN. FVNDAMENTA. PORTICVS. MINERV.
AVENTINENS. AB. LATERE. COLL.
VIC. ARMILVSTR. &c.

Hic Q. Caecilius Metellus is est, qui C. Iulium Caesarem in pontificatu maximo successorem habuit, ex Dione lib. xxxvii. Ac recte quidem ex hac inscriptione Iacobus Gutherius in xxi de jur. pont. 5 colligit ritum lapidis auspiciati sive sacriati (quanquam vide an non LA-

PIS. AVSPICATO SACRATUS illae notae sint exponendae) in fundamenta demittendi. Sed quis stupor virum doctum corripuit, ut non etiam Taciti luculentissimum locum afferret, quo res universa vivis coloribus depingitur? *Curam*, inquit accuratissimus scriptor xv hist. 53, *vestivum di Capitolii in L. Vestivum confert* (Vespasianus) *equestris ordinis virum, sed auctoritate famaque inter proceres*. Vides obiter, ut Suetonii & Xiphilini fidem Tacitus evertit, qui absentem eo tempore facit imperatorem, cum illi contra non tantum interfuisse fundando Capitolio Vespasianum, sed & praefuisse velint, quippe quem ruderibus purgandis manum admovisse primum, ac suo collo extulisse quaedam scripserint, quo minus cetera multitudo operam suam denegaret. Pergit vero Tacitus: *Ab eo (Vestivio) contracti haruspices monuere, ut reliquiae prioris delubri in paludes auferrentur, templum isdem vestigiis fisteretur: nullo deos mutari veterem formam. Undecimo Kal. Iulias, serens luce, spatium omne, quod templo dicebatur, vinculum viciis coronisque, Ingressi milites, qui sausta nomina (veluti Salvius, Scatorius, & similia: Vide Cic. I de divin. Plin. xxviii, 1: Plut. quaeft. R. 30. & 31 ex quibus intelliges & in lustratione nomina victimas ducentium prospera fuisse requisita, & in delectu primum quemque militem bono nomine) felicibus ramis. Dein virgines Vestales cum pueris puellisque parvulis matrisque aqua vivis & fontibus amnibusque hausta, perlucere. Tum Helvidius Priscus praetor, praesente Plautio Eliano pontifice, lustrata suovestaurilibus arca, & super cuspitem redditis exitis, Iovem, Iunonem, Minervam, praesidesque imperii deos precatus uti coepta prosperarent, sedesque suas pietate hominum inchoatas divina ope arcollerent, vittas, quis ligatus LAPIS, innexique funes erant, contigit. Simul ceteri magistratus & sacerdotes & senatus & eques & magna pars populi studio laetitiaque connixi SAXVM ingens traxerunt: passimque inchoatae fundamentis argenti aurique stipes. & metallorum primitiae nullis formacibus vitatae, sed ut gignuntur. Quem locum eo integrum descripsi, quo Gutherii lib. xxi caput quintum inde locupletius evadat. Redeo iam ad institutum sermonem. Ergo cippus ille ex fune ductario dependens fuerit sane: si lubet, lapis auspiciatus in fundamenta proscenii coniciendus; alioqui quid ejus cippi demissio sibi velit non intelligo. Quid si hoc demum ipsum anaglyptum lapis auspiciatus fuerit: quo in lapide ritum ipsum demittendi cippi expressum voluerit Luceius? Quemadmodum columna illa, quam amplissimus Cardinalis NICOLAUS CARACCIOLVS nunquam interiturae memoriae Cam-*

uti testatur Ioh. Petrus Paschalis in perexiguo libello, quem de ea anaglyptica tabella vulgavit. Habenda est Peregrinio gratia, qui in Camp. Fel.

Campanorum Archiepiscopus in area ante Cathedralis ecclesiae peristylum nuper erexit, praeclis temporibus cereo paschali sustinendo haud dubie interservierat: & tamen universa illa, quae in columna ambitu insculptur, historia nihil aliud, quam cerei paschalis ritum exhibet, ubi & columna ipsa eiusdem formae cum insidente cereo scalpta visitur. Ex inscriptione vero subiecta cognoscimus Lucecium illum cognomen Peculiarium (quis enim Paschalis adfuerit, qui illum PECULIARIS ad nescio quam Luceii commendationem trahit? & cognomen PECULIARIS occurrit apud Grut. p. 358, 1.) sed ex inscriptione. inquam, cognoscitur Lucecium Peculiarium EX BISO idest ex viso, (seu per quietem admonitum id anaglyptum fecisse. Ac sicuti in Taciti narratione praetor Helvidius aedi fundandae praefectus *visitas, quis ligatus lapis. innoxique funes evans, contigit*: ita Lucecius, quod per quietem Palladem ipsam Deam lapidem contingentem ac veluti dimittentem videre visus esset, idcirco in eum modum anaglyptum EX BISO. FECIT.

Atque haec aliquando levissime coniciebam: quae marmoris ipsius inspectione doctior effectus penitus reiciio. Nam id quidem, quod per tympanum sive sustollitur sive demittitur, columna certe videtur, quae nulli ad fundamenta usui esse potuit, & ad eiusdem columnae, ut videtur, capitulum elaborandum adfuerit sculptor dat operam. Tum si lapis sacer is fuisset, in fundamenta coniciendus, cur non id marmoris inscriptum esset, quemadmodum in Gruteriano marmore supra recitato? Forma ipsa lapidis, quem laminam Paschalis appellat, fundando aedificio inepta fuit.

Quidquid tamen hoc fuit; quin somnium eo marmore devineatur, vox EX BISO dubitare non finit; [VIDEO enim est per quietem videre. Pontius in vita Cypr. cap. 13. *Eodem die, quo id videras, evonatus est.*] Idque somnium a Lucecio in Campani Capitolii aede captatum, ex insculptis Capitolinis numinibus, (nam Capuae uti supra dicebam Diana pro Iunone colebatur) licet conicere. Scimus in more olim fuisse positum, ut in aede Capitolina victimarum pellibus incubarent ii qui somnia captarent. Ad illud Virgilii VII, Aen. 87

*Et casarum ovium sub nocte silenti
Pellibus incubuit stratis, somnasque posuist:*
ait Servius: *Incubare dicuntur proprio hi, qui dormiunt ad accipienda responsa: unde est ILLE INCUBAT IOVI, idest dormit IN CAPITOLIO, ut responsa possit accipere.* Respexit, credo, Servius ad illud Plauti Curc. 11, 2, 16:

*Namque INCUBARE satius te fueras IOVI,
Tibi qui auxilio in iurjurando fuit.*
Ca. Si quidem incubare velint, qui perjuraverint,

Locus non praebere potest est in CAPITOLIO.

[In Theophylacti Simocattae historiis pag. 140. edit. Paris. traditur Mauricius Imp. in Sophiae templo divinum somnum expectasse, sed frustra].

Verum quam ob causam haec tabella insculpta fuerit, equis iam coniectura assequetur? Nec vero id magnopere refert: praesertim cum fieri possit, ut perdidiculum tantum in usum ea posita fuerit. Nam vide quid coniecerim. Lucecius iste REDEMTOR PROSCENI, non a fundamenti, opinor, extruendi, sed tuendi fuit. Apud veteres enim scriptores *locare* aut *redimere aedes sacras* idem fuit, quod earum facta tecta locare aut conducere. Cicero lib. 1 in Ver. n. 30: *Aedem Castoris, indices, P. Iunius habuit tuendam*: atqui eius heres *redemptor* eadem oratione non raro appellatur. Paucis interiectis: *Cum L. Octavius, C. Aurelius COS. aedes sacras* (supple. tuendas) *locavissent*. Accedit quod qui apud Laeonem l. 60. § 6. D. *locat. redemptor pensis* appellatur, a viris doctis is capitur, qui eum factum tectum tuendum susceperat: quanquam equidem portorii redemptores (sicuti *redemptores vectigalium* dicuntur) ibi interpretari malim. Ad factorum tectorum autem redemptores non tantum integrum tueri aedificium pertinere, verum etiam munditiam quaerere, & urinam aliasque huiusmodi sordes arcere. Ad eas propulsandas iniurias deorum imagines in iis angulis Lucecius posuit, ubi urinam facere vulgo consuevissent: nam extremae impietatis fuisset eas imagines temerare; qualis illa Nerone temeritas fuit, qui Deam Syriam a se antea impense cultam *max isa sprevis, ut urina conaminaret*, testante Suet. cap. 56. Scitum est illud Chryssippi apud Plutarchum affirmantis, *vale Hesiiodum prohibere, nequis in fluvio aut fonte* (qui veteribus sacri fuere) *mingas: id samen esse tolerabilius, quam si quis contra aram, aut locum deo sacrarum missis*. Anguem autem potissimum Lucecius adpinxit: nam ita fieri mos erat, undecunque eam immunditiam arcere voluissent. Persius Sat. 1:

*Hic, inquit, viso quifquam faxit oleum.
Pingo duos angues: pueri, sacer est locus:
extra*

Missis.

Verum quo, inquit, somnium? Quid illud EX BISO sibi vult? Ad mentes formidine percellendas EX VISO moniti, sive, ut interdum in Grutero legitur, *per somnii admonitionem* sacrum cum esse locum, atque id se veteres testabantur: id quod ex duabus apud Fabrettum inscriptionibus colligo: una est p. 604, n. 43 in hunc modum: D. M. C. ANNIDIE. NI. &c. ad finem vero epigrammatis DIS. MANIB. NE. QVIS. HIC. VRINA. FACIAT. EX

Fel. p. 155, & 739 tres inscriptiones in theatro repertas ad posteros transmisit. Quod si eiusdem viri egregii lucubrationes doctissimae non conflagrassent; quot vetusta monumenta, quae non exstant, haberemus? Quae iam ob unam viri magni mentis alienationem aeternum desiderabimus.

EX VISO NVTRICIS. Altera sepulchralis quoque inscriptio est p. 661, n. 513. ad cuius finem sic legitur.

... RELIGIOSO. LOCO
.. ANCTVS. POSITVS. EST
NE. QVIS. VELIT
LOCO. INIVRIAM. FECISSE
... PER. QUIETEM
... TITVLO. CAVI

Ha inscriptio *ad eo asserita* dicitur Fabretto, ut *vix legi possit*. Itaque quisquis ille fuit, qui eam excepit, cum $\tau\theta$ RELIGIOSO. LOCO praecessisset, putavit, detritis sequente linea characteribus, SANCTVS legendum fuisse: & quia S aberat, idcirco duobus praepositis punctis ANCTVS nobis exhibuit. At equidem quovis pigro contenderim, nihil initio lineae defuisse, & ANG. . S. hoc est ANGVIS in marmore scriptum fuisse. Quippe ad arcendam urinam ceterasque huiusmodi iniurias, Persio teste, angues insculpebantur; idque se EX VISO aut PER QUIETEM monitos facere dicebant, quo maior dictis fides accederet. Atque ea est, opinor, anaglypti interpretatio. Hinc etiam in sepulchralibus cippis non otiose aut ornatus tantum causa, sed ad vetandas huiusmodi sordes, nonnunquam serpentes exsculptos vidi. Quanquam & ceteroqui sepulchra contaminare veteres religioni sibi ducebant. Hor. art. poet. v. 470:

*Nec satis apparet cur versus faciliat, utrum
Minxerit in patrios cineres.*

Et tamen nonnuquam eam ignominiam depre-

cabantur; eoque spectant illae formulae, veluti quod in Campano marmore legitur; *rogo se me viator. noli mi nocere*: & alibi apud Gruterum: *illi Deos stratos, quos omnis colunt, si quis de eo sepulchro violaris: rogo per deos superos atque inferos. . ne mea ossa obvioles*. Alibi expressa urinae vetatio: HOSPER. AD. HVNC. TVMVLVM. NE MEIAS. OSSA. PRECAN. TVR. TECTA. HOMINIS. [Et apud Fabrettum pag. 110, n. 270: QVI. HIC. MIXERIT. AVT. . . HBEAT. DEOS. SVPEROS. ET. INFEROS. IRATOS.]

Tabellae certe nostrae sculptura tam rudis est, ut bene in hunc usum subitaneo opere fieri potuerit. Et si pictor elegantius secundum graphices canones eam delineavit. Sed quo, inquis, tympanum? An $\tau\alpha\pi\tau\epsilon\rho\rho$ operis? An ea species indormienti Luceio obversata fuerat; ad significandum & sacrum eum esse locum, & diis praesidiis fuisse instructum?

Sed piget pudetque tam diu huius sculpturae immoratum, putida tandem interpretatione emunctas criticorum nares offendisse. Tamen cum mutilo amphitheatri titulo tantum tribuissimus, ut iusto in eum volumine commentaremur: an ista $\sigma\upsilon\nu\mu\alpha\sigma$ imo & $\sigma\upsilon\upsilon\theta\epsilon\iota\sigma\upsilon\upsilon\alpha\sigma$ tabella (sub eadem enim porticu ad S. Eligii prostat, ubi & amphitheatri titulum collocandum Campani sexviri decreverunt) cum obscurae praesertim significationis esset, poterat ieiune ac tantum in transcursu commemorari?

I N D E X

RERVM, VERBORVM, SCRIPTORVMQVE, QVI SIVE
NOTANTVR HOC OPERE SIVE ILLUSTRANTVR.

Numerus paginam, littera a priorem, b posteriorem notationum columnam designat.

A

Abdita, & obscura loca quid? 108, a.
Academia cur ita dicta, 71, b.
Accipere pro emere, 175, a.
Accius exponitur, 86, b.
Accusator Bruti cognomen, 11, a, b.
Acta SS. Perpetuae, & Felicitatis emendantur, 120: exponuntur, 119, & seq. in eis plurimae voces manifesto in mendo cubant, 120.
Acta passionis S. Ignatii M. illustrantur, 131, b.
Addiana, & Iovis Tifatinus: duo haec oppida ubi ponenda, 48, & seq. non solum oppida sed & tota regio, & mons Dianae Tifatinae sic appellatus, 49.
A. D. VIII. Kal. quid sibi velit, 166, a: eius locutionis causa, ibid. Norisium inter Balutiumque quaestio, ibid.
A. D. X. TERMINALIA quid, 166, a: ea computandi ratio intercalaribus tantum annis, 167, b: & fortasse tantum in pagis, ibid.
Aedificia resecta nihilominus dedicabantur, 72: vetusta non diruenda ad nova aedificia exornanda cautum S. C. relato a Fabbresto, 108, a.
Aediles coloniarum munera edebant, 129.
Aerarium etiam in colonis, & municipis, 61: eorum frequens mentio in marmoribus, 61, 62: praefecti aerario, 62: bona poenae nomine aerario saepe addita, ibid.: quibus modis coloniarum aerarium augebatur, ibid.
Africana amphitheatra Saturno & Cereri sacra, 120.

Ager Campanus, vide Campanus ager: idem ager Campanus simul & Neapolitanus dicitur Plinio, 47.

Alba vestis aegrossis erat omen infussum, mortisque praesagium, 87, a.

Alica omnium praestantissima a Campanis fiebat, 42.

Allatius Leo notatur, 176, a.

Ambarvale sacrificium, eiusque ritus, & formulae, 170, b, 171, a.

Ambarvalia mense Maio fieri solita colliguntur ex epistola S. Vigili Tridentini, 170, b.

Ammiano lux, 150, b, 180, a, 157, b.

Amphitheatra editis muneribus dedicabantur, 110: quibus Diis consecrata, 108, b: ἀμφιδίαιτρον vocabulum Graecis raro usitatum, 189, & a, b: sed eius loco nunc εἰδιον, nunc ἀμφιθέαμα, nunc θέατρον, 140, a: interiores amphitheatri porticus tenebricolae, 139, & a: portulae per quas ferae mittebantur, 140: subterranea eiusdem specus cui usui, 141: amphitheatra in Graecis quoque civitatibus aedificata, 158, a: per sequentem aetatem monumentorum loco habita, 155, 156, & b. Vide etiam podium, orchestra, equestria, popularia, cavea, praecinctiones, scalae, scalaria, cunei, vomitaria, cathedra, coliseum, arena, gladiatores, venatio, specus &c. suis locis.

Amphitheatrum Campanum quo tempore extructum, 59, 60: non Campanae reip. sed coloniae tempore, 59: fortasse non ante Flaviorum aetatem, 61: quibus viribus Capua illud extruxerit, 65,

- 66 : quando nam ab Hadriano resectum, 69, 80 : cur post breve tempus resectione indiguerit, 72 : an initio fuerit lateritium, & ab Hadriano marmoreum, 74 : an vero aliquod propyleum Hadrianus adiecerit, 74 : an potius podium, 75 : sub Antonini initia dedicatum, 80 : qui per se dedicavit, 100 : eiusdem amphitheatri dignatio, 81 : Amphitheatri Campani descriptio, 134, &c. : in dies ruit, ib. Tuscanicus ordo Campani amphitheatri inam saltem partem obtinuit, 135, 136, a, b : Dorico ordini Campano in amphitheatro locus, 135, b : ordines architectonici an omnes ibidem adhibiti, 136, a : idem amphitheatrum an extra pomoerium, 137 : eiusdem ichnographia, aspectus interior, & circumferentia, ib. fornicum numerus, & dimensio, ib. arenae uterque axis, ib. fabricae spissitudo, ib. amphitheatri longitudo, & latitudo maxima, ib. singulorum membrorum dimensiones, ib. & 138 : exterior aspectus prope idem qui Flavii amphitheatri, 138 : porticus triplici aut quadruplici ordine, ib. subterraneae specus descriptio, 140 : vide suis locis voces amphitheatrales supra in Amphitheatra notatas.
- Amphitheatri Campani per Langobardorum** aetatem nomina, 149 : cur arena & colossus appellatum, ib. cur Berolasis appellatum, vide in Berolasis : iisdem temporibus propugnaculi loco habitum, 152, 156, 157 : illaesum a Gothis, 155 : quid amphitheatro Campano per Langobardorum tempore contigerit, ib. &c. Saracenicum ut incendio superstes, ib. sepulchrales inscriptiones inibi repertae, 156, a : statuis, & elogiis clarorum virorum in eo locus, ib. eiusdem historia ex Erchemperto, ib. & seq.
- Amphitheatrorum Romanum Vespasiani opus**, 60 : prius Romae mansurum amphitheatrum posuit Statilius Taurus, ib. *bis incensum*, 72.
- Amphitheatrum Veronense propylaeo caruit**, 75.
- Amphitheatra Africana Saturno, & Cerevi sacra**, 120 : in amphitheatri medietate non solum arae, sed sacella etiam erant, 140 : amphitheatrorum per orientem enumeratio, 140, b.
- Amphitheatrum Anazarbi in Cilicia in monte excavatum** : simile apud Hierapyrtum : erram Polanum gradus in colle excavator habebat, 147.
- Anaglypti Campani fusior explanatio**, 178, & seq.
- Αναδυνας** quid significet 82, 107, a, b.
- Anazarbi amphitheatrum** : vide amphitheatrum Anazarbi.
- S. Andreae Acta non sunt valde recitata**, 91.
- Anfractus** quid, 145, b.
- Angelonus excusatur**, 131, b.
- Anguis ad vetandam urinam depingebatur**, 182, b.
- Annus confusionis menses quindecim habuit**, 168, a.
- Antiquitatum Campanarum Peregrinii factum**, 59.
- Antoninorum saeculum politius**, 2.
- Antoninus Divi praenomen Hadriano aegre impetravit**, 67, 68 : eius lege legata poenae nomine abolita, 62, a, b : ab urbe Nemauso genus trahebat, 68 : eiusdem nomina ante & post adoptionem, 76 : Caesarum primus Pii cognomen consecutus, 77 : diversae huius cognomen causa, 77, 78 : ob insignem caeremoniarum curam cum Numa collatus, 68, 70 : imo Pius ob eandem caeremoniarum curam appellatus, ibidem : maximos honores Hadriano post mortem detulit, 77 : nummus eius exponitur, 79 : primo imperii anno Pii appellationem obtinuit, 79, 80 : inscriptio Antonino posita illustratur, 78 : quo tempore ipsi collata tribunicia potestas, 80 : ad opera Hadriani plurimum contulit, 80 : quando Campanum amphitheatrum dedicavit, 80, 81 : omnino in secessu Campaniensis, 81 : in amphitheatri titulo conditorum nomina servavit, 101 : nullas expeditiones praeter Campaniensem obiit, ibidem.
- M. Antonius Capuam coloniam deducere molitus paene interficitur**, 14 : cum Capuam non potuisset, Casilinum coloniam deduxit, 15.
- Apodyterium idem ac spoliarium**, 118 : non solum de balneis, sed etiam de amphitheatro dictum, ib. eius usus, 110 : apodyterium pro loco exercitationis athleticae, ib. cum balneis coniunctum, ab

- ab amphitheatro vero seiunctum aedificium, ibidem: *prope aliquam amphitheatri portam fuisse intelligitur ex actis SS. Perpetuae & Felicitatis*, 119.
- Appianus exponitur, 35, 36, 37: defenditur, 21, a, b: eiusdem error in speciem gravissimus, 21, a: quae tamen criminatio dispellitur, ibidem.
- Apuleius illustratur, 88, 90, 94, 108, b, 131, a.
- Aqua Iulia ab Octavio Campanis data, 40, 41: eadem, quae Carniniana hodie dicitur, ib. non eadem quae Augusta, ibidem.
- Ara lapidea quid apud Hyginum, 53, b: *arae & sacella in amphitheatri medullio*, 140.
- Aratorii cultri typus ex nummo, 55, b.
- Aratrum in deducendis supplementis coloniarum dubium an circumduceretur, 57.
- Arbitratu alicuius fieri quid, 169, a: & 175, b.
- Arbitria funeris quid apud Ciceronem, 175, b.
- Arbores non plures in acclivi, quam in subiecta planitie conferi antiquis creditum, 52, a.
- Arena pro amphitheatro posita, 149.
- Armatucae probatio, 176, a.
- Arpinates vestigalia in Gallia cisalpina obtinebant, 63.
- Ascia: dedicare sub ascia quid significet, 96: ceterorum sententiae de hac formula, ib. Reinesii sententia a Fabretti censura vindicatur, ib. quid ascia in hac formula, ib. illius figura, 97: ascia non solum ad macerandam calcem, aut dolandam materiam, sed etiam instrumentum lapicidarum, 97, a, b: ascia ex Greco *αξίον*, ib. vera dedicandi sub ascia notio, ib. ascia pro ipso aedificationis opere, ib. Christi sepulcrum an sub ascia dedicatum, 98, b.
- Assignare & relinquere verba agraria, 41, 63.
- Atellani agrum in Callia Cisalpina possidebant, 63.
- Atenulsi victoria ad S. Carsum, 160, 161: Berolasis ab eodem recuperata, ibidem.
- Athanasii duo episcopi Neapolitani moribus dissimilimi, 157.
- Athanasius iunior Berolasis infestat, 157: Saracenos foederatos habebat, ib. eum ab eo scelere Papa deterret, quem disto non audientem excommunicat, 159: tenet Berolasis per sexennium, 160: Guaisferium Berolasi praeficit, 159, 160.
- Athenae novae ubi locandae, 80: Mediolaninae an in Delo insula, *an ipsis in Athenis*, ib.
- Attendolus laudatur, 135, a, b.
- Augusta Capuae cognomen, vide Capua.
- Augustales gratuiti qui, 173.
- S. Augustinus illustratur, 84, a, b.
- Augustus, vide Octavianus.
- Auspiciatus lapis in templorum fundamenta coniectus, 182, b: eius rei ritus a Tacito descriptus, ibidem.

B

- B**Altei quid in amphitheatro, 142.
- M. Bassaeus Capuae, non Hadrenti duntaxat, vir, 130, b, 132, b: primus Capuae victores produxit, quos ex universa Campania pretio excivit, 133: eius inscriptio illustrata, 130, & seq.
- Baronum etymon, 152, b.
- Barum arx dicebatur apud Longobardos; 152, b.
- Bellum servile Capuae a fugitivis conflatum, 123, 124: eius belli historia, ibidem.
- Beneventum *Mlix* cognominatum, 30, 34: Beneventanae coloniae terminales cippi illustrantur, 53.
- Berelais, seu Berolasis nunc *Vorlasci* Campani amphitheatri nomen, 151: quid significet, 152, & seq. an a *berisa*, ib. an arcem significet, ib. an potius *παλαιπολις*, ib. cur pro amphitheatro ponitur, 154: ea vox, qua *παλαιπολις* significat, unde adsciscenda, 154, 155: Berolasis Episcopus, 154: eius sedes in ecclesia S. Stephani, ib. Berolasis ab Athanasio infestatur, 157, & vide Athanasius. Berolasis Athanasio paruit per sexennium, 159, 160: Berolasis obsequio, ib. Berolasis ab Atenulfo recuperata, 161: Berolasi Guaisferius ab Athanasio praeficitur, 159.
- Bersa, bersare, bersarii, quid, 151.
- Bibliothecae oratione habita dedicatae, 111, 112.
- Bibulus legis Iuliae agrariae adversarius, 22: eius falces perfracti, 24.

Bom probatio, 175, b.

Brevitas veterum epigrammatum admiranda, 59.

M. Brutus primus Capuam coloniam deduxit, 7 : huius colonia praefecturam Campanam sustulit, sed Syllana retinuit, 9 : Capuae imaginem Romanae reip. deformavit, ib. eius colonia haud diu stetit, ib. fuitque Syllana verustior, ib. quis iste M. Brutus, 10, & seq. omnino pater eius, qui Caesarem interfecit, 10 : quo tempore Capuam coloniam deduxerit, 13 : perfide a Pompeio interficitur, 11 : propter eam necem Pompeio constat invidia, ib. non idem, ac Brutus Accusator fuit, 11, a, b : eodem anno quo Sylla mortuus, 12.

Brutorum (Iuniorum) gens patritia, 10, a, b : Brutorum studium in patriam hereditarium, 12 : eorundem stemma, 11, a, b.

Bulengeri duplex hallucinatio, 111, a.

Burmannus notatur, 5.

Buxentiniis ager Campanorum divisus, 65, b.

C

Caesar (C. Iulius) Capuam deduxit coloniam omnium celeberrimam, 14 : unus ad arbitrium omnia in rep. administravit, 19, 22 : collegam sibi obnuntiantem foro expulit, 19 : verus in eum iactari ib. trium liberorum patribus Campanum agrum divisit, 20 : lege Iulia agrum Campanum colonis diviseritne an elocavit, 20, a, b, 21, 27 : tribuni plebis officio magis quam cos. functus, 23, a, b : Clodium in Cicerone instruxit, 24 : eius calliditas in deducenda colonia, 23 ; **Casilinum coloniam adscripsit**, 33, a, b : imperatoris praenomen per proleptim ei a Frontino tributum, 56 : quando imperatoris praenomen obtinuerit, 58 : **Tarracinam coloniam deduxit**, 57, 58 : **Caesar sine alio additamento est dictator intelligendus**, 56, 57 : agro Campano diviso portionem reip. Campanorum reliquit, 63.

Caius illustratur, 88, & a, 89, a, b, 105, a.

Calatae duae, 32, a, b : Capuensi coloniae Sylla Calatinam adiudicavit, 32, 45, 46 : utra Romanis, utra Campanis praefecturis accensenda, 32.

Caldaria cella : vide cella.

Calpurnius illustratur, 88, a, b, 141, 142, 146, a, 147, a, b.

Compagus, non compagus calceamenti generis, 168, b.

Campana colonia : vide Colonia Capua.

Campani : quo anno civitas iis data, 5 : iura connubiorum cum Romanis assecuti, 6 : Campanorum dumvirum superbia, 7 : Campani ius civitatis amissum quando recuperarint, 16, a, b, 17, a, b : eorundem studium ut Cicero ab exilio revocaretur, 24, 25 : homines honestissimi, 25 : Campani consules, 26 : studium Campanorum in Octavium, & odium in Antonium, 39 : ab Octavio terram Cnosiam, & aquam Iuliam consecuti, 40, 41, 63 : apud eos alicui probatissima omnium fiebat, 42 : edendis muneribus addictissimi, 60 : Campani origine Etrusci, 126, 128 : in ludos propensissimi, 126, 127, 128 : Campanorum circenses, 127 : gladiatores ab iis apud mensam adhibiti, 128 : Campanorum venatio, 133 : Diana ipsorum patrium numen, ib. Sicopolis ab iis condita, 153 : vela in theatris primi usurparunt, 162, 163 : eorum ludi scenici, 162 : initio Opici fuere, 178, b : Dianam pro Iunone colebant, 180, b.

Campaniae cognomen *felix* vulgo tributum recens est, 30 : quaestori Caleno olim Campania paruit, 62 : *crater* olim appellata, 179, a.

Campanum amphitheatrum : vide amphitheatrum.

Campanum theatrum : vide theatrum.

Campanus, vox tantum urbis Capuae derivativa, 133, 157, a.

Campanus ager xx millibus civium R. divisus lege Iulia, 16, 19 : eiusdem praesentia, 16 : xx-virum Campanorum agro dividendo catalogus, 18, a, b, 19, a : trium liberorum patribus a Caesare divisus, 19 : in eius limitatione dissentientes scriptorum agrariorum sententiae conciliantur, 43, & seq. ad meridiem longius quam ad orientem protendebatur, 44, & a, b : eiusdem modus, ibid. lege primum Cornelia elocandus fuit, 21, a : Campani agri ad ius publicum revocatio quando & quo pacto tentata, 28, 29 : eius causae enucleatio a Manutio adhibita refellitur, 29 : de ea re referre debebat

- habebat Cicero, sed Pompeio agente non retulit, ibidem.
 Campus Martius: ibi reges sepeliri mos erat, 31.
 Capitolinus illustratur, 77, 78.
 Capitolii fundandi ritus, 182, b: Capitoline aedis dedicatio, & inscriptio, 102: mos in ea captandi somnia, 183, a: in ea sub eodem recto Iuppiter, Iuno, Minerva colebantur, 180, b: in coloniarum Capitolis iidem Dii culti, ibidem.
 Capitolium Campanum, 81, & a, b, 180, b: Tiberius dedicavit, 100.
 Caprarius Metelli cognomen: vide Metellus.
 Capua olim municipium, postea Romana colonia, 4: a Romanis devicta, & in praefecturae formam redacta, 5, 6, 7, 31, imago Romanae reip., 9: altera Roma, 14, 22, b: cur colonia Iulia appellata, 15: superbiae domicilium, 26: inter Romanas colonias relata, 25: unde Felicis cognomen consecuta, 30: a Sylla Felice, ib. & 34: Augusta ab Octaviano cognominata ob colonias ab eo non semel deductas, 36, & a, b: auctoritate Senatus id cognomen assecuta, 36, 37: lege triumvirali destinata colonia, 37: inter colonias xviii urbium Italicarum prima, ib. ter eo colonia ab Octavio deducta: vide Octavius: vide etiam Colonia Capua. Roma antiquiorem constituit Velleius, 59: multa Capuae in gratiam fecit Augustus, 65, a: quibus viribus Capua amphitheatrum exstruxerit, 66: Capua vetus quando subversa, 153: nova quando exaedificata, ibidem: quo pacto eius dirionem Landulfi nepotes inter se dividerint, ib. & 156: Capuae vastitas a Genferico allata, 155: eam demum Radelchis cum foederatis Saracenis redegit in cinerem, ib. serpens Capuae insigne, 178, b, 179, a.
 Carminiana aqua, 41.
 Carthaginem quot coloni adscripti, 21, b.
 Casaubonus notatus, 88, a.
 Casilinum ab Antonio deducta colonia, 15: quo Caesar ante deduxerat, 33, a, b: postea Campana praefectura evasit, 47.
 Cassiodori hallucinatio, 110.
 Catabulenses qui, 121.
 Catabulum quid, 121, a *καταβυλλο* deductum, ibidem: nonnumquam pro iumentorum stabulo, ibidem.
 Cathedra quid in amphitheatro, 146: cur ita appellata, ib. b: feminis tantum in ea locus, ibidem.
 Cato Caesari legem Iuliam perferenti acriter intercedens 22, in carcerem truditur, 23.
 Cavea amphitheatri ima, media, summa, 141: media, quam summa, honestior, ibidem: pulsati a media summoti, 142: verba ad summam caveam spectantia quae, ibidem: altera caveae partitio, quam vulgata, verisimilior, 143.
 Celeritas thermarum Severianarum, & Titianarum, 108, a, b.
 Cella caldaria in gymnasiis, 158, b.
 Celsus iuriconsultus notatus, 167, a.
 Censuram: in censuram dedicare. quid apud Ciceronem, 89: in censuram deferre & referre quid differant, ibidem.
 Ceteri sacrae vitta utebantur, & cetero corporis amictu candido, 120.
 Ceterus sine diphthongo, 118.
 Cicero Pompeio assentatur, 11: a Plinio laudatus, 13: a Campanis patronus, posita statua, adoptatus, 13, a, b, 25: pater urbium ab Horatio dictus, 14, b: ob recusatum xx viratum exsulavit, 17: eius *σπικασμός* in Clodium, 17: Rullo vehementissime resistit, 13: lex Iulia ei valde displicuit, 15: in eum a Caesare Clodius instructus, 24: Campanorum studium, ut ab exilio revocaretur, 24, 25: Pompeius Capuae de eo restituendo decretum fecit, 25: iocus in L. Gellium, 27: eius domum Clodius dedicavit, 84: ubi & signum Libertatis posuit, 106: de agro Campano ad ius publicum revocando frequenti senatu referre debebat, 29: sed agente Pompeio non retulit, ibidem.
 Cicero excusatur, 16: restituitur & illustratur, 17, b, 18, a: Ad Att. illustratur, 22, a, b, 71, a, b: eius orationes explanantur, 25, 26, 88, 106, 107, 109, a, b: agrariae illustrantur, 31, 32: Philippica 2, exponitur, 27, 33.
 Circus: vide Herculi &c.
 Civitates aut pagi bini communiter quandoque administrati, 168, b.

Clo.

- Clodius xx viratus repulsam patitur, 17 : eum Caesar in Ciceronem instruxit, 24 : Ciceronis domum a se consecratam dedicavit, 84 : signumque Libertatis ibi posuit, 106 .
- Cluverius notatur, 5 .
- Cnosa terra ab Augusto Campanis data, 40, 63 : scutatorum xxx millia quotannis reddebat, ibidem .
- Codex Theodosianus illustratur, 91 .
- Colisei vox unde amphitheatro accessita, 149 : non ab aliquo vicino colosso, sed a colosseae mole, 150, & a, b : in eius nominis explanatione doctorem hominum hallucinatio, 150 .
- Colonia : coloniis fere ut libertis nomina adscita, 4 : quid in iis vox *paterna* significet, ib. colonia quid a municipio differat, 5 : confusa saepe haec vocabula, ib. in quas milites deducebantur, non continuo militares coloniae, 27 : inter civiles militaresque discrimen, ib. coloniae cognomento Felices, 30, & vide Felix : coloniae unde nomen acciperent, ibidem : olim sibi auctoritate senatus, postea suo arbitrio nomina adscisciebant, 34 : quo auspiciu semel deducta, iterum deducere non licebat, 33 : coloniae xviii lege triumvirali militibus promissae, 37 : coloniarum reditus in longinquis interdum regionibus, 62 : coloniis suum aerarium, 61, & vide aerarium : equester ordo coloniarum, 141, a, b : earum Capitolia, 180, b .
- Colonia Capua : quoties Capuam deducta colonia, 6, & se. prima a M. Bruto, 7, & vide Brutus : secunda a Sylla, 8, & vide Sylla : tertiam celeberrimam Caesar deduxit, 14, & vide Caesar : Octavius ter Capuam coloniam adscripsit, 15, 36, & vide Octavianus : Septimam Nero deduxit, 15 : Rullus eo coloniam molitur, 13 : Capuae coloniae magnitudo, & frequentia, 18, 22, a, b : scriptores de ea magnifice locuti, 22, b : colonia a Caesare Iulio eodem deducta civilis non militaris, 27 : Calatia a Sylla Capuae aduicata, 45, 46 : & collis Leucogaeus, 47 : an Gracchus omnium primus Capuae coloniam collocavit, 45 : Campanae coloniae termini litterati, 54 .
- Colosseum statuum appellat Periegeta latinus, 140, b .
- Colossus amphitheatri Campani nomen, 149 : etymon, 150, a, b : quiddam in altum erectum colossus appellatum, ibidem .
- Columnae Traianae epigraphe, 59 .
- Columnae amphitheatro ab Hadriano additae cui usui, 73 : *columnarum Tuscanicarum, & Doricarum proportio*, 136, a .
- Compagus quid, 168, b .
- Compagnus a voce compagus, 168, b .
- Comprobatio operis quid, 175, b .
- Concilium in encaeniis fuit Synodus coacta per causam encaeniorum, 114, b .
- Consecrare, & consecratio, vide dedicare & dedicatio . Consecratio peragenda lingua non praepedita, 104 : & mente constanti, 105, 106 : eius vitii Clodius accusatur, ib. nec manu tremebunda, ibidem : bonorum in detestationem consecratio, 107 : qui ritus posito pro rostris focolo, tibicine, & capite velato peragebatur, ib. utrum opera omnia publica consecrarentur, 109, 110 .
- Constituere & dedicare in inscriptione synonymus posita, 107, b .
- Consulares Italiae quatuor, 76 .
- Consules Campani, 26 .
- Consul aliquando unicus, 65, a : *δεσποτ* *πρότερον* in consulibus enuntiandis frequens, 172, a .
- Contra votum in inscriptionibus quid, 48 .
- Cornelia lex de agro Campano locando an perlata fuerit, 19, a .
- Cornelius Balbus maior fort. unus e xx-viris, 19, a : patronus a Campanis adscitus, ibidem .
- Cosconius Campani agri xx vir, 18, a .
- Costa (Caesar) laudatur, 136. notatur, 137, sed defenditur, ibidem .
- Crassus inter xx-viros accensendus, 18, b .
- Crater olim Campania dicebatur, 179, a .
- Cryptoporticus Campana, 158, b : Plinianae cryptoporticus descriptio, ibidem .
- Cultellare verbum agrarium, & de montibus dicitur, 52, & a, b : origo vocis a cultro aratorio, ibidem : cultellare agri inaequalitatem ad perpendicularam exigere, an acclivitatem in parvas planities diffundere, ibidem .
- Culter, vide falx : *cultri aratorii typus ex nammo*, 55, b .
- Cunei quid, 144 : trigona Vitruvio appellati, ibidem, b .

Coperus (Gisbertus) refellitur , 131 , b.
 Curatores Kalendarii , 62 : *locorum publicorum dedicandorum quid* , 90 : *operum publicorum idem ac exultor* , 174 , b.
 Cur vit pro iussit in elogiis frequens , 73.
 Curia Titata : vide Titata.
 Curionis versatile amphitheatrum , 133.
 Curtias *genis nummi in postica parte symbololum exponitur* , 55 , b.
 S. Cyprianus exponitur , 91.

D.

D Et O non infrequenter in inscriptionibus alternabant , 166 , a.
 Daniel cap. 111 , 2 , illustratur , 85.
 Dari ad convivendum , vel cohabitandum quid , 154.
 Dauquii hallucinatio , 86 , a.
 Decumanus & Kardo verba agraria , 43.
 Decurionum ordo fenatus quoque appellatus , 64 , b : decuriones gratuiti qui , 173 , 174.
 Dedicare vulgo idem ac consecrare , 82 : proprie tamen differunt , ibidem , & 92 , 95 , 110 : consecratio & dedicatio res coniunctissimae , 84 , 92 : dedicatio , quam consecratio , pater latius , 83 : vera dedicationis notio , ib. ex Hebraeo Graecoque sermone , ibidem : dedicare quandoque idem quod dicere , 85 , & a , b : proprie dedicare idem quod usui dicere , 86 : delicare apud veteres pro dedicare , 85 , a : dedicativae , & abdicativae enuntiationes , ibidem , b : dedicare togam in funus , 87 , & b : vide toga : dedicare in sacrum quid , 88 , & a , 89 , a , b : in censum dedicare quid , 89 : dedicare , non dedicere apud Accium , 86 . b : dedicare quid apud Apuleium , Terrullianum , Cyprianum , 90 : saepe etiam in lapidibus idem quod εἰς τι τιθέναι , 91 , 92 : dedicare & loco movere ἀρτίθῆτος posita , 91 , a , b , 107 , b : dedicare pro consecrare , cum sermo de templis , 92 : quid dedicate domum , 89 , 92 : statuas , imagines , tabulas , bibliothecas &c. 93 , 94 , 108 , a , b : pontes , 94 : muros , 95 : sua pecunia dedicare , 95 : etiam posteriore aetate pro εἰς τι τιθέναι , 95 : dedicare sub ascia , 96 , &c. vide ascia : ius praeficiendi , qui dedicaret , olim apud populum , 100 :

postea ad impp. translatum , ib. quorum nomine alii quandoque dedicabant , 101 : qui dedicabat , nomen suum inscribebat , etiam si alius aedificasset ; 102 : opera principis inscribebantur , etiam si alius dedicasset , contra vero si quis sua pecunia fecisset , ibidem : vide inscribere : templi Capitolini dedicatio , ibidem : quanta ambitio dedicandi & libera rep. & sub prioribus Caesaribus , 102 , 103 : dedicationem differre irreligiosum , 104 : duumviri aedis dedicandae , vide duumviri : uni non duobus dedicationis negotium dabatur , 98 : cur quandoque a duobus perigi in titulis dicitur , 99 , a , b : rerum singularum dedicatio sive encaenia , 110 . &c. amphitheatri , ib. theatri , gymnasii , bibliothecae , 111 : pontium , emissarii lacus Fucini , aedium , 112 : epulum in dedicationibus fere semper datum , 113 : dedicatio pro publica comestitione , 114 : coena recta , aut sportulae , aut nummi in dedicationibus dati . 113 : nec minus in ecclesiarum dedicationibus epulae , seu agapae . 114 : apud Graecos consecratio pro dedicatione ferme ponitur , 109 : *Dedicare cum dandi casu etiam encaeniare significat* , 95 : *quinguenthalitatem* , quid , 113.
Dedicatio statuarum nihil aliud quam eorum erectio , sive collocatio erat , 93 : *in dedicationibus sportulae dabantur* , 114.
 Delicare idem ac dedicare apud veteres , 85 , a.
 Dempsterus dupliciter hallucinatur , 87 , b , 88 , a , b.
 Deuteron. xxi , 5 illustratur , 84.
 Diana patrum numen Campanorum , 133 : Capuae pro Iunone culta , 180 , b : sub Dianae tutela venatio rustica & ludicra , 133 : Diana Tifatina : vide mons Dianae Tifatinae .
 Dicare idem ac dicere , 85 , & a , b .
 Dio Capuae conscripsit historiam , 64 , a : Dio secum ipse & cum aliis conciliatur & illustratur , 21 , b , 24 : illustratur , 68 , a .
 Diphilus tragoedus in Pompeium invehitur , 16.
 Divi praenomine principes post consecrationem decorari , 42 : cum eo praenomine vix aliquando humanos titulos adsciscunt , 69 , 70 .

Domi.

Domitiani nomen erasum, 67.
 Donatus (Alex.) memoria falsus, 112.
 Dorico ordini Campano in amphitheatro locus, 135, b, & 136, a.
 Duodenarius magistrorum numerus in pagis Campanis, 171, b: duodenario numero Etrusci delectabantur, ibid.
 Duumviratus tempus quandiu perduravit, 26.
 Duumviri alias quatuorviri in eadem colonia, 65, a: duumvir & praefectus iuri dicundo fortasse duo magistratus diversis temporibus gesti, 51, 52: duumviri aedis dedi ante falio a Gutherio adstructi, 98: quod tamen revocatur, 100, a, b: duumviri aedis locandae faciendae, 98: duumviri Campani, vide Campani: in coloniis praetores appellati, 7, a.

E

Eραῖνα & ἑκαταίτηρ quid, 84.
 Eae & eabus pro eius & eis, 169, b.
 Ei pro eius antiquis dictum, ut cui pro cuius, alii pro alius, & innumera id genus, 169, a, b: eius cuius & similitum I medium vocale non consonum est, ibidem.
 Emere pro accipere antiquitus ponebatur, 175, a.
 Emissarius Fucini lacus naumachia dedicatus, 112.
 Encaeniare quid apud Latinos sequioris aevi, 84, & a, b.
 In Encaeniis: vide Concilium.
 Ἐπιστάτηρ τῆς Ἐκκλησίας apud Soeratem, quid? 114, a.
 Episcopus Berolasis, 154: eius sedes in Ecclesia S. Stephani, ibidem.
 Epistylia quid, 117: falso columnarum capitula apud lexicographos ibi inter epistylum & trabem quid intersit, ibidem.
 Epulum in dedicationibus fere semper datum, 112.
 Equester ordo etiam in coloniis, 141, a, b.
 Equestria quid, 141, 142: in iis, qui sederent, ibidem.
 Equorum probatio, 175, b.
 Erchempertus passim illustratus, 151, usque ad finem capituli.
 Etrusci duodenario numero delectati, 171, b.
 Ευρέσεια quid, 77.
 Euripides laudatur, 87, a.
 Europii hallucinatio, 110.
 Exactio Sarsorum sectorum in urbe Roma

propria fuit Censorum: interdum tamen Senatus eam procuracionem Praetori, aut Coss. mandabat, 174, b.
 Exactores operum publicorum & exigere opus, quid, 174, a, & seq.
 Exilium Ciceronis ob recusatum xx-viratum, 17.

F

Fabrettus notatus, 97, a, b: crux a Fabretto fixa refigitur, 108, a.
 Falx in Augusti lege non messoria, sed culter aratorius, 54, a: eadem falx in Plinii loco restituitur, 55, a: falx praecelens solum incidit, qua aratrum ducendum esset, ibidem, b.
 Favorini lexicon laudatur, 20, a, 85.
 Favisse quid? 108, a.
 Fausta nomina quae, 182, b.
 Februarii xxiiii dies intercalariis tantum annis anni extremus olim fuit, 66, b.
 Felix Campaniae cognomen recens, 30: Felicis cognomen unde Capuae obvenit, ib. aliae extra Campaniam coloniae cognomento Felices, ib. a Sylla Felice sic dictae, ibidem 34: tres coloniae Iuliae Felices, ib. Felix in coloniis an idem quod frugifera, 35.
 Feminae in amphitheatro ubi spectarent, 146, & b: feminis solum torquere per praedia cur lege paganica vetitum, 169, a: earum genitii lunones appellati, 180, b.
 Festus exponitur, 52, a, b: illustratur, & emendatur, 86.
 Flavium amphitheatrum a patre erectum Titus consecravit & dedicavit, 110.
 Fortuna, vide etiam Opifera. Fortuna Metellis indulgentior, 106, a: fortuna obsequens & respiciens, 104, b. Romanis impensius culta, ib. cum ope divina coniungitur, ib. an eadem ac vis divina, ibidem: an potius vis divina eadem quae vis maior, 105, a: Nemesis & Fortuna idem, ib. a, b.
 Forum epulo dato dedicatum, 113.
 Freinshemius suppletur, 28.
 Frontinus restituitur & illustratur, 35: & a, b, 36, & a b: a Goesii criminatione defenditur, 35, a b: illustratur, 45: 46. & a, b, 55, & seq.
 Frontini Siculi libellus, 41.
 Fufum torquere per praedia feminis cur vetitum, 169, a.

Gades

G

GAdes non colonia, sed municipium, 52: cui olim quatuorviri, postea duoviri praesuerunt, 51, a, b:
 Gadirana inscriptio illustratur, 51.
 Gelenius notatur, 20, a.
 Gellius exponitur, 89.
 Genius quomodo depingeretur, 179, a: singulis hominibus suus genius assignatus, 180, a: geniorum theologia ex Angelorum vera doctrina manavit, ib. locorum singulorum genii, 180, b: malus genius, ib. serpens genii symbolum, ib. Tutela eadem qui genus; ib. genii marium, Junones feminarum dicebantur, ib.
 Gensericus Capuae vastitatem attulit, 155.
 Gladiatoribus alendis caeli salubritas requisita, 122, & a, b: in saginam dabantur, ib. ex medicorum praeceptis victitabant, unde medicus ludi Gallici, matutini, ib. Samnites gladiatores qui, 127; ad mensam adhibiti, 128: a Campanis ad Romanos ducti, ib. Honorii tempore desiere, 152: Gladiatorum Capuae ingens manus, 22, a, b, 122, & seq. 129: per domos distributi cum ludus eos non caperet, ib. ingens ibidem eorum numerus etiam sub Caesariibus, ib. ars gladiatoria Capuae, quam Romae vetustior, 60.
 Goësius refellitur, 23, 35, a, b, 45, 50, & b, 51, 65, b.
 Gothi a venatione amphitheatrali non abhorrebant, 151.
 Gracchani limites apud Frontinum qui, 45: an Gracchus omnium primus coloniam Capuae collocarit, ib.
 Grasserus (Jacobus) exploditur, 68, b.
 S. Gregorii liber Sacramentorum illustratur, 91.
 Guaiferius Berolasi praeficitur ab Athanasio, 159: eiusdem Guaiferii exitium, 161.
 Gudius notatus, 120, a, b.
 Guicciardinus (Caelestinus) exploditur, 135, a.
 Gutherius notatur, 98, 99: suppletur, 182, b.
 Gymnasia quibus Diis sacra 108, a, 109. b: eadem olei distributione dedicata,

111: thermae gymnasii pars, 157, b: 158, a: imo gymnasium thermae appellatum, ib. caldaria cella in gymnasiis, ib. b: regio, in qua Neapolitanum gymnasium, thermenis appellata, ib. a: gymnasium Campanum, 157, & a: prope amphitheatrum fuit, ib. & 158, a, b.

H

HAdrianus quantum nemo alius ad aedificia incubuit, 67, 68: vetera quoque aedificia renovavit, 72: huic principi aegre Antoninus Divi praenomen impetravit, 67, 68: Nemausense amphitheatrum ab Hadriano erectum, 68: quando Campanum amphitheatrum refecit, 69: columnae, quas Campano amphitheatro addidit, cui usui, 73: qui honores ei post mortem delati, 77: operibus nomen suum non adscripsit, 103: ad eius opera plurimum contulit Antoninus, 80: *in nummis inscribitur RESTITUTOR ACHAEAE, AFRICAE, &c.* 70.
 Herculaneus pagus ubi fuerit, 165, a, b: Herculanei lex pagana, ib. eius legis sententia, ib. & interpretatio, ib. eiusdem Herculaneus inscriptionis susior expositio, ib. & seq.
Herculi templa ad Circum extruebantur in locis, in quibus non erant gymnasia neque amphitheatra, 108, b.
 Herodianus illustratur, 139, a, 140, b.
 Hesy chius illustratur, 150, b.
Hierapolis amphitheatrum: vide amphitheatrum Anazarbi.
 HOMERI pro Homeridi & similia, 86, b.
 Hoplomachi qui antea Samnites, 128, b.
 Horatius illustratur, 14, b, 88, a, 118.
 Hudrentum seu Hydrentum magis quam Hydruntum, 132, b.
 Hyginus illustratur, & cum fragmento agrario conciliatur 43, 44, 45: illustratur 53, b, 54, a, 87.
Hymettiae trabes apud Horatium sunt marmorae non e materia, 118.

I

In eius, cuius &c. vocale non consonum. 169, a.
S. Ignatii M. Acta passionis illustrantur 131, b. B b Ima

- Imago, quam signum vel statua, latius patet, 73.
- Imperatores cognomento Divi vix aliquando humanos alios titulos adsciscunt, 67, 70: imperatoris praenomen quanto Iul. Caesari tributum, 57, 58.
- Imperavit pro iussit abest ab inscriptionibus purioris aevi, 73.
- Improbatio operis quid?* 175, b.
- Incubare Iovi quid significet, 18, a.
- Inpensa cum elemento N aureo latininitatis saeculo scribebatur, 64, a.
- Inscribere: qui dedicabat etiam si alius aedificasset, nomen suum inscribebat, 102: opera principi inscribebantur, ib. contra si quis sua pecunia fecisset, ib. quorundam Imp. modestia nomen suum non inscribentium, 103: Severus conditorum nomina in Panthei titulo servavit, ib. idem in Campani amphitheatri titulo fecit Antoninus, ib. *inscribendi nomen suum operibus quanto studio veteres flagrant*, 202, a, b.
- Inscriptio Allifana illustratur, 131, a.
- Beneventana restituitur, 53, 170, b.
- Campana agraria exponitur, 54, & seq.
- Campana de apodyterio illustratur, 116, & seq.
- Campana de P. Pescennio illustratur, 64, a, b, & seq.
- Campana restituitur, & illustratur, 173, 174.
- Casinas exponitur, 54.
- Fabretiana restituitur & explanatur, 108, a: itemque aliae apud eundem, 183, a, 184, b: *alia illustratur*, 246, & seq.
- Gaditana explicatur, 51, 52.
- Gortynensis illustratur, 40, a, b.
- *Gruteriana* exponitur, 93, 94.
- Herculaneus susus exponitur, 165 & seq.
- Hudrentina illustratur, 130, & seq.
- Mediolanensis explicatur, 101.
- Neapolitana illustratur, 126, a.
- Pontis latronis explanatur, 48, & seq.
- Puteolana emendatur & exponitur, 126, a.
- Reinesiana illustratur, 78.
- Romana spinosior explanatur, 86, a, b.
- Sueffana illustratur 131, a.
- Inscriptiones multae illustrantur a pag. 89 ad 97, & alibi passim toto opere.
- Inscriptionum veterum mira brevitatis, nostro aevo inepta earundem prolixitas, 59.
- Instaurare pro restituere an latinum; vide restituere: instaurare vias quid apud Statium, 71, a: quid instaurare monumentum apud Plinium, ib.
- Intercalaris annus ante Caesarem qualis, 166, a, b: alter quisque annus intercalaris fuit, ib. Februarii xxiiii dies intercalaribus tantum annis extremus fuit, 167, a, b: annis intercalaribus a Terminalibus putandorum dierum ratio, ib. b: in anno bissextili post Caesarem dies intercalaris prior, non posterior bidui fuit, ib. Kalendae intercalares apud Ciceronem quae, ib. Kalendae intercalares priores apud eundem quid significant, ib.
- Ionia: vide Termini litterati.*
- Iovia Venus unde dicta, 168, a.
- Iovis Tifatinus & Addiana ubi ponenda, 48, 49.
- Iovus pagus, 168, a, b.
- Italia quatuor consularibus commissa, 176.
- Italicae urbes quando ius civitatis adeptae, 17, a, b.
- Julia, coloniae Capuae nomen, 15.
- Julia aqua non eadem quae Augusta, 41.
- Julia lex agraria seu Campana Ciceroni valde displicuit, 15: eius legis capita, 19, b: ea lex quid turbarum excivem, 23: in eam optimates iurare coacti, 23, 24: lex Julia agraria de terminis non movendis, 58.
- Julia lege urbes Italicae ius civitatis quando adeptae, 16, a, b.
- Iuno in Capitolis colebatur, 180, b: pro hac dea Capuae Diana culta, ib.
- Innones seminarum genii dicebantur, ib.
- Iupiter quo pacto deponeretur 180, b, 181, a: Iupiter *Muxarvus*, ib. sceptrum Iovi peculiare; vide sceptrum.
- Iupiter, Iuno, Minerva in Rom. capitolio sub eodem tecto colebantur, 180, b, 181, a: itemque in coloniarum capitolis, ib.
- Iurisdictionem mittere apud Siculum Flacum quid, 50, a, b.
- Ius trium liberorum unde prius arcessendum

dum, 21, a, b: cuiusmodi fuerit, ib. cum iis etiam communicatum, qui pauciores alerent, ib. ino etiam cum infecundis parentibus, ib. quae praemia inde redundarint, ib.
Iuvenalis illustratur, 87, & b: eiusdem scholiales notatus, ib. b.

K

Kalendae intercalares quid, 167, b: kalendae intercalares priores quid significant, ib.
Kalendarii curatores, 62.
Kardo & decumanus quid, 43.
Καθίστως de templis, ἀνείδους de aris, signis, clypeis &c. 91, a, b, 92.
Καθίστως apud Graecos quam late pateat, 109, 110.

L

Laboriae pars agri Campani praestantissima, 44, b.
Lampridius illustratur, 91.
Landulfi comitis nepotes Capuam quo pacto inter se dividerint, 153, 156: schisma inter Landulfum & Landonulfum episcopos, ib.
Lapis auspicatus in templorum fundamenta coniectus, 182, a: eius rei ritus a Tacito descriptus, ib.
Lasena (Petrus), 159, b.
Lauredanus notatur, 7: sed excusatur, 45.
Λαξυργεω quid, 97, a, b.
Legata poenae nomine ab Antonino abolita, 62, a, b.
Lentulus qui Capuae ludum gladiatorum habuit quis, 123: fuit is cui cognomen Vaccia, ib.
Leo Ostiensis exponitur 49, a. b.
Lepidus Syllae infestissimus, 31: victus a Catulo in Sardinia periit, ib.
Leucogaeus collis ad alicam conficiendam aptissimus, 42: pro eo Neapolitanis Octavius annua vicena millia numerari iussit, ib. coloniae Campanae praefectura, 47, 65.
Lex Iulia, vide Iulia lex.
Lex pagi Herculanei, vide Herculaneus.
Libertatis signum in domo Ciceronis a Clodio positum, 106.

Liberti raro referebantur in tribum, sed libertorum filii fere in Palatinam, 48.
Libitinenfis porta quid, 119: eadem quae sanavivaria, sive potius sandapilaria, 120.
Limites agri Campani, 44: primarii perticae limites kardo & decumanus, 43, hi in agro Campano alternabant, ib.
Linea dives in cavea quid, 142, a.
Lipius notatur, 128, 143, a, b, 144, 145, & b, 146, & b, 149, 150, & a, 22, a.
Livius illustratur, 65, a, 66, a, b, 98, 99.
Loca abdita & obscura quid? 108, a.
Loco movere & dedicare ἀτιδέτωρ posita, 91, b, 94, 107, b.
Lucanus Campanorum ager: eum P. Pescennius Secundus Campanis recipavit, 64: eiusdem agri praestantia & latitudo, 66, a, b, Peregrinii de eo agro sententia, 64, b: ubi fuerit, ib. & 65, a, b: quibus coloniis divisus, ib. ob coloniarum solitudinem, quibus assignatus fuerat, a Campanis recuperatus, 62.
Lucoferonense amphitheatrum, 81.
Ludi quibus Diis consecrati, 108, b: ludorum origo ac nomen a Lydis, 126, & b: ludos qui facerent optimo loco sedebant, 170, a.
Ludi scenici Campanorum, 162: & in pagis Campanis, 163, 164.
Ludii ac ludiones pueri qui, 126, b.
Ludus gladiatorius prope amphitheatrum, 121, 122: ludus Dacicus, Gallicus &c. 122: ludus magnus prope Flavium amphitheatrum, ib. ludi gladiatorii extra Romam, veluti Ravennae & Capuae, 122, 123: Caesaris ludus Alexandriae non ad Iulium, sed ad Augustum referendus, 125, 126, & a: marmora de ludo Alexandrino & Dacico restituta & illustrata, 126, a, b: ludus Lentuli Capuae, 123, & seq.
Lupus (Rutilius) agrum Campanum ad ius publicum revocare primus aggreditur, 28, & seq.
Lustratio pagorum; vide pagus: lustrationis pulchra descriptio in epistola S. Vigilius Tridentini, 170, b.
Lydi optimi saltatores, 126, b.

M

MAbillonii expositio anaglypti Campani expenditur, 178, a, b, & seq.
Mafferus Scipio refellitur, 75: *notatur*, 140, b.
 Magister & magistrare quid, 168, a.
 Magistratus Campani, praetores & consules appellati, 25, 26.
 Magistri collegiorum, vicorum, pagorum, corporum, societatum, fanorum &c. 168, a: ab his pagorum lustratio fiebat, 170, a: duodenarius magistrorum numerus in Campanis pagis observatus, 171, b.
 Magnitudo Capuensis coloniae, 18, 21, b.
 Mancini fana apud Festum quid, 53, b.
 Mancipia operibus faciendis addicta, 66, 67.
 Mantia Pompeio convitiatur, 11.
 Mantua Cremonae praefectura, 46.
 Manutius iunior notatur, 113, a: *senior refellitur*, 29, & 46, a, b.
 Martialis illustratur 87, b, 88, a, 146, a, 121.
 Medici gladiatorum, & medicus ludi Gallici &c. 122, a: vide gladiatores.
 Mediolanum an novae Athenae, 80.
Mello quid? 152, b.
Mensurarum probatio, 175, b.
 Merkedonius mensis quid, 166, b, 167, a: an Etruscae originis vox, ib. inter xxiii & xxiv Februarii immittebatur, ib. modo xxii, modo xxiii dierum fuit, ib.
 Metellus aedis Opiferae dedicator quis, 105, b, & seq. fortasse cui cognomen Caprario, ib. in hunc exstat Scipionis scomma, ib. Metellorum fortuna, ib.
 Metellus Macedonicus a quatuor honoratissimis filiis elatus, ib.
Μηχάρως, Iovis cognomen, 181, a, b.
Μηχάρως, Minervae cognomen 181, a, b.
Meursius notatur, 118.
Milites praetoriani venationibus addicti, 121.
 Minerva quo pacto depingeretur, 181, a, b: Minerva *Μηχάρως* quae, ib.
 Minucius illustratur, 108, b.
 Missonius (Maximilianus) notatur, 173, b.
Μισθόν & *μισθῶμα* locare & conducere utrumq. significat, 20, b.
 Mons Dianae Tifatinae oppidum antea

ignotum 48, 49: fort. qui Addiana in tabulis Pentingerianis appellatur, ib. una ex Campanis praefecturis fuit, ib. & 52.

Montes cum theatris collati, 60, b.
 Monumentum Ciceronis quale sit intelligendum, 71, a, b.
Mortuorum corpora heroicis temporibus prostratis & candidis vestibus inhumabantur, 87.
 Muneribus edendis Campani addictissimi, 61: munus etiam pro venatione, 82, a, b: imo & pro scenicis, ib.
 Municipales qui, 5: in iis paterna origo censetur, ib.
 Municipium & colonia confusa saepe vocabula, 5: quid proprie differant, ib. cuius municipio suum aerarium, 61.
 Munificentiae notio antea ignota, 131, a, b: dicitur cum respectu ad urumque munus, idest gladiatores aut venationem, ib.
 Muri urbium sancti non sacri, 95.
 Myrmillones iidem galli dicebantur, 124: carmen quod iis occinebatur, ib. Myrmillones unde dicti, ib.

N

Naevius poeta Campanus, 162: eiusdem epitaphium, ib.
Natales plures celebraverunt imperatores, gentilem, delati imperii, adoptionis, 115: *natalis salutis apud Cic. est anniversarius dies dedicationis templi Deae salutis*, ib.
 Neapolitanis pro colle Leucogaeo Octavius vicena millia numerari iussit, 42: apud eos ars palaestrica in pretio, 157, a.
 Nehemia xii, 27, illustratur, 85.
 Nemaufense amphitheatrum quis erexerit, 68.
 Nemesis, vide Fortuna.
 Nero coloniae Campanae supplementum adiecit, 46: eaque est septima eodem deducta colonia, ib. & 15.
 Nicolao Damasceno lux, 128.
 Nola cognomento Felix, 30, 34.
Noxii ad spectacula gladiatoria, sine venationem destinati saginabantur, 122, b.
 Nummi veteres illustrati, 131, a, b, & seq. & alibi passim.
Nuper quandoque pro longioris temporis in-

intervallo, 46, & a, b.

o

- O** Pro D in inscriptionibus, 165, b, 166, a.
Obscura, & abdita loca quid? 108, a.
 Octavianus ter Capuam deduxit coloniam, 15, 36, &c. primum post quinquennium ab inito triumviratu, ib. quid propterea turbatum sit, ib. xviii civitatum militibus promissarum Capua prima omnium, ib. Octaviusne an Lucius colonos in eas civitates deduxerit, ib. altera deductio post Lepidum exauctoratum instante contra Sex. Pompeium bello, 39: militum seditio praemia sibi repraesentari vociferantium, ib. ea occasione terra Novia & aqua Julia Campanis data, 41: tertia deductio ab Octaviano iam Augusto, idest post Actiacam victoriam, 41: priores duae Octaviani coloniae militares, tertia civilis an militaris obscurum, 42: eo tempore Leucogaenus collis Campanis tributus, ib. ob hanc deductionem Capua Augusta cognominata, 41: plurium oppidorum laciniis Campanae perticae tanquam praefecturas applicuit, 46: in inscriptionibus non *ἀρχὴς* Caesar, sed cum aliquo additamento appellatur, 56: nihil non in coloniarum a se deductarum in gratiam fecit, 65, a.
 Officium pro officialibus, 50, b.
 Opera publica quatuor generum sacra, sancta, religiosa, profana, 107, & sequurum omnia haec consecrantur, ib. ea suis singula nominibus sacra, 109, a: operum publicorum exauctores qui, 174, a, b.
 Opici unde dicti, 178, b.
 Opifera eadem quae fortuna 104, & a, b: Harduini opinio rejicitur, ib. falso plerisque Iuno intelligitur, ib. Diana etiam Opifera appellata, ib.
 Orchestra quid, 141. quibus in ea locus, ib. cur linea appelletur, 142, a.
 Ordines architectonici omnes in Campano amphitheatro, 135, b.
 Ordo Tuscanicus; vide Tuscanicus

P

- P** Aeanius notatur, 125.
 Paganalia & paganicae feriae quid, 170, a: paganici dii qui, ib.
 Pagicitum recte dictum, 165, b.
 Pagorum iustratio, 170, a, & seq. a pagorum magistris fiebat, ib. non tam mense Maio: sed & Iunio, ib. pagorum magistri, 168, a: in pagis Campanis duodenarius magistrorum numerus observatus, 170, b: pagi bini communiter quandoque administrati, 168, b: in pagis fortasse a Terminalibus dies computabant, 167, b.
 Pagus Herculaneus, vide Herculaneus.
 Palatina tribus, in quam libertorum filii ferme adscribebantur, 48.
Pallio coccineo utebantur Sacerdotes Saturni, 120.
 Parastaticae recta scribendi ratio, 73, a, b.
 Paterculus exponitur, & a falsa emendatione vindicatur, 16, a, b, 17, a, 40, 41, 62, 63, 123.
 Paterna in coloniis quid significet, 4.
 Patronis statuae ponebantur, 13, a, b.
 Paullus iurisconsultus illustratur, 87.
Paullus diaconus restituitur, 152, b.
 Pausaniae sententia defenditur, 78, 79.
Pecuniae probatio, 175, b.
Peloponnesus: vide termini litterati.
Periceta latinus notatur, 149, b.
SS. Perpetuae & Felicitatis acta: vide Acta.
 PEQVNIA pro pecunia in faxis non raro, 169, a.
 Peregrinius (Camillus) notatur, 32, a, b, 53, b, 55, & seq. 60, a, b: laudatur, 59, 64, a, b: eius opusculum de amphitheatro perit, 135.
 Peregrinius (Camillus) primicerius, postea eximius in theatri ruinis rusticabatur, 172.
 Pertica quid a praefectura differat, 43: perticae limites primarii, kardo & decumanus, ib. hic ad orientem dirigebatur, ille ad septentrionem, ib. perticae termini erant cippi inscripti, 53.
 P. Pescennius Secundus Lucanum agrum Campanis recuperavit, 64: huic Capuae ex S. C. statua ponitur, ib. a: Pescenniana inscriptio, ib.

Pen-

- Peutingeri tabulae illustrantur, 49.
- Φιλότητις* quid in actis passionis S. Ignatii Martyris? 131, b.
- Pighius notatus, 13.
- Pio inter xx viros annumeratur, 18, b: una cum Pompeio Capuae duumviratum gessit, 25.
- Pius cognomen Antonini, vide Antoninus.
- Placentinum amphitheatrum incensum, 61.
- Plinius illustratur, 42, 44, a, b, 46, 47, 71, a, b, 95, 104, a, b, & seq.
- Plinio vera lectio asseritur, 55, a, b.
- Plinius iunior illustratur, 99, 111, 112, 88, a.
- Plutarchus explicatur, 27: illustratur, 123, & seq.
- Poenae additi induebantur vestibus coccineis*, 119.
- Podium quid, 141.
- Polanum amphitheatrum: vide amphitheatrum Anazarbi*.
- Polybius illustratur, 60, a, b.
- Pompeae diversarum pecorum sunt suovetaurilia in epistola S. Vigilius Tridentini*, 170, b.
- Pompeius M. Brutum perfide interfecit, propter quod ei constat invidia, 10, 11: Cicero Pompeio assentatur, ib.
- Mantia Pompeio convitiatur, ib. inter Campanos xx viros annumerandus, 18, b: duumvir Capuae decretum fecit de restituendo Cicerone ab exilio, 24: Diphilus tragoedus in eum invehitur, 26: Consul unicus prodiit, 65, a: egit cum Q. Fratre, ne Cicero de agro Campano ad ius publicum revocando referret, 29.
- Sex. Pompeius apud omnes graciosus, 37.
- Ponderum probatio*, 175, b.
- Pontes circensibus editis dedicati, 112.
- Pontificium ius vulgo Romani ignorabant, 109.
- Popularia in amphitheatro quid, 142: complectebantur etiam equestria, ib. 144, b, 145, a.
- Portae urbium an sanctae, 109: *posticiae quid?* 121.
- Porticus in theatris quae sint intelligendae, 168, b.
- Porticus interiores amphitheatri tenebricosae, 139.
- Portulae amphitheatri per quas ferae emittebantur, 140.
- Possinus refellitur, 120.
- Posticiae portae quid?* 121.
- Praeinctiones quid in amphitheatro, 142, & 143, a: cui usui, ib. ipsarum numerus, ib. frustra in podio praeinctionem admittit Lipsius, ib. cardines balteorum etiam appellatae, 142, b.
- Praefecti iuri dicundo, 50, & b: ii sunt qui sive Roma ad Romanas praefecturas, sive a coloniis ad colonicas praefecturas mitterentur, ib.
- Praefecturae Campanae quaeenam fuerint, 45, & seq. praefecturae colonicae etymon ex Siculo Flacco, 49: praefecturae colonicae diversae prorsus sunt a praefecturis Romanis, 51: praefecturae Campanae paulatim pessum ivere, 47.
- Praetores in coloniis*, 7, a: *praetores appellati duoviri Thelestini*, ib.
- Praetoriani milites venationibus additi*, 121.
- Primus & solus quid, 132, b.
- Probatio operis quid? vicimarum, equorum, boum, mensurarum, ponderum, pecuniae, trisici, araturae, purpurae* 175, b, 176, a.
- Propylaeum Campani amphitheatri, 74: an in Flavio amphitheatro fuerit, ib. *in nummis lateri amphitheatri appingitur*, 74: *vide amphitheatrum Veronense*.
- Profcenium theatri Campani, 176: quis fuerit huius operis redemptor, ib.
- Psalmi XXIX titulus illustratur, 85, 112.
- Psalms LXXIV illustratur, 97, b.
- Pugiles an pro gladiatoribus accipiendi apud Suetonium & Ammianum*, 157, b.
- Pullati a media amphitheatri cavea reiecti, 141: in summa cavea collocandi, 146, & b: pullati iidem qui lacernati, 88, b.
- Pullus non idem ac sordidus, 88, a.
- Purpurae probatio*, 176, b.
- Puteanus notatur, 16, a, b, 166, b:
- Puteoli modo colonia, modo iterum municipium, 5: a Puteolanis ars palaeistica in pretio habita, 157, a: Puteolana inscriptio, vide inscriptio Puteolana.

Q. Uaestores coloniarum, 62: quaestores provinciarum Italiae, ib. quaestor Calenus cui Campania provincia obtrigerat, ib. *Qua-*

Quasi sui pro quasi si, 169, b.
 Quatuordecim gradus equiti assignati, 141:
 in quatuordecim sedere quid, ib.
 Quatuorviri aut duoviri coloniis praeerant,
 51, a, b.
Quinquennialitatem dedicare quid? 113.
 Quinqueviri pro xx viris apud Cic. irre-
 pererunt, 18, & a.

R

RAdelchis cum foederatis Saracenis Ca-
 puam redegit in cinerem, 155.
 Redemptor operum publicorum quid, 158:
 non tantum is, qui opus faciendum,
 sed etiam qui tuendum conducebat,
 183, b: *redemptores qui sint ex Festo*,
 175, a.
 Reges in Campo Martio sepeliri mos erat,
 31.
 Regio non semper idem ac provincia,
 157, a.
 Reinesius a Fabretti censura vindicatur,
 96: notatur, 113, a, 131, a.
 Relictus ager idem quod non assignatus,
 41, 63.
 Relinquere & assignare, verba agraria, 41,
 63.
 Respublica passim in inscriptionibus de
 quovis minimo oppido, 64, b.
*Restaurare non semel occurrit apud anti-
 quos pro restituere*, 71.
 Restituere, quam instaurare aedificia, ca-
 stigatius dicitur, 70: imo apud vete-
 res instaurare nunquam de aedificiis,
 ib. & a, 71, 72.
 Rigaltii prava emendatio, 50, a.
 Romani impensius Fortunam colebant,
 104, b, 105, a.
 Rullus tribunus pl. coloniam Capuam mo-
 litur, 13: huic Cicero vehementissime
 resistit, ib.

S

Sacella & arae in Amphitheatro medi-
 allio, 140.
 Sacer locus quid a sacrario differat, 100.
*Sacrasae Cereri vista utebantur & cetero
 corporis amictu candido*, 120.
Sagina: vide noxii.
 Salernitanis ager Lucanus divisus, 65, b,
 66, a.

Salmasii prava emendatio, 50, a: Salma-
 sius refellitur, 51.
 Samnites gladiatores, vide gladiatores.
 Sanavivaria porta corrupte pro sandapila-
 ria, 120.
 Sancti quae proprie dicantur, 100.
 Sanfelicius (Antonius) notatur, 135,
 a: excusatur, 172, b.
 Saraceni Campanum amphitheatrum illae-
 sum servarunt, 155, 156.
 Satelliae inscriptio illustratur, 116: Sa-
 tellia gens parum nota, 117.
*Saturni Sacerdotes coccineo pallio uteban-
 tur* 120.
 Scalaria seu itinera quid in amphitheatro,
 144: priora scalaria orchestram non
 transcendebant, 145, a: scalariorum ini-
 tia & fines non in gradibus, sed in
 praecinctionibus, 145.
 Scalarum series in amphitheatro quo pa-
 rto directae, 144.
 Scenici ludi, vide ludi.
 Sceptrum Iovi peculiare, 180, b, 181,
 a: quale id fuerit, ib. in foederibus
 feriendis sceptrum pro Iovis simulacro
 adhibitum, ib.
 Scholiastes Iuvenalis notatus, 87, b.
 Scipionis dictum in Caprarium, 105, b.
 Senatus consulto cognomina urbibus im-
 ponebantur, 36: senatus pro ordine de-
 curionum quandoque ponitur, 64, b.
 Sepulcra urina temerare vetitum, 183,
 b, 184, a.
 Serpens Capuae insigne, 178, b: Genii
 symbolum, 179, a: ad vetandum uri-
 nam depingebatur, 184, a.
Servius illustratur, 95.
Servorum incredibilis multitudo, 22, a.
 Severus conditorum nomina servavit in
 Panthei titulo, 103.
 Sexviri Augustales saepe plures quam se-
 ni, 65, a.
 Sicopolis a Campanis aedificata, 153.
 Siculo Flaccus illustratur, & a pravis
 emendationibus vindicatur, 50, & a, b.
 Signa translata ex abditis locis vel ex ob-
 scuro loco quid significant, 108, a.
 Sigonii aberratio, 8, &c. idem refellitur,
 30, 31, 32.
 Silius illustratur, 66, a: *idem vetus
 scriptura asseritur*, ib.
Socrates exponitur, 114, a.
 Somnia in aede Capitolina captandi mos,
 183, a.

- Sordidus non idem ac pullus, 88, a.
 Spartianus illustratur, 69: ex Pausania, 139, b: cum P. Victore conciliatur, 168, b.
 Specus amphitheatri subterranea cui usui, 140, 141.
 Spoliarium, vide apodyterium.
 Sportulae, seu denarii dabantur in dedicationibus, 114.
 Statilius Taurus primus Romae mansurum amphitheatrum posuit, 60.
 Statius exponitur, 71, a: cum Etymologo collatus, 150, a, 159, b.
 Statuae patronis ponebantur, 13, a, b: statua Syllae quandiu pro rostris steterit, 33: earum dedicatio nihil aliud quam earum erectio, siue collocatio erat, 93: statuae interdum deorum, saepissime hominum, signa deorum tantum, 113, a, b: statuis & elogiis clarorum virorum duntaxat in amphitheatro locus, 156, a.
 Stellatis ager, an Caesare coloniam deducente ἀνέπερος fuerit, 19, b.
 Stephanus H. notatur, 132, a.
 Strabo illustratur, 122, a, b, 150, b.
 Suetonius explicatur, 19, b: illustratur, 92, 112, 146, a, b, 157, a: exponitur, 88, b.
 SVNT in antiquis elogiis quandoque redundat, 169, b.
 Suovetaurilia vocantur pompae diversarum pecorum in epistola S. Vigilii Tridentini, 170, b.
 Sylla acerrimus hostium infestator, 8: civitates, quae contra ipsum arma sumferant, agro multavit, ib. eius colonia campanam praefecturam retinuit, 9: eademque diu stetit, ib. eius acta fuerunt rescissa, 31: huic Lepidus infestissimus, ib. Calatiam Capuae Sylla adiudicavit, 32, 45, 46: eiusdem statua pro rostris quandiu steterit, 33: Syllae funus apparatusissimum 31: Felix cognominatus, 30: Syllae colonia impedimento fuit, quin Caesar novam transcriberet, 33, 34.
 Syllanis possessiones nunquam ademtae, 31, 32.
 Συρρασι δει, 180, b.
- T**erracinae terminus litteratus, 54: Tarracina colonia a Iulio Caesare deducta, 58.
 Thelesini duoviri praetores appellati, 7, a.
 Tempestatibus res divina fiebat, 105, b: iisdem templum exstructum, ib.
 Terminalia quid, 166, a, b: terminalia sacra, 171.
 Termini litterati Campanae coloniae, 53: una omnium inscriptio, 54: hi termini ad Caesarem patrem an ad filium referendi, 54: ab Iulio positos fuisse verosimilius, 55, 56, 57: cur diu post deductam a Caesare coloniam positi, 58: terminos qui tolleret eos occidere permixsum, 171, a: lex Iulia agraria de terminis non movendis, 58: termini litterati Peloponnesum inter & Ioniam, 54.
 Tertullianus illustratur, 90, 145, b, 146.
 Theatra ludis dedicabantur, 111: in his nunquam exhibita venatio, ib. a: theatrum Pompeii non venatione, sed ludis dedicatum, ib. vela in theatris, vide theatra: theatra olim Romae disiecta, aut sine sedilibus permixsa, 163 quae sint eorum porticus, 168, b: cum montibus collata, 60, b: θίατρα apud Graecos etiam amphitheatra denotant, 68, a, b.
 Theatri Campani vestigia, 171: quo tempore exstructum, 172: quo curante, 173: prosenii eiusdem theatri redemptor quis fuerit, 175, 176.
 Θεῶν Βία, & Δεομυθία quid, 105, a.
 Thermae Romanorum ad modum provinciarum exstructae, 168, a: thermæ pars gymnasii, ib. a, b: imo gymnasium thermæ appellatum, ib.
 Thermenfis regio Neapoli ubi gymnasium, 158, a: vide gymnasium.
 Tifata quid significent, 53, & a, b: Tifata Curia idem sunt ac illiceta Curii ib.
 Tillemontii sententia expenditur, 69.
 Toga: veteres togati efferebantur, 87, a, b: quae quidem toga alba, non pulla, ib. toga pallens eadem ac obsoleta & fordida, ib. dedicare togam in funus, idem quod encaeniare, ib. non vero in funeris impensas insumere, ib. toga no-

va mortui efferebantur, 88, b.
Tradere opus quid? 175, a.
 Traianae columnae epigraphae, 59.
 Threcae a Threidica armatura appellati, 128, b.
 Cn. Tremellius unus ex Campani agri xx viris, 18, b.
 Tribullis pro tenuioris fortunae homine, 87, b.
 Tribunitia potestas quando Antonino collata, 80.
 Tribus Palatina: in hanc tribum referantur filii libertorum, 48.
 Tricipitina Varronis, 18, b.
 Trigona quid apud Vitruvium, 144, b.
Trisici probatio, 175, b.
 Trium liberorum ius: vide ius.
 Triumvirali lege Capua colonia destinata, 37.
 Turbae ob legem Iuliam excitae, 22.
 Turnebus notatur, 10.
 Tuscanicus ordo omnium simplicissimus, 136, b: eius characteres; ib. imam saltem partem in amphitheatro Campano obtinuit, ib. cur huic ordinem Campani affectarint, ib.
Tusci praegravibus saxis, iisque quadratis in operibus publicis uti consueverunt, 136, b.
 Tutela eadem qui Genius, 179, b.
 Tympanum quod machinae genus, 181, b.
 Tyrrheni iidem ac Campani apud Damasce-num, 128.

V

V *Allantius refellitur*, 55, b.
 Vandataei schediasma de consecrationibus ethnicis, 07, a.
 M. Varro unus e xx-viris, 18, b: emendatur, ib. illustratur, 166, b: Varronis tricipitina, 18, b.
 Vela in theatris a Campanis primum usurpata, 62. Q. Catulus Romam induxit, 103.
 Velleius, vide Paterculus.
 Venatio Campanorum, 133: venatio rustica & ludica sub Dianae tutela, ib. munus pro venatione, 82, a, b: venationi amphitheatrali sub Gothis honores, 151: vide theatra: *venationum spectacula usque ad finem saeculi septimi perdurarunt*, 151.
 Venus Iovia unde dicta, 168, a: Venerus, Caelus, Honorus antiquae dictum casu patrio, ib. **AD VENEREM** quid, 86, a, b.

Versus in Caesarem vulgo iactati, 19.
 Vespasianus Romanum amphitheatrum construxit 60.
Vestis, vide Mortuorum Or. Alba Or. vestibus peculiaribus. & fortasse cocceis induebantur addicti poetas, 119.
 Via Campana cum Ostiensis coniuncta, 132, b.
Victor P. cum Spartiano conciliatur, 168, b.
Victimarum probatio quid? 175, b.
 Victores Campaniae qui, 130: a Curione primum Romae, iidem Capuae a Bassaeo producti, 132, 133: quos quidem Bassaeus ex universa Campania praetio excivit, ib.
Victoriae ara in Curia dedicata est V. Kal. Sept. 92.
 Vigintivirorum Campanorum catalogus, 18, b, 19, a.
Vilicus quid? 146: *Vilicus amphitheatri quid in inscriptione apud Fabrum?* *ibid. aliquando pro aquariis accipiebantur*, 147.
 Virgilius illustratur, 95, 142, a.
 Vis divina eadem ac vis maior, idest tempestates, 105, a, b.
 Vitruvius illustratur, 86, 95, 143, a, b, 144, b, 150, b: *reficitur ib.*
Vivarium propriè dicitur locus ubi feræ in usum venationum coarcebantur, 121.
 Vlpiano vetus lectio a erit, 89.
 Universitas idem ac pertica, 43: quid differat a praefectura, ib.

Vomitaria seu aditus in amphitheatro, 143: non alibi quam in praecinctionibus patentia, ib. superiora duplo plura quam inferiora, 145, & b.
Vulsci, vide Berelafus.
 Vossius notatus, 146, b: eius etymologicon suppletum, 126, b, 127, a.
 Urbana, Campana praefectura, 46, 47.
 Urbibus ex S. C. cognomina imponebantur, 36: urbes Italicae decem & octo coloniae destinatae, 37: urbis agro multratis aliqua tamen agri pars publice relicta, 62, 63: Urbes Italicae lege Iulia ius civitatis assecutae 17, a, b.
 Urina sepulcra temeritate veterum, 184, a, b: ad illam vetendam anguis depingebatur, 183, b.
 Urinus notatur, 16, a, b.

X

X Iphiliini indigentia, 111, a, b.
 Xylander notatus, 123, 150, b.

C c

Illūsus ac Rēsus Dominus D. Andreas Simioli Metropolitanae Ecclesiae Canonicius revidet ; & in scriptis referat . Neapoli die 28 Septembris 1797.

CAIETANVS CAN. VITOLO V. G.

FRANCISCVS BOSSI CAN. DEP.

EMINENTISSIME PRINCEPS

Lubentissimo quidem animo, Eminentissime Princeps, tuo iussu perlegi Commentarium Alexii Symmachii Mazochii in Mutilum Campani Amphitheatri Titulum, quem nunc quamplurimis autographis Auctoris additamentis locupletiozem deuo in lucem emittit honestissimus Collega meus Canonicus Vincentius Calà, qui qua est *αριστερη* ac diligentia omnes a Sanctissimo senae hac illac libri orae agglutinatas schedulas incredibili patientia suis locis aptissime disposuit. De quo Commentario operam certe luderem si verbum addere vellem, cum eius cumulatissima laus sit nomen Auctoris. In eo autem tantum abest ut quidquam vel minimum laedat fidem ac bonos mores ut potius optandum sit ut reliqua Mazochii opera, quae in forulis latent, bono litterariae reipublicae quamprimum edantur. Datum Neap. XIII Kal. Decemb. an. MDCCXCVII.

Humillimus & addictissimus famulus
Andreas Can. Simioli.

Attenta relatione Domini Revisoris, imprimatur. Die 19 mensis Februarii 1798.

CAIETANVS CAN. VITOLO V. G.

FRANCISCVS BOSSI CAN. DEP.

Illūsus Dominus D. Michael Vecchioni Praefes Regiae Camerae Summariae vigore Regalis Diplomatis diei XXIV. infra scripti mensis, & anni revideat autographum enunciati operis, cui se subscribat ad finem revidendi ante publicationem, num exemplaria imprimenda concordent ad formam Regalium Ordinum, & in scriptis referat potissimum si quidquam in eo occurrat, quod Regis iuribus, bonisque moribus advesetur, & si merito typis mandari possit. Ac pro executione Regalium Ordinum idem Revisor cum sua relatione ad nos directe transmittat etiam autographum ad finem, &c. Datum Neapoli die 27 mensis Iunii 1797.

FR. ALB. ARCHIEP. COLOSS. C. M.

S. R. M.

Praestantissimum ac elaboratissimum de Amphitheatro Campano Commentarium clarissimi viri Alexii Symmachi Mazochii Canonici Metropolitanæ Ecclesiæ Neapolitanæ, & Primarii Professoris in Regia Studiorum Universitate huius Regni, cura Vincentii Calà, eidem Canonici huius Metropolitanæ Ecclesiæ, & defuncti Mazochii vere alumni, tam ob culturam eximiam humaniorum litterarum, quam ob omnes illas animi egregias virtutes, quibus celeberrimus Mazochius & præfulsit, & omnibus acceptus extitit, denuo prodit in lucem typis Urlianis, & iis selectissimis accessionibus adauctum, quas postmodum auctor ipse, dum novam, ac uberio rem operis editionem meditaretur, congefferat, atque schedulis sua propria manu exaratis margini operis adiecerat ita stylo, & omnimoda eruditione, ac gravitate, & pondere operi iam evulgato consentaneas, ut undequaque redolcant Auctorem ipsum, & Mazochio ipsi tributæ fuissent, etiamsi anonymæ prodissent: quibus in hac nova editione etiam accedunt iudicia clarissimorum Virorum de priori foetu Mazochiano, deque Mazochio ipso, quæ, quia, ut plurimum, non adhuc edita reperiebantur, ab omnibus desiderabantur. Quum itaque opus istud nec bonis moribus, nec Religioni, nec iuribus Regiæ Coronæ ullo modo advesetur, & alioquin litteraturæ solidi erit adiumenti, ut publicam lucem obtineat & censeo, & exopto, dummodo M. V. cui hoc, qualecumque sit, iudicium obsequenter submitto, ita pariter videatur.

Datum ex meo Museo prid. Kal. Ian. MDCCXCVIII.

MICHAEL VECCHIONI.

Die 12 mensis Februarii 1798. Neap. &c.

Viso rescripto S. R. M. sub die 6 supradicti mensis currentis anni, ac relatione Ill^{mi} Domini D. Michaelis Vecchioni, de commissione Reverendi Regii Cappellani Maioris ordine prefatae Regalis Maestatis &c.

Regalis Camera S. Clarae providet, decernit, atque mandat, quod imprimatur cum inserta forma praesentis supplicis libelli, ac approbationis dicti Revisoris. Verum non publicetur nisi per ipsum Revisorem facta iterum revisione affirmatur quod concordat servata forma Regalium Ordinum, ac etiam in publicatione, servetur Regia Pragmatica hoc sum &c.

PECCHENEDA.

MASCARA.

TARGIANI.
V. F. R. C.

Ill. Marchio Mazzocchi P. S. C. et Literarum aularum Praefecti impediti.

Izzo Casc.

Reg. fol.



Linguis.





